

NOVA POSADKA

Da je krmilo *Glasnika Slovenskega etnološkega društva* prevzela nova uredniška ekipa, izvoljena na občnem zboru Slovenskega etnološkega društva v Celju 29. marca 2007, niti na prvi niti na drugi pogled – ker nas k temu zavezujejo pravila – ni opazno. Tako njevo oblikovanje kot poimenovanje posameznih rubrik pričujoče tretje in četrte številke letnika 47 zato ostajata ista. Če se bomo glede oblikovanja med našim urednikovanjem držali pravila »več je manj«, pa si pri vsebini želimo prav nasprotno – čim več avtoric in avtorjev s čim več različnih področij in s čim boljšimi in čim bolj zanimivimi prispevki. Z veseljem bomo objavljali besedila, ki bodo dokazovala širino etnološke stroke. Kakor kažejo dosednji dogovori in odzivi, tudi nam – tako kot prejšnji uredniški ekipi – prispevkov ne bo primanjkovalo.

Ne glede na poimenovanje posameznih rubrik bomo še naprej objavljali znanstvena in strokovna besedila, intervjuje, poročila in recenzije. Naj med prispevki opozorim na sklop, ki se nanaša na projekt s področja urbane etnologije, ki ga izvaja Muzej novejšje zgodovine Celje, in je nastal kot rezultat letošnje etnološke raziskovalne delavnice; o njih pišejo tako študenti kot mentorji. Nespremenjeni ostajata rubriki Etnografski film in Etnologija je povsod, saj sta obe delovni skupini pri Slovenskem etnološkem društvu, tako za etnografski film kot za ljubitelje etnologije, zelo dejavni. Delovna skupina za etnografski film je v letu 2007 pripravila tako Dneve etnografskega filma kot celodnevno projekcijo makedonskih etnografskih filmov in že tradicionalno Poletno šolo vizualnega, iz programa Slovenskega etnološkega društva za prihodnje leto pa je prav tako razvidno, da bo rubrika tudi v naslednjih številkah *Glasnika* zapolnjena s poročili vodje delovne skupine Naška Križnarja in njegovih sodelavcev. Prav tako izjemno dejavna je delovna skupina za ljubitelje etnologije, kjer se še posebno trudita Tita Porenta, ki je kot članica nove uredniške ekipe odgovorna za informiranje o dejavnostih delovne skupine, in vodja delovne skupine Marko Smole s sodelavci/kami. Če v svojem prvem prispevku v rubriki Etnologija je povsod poročajo o ustanovitvi delovne skupine, pa prvi informaciji sledijo poročila o že kar nekaj realiziranih nalogah. Glede na to, da je bila letos ustanovljena še ena nova delovna skupina, in sicer za sledenje dogajanjem v etnološki stroki, pričakujemo odmevne prispevke tudi s tega področja. Še naprej bomo objavljali tudi prispevke o društvenem tako strokovnem kot družabnem delovanju, ki

jih tudi v pričujoči številki ne manjka. Tako objavljamo poročilo o 21. podelitvi Murkove nagrade in listine in dva simpatična poročila z rajž.

Namesto suhoparnih poročil o opravljenem delu v ustanovah, kjer so zaposleni etnologi, bomo objavljali prispevke o zanimivih projektih, postavljenih razstavah, delavnicah ipd. V pričujoči številki sta takšna prispevka Martine Piko Rustia iz Narodopisnega inštituta Urban Jarnik iz Celovca in Simone Šuler Pandev iz Koroške osrednje knjižnice dr. Franca Sušnika z Raven na Koroškem, ki sta sodelovali pri nastajanju »čezmejne« razstave o Jakobu Špicarju, in ilustrativno poročilo Ivica Križ iz Dolenjskega muzeja Novo mesto o tem, kako je nastajala razstava o lutkarstvu na Dolenjskem. Prav tako dobrodošla kot doslej pa bodo tudi poročila o postavljenih razstavah oziroma njihove ocene – o dveh tokrat pišeta Tita Porenta in Bojan Knific.

Objavljamo tudi številna poročila udeležencev letošnjih simpozijev, konferenc, srečanj ipd. in recenzije knjig. Med utečene rubrike smo že v tej številki poskušali vrnili seznam za etnologe zanimivih aktualnih razstav v Sloveniji in bližnjih mestih sosednjih držav, pa se je na naše vabilo žal odzvalo premalo »domačih« muzejev. Upamo, da bomo lahko že v naslednji, pomladanski številki, objavili čim daljši seznam.

Za konec še tole: ker je novi uredniški odbor navodila za oblikovanje in oddajo prispevkov uskladil s priporočili, objavljenimi v *Praktičnem spisovniku*, vas prosimo, da jih natančno preberete in seveda upoštevate.

Nova posadka: podpisana kot glavna urednica, Adela Ramovš kot odgovorna urednica, Tita Porenta kot urednica rubrike Etnologija je povsod, in člana Tadej Pungartnik in Helena Rožman se zahvaljujemo prejšnjemu uredništvu za dobre temelje, na katerih lahko gradimo svoje delo, avtorice in avtorje pa vabimo k sodelovanju.

UVODNIK – INTRODUCTION

Irena Destovnik
NOVA POSADKA
The New Crew

1

RAZGLABLJANJA – REFLECTIONS

Jerneja Ferlež
PREBIVANJE KOT VZAJEMNO PRILAGAJANJE
MED ČLOVEKOM IN BIVALNIM OKOLJEM:
PRIMER MARIBORA
*Mutual Adaptation between Inhabitants and Their Living
Conditions: The Case of Maribor*

5

Liza Debevec
Z MAGGI KOCKO DO DVOJNO DOBREGA OKUSA:
SPREMEMBE IN KONTINUITETA V VSAKDANJI
PREHRANI V URBANEM BURKINA FASU
*It Tastes Twice as Good with Maggi Stock Cube:
Continuity and Changes in Everyday Food Culture
in Urban Burkina Fasso*

12

Nataša Gregorič Bon
SMETI KOT STVARI ZUNAJ KRAJA V DERMIJU/
DRIMADESU, JUŽNA ALBANIJA
*Rubbish as the »Matter Out of Place« in Dhermi/Drimades
of Southern Albania*

17

Marija Jurić Pahor
GLOBALIZACIJA KOT IZZIV ZA RAZISKOVANJE
IDENTITET
Globalization as a Challenge in Identity Research

26

Bojan Knific
UNIFORMNOST ALI NEUNIFORMNOST T. I.
NARODNIH NOŠ IN FOLKLORNIH KOSTUMOV
*Uniformity, or Nonuniformity, of the So-Called National and of
Folklore Costumes*

34

Tjaša Pavšič
FUŽINARSKA RODBINA GLOBOČNIK IN KOVAČI
V ČASU ZATONA FUŽINARSTVA V ŽELEZNIKI
*The Globočnik Family and Foundry Blacksmiths during
the Decline of Iron Foundries in Železniki*

43

OBZORJA STROKE –
ETHNOLOGICAL HORIZONS

Ambrož Kvartič
IDENTITETE SPODNJE SAVINJSKE DOLINE
Identity of Lower Savinja Valley

49

Andrej Šumer
KULTURNA PRESTOLNICA EVROPE 2012:
SLOVENSKO MESTO
The European Capital of Culture in 2012: A City in Slovenia

55

Dr. Marija Makarovič
O KRAŠKI OHCETI
Intervju z Marto Košuta
*Kras Wedding
An Interview with Marta Košuta*

61

Tanja Roženberger Šega
ETNOLOŠKA MUZEJSKA DELAVNICA CE1 – TRŽNICA
Ethnological Museum Workshop CE1 – Marketplace

64

Nives Meštrovič, Dora Košak
TRADICIJA CELJSKE TRŽNICE
The Tradition of the Marketplace in Celje

65

Alenka Čas
VPETOST CELJSKE TRŽNICE V ŽIVLJENJE
CELJANOV – POVZETEK REZULTATOV ANKETE
*The Marketplace of Celje and Its Patrons –
Summary of Survey Results*

68

Mateja Gorjup
ZGODBE BRANJEVK
Stories of Vegetable Sellers

69

Sonja Hercog
»GOSPA, DOBRO VAGO VAM DAM«
Delovni dan branjevke Terezije Smodej
*»Lady, I'll Give You This Besides!«
A Workday of Vegetable Seller Terezija Smodej*

71

Klemen Bratuša
RED/NERED NA CELJSKI TRŽNICI
Order and Disorder at the Marketplace in Celje

73

Iris Zakošek
GLAVNI TRG KOT OSREDNJI TRŽNI PROSTOR
PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO V CELJU
*Main Square as the Central Marketplace in Maribor
before the Second World War*

74

Vladimir Šlibar
CELJANI IN ZAGOTAVLJANJE PREHRAMBNIH
SESTAVIN PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO
Food Supply in Celje before the Second World War

79

Zvezda Delak Koželj
VARSTVO NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE
IN PREDLOG »NACIONALNEGA PROGRAMA ZA
KULTURO: 2008–2011«
*Preservation of Immovable Cultural Heritage and a Proposal
of the National Culture Program*

83

Vida Koporc Sedej SOFINANCIRANJE PROGRAMOV IN PROJEKTOV NEVLADNEGA SEKTORJA S PODROČJA ETNOLOŠKE PREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE V OBDOBJU 2004–2006 <i>Co-Financing Programs and Projects of Non-Governmental Sector from the Field of Ethnological Movable Heritage 2004–2006</i>	92	Simona Šuler Pandev in Martina Piko Rustia RAZSTAVA O JAKOBU ŠPICARJU (1884–1970) <i>Exhibit Dedicated to Jakob Špicar (1884–1970)</i>	118
etnografski film – ethnographic film			
Naško Križnar DNEVI ETNOGRAFSKEGA FILMA <i>Ethnographic Film Days</i>	100	Ivica Križ LUTKARSTVO NA DOLENJSKEM <i>Puppetry in Dolenjska</i>	121
Naško Križnar POLETNA ŠOLA VIZUALNEGA <i>Summer School of the Visual</i>	102	Tita Porenta KOJE DOBRE ŠUZE! Šetnja kroz povijest obuće <i>Such Cool Shoes! A Stroll through Shoe History</i>	124
Naško Križnar MAKEDONSKI ETNOGRAFSKI FILM <i>Macedonian Ethnographic Film</i>	103	Bojan Knific »ČRNA NOŠA« <i>»The Black Costume«</i>	125
poročila – reports			
Tanja Roženbergar Šega ŠESTA POLETNA ŠOLA MUZEOLOGIJE PIRAN 2007 <i>6th Summer School of Museology Piran 2007</i>	105	Mojca Ravnik SLOVENCİ V LAŠKEM <i>Slovenes in the Region of Monfalcone Sloveni nel territorio di Monfalcone</i>	127
Katja Hrobat KONCEPT ČASA IN PROSTORA V EVROPSKI FOLKLORI <i>The Concept of Time and Place in European Folklore</i>	106	Iztok Ilich ČE KLONKAŠ, SA TI OPRE Življenjske zgodbe iz Porabja <i>If You Knock It Opens Life Stories from Porabje</i>	130
Maruška Markovčič POLETNA AKADEMIJA <i>Summer Academy</i>	108	novi tiski – na kratko – new press – briefly 131	
Alenka Černelič Krošelj ODLIČNOST V DEDIŠČINI <i>The best in Heritage</i>	110	DRUŠTVENE STRANI – SOCIETY PAGES	
Andrej Šumer PREPOZNAVNA NARODNA GASTRONOMIJA – POTENCIAL V TURIZMU <i>Recognizable National Gastronomy – Tourist Potential</i>	112	Marko Terseglav 21. PODELITEV MURKOVE NAGRADE IN MURKOVE LISTINE <i>21th Murko Awards</i>	133
Zala Pezdir O KORPORATIVNI ETNIČNOSTI Predavanje Jean in Johna Comaroff <i>Lecture on Corporate Ethnicity by Jean and John Comaroff</i>	115	Mojca Ravnik NAGOVOR OB MURKOVANJU 2007 <i>2007 Murko Awards Address</i>	136
		Tanja Tomažič SOMBOTEL – ETNOLOGI PO POTI SV. MARTINA <i>Szombathely – Ethnologists on the Trail of St. Martin</i>	137
		Tanja Tomažič VESELO PO DOBREPOLJU <i>A Jaunt through Dobropolje</i>	140

**ETNOLOGIJA JE POVSOD –
ETHNOLOGY IS EVERYWHERE**

Tita Porenta 142
PRI SED JE BILA USTANOVLJENA NOVA DELOVNA
SKUPINA ZA LJUBITELJE ETNOLOGIJE
*Founded New Slovene Ethnological Society Section for
Friends of Ethnology*

Marko Smole, Daniela Hobar, Sonja Hercog 143
MEDNARODNA ETNOLOŠKA DELAVNICA V
ORGANIZACIJI ZASEBNE ZBIRKE – ZAKAJ PA NE!
*An International Ethnological Workshop Organized
by a Private Collection – And Why Not?*

Marko Smole 146
ODPRTJE FABIANOVE TRGOVINE
The Opening of Fabiani's Shop

Tita Porenta 147
POROČILO O PRVI ETNOLOŠKO-MUZEJSKI
DELAVNICI
Report on the 1st Ethnological and Museum Workshop

Tita Porenta 148
POROČILO O DRUGI ETNOLOŠKO-MUZEJSKI
DELAVNICI
Report on the 2st Ethnological and Museum Workshop

**RAZPISI, VABILA, OBVESTILA – 150
TENDERS, INVITATIONS, NOTICES****POVZETKI – SUMMARY 152****NAVODILA ZA OBLIKOVANJE 156
IN ODDAJO PRISPEVKOV –
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS****SODELAVCI TE ŠTEVILKE – 157
CONTRIBUTORS TO THIS ISSUE****ETNOMANIJA – ETHNOMANIA**

PODELITEV MURKOVE NAGRADE 159
IN LISTINE 2006
2006 Murko Awards

PREDSTAVITEV MURKOVIH NAGRAJENCEV 160
ZA LETO 2005 IN 2006
Recipients of 2005 and 2006 Murko Awards

PREBIVANJE KOT VZAJEMNO PRILAGAJANJE MED ČLOVEKOM IN BIVALNIM OKOLJEM: PRIMER MARIBORA

Izvleček

Prispevek obravnava odnos med človekom in njegovim bivalnim okoljem, glavno zanimanje pa usmerja v človekovo prilagajanje bivalnega vedenja okoliščinam, ki jih nudi bivalno okolje, in v obratni proces – prilagajanje okolja vsakokratnim potrebam ljudi. Opisuje vlogo relativne trajnosti grajenega okolja na oba procesa. Na primeru raziskave v Mariboru opisuje prilagoditve Mariborčanov na bivalne danosti in načine, razloge in kontekst njihovih posegov v okolje, v katerem prebivajo v zadnjih dveh stoletjih.

Abstract

Examined is the relationship between people and their living environment, especially their dwelling culture. Focusing on this mutual relationship the article explores how residents adjust their lives to circumstances of their living conditions; since living quarters are remodeled to suit the wishes of their residents this process is decidedly two-sided. The fact that housing facilities are made of relatively durable material affects both aspects of this process. Taking a case study of Maribor as an example, the article depicts how its residents adapted to their living quarters, ways in which they modified them to better suit their needs, and the reasons for and the context of these changes during the period of the last two centuries.

Človek in bivalno okolje

S splošnim razmerjem med človekom in okoljem in z bivalnim okoljem se ukvarja več ved. V etnologiji je raziskovanje bivalne kulture, s tem pa tudi človekovega razmerja z okoljem, med

Naselje Hutterjevih delavskih hiš leta 1937. Prvotno so bile navzven povsem enake.

Original: Pokrajinski arhiv Maribor, Zavod za urbanizem Maribor 17. stoletje–1989, TE 4/55, foto Pivka

klasičnimi in v empirični praksi dolgo uveljavljenimi temami. Najodmevnejše ugotovitve na omenjeno temo so s svojimi empiričnimi rezultati prispevale t. i. študije človeka in okolja (*men-environment studies*), ki se ukvarjajo z vplivi okolja na človeka in s človekovimi posegi v obratno smer. Veljajo za interdisciplinarne študije, v katerih se relativno dobro znajdejo arhitekti, antropologi, geografi, urbanisti, sociologi in psihologi. Močno so se uveljavile ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 20. stoletja. Nikoli pa niso dokončno odgovorile, ali je človek tisti, ki ureja bivalno okolje po svoji meri, ali je okolje, v katerem prebiva, tisto, ki usmerja njegovo vedenje. Čeprav se raziskovalci večinoma strinjajo, da obstajajo vplivi v obe smeri in da je to razmerje na nek način recipročno (Lawrence in Low 1990: 454), pa se razlikujejo v mnenjih, kateri od obeh vplivov je močnejši.

Nekateri poskušajo razložiti, kako in zakaj človek svoja bivališča ureja, kakor pač jih, za druge pa je pravi izziv drugo vprašanje – ali in kako fizično okolje oblikuje vedenje ljudi, ki v njem živijo. Šlo naj bi namreč za podobne principe, kot sta jih v zvezi z jezikom dokazovala Whorf in Sapir. Ugotovila sta, da jezik ni le sredstvo za izražanje misli, ampak tudi glavni element, ki misli oblikuje. Hall je prepričan (1990: 2), da podobni principi kot za jezik veljajo tudi za človekovo vedenje nasploh, torej tudi za prostor in s tem za bivalno okolje.

V okviru proksemike, ki jo je razvil s primerjavo odnosa do prostora v različnih kulturah, je Hall ugotovil, da se ljudje preprosto navadimo nekakšnega vzorca organiziranosti stalnega, torej grajenega okolja, ki ga potem tako usvojimo, da razmišljamo na iz njega izhajajoči način. V drugače organiziranem prostoru imamo težave in se v njem ne najdemo ali se ne počutimo sproščeno. Prepričan je, da se arhitekti premalo zavedajo ponotranjenih značilnosti, ki jih ljudje nosimo v sebi in jih v vsakokratnem novem okolju začutimo kot potrebo po ponovitvi znanega, ponotranjenega vzorca (Hall 1990: 105–106).

Zgradbe lahko tako razumemo kot nekakšno mnemonično sredstvo, ki prek spomina v človeku sproža določene reakcije in vedenje (Blaton 1996: 81). Pomen spomina v odnosu med človekom in njegovim bivalnim okoljem poudarja tudi Maurice Halbwachs (2001: 144, 145, 150), ki nazorno meni, da kamne, ulice in hiše sicer lahko celo prestavimo, ne moremo pa z enako lahkoto spremeniti odnosov, ki so se vzpostavili med kamni in ljudmi. Podobne so tudi ugotovitve Pierra Bourdieuja. Njegov ključni koncept je habitus, ki ga označuje kot generični in strukturalni princip kolektivnih strategij in socialnih praks. Bourdieu meni, da ljudje uporabljajo habitus za reprodukcijo obstoječih struktur, ne da bi se natančno zavedali, kaj točno vpliva nanje.

Ko generira prakse, habitus reproducira pogoje, ki so ga že uvo-domo ustvarili. Habitus je tako obenem produkt in producent zgodovine (Lawrence in Low 1990: 468, 469). Tako grajeno okolje izraža in reproducira kulturo. Bourdieu meni, da socialno hierarhijo domačega okolja v vsakdanjem življenju zaznavamo skozi arhitekturno strukturirane dejavnosti hiše kot habitusa in jo s tem tudi obnavljamo (Blaton 1996: 81). Muršič opozarja na pomemben paradigmatični preskok od dojemanja prostora kot naravne danosti k opazovanju procesov človekove tvornosti, ki je tesno povezana tako s telesom kot prostorom (2006: 48–53). Ljudje prostora ne zaznavamo le izkustveno, ampak ga tudi pre(obl)ikujemo).

Vplivi med okoljem in človekom so seveda tesno povezani z bivališčem, s hišo, stanovanjem. Pri tem ne gre le za relativno stalno in na določen način urejeno fizično enoto, ampak tudi za simbolni pomen, ki ga ima tak prostor za človeka. Grajeno okolje namreč človeku ne nudi le zavetja in mu ne omogoča le zadovoljevanja njegovih temeljnih potreb, ampak vzbuja tudi čustveno navezanost in je prostor vračanja.

Hiše v Hutterjevi koloniji v začetku 21. stoletja, zaznamovane s posegi vsakokratnih stanovalcev.
Foto: Matjaž Wenzel

Trajnost grajenega okolja

Grajeno okolje, seveda v odvisnosti od vsakokratnih gradbenih materialov, odlikuje zelo visoka stopnja trajnosti. Za hiše je značilno, da svoje graditelje praviloma preživijo in dajejo prostor prebivanja še mnogim naslednjim generacijam. Steward Brand, ki se je ukvarjal s trajnostjo in spreminjanjem zgradb, piše, da imajo zgradbe odličen spomin materialnega. Ko se ukvarjamo z zgradbami, se ukvarjamo z že zdavnaj sprejetimi odločitvami. Celotna zamisel arhitekture je v – trajnosti (1997: 2).

Vsaka hiša je zgrajena v nekem trenutku, za katerega so značilne določene komunalne, tehnološke, družbene in ideološke okoliščine. Opredeljujejo jih vsakokratni trendi in trenutna moda. Hiša je načrtovana in zgrajena v bolj ali manj ohlapnem kontekstu, ki ga te okoliščine določajo. Odvisna je od materialov, ki so gradbenikom na voljo, načinov gradnje, ki so v tistem trenutku znani, predstav o zasebnosti in higieni, produkcijskih razmer,

družinskih razmerij in mnogih drugih okoliščin. V trenutku ko je zgrajena, je najbrž povsem v trendu in s svojo ureditvijo bolj ali manj zadovoljuje potrebe svojih prvih stanovalcev. Ker je doba trajanja hiše načeloma daljša od življenja ene generacije in ker se življenjske okoliščine lahko spremenijo še prej kot v obratu dveh generacij, hiša novim potrebam ne ustreza več popolnoma. Ljudje pa jo seveda še vedno naseljujejo, ponavadi generacija za generacijo.

Če ugotovimo, da hiša odseva zgodovinske procese, se mora vsak nov naseljenec sprijazniti ne le z dejavnostjo predhodnih prebivalcev, ampak tudi s hišo kot dejavno silo (Miller 2001: 10). Sprejeti mora obstoječi tloris, kakor so si ga zamislili za prve stanovalce, sprejeti mora razporeditev funkcionalnih prostorov, pogoje osvetljenosti, zračnosti, vsaj sprva mora sprejeti tudi komunalno in tehnično opremljenost hiše ali stanovanja, višino stropov, velikost prostorov, način prehajanja iz prostora v prostor, pogosto pa prevzame tudi pohištvo in inventar. Sprejeti mora tudi morebitne spremembe, ki so jih izvedle prejšnje generacije. Denise Lawrence in Setha Low pišeta (1990: 460), da ljudje svoje bivalno vedenje prilagajajo zlasti takrat, ko fizično okolje postavlja omejitve.

Ko človek prebiva v okolju, ki morda ne izpolnjuje več v celoti njegovih potreb, pa jih kljub temu vsaj deloma sprejema in svoje bivalno vedenje prilagaja danim okoliščinam, pravzaprav dopušča predhodnim generacijam, da nanj prenašajo del svojega bivalnega vedenja in bivalnih okoliščin iz časa nastanka zgradbe. Tako nekdanje ideje in okoliščine skozi trajnost grajenega okolja vplivajo na ljudi še dolgo po tem, ko je bilo neko okolje načrtovano in zgrajeno. Že res, da mnoge od teh okoliščin ljudje prej ali slej prilagodijo svojim novim potrebam – odprto ognjišče na primer zamenjajo s štedilnikom, uredijo kopalnico v stanovanju, kjer je prvotno ni bilo, napeljejo centralno kurjavo in odstranijo lončene peči, uredijo stranišče v notranjosti stanovanja, čeprav je bilo prej na skupnem hišnem hodniku, znižajo stropne, celo podrejo in na novo postavijo zidove in s tem drugače razporedijo prostore, spremenijo namembnost določenih prostorov, dogradijo kak prostor, povečajo okna in podobno. Ne sprejemajo jih kot nespremenljivo dejstvo, ampak težijo k temu, da bi jih uredili tako, da bodo čim bolj zadovoljevale njihove trenutne potrebe. A če jih še tako spreminjajo, del okoliščin ostaja in se s trajnostjo grajenega okolja vleče skozi čas, ob tem pa v načinih bivalnega vedenja vsakokratnih stanovalcev pušča šibkejšo ali močnejšo sledi.

Zanimivo je razmišljati o situaciji v mestu v izbranem trenutku. Vsako mesto je raznoliko in je konglomerat zgradb, nastalih v različnih obdobjih, pa tudi v različnih socialnih okoliščinah graditeljev in prebivalcev. Vsak tip zgradb je urejen v skladu z okoliščinami časa nastanka in je naknadno tako ali drugače, če sploh, prilagojen novim okoliščinam. Ljudje tako hkrati v istem mestu živijo v različnih bivalnih okoliščinah. Medtem ko imajo nekateri kopalne kadi z masažnimi šobami, živijo drugi v stanovanjih brez kopalnic in se umivajo v kuhinji. V novejših zgradbah stanovanja ogrevajo s talnim gretjem, na drugem koncu mesta v starejši zgradbi sodobniki kurijo na trda goriva. Razlog za to ni vedno v različnem socialnem statusu stanovalcev, pogoste leži v trajnosti in relativni nespremenljivosti grajenega okolja.

Prilagajanje bivalnega okolja

Če je torej ena od možnosti, da ljudje prilagodijo svoje bivalno vedenje okoliščinam, v katerih se znajdejo, če so v primeru starejših zgradb gotovo vsaj do neke mere podvrženi vplivu prvotne ureditve in naknadnih sprememb predhodnih stanovalcev, je druga možnost, da svoje bivalno okolje prilagajajo svojim trenutnim bivalnim potrebam. Eden med koncepti antropoloških raziskav razmerja med človekom in okoljem pravi, da ljudje težijo k prilagajanju okolja svojim vedenjskim potrebam in funkcionalnim zahtevam. Ko okolje potreb ljudi ne zadovoljuje več, jih skušajo zadovoljiti z renovacijo ali pa se preselijo drugam (Lawrence in Low 1990: 460). Vprašanje je, kaj povzroča in omogoča spremembe, kdaj se jih ljudje lotevajo in kdaj ne, kaj jih pri tem omejuje, kako se jih lotevajo, kako sprejemajo novosti, ko se pojavijo v širšem okolju, in kaj to pomeni za zgradbe. Steward Brand, ki opazuje prilagoditve bivalnega okolja zlasti z vidika zgradb, v uvodu v knjigo *How Building Learn* celo zapiše, da »so zgradbe oblikovane in zgrajene zato, da bi jih prilagajali« (1997: 2). Čeprav je ta trditev morda nekoliko pretirana in je mogoče celo škoda, da v večini primerov ne drži, pa je gotovo res, da lahko že ob načrtovanju posamične stanovanjske zgradbe s precejšnjo mero gotovosti vemo, da bo ob običajnih okoliščinah materialno obstala relativno dolgo in da se bo skozi čas in z vsakokratnimi prebivalci bolj ali manj spreminjala. Ko govorimo o prilagoditvah bivalnega okolja v smislu adaptacij prebivališč, moramo razmišljati vsaj v dveh smereh. V prvo obliko adaptacij je mogoče uvrstiti tiste, ki imajo namen izboljšati funkcionalne značilnosti stanovanja. Na prvi pogled se zdi, da so prav te najpogostejše ali vsaj najočitnejše. Na adaptacije v stanovanjih v preteklih dveh stoletjih so pomembno vplivale tehnične in komunalne spremembe – zlasti kanalizacija, vodovod in elektrika, pa tudi pojav pralnih strojev in hladilnikov, televizije, kabelskih ter internetnih povezav in osebnih računalnikov nasploh.

Sredi 19. stoletja je zelo pomembno spremembo v prebivanje prineslo uvajanje štedilnikov namesto odprtih ognjišč. Posege stanovalcev so skozi čas povzročali spreminjajoči se načini ogrevanja in razsvetljevanja stanovanj, načini hranjenja in odstranjevanja odpadkov, shranjevanje oblek in zalog jestvin, novi materiali in izvedbe v zastekljevanju, izolaciji, talnih in stenskih oblogah in mnoge druge. Brand meni, da sta bili v ameriških mestih v zadnjem času največjim spremembam podvrženi kuhinja in kopalnica (1997: 19). Tudi Denise Lawrence Zúñiga na portugalskem primeru kot poglobitve spremembe omenja modernizacijo kuhinje in ureditev kopalnice, ob tem pa še ureditev garaže. Pri tem opozarja, da so starejše zgradbe zaradi pomanjkanja prostora težje prilagodljive od novejših (1999: 167–168). Irena Keršič za slovensko ruralno okolje v 19. stoletju ugotavlja (1988–1990: 334), da posamična hiša ponavadi preživi več generacij, vsak nov gospodar pa jo popravlja in izboljšuje, če le ima za to gmotne možnosti. V hišah slovenskega podeželja tako najdemo ob starejši opremi tudi novitete in funkcionalne izboljšave – recimo omare ob skrinjah, štedilnik ob ognjišču.

S tem ko stanovalci obnavljajo stanovanja in jih na nek način prilagajajo sebi, kažejo svojo individualnost, drugačnost (Att-

field 2000: 209). Patina let in sprotne spremembe so tisto, kar naredi zgradbe ljudem ljubše. Na ta način se »ljudje učijo od hiš, hiše pa od njih«, če uporabim Churchillovo misel.¹ V skrajni obliki lahko velike, izstopajoče, drage adaptacije bivalnega okolja pomenijo tudi način izkazovanja prestiža, materialnega (blago)stanja oziroma socialnega statusa stanovalcev nasploh. V tem primeru jim lahko pripišemo funkcijo statusnega simbola. Brand je vzpostavil težko prevedljiva termina *High Road* in *Low Road* zgradbe (Brand 1997: 24–44),² od katerih so druge bistveno bolj naklonjene³ renoviranju in prilagajanju stanovalčevemu okusu in potrebam. To jim prinaša nek poseben čar. Ljudje jih imajo kot bivalno okolje radi, ker jih lahko po mili volji spreminjajo in prilagajajo.

V drugo skupino spodbujevalcev spreminjanja bi lahko uvrstili spreminjajoča se družbena razmerja, ki se kažejo recimo v prenehanju obstoja sob za posle v stanovanjskem tlorisu. Spremenjena družinska in demografska razmerja lahko ob povečanju ali zmanjšanju števila družinskih članov povzročijo spremembe namembnosti prostorov ali pregrajevanje večjih prostorov,⁴ spremenjene predstave o zasebnosti lahko sprožijo dograjevanje novih delov bivalnih zgradb, spremembe v prostoru produkcije in s tem dnevne mobilnosti⁵ pa izločitev ali vključitev delovnega prostora v bivalno okolje.

Obstaja nekaj dejavnikov, ki zvišujejo verjetnost, da se bodo stanovalci lotili spreminjanja bivalnega okolja. Svoja bivališča pogosteje obnavljajo lastniki ali vsaj dolgotrajni najemniki (Lawrence Zúñiga 1999: 21), bolj so k spreminjanju nagnjeni tudi mlajši stanovalci.

Nove pritikline, kot so tekoča voda, električne naprave, izplakovalno stranišče in druge pa se ne znajdejo v vseh bivališčih takoj

1 »Mi oblikujemo zgradbe, zgradbe oblikujejo nas!« Glej npr.: Edward Hall, *The Hidden Dimension* (New York: Anchor Books, Doubleday, 1990) 106.

2 *High Road* so trajnejše, načeloma starejše in dražje zgradbe, ki stojijo v prestižnejših delih naselij in so na nek način bolj nedotakljive. *Low Road* pa so cenejše, ponavadi mlajše zgradbe, ki stojijo zunaj trendovskih središč ali za prebivanje visoko zaželenih območij. Brand navaja zapuščene hiše, bivalne kontejnerje ali zapuščene čolne.

3 Naklonjene – seveda, če uporabimo Brandov način gledanja z vidika zgradb, ne z vidika človeka. S tem zgradbam samim dopustimo nekakšno aktivno vlogo tudi v slogovnem smislu.

4 V tem kontekstu je zanimivo dograjevanje in prilagajanje stavb v podeželskem okolju v Slovenski Istri vsakokrat, ko je družina zrasla, se delila ali se notranje prerazporedila. Ker so morebitne prizidave predvideli že vnaprej, so na vogalih hiš ob gradnji pustili štrleče kamne, ki so omogočali nadaljnje dograjevanje, ko se je pojavila potreba, na primer nov par. Glej: Mojca Ravnik, *Bratje, sestre, strniči, zermani: družina in sorodstvo v vaseh v slovenski Istri* (Ljubljana in Koper: ZRC SAZU in Lipa, 1996) 227, 231.

5 Sodobna slovenska arhitektka Perovič in Bevk menita, da mora to, da ljudje danes več komunicirajo in več potujejo, pa tudi drugače večerjajo kot pred tridesetimi leti, vplivati tudi na organizacijo stanovanja in hiše, na njeno oblikovanje in tudi na bivanje v njej. Zelo pozitivno je, da se pri tem zavedata vloge arhitekta kot opazovalca dejanskega načina življenja in kot sodelavca naročnikov med oblikovanjem bivalnih hiš. Glej: Matej Mljač: Hiša je hiša. Odnosi v njej so novi. *Delo, Sobotna priloga* (7. 1. 2006), 24.

po iznajdbi. Ponekod se to zgodi prej, drugod pozneje. Sprva so razkošje in izjema, šele postopoma so sprejeta v splošno rabo (Csikszentmihaly in Rochberg-Halton 1989: 21). Murajeva opozarja (1989: 129), da celo nakup ali uvedba neke novosti v bivalno okolje še ne pomenita nujno tudi njenega takojšnjega sprejetja v življenje stanovalcev. Fanči Šarf že v sami definiciji predmeta raziskovanja stanovanjske kulture poudarja (1981: 5), da etnologa v tovrstnem raziskovanju zanima tudi, kako ljudje nekega sloja, kraja in časa sploh uspejo slediti razvoju, ki ga na to področje prinašajo obrt, industrija in trgovina. Vsekakor pa so novitete zanimive, ker rešujejo nek problem na nov, spremenjen način. To sprva vpliva na način, kako ljudje nekaj počnejo, pozneje pa tudi na to, kako dojemajo in organizirajo svoje življenje v širšem pomenu (Csikszentmihaly in Rochberg-Halton 1989: 46).

Bivališča Mariborčanov in vzajemno prilagajanje

Ko se človek znajde v nekem okolju, se začneta dva procesa. Eden je človekovo prilagajanje konkretnemu bivalnemu okolju, drugi pa je postopno prilagajanje okolja človekovim potrebam. Kateri proces je močnejši in hitrejši, je odvisno od mnogih okoliščin, vse rekonstrukcije in pogovori pa kažejo, da slej ko prej vedno stečeta oba. Mariborčani, nagovorjeni v pogovore o prebivanju v 20. stoletju, znajo bolje opisati drugega, saj prvega pogosto niti ne zaznavajo. Dejstvo pa je, da so mnogi sprejeli številne danosti okolja, na katere med njihovim nastankom niso imeli nikakršnega vpliva. Ob vselitvi so recimo sprejeli v rabo štedilnik na trda goriva, čeprav so bili skoraj povsod že iz rabe. Prisiljeni so bili sprejeti in uporabljati stranišča na štrbunk, in to tudi precej za tem, ko je bila večina bivališč že opremljena z izplakovalnimi stranišči. Mnogi so se vselili v stanovanja brez kopalnic, ko so marsikje že bile del stanovanjskega tlorisa. S tem so sprejeli tudi določen način izvajanja osebne higiene.

Tloris, način prehajanja iz prostora v prostor, talne obloge, način ogrevanja, način oskrbe z vodo in še marsikaj so danosti, na katere človek naleti, ko se vseli v novo bivalno okolje. Pogosto jih vsaj sprva sprejme in jih ne začne takoj spreminjati, tudi če stremi za izboljšavami. Ko take okoliščine v nekem trenutku sprejme, jim prilagodi svoje bivalno vedenje – kuha na štedilniku na trda goriva, umiva se v kuhinji, na stranišču dejansko posluša štrbunk in ne zvok izplakovanja, spi v isti sobi z otroki ali s starši, vodo prinaša iz dvoriščnega vodnjaka.

Drug razlog za sprejemanje pogojev bivalnega okolja in učenje bivalnega vedenja iz njih je »vrojenost« vanje. V petdesetih letih 20. stoletja na Pobrežju rojena Mariborčanka se je kot otrok naučila umivati v kuhinji in hoditi na stranišče zunaj stanovanja ali v nočno posodo. Podobno je živela skoraj že odrasla še v sedemdesetih letih, ker se bivalne okoliščine v predmestni hiši do takrat pač niso bistveno spremenile. Otroci v hišah iz tridesetih let 20. stoletja ali iz povojnih blokov so iste stvari počeli na drugačen način že nekaj desetletij prej. Njen vrstnik je še kot najstnik uporabljal stranišče na štrbunk, čeprav je prebival v vili s konca 19. stoletja, ki je bila ob gradnji moderna in v koraku s časom. Otroci iste starosti so marsikje že nekaj desetletij prej

po potrebi za seboj potegnili vodo, ki je njihove izločke elegantno odplaknila. Živeli so pač v hišah, ki so bile zgrajene ali preurejene nekaj desetletij pozneje. Pri tem socialni status prvih in drugih niti ni bil bistven. Pomembnejša je letnica gradnje ali prenove zgradbe, v kateri so prebivali.

Otroci in odrasli so se marsikje še po drugi svetovni vojni enkrat tedensko družno lotevali napornega čiščenja lesenih kuhinjskih podnic. Njihovi someščani, ki so živeli v pravkar zgrajenih blokih, tega dela niso več opravljali na enak način. In podobnih primerjav je še veliko. Tu prej, tam pozneje pa se zgodi, da si ljudje zaželijo spremeniti zastarele prakse. Odločijo se vpeljati tehnične, komunalne in druge novosti ter z njimi spremeniti del svojega bivalnega vedenja. Kdaj, kako in v kakšni meri se to zgodi, je odvisno od mnogih dejavnikov. Pomembni so materialne možnosti posameznika, mestna komunalna politika, pojav in način širjenja kake novosti in pripravljenost ljudi, da jo sploh sprejmejo. Tako se kaka novost v bivalnem okolju razširi hitro in temeljito, druga pa potrebuje veliko časa, da se razširi celo na relativno malem območju, kakršno je manjše mesto. Raznolikost v hitrosti sprejemanja novosti in raznovrstnost stanovanjskega fonda mesta nasploh pa tvorita pisano sočasno paleto bivalnih okolij določenega kraja, tudi Maribora.

Ko skozi vire o konkretnih adaptacijah bivalnega okolja Mariborčanov v 19. in 20. stoletju sledimo širjenju novitet v mestu, lahko rekonstruiramo tako bistvene razloge za spremembe kot način njihovega širjenja med Mariborčani. Eden od pogostih načinov prilagajanja bivališč v zgodnjem 19. stoletju je bilo nadzidanje nadstropij na dotlej pritlične obrtniške in trgovske hiše. Z nadzidanjem so meščani pridobili od produkcije nekoliko odmaknjen nadstropni prostor prebivanja. Območje dela se je tako že v času prebivanja in produkcije pod isto streho začelo vsaj delno ločevati in s tem že nakazovati, da se bo čez nekaj časa fizično še bolj odmaknilo od bivalnega okolja.

Izredno pomembna novost v bivalnem okolju, ki se je začela pojavljati sredi 19. stoletja, je bilo uvajanje štedilnika namesto odprtega ognjišča. Zlasti v novogradnjah, pa tudi drugod, se je štedilnik v nekaj desetletjih močno razširil. Novost je po eni strani omogočala manjšo porabo kuriva, po drugi pa je kuhinje razbremenila velike količine dima, ki se je prej valil iz odprtih ognjišč. Nedvomno je pomembno vplival na splošno bivalno prakso, pa tudi na kakovost prebivanja tistih, ki so se ukvarjali s kuho in so se zato pogosteje zadrževali v kuhinji. Menjavanje štedilnikov na trda goriva s štedilniki na plin ali elektriko čez slabo stoletje je ponovno spremenilo način kuhe, deloma pa tudi način ogrevanja prostorov. Prineslo je zmanjšanje pomena trdih goriv, v pozabo pa je šlo tudi prinašanje kuriva v kuhinje in njegovo začasno hranjenje v stanovanju.

Že v 19. stoletju so adaptacije stanovanj pogosto narekovala tudi normativna pravila. Požarni redi so predpisovali urejanje požarnih zidov, klobukov in obokov, stavbni redi pa so narekovali urejanje vodnjakov, greznic, stranišč, hlevov, drvarnic in drugih delov bivalnega okolja. Čeprav se jih ljudje niso vedno dosledno držali, so pomembno vplivali na bivalno prakso.

Ureditev mestnega vodovoda na začetku 20. stoletja je v Mariboru povzročila zelo hitro opuščanje zasebnih vodnjakov⁶ in urejanje napeljave za tekočo vodo v hiše in stanovanja. Na podoben način se je med obema vojnoma precej hitro po mestu razširila tudi električna napeljava.

Načrti in izkušnje ljudi kažejo, da je bilo v obeh stoletjih pogosto tudi spreminjanje namembnosti posamičnih prostorov in celo spreminjanje tlorisov. Pogosto ljudje iz enega konca stanovanja na drugega prestavijo kuhinjo, sobo, jedilnico, ali pa kateremu od prostorov preprosto spremenijo namembnost. Tako lahko nekdanja jedilnica postane dnevna soba. Nedotakljive reprezentančne salone so strokovnjaki ljudem svetovali spremenjati v bolj funkcionalne otroške sobe ali prepotrebne zračne spalnice, in gotovo so nekateri takim nasvetom sledili. Počasi, a vztrajno so ob spreminjanju družbenega konteksta s tlorisov mariborskih stanovanj izginjali bivalni prostori pomočnikov, vajencev in poslov, ki so vedno redkeje bivali z delodajalci. Še najdlje so se ohranile sobe za služkinje, dekle ali gospodinjske pomočnice. Večje sobe v starejših stanovanjih so ljudje tu in tam pregradili z začasnimi pregradami ali s stalnimi stenami, ker je to pač narekovalo število stanovalcev ali celo družinskih skupnosti v posamičnem stanovanju. Oblasti so po drugi svetovni vojni povzročile nenavadno in nenaravno delitev enega stanovanja na več manjših. V njih so neodvisno zaživele med sabo nepovezane družinske skupnosti, pri čemer so lahko bila njihova stanovanja med sabo bolj ali manj očitno fizično ločena. Vile ali večje družinske hiše, ki so bile prvotno projektirane kot enodružinske bivalne zgradbe, so sčasoma večkrat postale dom dveh ali več družin. Lastniki so v tem primeru praviloma uredili dodatno kuhinjo in kopalnico.

Nove sobe, kuhinje, kopalnice ali celo manjša družinska stanovanja so marsikje pridobili s prizidavanjem dvoriščnih traktov, nadstropij, prizidkov, včasih pa tudi z urejanjem prej neobdelanih podstrešij. Mnogi so izhajali iz spremenjenih družinskih okoliščin, ko so se odločili za spreminjanje načina prehodnosti sob. Spremembe so šle največkrat na rovaš omejevanja možnosti prehajanja in so ustvarile intimno območje posameznikov ali družin znotraj istega stanovanja.

Posebni poglavji prilagajanja bivalnega okolja novim potrebam in možnostim sta urejanje kopalnic in spreminjanje kuhinj. V desetletjih po drugi svetovni vojni sta bili obe spremembi zelo pogosto povezani. Urejanje kopalnic v stanovanjih, kjer jih prvotno ni bilo, se je začelo pojavljati že v začetku 20. stoletja. Hiše, zgrajene po ureditvi mariborskega vodovoda so kopalnice zelo pogosto že imele, v starejših stanovanjih pa so jih kmalu začeli dodajati v obstoječi tloris. Kljub temu pa je veliko število starejših stanovanj ostajalo brez kopalnic še po drugi svetovni vojni.

Temeljitev preureditev tistega dela stanovanja, ki je bil povezan z vodovodno napeljavo so se Mariborčani množično lotevali v šestdesetih ali sedemdesetih letih 20. stoletja. V bližini kuhinje so našli primeren prostor, vanj napeljali vodovodno napeljavo, postavili kad, peč, umivalnik, pipo za hladno vodo in še kak

manjši kos pohištva in s tem bistveno zvišali komfortnost stanovanja. Mnogi so hkrati preuredili tudi kuhinjske vodovodne napeljave in star kovinski lijak s pipo zamenjali z novim kuhinjskim elementom s pomivalnim koritom. Ponokod so tekočo vodo šele takrat napeljali v kuhinjo. Ob preurejanju kuhinj so mnogi zamenjali tudi kuhinjsko pohištvo. Kredence, stojala in odlagalne poličke so marsikje zamenjali standardni talni in viseči kuhinjski elementi, ki so veljali za moderne. Temeljita prenova kuhinj je pogosto povzročila tudi nadomestitev zidanega štedilnika z novejšim, električnim ali plinskim. Le izjemoma so v kuhinjah hkrati ostali stari in novi štedilniki.

Ureditev kopalnic je včasih posegla še v bližnja stranišča. Stara stranišča na štrbunk so zdaj pogosto menjavali z izplakovalnimi. Taka sprememba pa je bila pogosta že med obema vojnoma, ko so se izplakovalna stranišča začela širše uveljavljati. Ponokod se je sklop posodobitve kopalnice, stranišča in kuhinje zgodil že med obema vojnoma, drugod šele v sedemdesetih letih 20. stoletja, lahko pa še pozneje. V predmestjih so bile spremembe pogosto povezane z napeljavo vodovoda v določen mestni predel.

Večji poseg v stanovanja je včasih povzročil tudi spreminjanje talnih oblog. Najpogostejša sprememba je bilo v šestdesetih letih ali nekaj pozneje prekrivanje lesenih kuhinjskih podnic s sodobnejšimi talnimi oblogami. Linolej, vinaz ploščice, tapisom, topli podi, keramične ploščice, laminati in druge talne obloge so v drugi polovici 20. stoletja iz stanovanj uspešno izrinjali stare talne obloge, zlasti lesene deske in teraco. Nekatero novejšo talne obloge, kot so linolej, stragula in keramične ploščice pa so bile na tržišču dostopne že med obema vojnoma. Posodobitve talnih oblog so se ljudje lotevali s prepričanjem, da jim bo prinesla preprostejši način čiščenja in vzdrževanja. Od starejših oblog se je še najbolj ohranil parket, ki so ga občasno pobrusili in prelakirali. Tu in tam pa so ga prekrti s tapisomom ali podobnimi sodobnimi oblogami, ki so stanovanjem dajala pridih modernosti.

Vsakihi nekaj desetletij je mariborska stanovanja zajel val spreminjanja načina ogrevanja. V zgodnjem 19. stoletju so bile ponokod v rabi še krušne peči, stanovanja pa so ogrevala tudi odprta ognjišča. V notranjih kotih sob so bile pokončne lončene ali kovinske peči, ki so se kurile iz predprostora ali kuhinje. Med obema vojnoma najdemo na načrtih najpogosteje lončene peči. Te so se že kurile iz matičnega prostora, zato so stale tam, kjer je bil urejen odvod dima. V desetletjih po drugi svetovni vojni so stanovalci lončene peči bodisi porušili in s tem pridobili nekaj prostora bodisi so jih le opustili. Nekateri so jih ohranjali kot nekakšen sobni okras. V funkciji so jih nadomestili z drugimi vrstami peči, od katerih so se nekatere še kurile na trda goriva. V prvo skupino nadomestnih peči sodijo gašperčki, trajnožareče peči, t. i. kraljice peči in specifične žagovinske peči, v drugo pa razne peči na olje, plin ali elektriko. Peči iz druge skupine so se povečini pojavile pozneje od prvih. Od sedemdesetih let 20. stoletja se pogosteje pojavlja centralno ogrevanje.

Spremembo ogrevanja so doživele tudi kopalnice. Večina starejših je imela velike pokončne peči na trda goriva za ogrevanje prostora in vode. Bile so nekoliko nerodne, saj se je bilo treba bodisi na hitro okopati bodisi zaradi dolaganja kuriva vstajati iz

6 Zasutje vodnjakov so zahtevale mestne oblasti, da bi preprečile rabo oporečne vode in zagotovile rabo nove vodovodne napeljave.

banje. Te peči so v desetletjih po drugi svetovni vojni začeli iz kopalnic odstranjevati in jih zamenjevati s kaloriferji, z oljnimi pečkami ali drugimi manjšimi grelnimi telesi. Funkcijo ogrevanja vode so od sedemdesetih let 20. stoletja vedno pogosteje prevzemali bojlerji, ki so jih ljudje nameščali v kopalnice, manjše pa tudi v kuhinje.

Razmeroma hitro so v povojnih letih v mariborska gospodinjstva našli pot priljubljeni novi gospodinjstvi aparati, ki so pomembno vplivali na način prebivanja. Nekateri med njimi, zlasti večji, so povzročili tudi spremembe v ureditvi stanovanj. Prvi je bil pralni stroj. Zgodnje omembe segajo na začetek šestdesetih let 20. stoletja. Sprva se ponekod omenjajo skupni hišni pralni stroji v pralnicah, kmalu pa so se pojavili v posamičnih stanovanjih. Večina Mariborčanov se spominja, da so pralni stroj kupili sredi šestdesetih ali v začetku sedemdesetih let 20. stoletja. Zaradi pralnih strojev so nekateri povečevali kopalnice, ker so bile prvotno zanje premajhne. Drugi so jih postavljali v kuhinje, shrambe, stranišča, predprostore ali kam drugam.

V sedemdesetih letih so na razporeditev kuhinjskega pohištva vplivali hladilniki, približno od tega obdobja pa so v dnevne in druge sobe postavljali televizijske sprejemnike. Urejanje posebnih koticov za delo, počitek ali razvedrilo so približno od zadnjega desetletja 20. stoletja naprej povzročile napeljave za internet. Pojav osebnih računalnikov in svetovnega spleta je v različnih delih stanovanj ustvaril koticke zasebnosti, ki stanovalce iz realnega prostora stanovanja odpeljejo v virtualne svetove. Ponovno omogočajo tudi spojitev bivalnega in delovnega prostora, kar je vsekakor zanimiv pojav.

Nekaterih posegov, s katerimi stanovalci izboljšujejo funkcionalnost stanovanj in kakovost prebivanja, ni mogoče časovno opredeliti, ker se pojavljajo večkrat in ne uvajajo nujno novosti. Mednje sodijo menjave pohištva, oken in stenskih oblog, urejanje fasad in streh, beljenje stanovanja ter podobne ponavljajoče se adaptacije. Spreminjajo se tudi površine ob hiši. Od obdobja med obema vojnama so Mariborčani postavljali garaže in opuščali hleve, remize in vodnjake. Zaradi pralnih strojev so pozneje opuščali kletne ali dvoriščne pralnice. Ponekod so jih preurejali in jim namenjali novo namembnost, marsikje pa so jih prepustili propadu. Z novimi načini kuhe in ogrevanja so postopoma isto usodo dočakale tudi dvoriščne ali kletne drvarnice, s spremenjenim načinom hranjenja smeti in izginevanjem pepela iz bival-

nega okolja pa so izgubljale pomen tudi dvoriščne smetiščnice. Stranišča na štrbunk, dostopna z gankov ali dvorišč, so večinoma ostala na svojih mestih. Odstraniti jih ni mogoče, za kako novo namembnost pa tudi niso najprimernejša. V najboljšem primeru so jih začeli uporabljati kot nekakšna odlagališča manj rabljenih predmetov. Izguba namembnosti je doletela tudi naprave za stepanje preprog, nekoliko redkeje pa naprave za sušenje perila. Slednje so namreč ponekod kljub najrazličnejšim spremembam v načinu pranja ostale v uporabi. Sčasoma so se na dvoriščih manjšale vrtno, večale pa parkirne površine. Tu in tam so zaživele dvoriščni koticiki za posedanje, igro in počitek.

Kontekst prilagajanja bivališč

Vse spremembe bivališč se zgodijo znotraj nekega konteksta. Nekatero sprožijo konkretni razlogi, nekatere imajo natančen namen. Na prvi pogled se zdi, da se večina adaptacij v bivalnem okolju zgodi, ko se v širšem okolju pojavi kaka novost. Ljudje jo, eni prej, drugi pozneje, začnejo sprejemati v svoje okolje in jo uporabljati. Ni nujno, da se oboje zgodi hkrati. Take so na primer adaptacije, povezane s štedilniki, pečmi, z izplakovalnimi stranišči, novimi tipi talnih in stenskih oblog, novimi gospodinjstvi aparati, vodovodno, električno in plinsko napeljavo. Pojavijo se, nekdo jih začne vpeljevati v bivalno okolje, drugi ga posnemajo. Nekatero novosti najdejo pot v večino stanovanj v nekaj letih, druge lahko od pojava do večinske razširjenosti porabijo celo stoletje. Električna in vodovodna napeljava sta na primer relativno hitro vstopili v mariborska stanovanja, tudi štedilniki in pralni stroji so se hitro razširili. Izplakovalnih stranišč pa celo v nekaterih boljših stanovanjih niso imeli niti še v drugi polovici 20. stoletja. In to kljub temu, da so se kot novost pojavila že v začetku stoletja in so se že v tridesetih letih dokaj razširila. Nekatero novosti se uveljavijo takoj, druge pa se sicer znajdejo v stanovanjih, a jih ne začnejo takoj uporabljati.

Pri uvajanju novosti je poleg socialnega statusa stanovalcev zelo pomemben tudi njihov odnos do sprejemanja novitet. Ljudje namreč v spominskem rekonstruiranju svoje bivalne preteklosti večkrat omenijo ključno osebo, ponavadi moškega s smislom za uvajanje novosti, ki je ob relativno dobrem materialnem položaju pripomogel, da se je določeno bivališče sproti posodabljal. Vseh adaptacij pa se stanovalci ne lotijo samo zato, ker so se novitete pač začele širiti. Nekatero se zgodijo iz drugačnih razlogov. Velikokrat so ti razlogi povezani s stanovalci, z njihovim številom in s strukturo. Zlasti spreminjanje namembnosti posamičnih prostorov, morebitno spreminjanje tlorisa, dozidavanje prizidkov, urejanje podstrešij, zmanjševanje prehodnosti med prostori in menjavanje pohištva se pogosto zgodijo, ko se družina poveča ali zmanjša, ko se v stanovanje k starejši generaciji vseli mlada družina, ko stanovalci medse sprejmejo sostanovalce, na primer najemnike ali posle, ali ko jih odslovijo. Presenetljivo pogost razlog za temeljito prenovo stanovanja je smrt predstavnikov starejše generacije. Nekateri so stanovanje popolnoma preuredili po smrti staršev ali zakonca. Deloma zato, ker se takrat vzpostavi nova raba prostorov, pogosto pa zelo očitno zato, ker starejša generacija s svojim vplivom, z navezanostjo na staro ureditev in drugačnimi ideali preprosto ne do-

Ponudba kopalniške opreme v časopisnem oglasu – ponudba je izhodišče, dejanska razširjenost je odvisna od različnih okoliščin.

Vir: Marburger Zeitung, 23. 12. 1909, 11

voli sprememb. Nekateri predstavniki mlajše generacije se jih ne lotijo iz spoštovanja do želja starejše generacije, nekaterim pa to preprosto ni dovoljeno. Naslednji razlog za temeljito prenovno stanovanja je vselitev v novo bivališče. Če imajo ljudje za to materialne pogoje in dovolj časa, stanovanje radi že pred vselitvijo temeljito prenovijo ali prilagodijo svojim bivalnim potrebam. Temeljite prenove pa ponavadi zagotavljajo relativno nespremenljivost stanovanja v naslednjem obdobju.

Razlog za to, da se katera od zelenih adaptacij ne zgodi, pa je zlasti v starejših delih mesta lahko tudi predpisan režim spomeniškega varovanja zgradb. Če so bili pred drugo svetovno vojno lastniki večje posege na stanovanjski zgradbi dolžni najaviti le gradbenim oblastem, ne pa tudi spomeniški službi, jih je zakonodaja iz petdesetih in osemdesetih let 20. stoletja že zavezovala, da se pri obnovah zgradb s statusom spomenika držijo nekaterih omejitev.

Večina izvedenih sprememb ima očiten namen povečati funkcionalnost, udobnost, komfortnost in domačnost bivališča.⁷ Nekatero spremembo pa imajo ob omenjenih še drug namen. Tega namena ljudje ne omenjajo in ga je relativno težko dokazati. A včasih se sprememb zlasti na zunanem delu bivališča lotijo tudi zato, da pokažejo nek bivalni prestiž. Spremembe na zunanem delu bivališča kažejo tudi okus stanovalcev. Najbolj očitno je to v primerih, ko je ista hiša razdeljena na dva dela in ima dva lastnika. Vsak od njiju se loti obnove na svoj način, rezultat pa je izrazito različna zunanost nekdanj enovite zunanščine hiše. Njeni prebivalci tako že navzven sporočajo, da so različni tako oni kot njihove predstave o bivališču ali da se razlikuje tudi njihov gmotni položaj. Prav take zgradbe nazorno kažejo, da kljub podobnim naravnim in kulturnim pogojem vsakokratno pojavnost bivališča, zlasti po adaptacijah, določajo stanovalci. Če režim varovanja ne narekuje enotnosti, so spremembe na bivališčih natančen odsev okusa, možnosti in življenjskega sloga vsakokratnih stanovalcev.⁸

Literatura:

ATTFIELD, Judy: *Wild Things: the Material Culture of Everyday Life*. Oxford in New York: Berg, 2000.

BERANIČ, Maja: *Matjaž Wenzel HK*, razstavniki katalog. Ljubljana: Cankarjev dom, 2006.

BLATON, Richard E.: *Architecture. V: Encyclopedia of Cultural Anthropology* vol. 1. New York: Henry Holt and Company, 1996, 81–83.

7 To s pridom uporabljajo prodajalci pohištva za oglaševanje svojega blaga. IKEA je na primer leta 2006 takole prepričevala svoje potencialne kupce: »Svetovali ti bomo, kako lahko iz spalnice narediš lep udoben prostor za spanje – ali iz kuhinje idealno mesto za druženje z družino ali s prijatelji.« Glej: Letak *Napravi prostor za tvoje življenje – z novim IKEA katalogom!* 2006.

8 Zanimiv je konceptualni pristop mariborskega fotografa Matjaža Wenzla, ki je posnel fotografije dvodružinskih hiš Hutterjeve kolonije na Pobrežju. Tvorijo jo hiše nekdanj enotnega izgleda, ki pa so že navzven jasno ločene na dve polovici. Wenzel je vrtove, hiše in stanovalce posnel na način, ki nazorno kaže nekakšno razpolovljeno raznolikost, hiše so namreč skozi čas še povečevale dvojnost.

BRAND, Stewart: *How Building Learn: What Happens After They're Built*. London: Orion Books. Phoenix Illustrated, 1997.

CSIKSZENTMIHALY, Mihaly in Eugene Rochberg-Halton: *The Meaning of Things: Domestic Symbols and the Self*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

FERLEŽ, Jerneja: *Mariborska dvorišča: etnološki oris*. Maribor: Mladinski kulturni center, 2001 (Ko te napiše knjiga, 1).

HABINC, Mateja: *Ne le rožmarin za spomin: O spominskih predmetih in njihovem shranjevanju*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2004 (Županičeva knjižnica, 11).

HALBWACHS, Maurice: *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2001.

HALL, Edward T.: *The Hidden Dimension*. New York: Anchor Books, Doubleday, 1990.

KERŠIČ, Irena: Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 23/24, 1988–1990, 329–388.

LAWRENCE, Denise L. in Setha M. Low: *The Built Environment and Spatial Form. Annual Review of Anthropology* 19, 1990, 453–595.

LAWRENCE Zúñiga, Denise: *Suburbanizing Rural Lifestyles through House Form in Southern Portugal*. V: Donna Birdwell-Pheasant in Denise Lawrence-Zúñiga (ur.), *House Life: Space, Place and Family in Europe*. Oxford in New York: Berg, 1999, 157–175.

MILLER, Daniel: *Behind Closed Doors*. V: Daniel Miller (ur.), *Home Possessions: Material Culture behind Closed Doors*. Oxford in New York: Berg, 2001, 1–19.

MLJAČ Matej: *Hiša je hiša. Odnosi v njej so novi. Delo, Sobotna priloga*, 7. 1. 2006, 24.

MURAJ, Aleksandra: *Živim znači stanujem: etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Zavod za istraživanje folklor. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1989.

MURŠIČ, Rajko: *Nova paradigma antropologije prostora: prostorjenje in človeška tvornost. Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46/3–4, 2006, 48–53.

Napravi prostor za tvoje življenje – z novim IKEA katalogom! IKEA 2006 (letak).

RAVNIK, Mojca: *Bratje, sestre, strniči, zermani: Družina in sorodstvo v vaseh v slovenski Istri*. Ljubljana in Koper: ZRC SAZU in Lipa, 1996.

ŠARF, Fanči: *O raziskovanju stanovanjske kulture*. V: Slavko Kremenšek idr. (ur.), *Poglavja iz metodike etnološkega raziskovanja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1981, 5–13.

Datum prejema članka v uredništvo: 14. 10. 2007.

Z MAGGI KOCKO DO DVOJNO DOBREGA OKUSA: SPREMEMBE IN KONTINUITETA V VSAKDANJI PREHRANI V URBANEM BURKINA FASU

Izvleček

V članku z zornega kota priprave in uživanja hrane v Bobo Dioulassu, drugem največjem mestu v zahodnoafriški državi Burkina Faso, obravnavam naslednja razmerja nasprotij: »tradicija in sodobnost«, »afriško in belsko« in »ruralno in urbano«. Raziskujem tudi večplastne pomene novih oblik priprave in uživanja hrane pri prebivalcih tega etnično in versko raznolikoga polmilijonskega mesta, posebno pozornost pa posvečam izbranim afriškim sestavinam, kot sta sumbala in karitejevo maslo, ki ju danes pogosto nadomeščajo s sestavinami zahodnega izvora, kot so jušne kocke in arašidovo olje.

Abstract

By looking at food preparation and consumption in Bobo-Dioulasso, the second largest town in Burkina Faso in West Africa, this article examines the following oppositional relationships: »tradition and modernity«, »African and White«, and »rural and urban«. The article also explores the multilayered meanings of the emerging cooking and eating practices among the 500,000 inhabitants of this town with great ethnic and religious diversity. The article focuses on specific traditional African cooking ingredients, such as the sumbala and shea butter, which today are being replaced by products that were introduced by the West, such as stock cubes or sunflower and groundnut oil.

Uvodna nasprotja

Čeprav v vsakdanjem diskurzu ljudje v Burkina Fasu radi govorijo v na prvi pogled medsebojno izključujočih se dihotomijah, kot so »afriško in belsko«, »urbano in ruralno«, »tradicija in sodobnost«, pa pogled od blizu kaj hitro razkrije, da ti pari »identitet« večino časa izjemno uspešno sobivajo in se pogosto preoblikujejo v nove oblike družbenih in kulturnih praks, za katere še ni imena in jih ljudje zato raje predstavljajo v »stari«, dihotomijski obliki. Namen tega članka je pokazati, da si stvari niso tako zelo nasprotujoče, kot jih želijo prikazati nekateri opazovalci, ki so se posvetili predvsem razlikam (Smith 1998, Villiers in Delarozière 1995, prim. Van Binsbergen 1998). Zagovarjam stališče, da imajo ljudje do omenjenih vrednot neke vrste dvojni odnos, rezultat tega odnosa pa je skupek idej, ki niso nujno koherentne ali interno konsistentne, vendar pa izražajo 'način bivanja v svetu' (*being-in-the-world*), ki je kljub temu usklajen s sodobnostjo, ki je sama po sebi nekonsistentna

in inkonherentna. V članku bom predstavila nekaj etnografskih vinjet s terenskega dela, katerih namen je nuditi bolj jasno sliko inkoherenčnosti in nekonsistentnosti, kar se tiče sodobnosti v navezavi na hrano in prehranjevanje v urbanem Burkina Fasu. Predstavljeno gradivo temelji na osemnajstmesečnem klasičnem antropološkem terenskem delu, ki sem ga v Bobo-Dioulassu opravljala med letoma 2000 in 2003.

Katherine Ewing, avtorica članka z naslovom *The Illusion of Wholeness: Culture, Self and Experience of Inconsistency*, piše, da »pri ljudeh iz vseh kultur lahko opazimo, da projicirajo večje število med seboj nekonsistentnih samoreprezentacij, ki so odvisne od konteksta in se lahko hitro spreminjajo« (Ewing 1990: 251). Nadalje pravi: »Posameznik se pogosto ne zaveda teh sprememb in nekonsistentnosti in kljub njihovi prisotnosti doživlja celostnost in kontinuiteto« (ibid.). Med terenskim delom, pa tudi pozneje, pri analizi zbranega gradiva, sem opazila, da se izjave ljudi v danem trenutku pogosto niso skladale s tem, kar so o isti stvari trdili ob drugi priložnosti. Kot je zapisal Isaiah Berlin, »lahko pride do konflikta vrednot znotraj enega posameznika, toda to ne pomeni, da so te prave in druge napačne« (1990: 12).

V članku bom predstavila, kako ljudje v urbanem Burkina Fasu predvsem pri prehranjevalnih navadah pogojujejo svoj obstoj in identiteto/e na način, ki vključuje sodobnost in hkrati ne zavrača tradicije. Zanima me, kako ljudje poskušajo ostati zvesti svojemu afriškemu izvoru in ob tem živeti na način, ki ga sami definirajo in razumejo kot sodobnega, zahodnjaškega ali »belskega«. V uradnem burkinafaškem diskurzu je sodobnost na nasprotnem polu tradicije. Edini način, da Burkina Faso napreduje in se povzpne v svetovni hierarhiji, je sprejemanje sodobnih načinov zahodnega modela. To pomeni predvsem to, da naj bi se ljudje trudili pridobiti formalno izobrazbo v šolah, kjer je izobraževanje utemeljeno na francoskem šolskem sistemu, se naučili uradni francoski jezik, se odpovedali nazadnjaškim tradicionalnim idejam ter tako postali dobri sodobni Burkinafasci. Švedski antropolog in dober poznavalec Burkina Fasa, Sten Hagberg, pravi, da je izobrazba v Burkina Fasu posameznikovo sredstvo za premik identitete iz tradicionalne v sodobno (2001). Zapiše, da je »v Burkina Fasu formalna izobrazba v vsakdnjem življenju predstavljena kot izraz sodobnosti« (ibid.: 1). Hagberg omenja tudi razlikovanje med belskim (*tubabuya*) in afriškim načinom (*farafinya*). Njegov argument je, da je to razlikovanje, ki se po njegovem ves čas omenja v Burkina Fasu, zakoreninjeno v ideologiji in nima praktične podlage (ibid.: 2). Hagberg

nadalje pravi, da se od izobraženih ljudi pričakuje, da bodo tako dejansko kot tudi simbolično napredovali in pustili nepismeno populacijo za seboj, raziskuje pa tudi konflikt med »intelektualci« in »kmeti« (2001: 3). Čeprav se zavedam obstoja tega konflikta, menim, da je ta pogosto samo nekakšna predstava, namenjena zunanjim, neinformiranim opazovalcem in da v resnici ne prihaja do tako direktne prekinitve stika s tradicionalnim okoljem. V šolah s francoskim izobraževalnim modelom šolani ljudje ne zavržejo popolnoma svoje preteklosti, tako imenovanega »tradicionalnega načina življenja«, da bi nato postali sodobni. Predvsem v obdobjih negotovosti ali kadar morda dvomijo o svoji identiteti, se bodo pogosto zatekli k »afriškemu načinu« ali »načinu prednikov / starejših«.¹ V članku bom poskušala dokazati, da so ljudje hkrati tradicionalni in sodobni, in da se, odvisno od trenutnih razmer in potreb, elegantno premikajo iz ene v drugo identiteto. Poleg tega menim, da sta tradicionalno in sodobno dejansko dva elementa ene celote, ene identitete;² v članku poskušam razumeti, kaj se s to potrebo dogaja po premiku in kaj je tisto, kar sproži premik od ene identitete k drugi. Kaj je tisto, kar ljudi pripravi, da en dan ravnajo v skladu s tradicijo, naslednji pa v skladu s sodobnimi registri, ki jih v lokalnem diskurzu pogosto označujejo tudi z izrazom »način belega človeka«?

Sodobna tradicija in tradicionalna sodobnost

V Burkina Fasu ljudje uporabljajo izraz tradicija, kadar govorijo, kako je bilo nekoč oziroma kako so živeli njihovi starši in stari starši. Kadar rečejo, da je nekaj sodobno, to ponavadi pomeni, da govorijo o nečem, kar izvira od zunaj, ne samo z Zahoda, ampak tudi z Bližnjega vzhoda, iz Indije in Kitajske. Za Burkinafasce »sodobno« največkrat pomeni tudi »dobro«, bolje kot »staro«. »Tradicionalno« pa je tudi mogoč izgovor za prakso, ki se zunanjemu opazovalcu zdi tuja ali celo neprimerna. Kadar čutijo, da jih tuj sogovornik kritizira, hitro dodajo: »To je del naše tradicije, to je afriški način«. Tradicija lahko tako funkcionira kot izgovor, kot bi svoja dejanja branili z nekakšnim kulturno relativističnim argumentom. Kot je na primeru študije o tradiciji in sodobnosti na grškem Cipru pokazal Vassous Argyrou, »'avtentična' lokalna identiteta pogosto ni razumljena kot napačna, temveč kot nekaj, kar lahko s ponosom razkazujemo, zato je priznavanje orientalno-vzhodne identitete [...] lahko tudi strategija legitimiziranja« (1996: 3).

Antropologi so se veliko ukvarjali z vprašanjem tradicije in sodobnosti. Predvsem v devetdesetih letih prejšnjega stoletja je bila omenjena tema izredno popularna, tako da se je bese-

1 Ta primer je pogost pri moških, ki so se izobraževali na zahodnih univerzah, največkrat v Franciji, in se nato, številni s svojo belo ženo, vrnili v Burkina Faso. Kadar gre zakon skozi težavno obdobje, bo moški pogosto poiskal pomoč pri starejših sorodnikih in se obnašal na način, ki se bo beli ženi zdel ekstremno tradicionalen in v konfliktu z »racionalnimi načini« zahodnjaškega uma.

2 Še eno interpretacijo tega, kako različni aspekti bivajo znotraj ene celote, najdemo v Goffmanovem opisu različnih elementov in/oziroma rutin, ki jih lahko najdemo znotraj ene 'družbene fasade' (*social front*) (prim.: Goffman 1990[1959]: 38–40).

dica *modernity* na veliko pojavljala v naslovih antropoloških, socioloških in kulturoloških študij. Marianne Lien je pokazala, da je sodobnost tako v laični kot tudi akademski javnosti razumljena kot »nasprotje tistemu, kar ni sodobno – torej tradicionalnemu« (1997: 7) in da so akademske debate pogosto nadaljevale z orientalistično dihotomijo Zahoda na eni strani in preostalega sveta (*the rest*) na drugi (ibid.). Toda Bruno Latour je na zgovoren način pokazal, da Zahod »nikoli ni bil sodoben« (1993), kar namiguje na dejstvo, da tudi drugi deli sveta niso nujno tako izrazito »tradicionalni«, kot bi si nekateri želeli. V študiji o ljudstvu Kabre s severa Toga Charles Piot zapiše, da so Kabre »že dolgo globalizirani« (1999: 1) in da so tisto, kar se na prvi pogled zdijo »tradicionalni« elementi Kabre družbe, v resnici »sodobnosti«, ki so se v dolgem srečevanju z Evropo oblikovale v zadnjih tristo letih. Svoj pomen in obliko tako dolgujejo omenjenemu kontaktu kot tudi nekim »domačim elementom« (ibid.: 179). Piot prav tako predlaga, naj bi bila naloga afrikanistov, da »sesujejo temelje orientalističnim binarizmom [...], ki Evropo enačijo s 'sodobnostjo' in Afriko s 'tradicijo'« (ibid.: 1). Moje terensko gradivo prav gotovo govori v prid ideji, da diskurz, ki tradicijo in sodobnost postavlja na nasprotna pola, ni utemeljen na vsakdanji realnosti, temveč je globoko zakoreninjen v nekakšnem političnem načrtu, ki to dihotomijo potrebuje, da bi opravičil svoj obstoj.³

Ljudje v Burkina Fasu, ki imajo finančne možnosti (in tisti, ki so se pripravljali zadolžiti v banki ali pri trgovcih), stremijo k temu, da bi si zgradili lepo hišo in jo opremili s »sodobnim« pohištvo. Ljudje raje kot lokalno proizvedene izdelke kupujejo uvožena oblačila in obutev, saj so prepričani, da so izdelki tujega izvora bolj kakovostni. Te izdelke imenujejo s francoskimi izrazi *la qualité* in *l'original*, čeprav gre pogosto za cenene ponaredke kitajskega izvora. Sodobnost je pogosto povezana s predstavami o »privilegiju, bogastvu in identiteti« (Herzfeld 2001: 39), kot destinacija pa povezana z Zahodom (Argyrou 1996: 1), za katerega »preostali del sveta« obupano poskuša dobiti vozovnico. Kot je izjavil eden mojih informatorjev, se Burkinafasce »prepričujemo, da smo v zamudi z vsem, kar počnemo, da moramo slediti drugim. Stvari, za katere trošimo, so odraz našega ekonomskega položaja. Zato moramo kupovati uvožene, drage stvari.«

Hrana: tradicionalni aspekti potrošnje, ki ga ljudje ne želijo opustiti

V večjem delu vsakdanjega življenja ljudje v Burkina Fasu poskušajo akumulirati čim več zahodnih dobrin, da bi ljudem okoli sebe (pa morda tudi sami sebi) dokazali, da so sodobni, razviti, in predvsem, da niso zaostali. Pri pripravi in uživanju hrane pa so z izjemo rabe ene ali dveh osnovnih sestavin ljudje veliko manj usmerjeni v »sodobnost«. Ljudje v vsakodnevnih pogovorih tiste, ki ohranjajo tradicionalna verovanja, predvsem

3 Tukaj mislim na zahodne razvojne projekte, ki se hranijo z idejo, da je Afrika treba posodobiti v skladu z zahodnimi standardi. Če bi oblikovalci in izvajalci omenjenih projektov priznali, da je Afrika prav tako sodobna kot Zahod, le da je njena oblika sodobnosti drugačna, bi v številnih primerih svoj obstoj na kontinentu težko opravičili.

vraževnost in misli o čarovništvu in duhovih, označujejo za zaostale in primitivne, toda nikoli niso, vsaj v moji prisotnosti, nobene vrste jedi označili za primitivno ali nazadnjaško.

Vsakdanji obrok v Burkina Fasu je največkrat sestavljen iz polenti podobne jedi, imenovane *tô*, pripravljene s proseno ali koruzno moko; ali iz kuhanega riža kot osnovne jedi, ki jo vedno postrežejo skupaj z omako iz mesa in zelenjave. Ena bolj razširjenih omak v Bobo Dioulassu je arašidova omaka, v lokalnem jeziku Jula imenovana *tigédige naan*. Ta gosta omaka, katere osnovni sestavini sta arašidova krema in meso, se pripravlja predvsem kot prilogo k rižu. K močnatemu *tô*-ju pa ponavadi pripravijo omake na osnovi špinači podobnih zeli, kot sta *daa* ('kislica') ali pa 'okrina omaka' (*gwan naan*), s primesjo mesne polivke, lokalno znane kot *naanji* (juha oziroma dobesedno 'vodena omaka'). Omake se spreminjajo glede na letni čas in sezonskost posameznih surovih, razlikujejo se tudi glede na etnično pripadnost kuharice oziroma jedcev; ena sestavina pa je vedno prisotna, in to je jušna kocka.

Jušne kocke so prišle v Afriko v šestdesetih letih prejšnjega stoletja in postopoma jim je uspelo prevzeti mesto avtohtone sestavine, imenovane *sumbala*, ki je, če lahko verjamemo različnim kuharskim knjigam o zahodnoafriški prehrani, tradicionalna jušna kocka. *Sumbala* je narejen iz fermentiranih semen sadeža drevesa *nééré* (botanično ime *parkia biglobosa*)⁴ in se uporablja pri začinkanju omak ali riževih jedi. Jušne kocke, ki so v frankofonski Afriki znane tudi kot Maggi kocke (po imenu prve znamke jušnih kock, ki so bile na voljo v tem delu sveta), se danes uporabljajo v vsakem urbanem gospodinjstvu in prav tako v večini ruralnih. Tako *sumbala* kot jušne kocke dajejo jedem okus. V preteklosti je bil *sumbala* narejen le iz *nééré* semen, danes pa ga izdelujejo tudi iz soje, po mnenju ljudi pa se okusa obeh vrst *sumbale* ne razlikujeta. Maggi kocke pa so narejene v številnih verzijah in iz različnih sestavin, od osnovne kokoške ali goveje kocke, pa do paradižnika in čebule, paradižnika in začimb, marinade ali kozic. Obstaja tudi več znamk jušnih kock, med drugim Jumbo, Royco, in druge; toda vedno jim rečejo Maggi kocke. Po prihodu v Zahodno Afriko so Maggi kocke v osemdesetih letih dvajsetega stoletja postale osnovni del vsakdanje prehrane, predvsem v mestih, medtem ko so v ruralnih predelih še vedno prisegali na *sumbala*, ki je lokalni in s tem cenejši proizvod. Ena Maggi kocka stane med 20 in 30 FCFA,⁵ za katere dobiš na trgu tri kroglice *sumbale*. V vaseh, kjer proizvajajo svoj *sumbala* s plodovi s plantaž drevesa *nééré*, pa imajo stroške le z lastnim delom, medtem ko je za nakup Maggi kocke potreben težko prigran denar.

4 Slovenskega imena rastlina nima, v angleščini pa je znana pod imenom *locust bean tree* (Smith 1998).

5 Za primerjavo naj navedem, da najcenejša preprosta omaka za glavni obrok, ki naj bi nasitil od šest do osem ljudi, ne stane več kot 300 FCFA (zahodnoafriški franki). Čeprav je uradna minimalna plača v Burkina Fasu 25.000 FCFA (€ 38), velik delež prebivalstva ne zasluži te vsote.

Dvomljiva avtentičnost kuharskih receptov

Kljub temu, da pisci kuharskih knjig, ki so pogosto obsedeni z idejo avtentičnosti, jušnih kock skoraj nikoli ne vključujejo med sestavine svojih zbirk »avtentičnih« afriških receptov, pa danes v burkinafaških mestih ni več omake, ki ne bi vsebovala vsaj ene Maggi kocke. Kocke ne uporabljajo samo za pripravo omak, temveč tudi za solatne prelive in kot začimbo za omlete in namaze. Avtorici francoske zbirke zahodnoafriških receptov pišeta, da v »večini Afrike Maggi kocke [...] niso uspeli prevzeti vloge, ki jo ima *sumbala* pri pripravi omak« (Villiers in Delarozière 1995: 53). To zagotovo ne velja za gospodinjstva v urbanem Burkina Fasu, kjer sem opravljala svojo raziskavo.

Podoben primer idealizirane verzije »tradicionalnega« zahodnoafriškega kuhanja lahko najdemo v knjigi I. F. Smith *Foods of West Africa: their origin and use*. Smithova, v Kanadi živeča Nigerijka, v knjigi ponuja natančno poročilo o sestavinah, ki so v uporabi v zahodnoafriški kuhinji, posebno pozornost pa posveča izvoru vsake sestavine, pa naj bo izvorna afriška ali pa uvožena iz Jugovzhodne in Jugozahodne Azije ali Južne Amerike. Kljub temu, da je knjiga izšla leta 1998, niti z eno besedo ne omenja živil, ki so jih Evropejci od kolonialnega obdobja prinašali v Zahodno Afriko. Maggi kocke ni v nobenem receptu, vse omake so pripravljene s *sumbalo* kot osnovnim sredstvom za poudarjanje okusa.

Druga zahodnoafriška kuharska sestavina, ki jo je nadomestilo tuje živilo, je karitejevo maslo, ki ga danes v največji meri nadomeščajo arašidovo in druga rastlinska olja. Karite je malo tropsko afriško drevo (botanično ime *vitellaria paradoxa* ali *butyrospermum paradoxum*), ki ima sadeže z veliko oljnato peško, iz katere pridelujejo maslo. Medtem ko velik delež vaških prebivalcev še vedno kuha s karitejevim maslom, pa meščani in tudi premožnejši vaščani uporabljajo arašidovo ali rastlinsko olje, karitejevo maslo pa samo v procesirani obliki kot mazilo.⁶ Arašidovo in rastlinsko olje omogočata enostavno večkratno uporabo.⁷ Ker ne poznajo nevarnosti večkratnega pregrevanja, olje najprej uporabijo za cvrtje, nato pa kot osnovo za omako ali v solatni polivki, morda kot mesno omako ali namaz za sendvič pri jutranji ali popoldanski malici. Karitejevo maslo pa se zaradi hitrejšega strjevanja upira ponovni rabi.

Uporaba omenjenih novih sestavin na prvi pogled kaže na to, da tudi pri pripravi hrane vsaj delno sledijo zahodnim smernicam, toda ne smemo zanemariti dejstva, da so vse sestavine že šle skozi obdobje udomačitve in jih Burkinafasci ne dojemajo več kot »tuje« oziroma »belske«. Danes imajo popolnoma afriško »identiteto« in po besedah ene izmed mojih informatork »mi

6 Karitejevo maslo raztopijo na soncu in ga nato z žlico stepejo v gladko maso brez grudic. Maso z žlicami shranijo v plastične vrečke ali posodice. Mazilo se uporablja za zaščito kože pred izsušitvijo, posebno v sušnem obdobju, ko piha puščavski veter harmatan, ki poškoduje nezavarovano kožo in sluznico.

7 Na jugu Burkina Fasa, na meji s Slonokoščeno obalo, je arašidovo maslo nadomestilo palmovo olje. I. F. Smith piše, da je v Nigeriji prišlo do te zamenjave zato, ker je arašidovo olje čistejše od palmovega, ki ima izrazito rdečo barvo, ki jo je težko sprati s posode in z oblačil (Smith 1998: 81).

Afričani imamo, za razliko od vas belcev, radi hrano z okusom, zato dodajamo Maggi, da hrana pridobi na okusu«. Raba izraza pridobiti oziroma dati okus jedem verjetno ni Jula izvora;⁸ moja informatorica je uporabila francoski izraz *ça donne le goût*. Čeprav sama tega ni povedala, obstaja velika verjetnost, da je francoski izraz prevzela s televizijskih reklam za jušne kocke Jumbo in Maggi, ki jih predvajajo pred, med in po vsaki izmed latinskoameriških nadaljevanj, ki so v Burkina Fasu izredno popularne med ženskami in mladino. Ena izmed reklam za Jumbo kocko se je glasila: »Jusqu'au bout du goût, jusqu'au bout du double goût!«⁹

Težko prebavljiva belska hrana

Ko sem med terenskim delom opazovala pripravo različnih burkinafaških jedi in se ponavadi prehranjevala z enako hrano kot moji informatorji, sem občasno začutila potrebo po tem, da bi pripravila in pojedla kakšno meni bolj domačo jed. Ponavadi je to bila zelenjavna juha, ki zame po vonju in okusu predstavlja dom in kuhinjo moje mame. Ker sem v Bobo-Dioulassu živela v gospodinjstvu z dvajsetimi osebami, juhe nisem skuhala samo zase, zato sem za jed s krompirjem in z lečo kupila dovolj sestavin, da bi jo lahko vsak vsaj malo poskusil. In vendar za okušanje ni bilo kaj dosti zanimanja.¹⁰ Burkinafasci sicer radi jedo omako, ki jo imenujejo *naanji* in jo prevajajo s francoskim izrazom za juho, *la soupe*, toda moja »čudovita« vzhodnomediterska zelenjavna juha ni uspela navdušiti niti ene osebe v našem gospodinjstvu. Že pripravo so opazovali z nezaupanjem, češ, kakšna pa je to juha, ki ne vsebuje mesa in je poleg tega še tako vodena. Po njihovem to sploh ni bila juha. Vsak izmed njih je poskusil eno žlico, le da bi potrdil svoje dvome. Tako mi je ostala polna skleda juhe, dovolj za več kosil in večerij, toda v vročem afriškem podnebjju bi se jed brez hladilnika skisala prej kot v enem dnevu. Rešitev je prišla v obliki Maggi kocke. Ena izmed žensk z našega dvorišča me je vprašala, ali sem se najedla in ali lahko vzame mojo juho. Ker sem prikimala, je vzela posodo z juho, jo dala na ogenj, dodala nekaj jušnih kock in kuhala, dokler voda ni skoraj povsem povrela. Lonec je odstavila in si postregla z izredno slanim razkuhanim krompirjem z lečo; videti je bilo, da ji je močno teknilo. Čeprav bi kdo lahko trdil, da je bil razlog zavračanja juhe v mojem pomanjkanju kuharskih sposobnosti, sem pred tem v istem gospodinjstvu večkrat uspešno pripravila lokalne jedi, ki so jedcem teknilo in so pohvalili mojo kuho. Kakšno leto po »jušnem incidentu« sem za vso družino pripravila makarone po afriško (gre za močno

razkuhane testenine, ki jih kuhamo vsaj 30 minut, dokler voda popolnoma ne povre). Eden izmed mlajših bratov mi je, potem ko se je dodobra najedel, dejal: »Vidiš, to pa je dobro, to zlahka pojem, ne pa tisti tubabu dumuni,¹¹ ki si ga enkrat pripravila, ko se mi je kar zatikalo v grlu, tako neokusno je bilo.«

Ljudje, ki za poročna in nekatera druga slavlja pripravljajo več vrst hrane, ki bi jo lahko označili za *tubabu dumuni* (na primer ribje ocvrtke, špagete, popcorn itd.), v zasebnosti svojega doma najraje pojedjo skledo močnatga *tô*-ja z mesno in zelenjavno omako. Nove, tuje jedi niso najbolj dobrodošle na zahodnoafriških krožnikih, in ljudje imajo cel kup predsodkov o hrani, ki je na voljo zunaj domačega okolja (Debevec 2001). Številni romani zahodnoafriških avtorjev opisujejo, kako ljudje, ki niso vajeni tuje hrane, svoje bližnje, ki se odpravljajo na pot v manj znane kraje, opozarjajo na nevarnosti uživanja tuje hrane (ibid.: 40). Zdi se, da večina ljudi zaužije hrano, ki je na voljo, toda po besedah nekega informatorja ima večina ljudi najraje »tradicionalno hrano iz vasi«. Kadar koli sem se s svojimi informatorji odpravila na podeželje k njihovim sorodnikom, sem tam morala jesti. Ves čas so ponavljali, kako odličen je bil vaški *tô*, ki naj bi bil po njihovih besedah veliko okusnejši od mestnega. Seveda tu ne smemo zanemariti pomembnosti vasi kot mesta izvora vsakega Burkinafasca. Vsi prebivalci Burkina Fasa imajo vas svojega izvora, ne glede na to, ali so se rodili v vasi ali mestu. Mestni ljudje imajo, ko govorijo o svoji vasi, v mislih vas svojega očeta ali očetovega očeta. Človek, ki nima svoje vasi, je obžalovanja vreden, kar se je izkazalo na primeru številnih burkinafaških ekonomskih emigrantov, ki so se bili po izbruhu vojne v državi Slonokoščena obala primorani vrniti v domovino. Številni so po odhodu v državo Slonokoščena obala prekinili stike z domačo vasjo in se tja niso mogli vrniti. Najbolj ekstremni primer pa je skupina povratnikov, ki je na še neposeljenem delu države zgradila novo naselje in ga poimenovala »vas diaspore«. Toda ta idealizirana podoba vasi je seveda le podoba in ne realnost, saj danes ruralni predeli doživljajo izredno močan eksodus svojih (predvsem moških) prebivalcev, ki odhajajo v mesta.

Sklep

V članku sem predstavila, da so Burkinafasci precej selektivni pri sprejemanju stvari, ki jih dojemajo kot sodobne oziroma belske. Po eni strani se trudijo krasiti stanovanja z uvoženimi izdelki in se ponašajo s tem, da otroke šolajo v šolah, kjer se ti izobražujejo po evropskem modelu, po drugi strani pa so precej zadržani pri sprejemanju nekaterih drugih neafriških navad, ker se jim zdijo neprijetne. Navade, ki se najbolj upirajo spremembam in vplivom z Zahoda, so tiste bolj zasebne narave.

Prepričana sem, da je razlog, da ljudje niso brezpogojno pripravljani sprejeti sodobnega prehranjevanja, povezan z dejstvom, da je prehranjevanje eno najbolj intimnih dejanj človeškega obstoja in tudi eden izmed najbolj pomembnih elementov definiranja posameznika in družbe. Če verjamemo izreku »si to, kar ješ«, bi Burkinafasci, ki bi prenehali jesti tisto, kar sami razumejo kot afriško prehrano, s tem izgubili ključni del svoje identitete.

8 V jeziku Jula ni posebnega izraza za okus hrane, temveč se dobro jed pohvali z izrazom 'hrana mi je všeč' (*dumuni ka di n ye*) ali 'hrana je dobra' (*dumuni diarra*).

9 Grob prevod se glasi »Do največ okusa, vse do dvojnega okusa!«

10 Zanimanje je bilo omejeno na opazovanje »belke« (*tubabu muso*) pri kuhanju 'belske hrane' (*tubabu dumuni*). Podoben opis tega, kako Burkinafasci opazujejo belko pri kuhanju večerje, lahko najdemo v potopisnem romanu Marie Pace Ottieri, ki je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja potovala po osrednjem Burkina Fasu, s to razliko, da je Ottierijeva kuhala večerjo samo zase, ker ji lokalna kuhinja ni ugajala (1984: 37–78).

11 *Tubabu dumuni* je v jeziku Jula izraz za 'belsko hrano'.

To pa ne pomeni, da ne morejo poskusiti udomačiti nekaterih tujih elementov, kot so to naredili z rižem, arašidovim oljem in pa predvsem jušno kocko. Če si burkinafaško kuhinjo pobliže pogledamo, lahko v njej opazimo številne elemente *tubabu dumuni*, ki pa jih ljudje ne dojemajo več kot »belske«. Te sestavine so bile udomačene skozi pripravo, ki je popolnoma drugačna od »izvirne«, postale so lokalne. Kot je Argyrou, po sledih Appadurai-a zapisal: »Domačini zahodnih vplivov ne sprejemajo vedno pasivno. Pogosto jih tako rekoč »udomačijo«, se pravi, da jih prilagodijo določenim potrebam v izbrani družbi« (1996: 156). Ta proces indigenizacije lahko opazujemo v kuharskih navadah v Burkina Fasu, saj ljudje uporabljajo številne uvožene sestavine in jih udomačujejo skozi kuho na »afriški« način. Jušne kocke zadovoljujejo potrebo po izrazitem okusu, toda ne prevladujejo nad tradicionalnimi sestavinami, temveč se z njimi združujejo v procesu »kreolizacije«¹² in ustvarjajo novo obliko »afriškega« okusa. Kreolizacija ni opazna samo v kuharskih in prehranjevalnih navadah, temveč tudi pri lokalnih oblačilnih praksah in urejanju domov. Toda vse te nove prakse se prilagajajo lokalnim razmeram. Kot je Marianne Lien ugotavljala v svoji študiji o norveški industriji zamrznjene hrane, je za povprečnega človeka eksotična hrana privlačna samo do neke mere. Namen je doseči »skrbno ravnovesje med tujostjo in domačnostjo« (1997: 246). Isto bi lahko trdili za burkinafaško prisvajanje *tubabu dumuni*. Belska hrana odlično rabi namenu razkazovanja najnovejših kuharskih trendov, uspeha in bogastva (Debevec 2007), ker gre za tuji element, ga je treba udomačiti, da bi postal »užit«.¹³ Raba tradicionalnih kuharskih tehnik pomaga pri spreminjanju zahodnih sestavin v afriške in kot take postajajo del afriške kuharske tradicije. V nasprotju z gospodinjami na Zahodu se afriške kuharice ne ukvarjajo s tem, ali bi njihovi obroki v očeh piscev kuharskih knjig veljali za tradicionalne oziroma avtentične. Zanje je najvažnejše, da ima hrana njim domač okus. In dokler so na voljo Maggi kocke, tega ne bo zmanjkalo.

Viri in literatura:

- ARGYROU, Vassos: *Tradition and Modernity in the Mediterranean: the Wedding as Symbolic Struggle*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- BERLIN, Isaah: *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas*. London: John Murray Publ., 1990.
- DEBEVEC, Liza: Family Meals First Hand: The place of Family Food in West African Fiction. *Asian and African Studies* V/1–2, 2001, 34–42.
- DEBEVEC, Liza: The meaning of African and »White Man's« Food at Muslim and Civil Wedding Celebrations in Urban Burkina Faso. *Anthropology of Food* revues.aofood.org. (v tisku).

12 V študiji o različnih vrstah zahodnoafriškega riža Richards piše o »poljedelski 'kreolizaciji' kot procesu, ki zunanje elemente vključuje v lokalne načine, ti pa v procesu izgubijo svojo »tujost in pridejo ponovno na plan kot lokalno pomembni« (1996: 311).

13 O tem, kako tuje narediti užitno, glej odlično študijo o kuharskih navadah v Indoneziji živečih zahodnjakov, Anne Meike Fechter (2007).

- EWING, Katherine: The Illusion of Wholeness: Culture, Self and Experience of Inconsistency. *Ethos* 18, 1990, 251–278.
- FECHTER, Anne Meike: *Transnational Lives: Expatriates in Indonesia*. Aldeshot: Ashgate, 2003.
- GOFFMAN, Erving: *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin, 1990.
- HAGBERG, Sten: Learning to Live or to Leave: Education and Identity in Burkina Faso. Referat, predstavljen na Poverty Conference, Sida, Stockholm, 2001.
- HERZFELD, Michael: *Anthropology: Theoretical Practice in Culture and Society*. Massachusetts: Blackwell, 2001.
- LATOUR, Bruno: *We Have Never Been Modern*. New York: Harvester Wheatsheaf, 1993.
- LIEN, Marianne E.: *Marketing and Modernity*. Oxford: Berg, 1997.
- OTTIERI, Maria Pace: *Amore Nero*. Milano: Arnoldo Mondadori Edi, 1984.
- PIOT, Charles: *Remotely Global: Village Modernity in West Africa*. Chicago: Chicago University Press, 1999.
- RICHARDS, Paul: Agrarian Creolization: the Ethnobiology, History, Culture and Politics of West African Rice. V: Roy Ellen in Katsuyuki Fukui (ur.), *Redefining Nature: Ecology, Culture and Domestication*. Oxford: Berg, 1996.
- SMITH, Ifeyironwa Francisca: *Foods of West Africa: Their Origins and Use*. Ottawa: I. F. Smith, 1998.
- VAN BINSBERGEN, Wim: Globalisation and Virtuality: Analytical Problems Posed by the Contemporary Transformation of African Societies. V: Birgit Meyer in Peter L. Geschiere (ur.), *Globalisation and Identity: Dialectics of Flow and Closure*. Oxford: Blackwell, 1998.
- VILLIERS, Anne in Marie-Françoise Delarozziere: *Cuisines d'Afrique*. Pariz: Edisud, 1995.

Datum prejema članka v uredništvo: 3. 9. 2007.

SMETI KOT STVARI ZUNAJ KRAJA V DERMIJU/DRIMADESU, JUŽNA ALBANIJA¹

Izvleček

Članek obravnava problematiko smeti na obali vasi Dermi/Drimades v južni Albaniji in raziskuje načine, preko katerih pomeni smeti producirajo red in klasificirajo, kaj in kdo je zunaj kraja ter kaj in kdo spada vanj. Ko se posamezniki pregovarjajo in prepirajo glede smeti, konstruirajo nasprotovanja in neprestano prelagajo odgovornost z »države« na »lokalno skupnost« in obratno; iz skupinske na individualno odgovornost in obratno; ter navsezadnje s tujcev na lokalne prebivalce in obratno. Kategorizacije, kot na primer »država« v nasprotju z »lokalnostjo«, skupinska v nasprotju z individualno odgovornostjo in tujci v nasprotju z lokalnimi prebivalci so kompleksne ter odvisne od družbenega in kulturnega konteksta posameznih sogovornikov. Obalni kraj je vir pogajanj, kdo in kaj je »zunaj« njega in kdo in kaj je »iz« njega. Prav tako pa tudi pogajanja sama konstruirajo obalni kraj, s čimer lokalno prebivalstvo, ki trdi, da izhaja iz Dermija/Drimadesa, opredeljuje lokalnost in svojo pripadnost.

Abstract

The article addresses the problem of rubbish in the coastal village of Dermi/Drimades in Southern Albania and explores the ways in which rubbish produces ordering and classifies what and who is »out« of place and what and who is »of« the place. When people debate and negotiate of who is responsible for dumping they delineate multiplicity of contradictions and shift the responsibility from »state« to »locality« and from »locality« to »state«, from communal to individual and from individual to communal, from foreigners to locals and from locals to foreigners. All these conceptualizations are quite complex and depend on the social and cultural background of the speaker. While the coastal place serves as the source for negotiating about who or what is »of« the place and who or what is »out« the place, the negotiations themselves construct this same coastal place, on which local people who claim to originate from Dermi/Drimades situate their belonging.

¹ Pričujoče besedilo temelji na antropološki terenski raziskavi, ki je potekala v okviru doktorskega študija in projekta za usposabljanje mladih raziskovalcev Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Za finančno pomoč se agenciji iskreno zahvaljujem. Zahvala velja tudi Inštitutu za antropološke in prostorske študije na ZRC SAZU, ki mi je omogočil, da sem raziskavo izpeljala do konca. Največja zasluga in hvaležnost pa velja prebivalcem Dermija/Drimadesa, še posebno Kristaču Jorgiju in Margariti Gjoku, za komentarje prvih osnutkov pričujočega besedila.

Kaj opredeljuje smeti in umazanijo in kako se njun pomen vzpostavlja in poustvarja na turistični obali Dermija/Drimadesa v postkomunistični Albaniji? V enem med njenimi znanimi deli, *Čisto in nevarno* (2002 [1966]), je Mary Douglas prikazala, kako je pomen umazanije družbeno in kulturno pogojen. Po njenem mnenju ne gre toliko za samoopredeljujoč in neodvisen fenomen, temveč ga definira kot odklon od reda. Umazanija je stvar »zunaj« kraja, »stranski produkt systemskega urejanja in klasifikacije stvari, v kolikor urejanje vključuje zavračanje neustreznih elementov« (Douglas 2002: 44).

Na obali Dermija (uradno albansko ime) ali Drimadesa (lokalno grško ime) v občini Himara so umazanija in smeti prav tako lahko pojmovane kot stranski produkt družbenega in prostorskega urejanja. Pomeni umazanije in smeti nenehno vzpostavljajo razlikovanja med tem, kaj in kdo je zunaj kraja in kaj in kdo spada vanj. Ne gre torej za nedejavne, temveč produktivne kategorije, ki pogosto odražajo nasprotovanja med državo in lokalno skupnostjo, skupinsko in individualno odgovornostjo ter med »tujci« in »lokalnimi prebivalci« v kraju. Članek prikazuje, kako se omenjena nasprotovanja pogosto naključno vzpostavljajo, obenem pa analizira tudi načine, kako so ta različna pojmovanja pogojena z življenjskimi izkušnjami posameznih sogovornikov. Med njimi so lastniki turističnih objektov in ponudniki turističnih storitev, sezonski delavci, emigranti in turisti, ki nenehno debatirajo in se medsebojno pogajajo, kdo je odgovoren za smeti in kdo mora počistiti obalo. Skozi tovrstna nasprotovanja posamezniki pravzaprav izražajo svoje poglede na turizem in na novo vzpostavljajo pomen turistične obale. Sama menim, da podobno kot je turistična obala vir tovrstnih pogajanj, prav ta pogajanja tudi konstruirajo in rekonstruirajo njo samo, s čimer posamezniki, ki trdijo, da izhajajo iz Dermija/Drimadesa, dobijo možnost umestitve svoje lokalnosti in pripadnosti.

Lokalnost opredeljujem v skladu s pogledi Arjuna Appaduraja (2000 [1996]: 186–189), ki jo definira kot niz odnosov ali boljše kot izvršitev odnosa (oz. 'odnosni dosežek' – angl. *relational achievement*). Lokalnost je proces in hkrati tudi produkt tega procesa. Njen pomen se opredeljuje in poustvarja prej preko kontekstualnih kot prostorskih dejavnikov. Gre za »fenomenološko lastnost socialnega življenja, strukturo občutkov, ki nastane prek določenih oblik intencionalnega delovanja«, ki prinašajo določeno vrsto materialnih učinkov (Appadurai 2000: 182).

Članek predstavlja zgodbe, zbrane in zapisane po pripovedih sogovornikov, s katerimi sem se srečala med dvanajstmesečno (med decembrom 2004 in decembrom 2005) terensko raziskavo v omenjeni vasi. Ker večina mojih sogovornikov, še posebno v prvi polovici terenske raziskave, ni soglašala z magnetofonskim snemanjem razgovorov, sem vsebino večine pripovedi podrob-

no zabeležila v etnografski dnevnik takoj po končanih razgovorih. Le nekaj razgovorov sem lahko posnela na magnetofonski trak. Z večino sogovornikov, predstavljenih v besedilu, sem imela redne, skoraj vsakodnevne stike, skozi katere sem redno preverjala vsebine naših razgovorov.

Dermi/Drimades

Dermi/Drimades je ena med sedmimi vasi občine Himara v južni Albaniji. Vas leži 42 km južno od Vlore, glavnega mesta istoimenske prefekture² in 60 km severno od albansko-grške meje na skrajnem jugu Albanije. Vas se nahaja na približno 150 do 200 metrih nadmorske višine, v zaledju gorovja *Malet e Vetëtimës*,³ ki se razprostira na njenem severovzhodu. Na jugozahodni strani se relief vasi postopoma spušča proti prodnati obali Jonskega morja. Danes je ta obalni del poleg obal v sosednjih vaseh Vuno in Qeparo, v občinskem mestecu Himara, v obmorskem mestu Saranda na jugu in Kavaje ter Draču na severu, eno med glavnimi turističnimi središči, kjer se v poletnih mesecih kar tre turistov. Poleg olivnega olja, denarja, ki jim ga iz emigracije pošiljajo njihovi otroci, in navsezadnje pokojnin, ki jih nekateri lokalni prebivalci prejema v skladu s pravili Kmetijske zavarovalne agencije OGA v Grčiji,⁴ je turizem med glavnimi viri prihodkov lokalnih prebivalcev.

Podobno kot v Dermiju/Drimadesu tudi v sosednji vasi Palasa (kilometer severneje) in v občinskem mestecu Himara (štiri kilometre južno od vasi) večina prebivalcev v vsakdanjem pogovoru uporablja lokalno grško, občasno tudi južnoalbansko narečje (tosk). Slednje je večinoma v rabi, kadar so navzoči govorci albanskega jezika, ki lokalnega govora sicer ne razumejo. Prebivalci drugih vasi občine Himara (Ilias, Vuno, Qeparo, Pilur in Kudhes) večinoma v govoru uporabljajo narečje tosk.

Že samo dvojno ime vasi Dermi/Drimades razkriva prve dvoimnosti in nasprotovanja, ki prepletajo vaški prostor. Uradno albansko ime Dermi je pogosto zaslediti v vsakdanjih pogovorih priseljencev in sezonskih delavcev, ki so se v obdobju komunizma (1945–1990) in še posebno po njegovem padcu (po letu 1990) v vas priselili iz drugih krajev v Albaniji. Prav nasprotno pa je lokalno grško ime Drimades pogosto slišati v vsakdanjem pogovoru lokalnih prebivalcev, ki glede na njihove lastne opredelitve izhajajo iz vasi in se opredeljujejo kot *horiani* (lokalci ali *Drimadioti*). Številni med njimi pojasnjujejo, da beseda *horianos* (lokalec) pomeni »iz njegovega/njenega kraja« oziroma *apo ton topo*. Indikativ »iz njegovega/njenega kraja« se navezuje na referentov izvor, ki se umešča bodisi v vas Dermi/Dri-

mades ali pa širše področje občine Himara.⁵ Opredelitev lokalcev ali *horianos* je torej formirana v nasprotju z opredelitvijo tujcev ali *ksenos*, s katero lokalni prebivalci Dermija/Drimadesa pogosto označujejo priseljence in sezonske delavce. Včasih se na njih naslavlja tudi pejorativno, z oznakama *Turki* ali *Alvani*.⁶ Priseljenci pa se nasprotno pogosto opredeljujejo glede na kraj, iz katerega so se priselili v Dermi/Drimades. Med mojim bivanjem v vasi jih nikoli nisem slišala, da bi se izrekli za lokalce, *vëndore* ali vaščane, *fshatarët*.

Posamezniki, ki izhajajo iz Dermija/Drimadesa, se podobno kot prebivalci drugih šestih vasi in občinskega mesteca Himare opredeljujejo kot *hristiani* oziroma pripadniki krščanske ortodoksne cerkve. Priseljenci iz drugih krajev se opredeljujejo kot ateisti ali redkeje kot muslimani (*Muslimanë*).⁷

Glede na uradni register prebivalstva iz leta 2005 v Dermiju/Drimadesu živi 1.791 rezidentov. Od tega jih skoraj več kot polovica živi v emigraciji v Grčiji in deloma tudi drugje (večinoma v Italiji in ZDA). Po razpadu komunizma in uvedbi parlamentarne demokracije leta 1990 so se številni prebivalci Albanije zaradi splošne ekonomske krize in negotovega socialnega in političnega položaja izselili v Grčijo, Italijo in druge države širom Evrope in sveta (King in Vullnetari 2003: 8). Emigracija je bila še posebno prisotna v krajih, kot so Saranda, Gjirokastra, Delvina in Himara, kjer je živel pretežno grško govoreče prebivalstvo. Albanska zakonodaja priznava status grške manjšine tistim prebivalcem, ki naseljujejo območja, ki so bila med komunizmom razglašena za t. i. »manjšinske cone«.⁸ Te vključujejo kraje v provincah (danes prefekturah) Gjirokastra, Saranda in Delvina.

5 Pomen termina 'lokalec' oziroma *horianos* ni statičen, temveč premakljiv in pogojen z družbenim, s kulturnim, političnim in z zgodovinskim kontekstom posameznega referenta. Kljub temu lahko, glede na opažanja o pogovorni rabi termina *horianos* v času moje raziskave, zapišem, da ta termin v grobem označuje: tiste prebivalce Dermija/Drimadesa, ki izhajajo iz vasi, kjer so preživeli večji del svojega življenja; tiste, ki izhajajo iz vasi, a so večji del svojega življenja živeli v drugih krajih Albanije in/ali Grčije ter se v zadnjih nekaj letih vrnili v vas; tiste, ki izhajajo iz ene izmed drugih šest vasi občine Himara in v njej živijo; in nenazadnje tudi tiste, ki izvirajo iz ene izmed vasi občine Himara in živijo bodisi v drugih krajih Albanije ali v izseljenstvu v Grčiji ali ZDA.

6 V nasprotju s pomenom *horianos* se *ksenos* naslavlja na razlikovanja glede kraja, od koder posameznik izhaja, ter glede na jezik, religijo, družbeni in ekonomski položaj in možnost neomejenega prehajanja državne meje med Albanijo in Grčijo.

7 V Albaniji se 70 odstotkov prebivalcev opredeljuje za Muslimane, 20 odstotkov za pripadnike krščanske ortodoksne cerkve in 10 odstotkov za pripadnike rimskokatoliške cerkve. Omenjeni odstotki so bili ugotovljeni leta 1989, zato so danes zgolj okvirni (gl.: www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/al.html). Leta 1967 je totalitarni vodja Enver Hoxha Albanijo razglasil za ateistično državo, ob čemer je strogo prepovedal kakršne koli religiozne prakse in hkrati zaprl ali porušil mošeje in cerkve.

8 V obdobju komunizma je avtarkični vodja Enver Hoxha v skladu s politiko »dehelenizacije« in asimilacije pripadnikov grške manjšine v Albaniji (uradno priznane leta 1922) politično in geografsko zamejil območja, kjer naj bi živel večina pripadnikov grške manjšine. Tako je leta 1945 razglasil 99 'manjšinskih con' (*zona e minoritetë*) (Kondis in Manda 1994: 16, 21).

2 Politično in geografsko je Republika Albanija razdeljena na 12 teritorialnih ali administrativnih enot oziroma prefektur (*Prefekturë*) (Albanian Association of Municipalities 2001: 5, 17).

3 V besedilu so besede in besedne zveze v albanskem jeziku označene s poševno pisavo, besede in besedne zveze v lokalnem grškem dialektu pa s poševno in podčrtano pisavo.

4 Več o tem v referatu *Pokojnine in družbene težnje v Dermiju/Drimadesu, v občini Himara, južna Albanija* (Gregorič Bon 2006, http://www.nomadit.co.uk/easa/easa06/easa06_panels.php5?PanelID=55, zadnjič obiskano 8. 9. 2007).

Vasi Palasa in Dermi/Drimades ter kraj Himara, katerih prebivalci so bili od leta 1922 uradno priznani kot del grške manjšine, niso bili vključeni v imenovane cone (Kondis in Manda 1994: 16, 21). Grška politika v nasprotju z albansko grške manjšine v Albaniji ne opredeljuje glede na teritorialno pripadnost, temveč glede na posameznikov »helenski izvor«. Glede na prevladujoče javno mnenje v Grčiji in glede na mnenja različnih grških organizacij s sedežem v južni Albaniji ali Grčiji (organizacija Omonia, pozneje po letu 1992 pa Stranka človekovih pravic, pa tudi druge manjše organizacije) je posameznikom, ki izhajajo iz občine Himara, priznan »helenski izvor« (glej Christopoulos in Tsitselikis 1997 in 2003) oziroma se jih v prevladujočem javnem diskurzu v Grčiji opredeljuje kot Severne Epirote (*Vorioepirotos*) (prim. Green 2005: 227–228).

V statističnih poročilih Urada za statistiko Republike Albanije (danes t. i. INSTAD) in v poročilih grških organizacij je opaziti velika odstopanja glede ocen števila pripadnikov grške manjšine v Albaniji (Kondis in Manda 1994: 16–18; Bos in UNPO Mission 1994: 1–2; Pettifier 2001: 5–6; deloma tudi Green 2005: 170; de Rapper in Sintès 2006: 37). Zaradi množičnih izseljevanj, ki so sledila takoj po razpadu komunizma, uradna albanska statistika opredeljuje območja manjšin glede na census iz leta 1989, v katerem je Urad za statistiko zabeležil 58.758 pripadnikov grške manjšine. V enakem obdobju je grška organizacija Omonia zabeležila okoli 150 do 200.000 pripadnikov grške manjšine (glej poročilo First Framework Convention for the Protection of National Minorities 2001; glej tudi CIA Factbook). Temeljni razlogi za tovrstna razlikovanja v številkah so različni načini štetja in kategorizacije, kdo je pripadnik grške manjšine v Albaniji. Medtem ko je Urad za statistiko Republike Albanije štel za prebivalce »grške narodnosti« tiste posameznike, ki so tedaj naseljevali »manjšinske cone«, je grška organizacija upoštevala vse posameznike, ki so se opredelili kot pripadniki krščanske ortodoksne cerkve (Pettifier 2001: 5–6; de Rapper in Sintès 2006: 37).

Vsi tujci, ki jim grško notranje ministrstvo priznava »helenski izvor«, imajo pravico, da zaprosijo za t. i. Posebno osebno izkaznico za tujce helenskega izvora (homogenis) (*Eidiko Deltio Tautotitas Omoghenous*) (Tsitselikis 2003: 7; Kondis in Manda 1994: 20–21). Te izkaznice jim omogočajo bivanje in delo v Grčiji ter zagotavljajo socialno varnost, kot na primer zdravstvene in izobraževalne pravice ter pokojninske prejemke. Slednji so v vsakdanjih pogovorih vaščanov poimenovani kot 'grške pokojnine' (*Elleniki sindaksi* ali *penzionē tis Elladas*) ali 'grška podpora' (*voithia tou Ellinou*), do katere so upravičeni vsi lastniki grških izkaznic, ki so bili najmanj štiri leta v delovnem razmerju v Grčiji. Pokojninski prejemki starejšim vaščanom, ki izhajajo iz Dermija/Drimadesa, po upokojitvi omogočajo vrnitev v rojstno vas. Tako dandanes večina starejših prebivalcev Dermija/Drimadesa poleg albanskih pokojnin (od 50 do 100 EUR) prejema tudi grške pokojnine (okoli 218 EUR). Poleg omenjenega pa Posebne osebne izkaznice za tujce helenskega izvora omogočajo tudi relativno enostaven, »prost« prestop albansko-grške državne meje, medtem ko mora večina drugih prebivalcev Albanije zaprositi za vizo, kar je običajno dolgotrajen, finančno obremenjujoč in dokaj pogosto neuspešen postopek.

Zaradi množičnega izseljevanja mladine, mladih parov in družin danes vas Dermi/Drimades poleg petih mlajših družin pretežno naseljuje starejše prebivalstvo (rojeno pred letom 1950). Medtem ko je med letom vas sorazmerno zapuščen in skoraj prazna, je v poletnih mesecih polna turistov, med katerimi prevladujejo izseljenci, ki izvirajo iz Dermija/Drimadesa kakor tudi drugih krajev Albanije, turisti iz Vlore in albanske prestolnice Tirane ter turisti s Kosova, opaziti pa je tudi nekaj turistov iz drugih evropskih držav.

Kratka zgodovina

Zgodovinski zapisi (Hammond 1967; Jacques 1995; Rusha 2001; Winnifrieth 2002; Bixhili 2004; Nasi idr. 2004; Koçi 2006) pričajo, da je bilo v preteklih stoletjih območje današnje Himare podvrženo različnim administracijam, vladavinam, režimom in sistemom. V skladu z administrativnimi in s političnimi spremembami so se prebivalci območja Himare v želji po boljšem zaslužku (poklicna migracija), zavoljo trgovanja z bližnjimi otoki ali iz drugih razlogov neprestano selili. Eden med najbolj ohranjenimi dokumenti o administrativnih delitvah (Duka 2004: 62–96; Berxholi 2005: 166–167) sega v obdobje dominacije Otomanov (od 15. do 19. stoletja), v katerem je bilo območje današnje Jugovzhodne Evrope razdeljeno na različne administrativne enote (na primer vilajet, sandžak, millet, itd.).

V drugi polovici 18. stoletja je otomanska administracija vse nemuslimane zaradi obdavčenja razdelila na administrativne in organizacijske enote, t. i. milete⁹, ki so združevali ljudi predvsem glede na njihovo versko pripadnost, ne glede na kraj bivališča, jezik ali barvo kože (Glenny 2000: 71, 91–93, 112, 115; Mazower 2001: 59–60; Duijzings 2002: 60; Green 2005: 147). Z nastankom samostojne Republike Albanije v letu 1913 je otomanski način delitve ljudi in krajev nadomestil nacionalni način, ki je ljudi in kraje kategoriziral predvsem glede na njihov jezik in teritorij. Kot posledica neskladij med otomanskim in nacionalnim načinom kategorizacije in organizacije so se porodile številne napetosti, težnje in teritorialni spori, ki se od tedaj neprestano pojavljajo, zamegljujejo in izginjajo (Green 2005: 151; deloma tudi de Rapper in Sintès 2006).

Imenovane težnje in nasprotovanja so še posebej opazni na območjih današnjih državnih meja. Tako so po letu 1913 številni obmejni kraji, kot na primer tisti, ki se nahajajo v okolici državne meje med Albanijo in Grčijo, kakor tudi tisti, ki združujejo grško in albansko govoreče prebivalce, postali predmet razhajanja med obema državama, političnimi organizacijami in navsezadnje tudi predmet številnih teženj lokalnih prebivalcev. Tako je bila leta 1914 na zahtevo lokalnih prebivalcev Gjirokastré, Sarandé, Delvine in Himare ter progrške politične stranke, ki je v tistem obdobju dominirala na jugu, razglašena avtonomna Republika Epir. Zaradi političnih in vojaških incidentov, ki so vodili v prvo svetovno vojno (1914–1918), je po nekaj mesecih

9 Ker pripadnikom islama ni bilo treba plačevati nekaterih davkov, je veliko število ljudi, ki so živeli pod dominacijo Otomanov, formalno prestopilo v islam, čeprav so v vsakdanjem življenju obdržali krščanske navade (Mazower 2001: 64–80).

Dermi/Drimades.

Foto: Daniela Rachel Vávrová, avgust 2005

razpadla (Winnifrieth 2002: 130). Želja po ponovni vzpostavitvi avtonomnega teritorija Severni Epir se je porodila tudi po končani vojni. V februarju 1922 je albanski parlament na pobudo nadškofa krščanske ortodoksne cerkve albanskega rodu, Fana Nolija, ratificiral deklaracijo pravic grške manjšine v Albaniji. Pravice manjšin so veljale za grško govoreče prebivalce, ki so naseljevali vasi Palasa, Dermi/Drimades in Himara ter vasi v okolici Gjirokastrë, Delvine in Sarandë (Kondis in Manda 1994: 16; de Rapper in Sintès 2006: 22). V obdobju komunistične diktature (1945–1990) so bile omenjene manjšinske pravice prebivalcem vasi Palasa, Dermi/Drimades in Himara odvzete, medtem ko so bila območja Gjirokastrë, Delvine in Sarandë razglašena za že omenjene »manjšinske cone« (Kondis in Manda 1994: 21; de Rapper in Sintès 2006: 12). V obdobju avtarkije Enverja Hoxhe (1945–1985) so bile državne meje zaprte in zastražene z obmejnimi patruljami (prim. de Rapper in Sintès 2006: 13–14). Kakršni koli poskusi prečkanja meje so bili strogo kaznovani. V obdobju komunizma so vprašanja manjšin in iredentistične težnje poniknili v ozadje, ob uvedbi demokracije pa so se kaj kmalu začele ponovno porajati in rekonstruirati. Zaradi ekonomskih (kapitalizem), političnih (demokracija, pojav novih nacionalnih držav, Evropska unija) ter družbenih in kulturnih sprememb (porajanje individualizma na račun kolektivizma) so se težnje in zahteve tokrat odražale na povsem drugačen način kot prej. Prav ta način temelji na razlikah in nasprotjih, na podlagi katerih posamezniki, ki izhajajo iz Dermija/Drimadesa in občine Himare, definirajo lokalnost in se opredeljujejo kot 'lokalci' (*horiani*).

Turizem na obali Dermija/Drimadesa

Začetki razvoja turizma na obali Dermija/Drimadesa segajo v leto 1960, ko je komunistična delavska stranka (*Partia e punës*) na temelju nacionalizacije zasebne lastnine in zemljišč obnovila in spremenila namembnost nekaterih starejših stavb v vasi,

ki so prej rabile kot skladišča za hranjenje *kitra*, *velanidhia*¹⁰ (pl.) olivnega olja in oliv. Tako je bilo na primer eno od skladišč spremenjeno v turistični objekt oziroma *Hotel Dhermiu*; na enem izmed travnikov blizu obale so zgradili kamp delavcev, *Kampi i Punëtoreve*. Na obali je bila zgrajena vladna vila, med lokalnimi prebivalci imenovana *vila tou Enveri*. Medtem ko sta hotel in delavski tabor rabila za počitnikovanje članov Komunistične zveze delavcev,¹¹ je bila vladna vila namenjena letovanjem tedanje politične elite. Po padcu komunizma, kolapsu piramidnih investicijskih shem leta 1997 in ekonomski krizi, ki je vodila v izgubo državne kontrole, so *Hotel Dhermiu* oropale in opustošile tolpe, ki so v tedanjem brezpravnem obdobju vlamljale v stavbe, ki so bile v lasti komunistične delavske stranke, in jih uničevale. Edina stavba, ki se je ohranila, je vladna vila, ki je danes poleg razpadajočega hotela *Hotel Dhermiu* še vedno v državni lasti. Tekom let je bilo zemljišče, kjer je nekoč stal delavski tabor, prodano enemu med poslovneži iz severne Albanije, ki je na tem mestu zgradil hotel in ga po propadlem hotelu imenoval *Hotel Dhermiu*. Kljub temu, da je delavski tabor že davno propadel, se njegovo ime ohranja v diskurzu lokalnih prebivalcev, ki obalo naslavljajo kot *Kampi*.

Nekaj let po razpadu komunizma in začetku postopka privatizacije zemljišč (Zakon o zemlji št. 7501, 19. julij 1991) so bili državne stavbe in zemljišča po dogovoru prodani posameznikom, ki so prihajali iz drugih krajev Albanije. Po letu 1997 in še posebno po letu 2000, ko je bilo območje Himare formalno priznано kot občina, in ko je bila obnovljena magistralna cesta prek gorskega prelaza Lloghara, se je število turistov in turističnih uslug na obali Dermija/Drimadesa kot tudi Himare občutno povečalo. Lastniki, ki prihajajo iz drugih krajev Albanije, so zgradili devet stavb, med katerimi so gostišča, sobe, bungalovi, diskoteka in manjši hotel. Razen malega hotela se vsi omenjeni turistični objekti nahajajo na severozahodnem delu potoka *Potami* (kar pomeni 'potok'), ki prečka obalo Dermija/Drimadesa in se izliva v morje. Lokalni prebivalci so turistične objekte začeli graditi po letu 2000 in predvsem na jugovzhodni strani potoka *Potami* zgradili devet objektov, med njimi gostišča, male hotele, bungalove, restavracijo s hitro hrano in nočni klub. Med lastniki omenjenih lokalnih turističnih objektov prevladujejo izseljenci, ki so se vrnili, ali pa tisti, ki med letom živijo v Grčiji. Med poletno sezono se vsakdanje življenje v vasi povsem spremeni. Še posebno v mesecu avgustu, ko se zaradi kolektivnih počitnic v Grčiji in Italiji (ki trajajo od 1. do 25. avgusta) v vas vrne večina lokalnih izseljencev. V tem času prihaja na cesti in na mejnih prehodih Kakavia in Konispol do večurnih zastojev. Številni lokalni izseljenci se iz Grčije vračajo na obalo Dermija/Drimadesa, kjer preživijo poletne počitnice in praznujejo praznik Marijinega vnebovzvetja oziroma malo noč (*Panayia* ali *Mikri Pashka*, 15. avgusta). Lastniki restavracij in barov skušajo v tem času zaslužiti čim več denarja. Njihov poletni zaslužek (ki

¹⁰ *Velanidhi* ali *velanidhia* (mn.) – 'hrastovi' (*Quercus aegilops*) 'storži'. *Kitro* – danes že izumrli citrus.

¹¹ To so bili predvsem javni uslužbenci, kot so zdravniki, učitelji in birokrati. Kmetje, ki so bili zaposleni v kmetijskih kooperativah ali na državnih kmetijah, niso bili člani zveze.

znaša med 5.–10.000 EUR na posameznega lastnika) je celoletni dohodek, ki ga poleg v kritje vsakodnevnih stroškov vlagajo v gradnjo novih hiš, prenavo in izboljšanje svojih objektov ter ponudbe.

Številni izseljenci – turisti, katerih starši izvirajo iz Dermija/Drimadesa, poleti večinoma zasedajo jugovzhodno stran malega potoka *Potami*, od koder se razteza široka prodnata plaža. Med izseljenci je tudi nekaj turistov, ki prihajajo iz Evrope in drugih krajev Albanije. Večina turistov albanske narodnosti pa se raje zadržuje v malih zalivčkih na severozahodni strani *Potamija*. S povečanjem števila turistov in ob odsotnosti komunalnih služb se med poletno sezono število smeti, odpadkov in odlagališč na obrobjih poti, cest in travnikov¹² občutno poveča. Smeti ter odpadki postanejo predmet številnih debat in sporov med lastniki, izseljenci in turisti, ki se srečujejo na vaški obali.

Debate in pogajanja o smeteh

V obdobju komunistične diktature so čistilne akcije, običajno organizirane na pobudo komunistične delavske stranke, temeljile na gradnji enotnosti in homogenosti med državljani ter na širitvi odgovornosti za skupno okolico. Namen tovrstnih akcij je bil spodbuditi posameznike oziroma državljane, da sodelujejo in prispevajo k čistemu okolju, k vzpostavitvi »skupnega dobrega« v njihovi »državi«. Vzporedno z razpadom komunizma so bile opuščene tudi čistilne akcije, prav tako pa sta bili zaradi splošne ekonomske krize (Sjoberg 1992) opuščeni tudi skrb in organizacija za odvoz smeti. S prehodnostjo državnih meja in liberalizacijo ekonomskih stikov se je v zadnjih nekaj letih na albanskem trgu močno povečala prisotnost nerazgradljivih materialov, kot so plastika, pločevinke, baterije in podobno. Ameriške organizacije, kot so USAID ter Svetovna banka in druge neprofitne organizacije so začele opozarjati na problematiko smeti, ob čemer so rešitev videle v organizaciji odlagališč in uvedbi komunalnih služb, ki bi smeti redno odvažale in čistile okolico. Tako je leta 2005 Svetovna banka financirala projekt čiščenja obale v občinah Vlora, Saranda in Himara (glej Albanian coastal zone development and cleanup program).

V maju 2005, mesec dni pred državnimi volitvami dne 3. julija 2005, je občina Himara s pomočjo finančnih sredstev Svetovne banke priskrbelo manjše zabojnike za smeti (dimenzije 1 x 0,5 metra) in jih postavila v osrednji del vasi, prek katerega vodi obalna cesta. Štiri zabojnike je postavila tudi v notranjosti vasi. Poleg tega je med turistično sezono (od junija do avgusta) organizirala tudi komunalno službo za odvoz smeti. V ta namen je občina kupila tovornjak in najela sezonske delavce, ki so v tem obdobju na vaški obali vsak dan pobirali smeti in jih odvažali na odlagališče v bližino sosednje vasi Vuno. Kljub tem spremembam pa problematike niso razrešili, prav nasprotno, smeti

12 V Dermiju/Drimadesu se smetišča pogosto nahajajo blizu hiš, ob obrobju ulic in poti, na nezazidanih parcelah, na travnikih in jasah. Trikrat ali štirikrat letno jih vaščani zakurijo. Takrat je vas odeta v črn dim, povsod se širi smrad po zažgani plastiki, pločevinkah in drugem nerazgradljivem materialu. Smetišča na obali se nahajajo na podobnih mestih kot v vasi.

so postale ključ debat in sporov med turisti in lastniki turističnih lokalov.

Kdo (meče) smeti in kdo je odgovoren za nasmetenost obale? Kdo bi moral poskrbeti za njihov odvoz? Prav ta vprašanja so pereča tako za večino lokalnih prebivalcev vasi kot tudi za nekatere turiste. Nekateri lastniki turističnih objektov so mnenja, da je celovita rešitev problema smeti v pristojnosti občine, ki ravna neodgovorno in ne poskrbi za ustrezen odvoz. Nekega avgustovskega popoldneva sem se pogovarjala z Athino,¹³ rojeno leta 1948 v Tirani. Athinin mož Andrea izhaja iz Dermija/Drimadesa. Spoznala sta se v Tirani, kjer sta oba študirala. V Tirani sta živela vse do leta 1990, ko sta se skupaj z otroki preselila v Atene, kjer sta živela deset let. Medtem ko je bila Athina gospodinja, je Andrea delal kot fizični delavec. V Albanijo sta se vrnila leta 2000 in se preselila v hišo Andreevega očeta v Dermiju/Drimadesu. Leto dni pozneje je Andrea skupaj s svojo družino na obali vasi odprl manjši hotel. Athina mi je o problematiki smeti povedala naslednje:

»Tudi pretekla leta je občina v Himari prejela državno podporo, da bi poskrbela za ustrezen odvoz smeti. A kljub temu ni ničesar ukrenila. Letos pa je vendarle, zaradi številnih pritožb in protestov lokalnih prebivalcev, organizirala komunalno službo, ki vsak dan odvažata smeti izpred hotelov in restavracij na obali. Ker v preteklih letih ni bilo komunalne službe, je moral smeti odvažati moj mož. Vsako jutro je z osebnim avtom odvažal velike črne vreče, polne smeti, na obrobje vasi. Le kje pa naj bi jih odvrnel? Tudi za makadamsko cesto, ki vodi do našega hotela, smo morali poskrbeti sami in vanjo investirati svoj denar. Si predstavljate, kakšen je bil dovoz do našega hotela! Praktično ni bilo ničesar. Le luknje in skale. Dostop z avtom je bil nemogoč. Tako smo morali najeti delavce, ki so s stroji počistili in izravnali dovoz do hotela. Njihovo delo je bilo drago, a kaj nam je bilo storiti? Bili smo eni izmed prvih lokalcev, ki smo na tem delu obale začeli s turistično ponudbo. Zato so bili vsi stroški za cesto v naši pristojnosti. Sedaj si podobne stroške delimo s sosedi. Če je le možno, seveda. Le kdo nam bo pomagal, če si ne bomo mi sami, lokalci (*i horiani*)! Na podporo države ne moremo računati. Tudi občina v Himari mora naprej razčistiti s svojo zavistjo in šele potem lahko od njih pričakujemo pomoč. Saj jim je Drimades postal nevarna konkurenca in morda nam prav zaradi tega povzročajo takšne težave. Tako so nam na primer lansko leto, v vrhuncu turistične sezone, odklopili elektriko, rekoč da gre za preveliko obremenitev. Poleg tega niso hoteli odvažati smeti, saj kot so navedli, je tovrstna služba predstavljala prevelik strošek za občino. Šele sedaj, ko je večina lokalnih lastnikov protestirala zoper njihovo ignoranco, je občina začela pomagati.«

Archilea, katerega starša izhajata iz Dermija/Drimadesa, je skupaj z njima lastnik obalne restavracije. O odgovornosti za smeti je razmišljal na nekoliko drugačen način. Archilea je bil rojen leta 1970 v Korči. Leta 1990 se je preselil v Grčijo, kjer je prvih nekaj let delal kot fizični delavec v Atenah, pozneje pa se je od-

13 Da bi ohranila anonimnost svojih sogovornikov, sem spremenila njihova imena in nekatere podatke iz biografij, ki za analizo pričujočega besedila niso ključni.

ločil za študij turizma in menedžmenta. Po končanem študiju se je zaposlil kot turistični agent v eni med agencijami v Atenah. Leta 2000 se je preselil nazaj v Dermi/Drimades.

»Ker je Himara problematično območje (*zona e problemeve*), državna politika noče investirati v izboljšanje njene infrastrukture. Tako je magistralna cesta prekrita z luknjami in na njej ostajajo le zaplate asfalta. Imamo težave z elektriko in odvozom smeti. Poleg tega ni ustrezne medicinske oskrbe, zaradi česar tujim turistom ne moremo zagotavljati varnosti. Dodatni problem je tudi nezanesljiv javni prevoz in pomanjkanje varnosti na cestah, kar je prisotno širom vse države. Torej, obstajajo številni razlogi, zaradi katerih ne moremo priporočati našega kraja tujim turistom. Ključno je, da občina Himara iz državnega proračuna nikoli ne prejme dovolj finančnih sredstev in zato ne more investirati v razvoj infrastrukture, zdravstva in izboljšanje turistične ponudbe. Znesek, ki ga prejmemo od države, ne omogoča, da bi se sočasno soočali z vsemi težavami hkrati. Tako je pobuda za rešitev problemov in razvoj območja prepuščena nam lokalcem in odvisna od našega dela in sodelovanja. Rajši sodelujem s težavnim sosedom, kot pa da pustim državi, da mi vzame zemljo. Upam, da bodo kmalu prišli boljši časi, saj so nam pomoč ponudile nekatere mednarodne organizacije. Na primer, leta 2008 namerava Svetovna banka v Drimadesu izvesti pilotski projekt prenove starih hiš. Tovrstne pomoči ne moremo pričakovati od države, ki nas ne mara, ker smo Grki. S tem se nikakor ne morejo sprijazniti.«

Obala Dermija/Drimadesa poleti.

Foto: Nataša Gregorič Bon, avgust 2005

Fjoralba, rojena leta 1970, je tistega poletja 2005 delala v restavraciji, ki jo je najela skupaj s svojim možem. Fjoralba prihaja iz Berata, kjer je nekoč vodila restavracijo, ki jo je zaradi nizkih prihodkov morala zapreti. Pozneje sta se skupaj z možem odločila, da poskusita srečo na obali Dermija/Drimadesa.

»Tu mi je čudno! Sem v Albaniji, vendar se počutim kot begunka. Ne vem, kaj je narobe s temi ljudmi, a ves čas govorijo grško. Poleg tega poslušajo le grško glasbo in turistom strežejo le grško hrano – kot sta grška solata in *tzatziki*. Grozljivo in sramotno, da ne morejo turistom ponuditi tradicionalne albanske hrane. Na primer, ko so turisti iz Izraela želeli poskusiti nekaj, kar je tipično za to okolje, jim nisem mogla ponuditi ničesar, saj

lastnik te restavracije ne želi, da bi kuhala tradicionalno albansko hrano. Bila sem v zadregi, ko so me turisti spraševali, ali sta si albanska in grška kuhinja podobni. Seveda si nista! Vendar tukajšnji ljudje ljubijo vse, kar je grško.

Ti ljudje so res čudni, saj se vedejo, kot da bi bili izjemno pomembni. Še posebno moški, ki nič ne delajo. Tako kot oni mož v baru, na primer (z glavo pomigne proti možakarju, ki sedi v baru). Ves čas spi in kadar koli pridejo gostje, jim moram jaz postreči s pijačo. Vendar sem se sedaj odločila, da ne bom več podpirala njegove lenobe. Ti možje (op. možje iz vasi) so sposobni le sedeti, kaditi in piti, medtem ko njihove žene garajo. Tega res ne razumem! Če se jim ne da delati, zakaj potem vodijo tak posel? Res ne razumem njihovega čudnega in neciviliziranega značaja. *Fshatarët* (kmetje)! Poleg tega pa so tudi zelo umažani. Ali si videla, kam mečejo smeti? V grmovje, čez cesto. Kot prašiči! Če bi bila jaz turist, nikoli ne bi jedla v tej restavraciji. Gabi se mi jesti poleg nekoga, ki za mojim hrbtom meče smeti. Res mi je žal, da sem prišla sem! Tu se ne počutim dobro in komaj čakam, da konec poletne sezone zapustim ta kraj.«

Med mojim bivanjem v Dermiju/Drimadesu sem srečala tudi nekaj turistov iz različnih evropskih držav. Poleg skupine turistov iz Izraela, ki so v vasi preživeli dva dni, sem srečala enega turista iz Nemčije, dva iz Madžarske, šest iz Anglije in dva iz Francije. Par iz Francije sem spoznala v vasi, ko sta iskala cerkev sv. Marije, ki je omenjena v turističnem vodiču, kupljenem v knjigarni v Vlora.¹⁴ Mož je dejal: »Všeč mi je obala južne Albanije, še posebej vasi Himare. Z ženo sva obiskala tudi Sarando, vendar nama ni bilo tako prijetno kot tu. Tu je več zelenja in manj velikih hotelov ter restavracij kot v Sarandi. Tu lahko počneš različne stvari. Lahko si na plaži in uživaš v plavanju, se sprehajaš po dolgi prodnati obali ali pa se povzpneš v vas in si ogledaš čudovite stare hiše in cerkve, med katerimi imajo nekatere prekrasne stare freske. Edina nevšečnost v tem kraju so smeti. Lokalci so povsem brezbrizni do smeti in jih mečejo povsod. Neverjetno!«

Skupina mladih, med katerimi sta bili dve dekletki in trije fantje, je imela nekoliko drugačen pogled na smeti kot drugi sogovorniki. Dekleta in fantje so rojeni v Grčiji, njihovi starši pa izhajajo iz Dermija/Drimadesa. Ena med dekletki je svoj pogled razložila z naslednjimi besedami:

»Res uživamo, ko obiščemo rojstno vas naših staršev, kjer živijo tudi stari starši. Škoda, da ne moremo ostati dlje kot petindvajset dni v letu, saj ljubimo našo vas. Drimades ima čudovito plažo in enkratno morje. Vendar je zadnja leta tu vedno več *Alvani*. Tega nismo vajeni, saj so bili nedolgo tega na plaži le *horiani*. Sedaj je vedno več Albancev. Le pogledj jih (kažoč skupino mladih fantov, ki so sedeli poleg nas)! *Mavri san gifti* (črni kot cigani)!«

14 Naslov turističnega vodiča v angleškem jeziku je *Vlora, poti, turistična ponudba, plaže, gore, jame, skrivnosti nepoznatih zgodb, ljudje in tradicionalna kuhinja*. Vodnik je bil pod uredništvom Renata Novelija izdan v sodelovanju z italijansko organizacijo UNOPS-PASARP.

Smeti kot stvari zunaj kraja

Skozi debate in pogajanja, kdo je odgovoren za smeti in kdo bi moral očistiti obalo, sogovorniki nenehno vzpostavljajo in poustvarjajo družbeni prostor v vasi. Izhajajoč iz predpostavke Mary Douglas, so tudi v Dermiju/Drimadesu smeti in umazanija del družbenega in prostorskega urejanja ter klasifikacije. Pomeni smeti in umazanije temeljijo na zavračanju »neustreznih elementov«, zaradi česar so opredeljeni in hkrati opredeljujejo »stvari zunaj kraja«. Medtem ko smeti na eni strani opredeljujejo tisto, kar je »neustrezno« in »zunaj« kraja, na drugi strani določajo tudi tisto, kar je »ustrezno« in »iz« kraja. Pereče debate o umazaniji in smeteh, ki so se kresale na vaški obali poleti 2005, ponazarjajo, kako so pomeni, kaj je »zunaj« in kaj je »iz« kraja, spremenljivi in pogojeni z družbenim in s kulturnim kontekstom posameznih sogovornikov.¹⁵

Na temelju preteklih izkušenj in življenja v Grčiji, Athina, ki prihaja iz Tirane in je poročena z enim med lokalnimi možmi iz Dermija/Drimadesa, poudarja nasprotovanje med »lokalci« in »državo« in s tem konstruira pomen lokalnosti. V opisovanju gradnje ceste, ki je omogočila dostop do hotela, Athina poudarja svojo vlogo in opredeljuje svojo pripadnost vasi in obali. Nasprotovanje med »lokalci« in »državo« opisuje tudi Archilea, javni uslužbenec v občini Himara, ki se je po nekaj letih življenja v Grčiji vrnil v vas svojih staršev. Tako kot Athina tudi Archilea prej ni živel v vasi, kjer je danes lastnik restavracije in kamor umešča svojo pripadnost. Kot nekdanji študent turizma in turistični agent v eni med agencijami v Grčiji, Archilea poudarja infrastrukturno »nerazvitost« kot temeljno oviro pri razvoju turizma na vaški obali. »Državo« ali albansko politično elito opredeljuje kot odgovorno za slabo infrastrukturo in neustrezen odvoz smeti. Kot enega med razlogi za to navaja etnične težnje lokalnih prebivalcev, nesoglasje politične elite pa z njihovo »grškostjo«. Sezonska delavka Fjoralba iz Berata opredeljuje problem smeti in odpadkov z nekoliko drugačnega zornega kota. Na obalo Dermija/Drimadesa je prišla zavoljo boljšega zaslužka. Tu se sooča z negostoljubnimi lokalnimi lastniki, ki v vsakdanjem pogovoru uporabljajo njej nerazumljiv grški jezik. Zaradi negativnih izkušenj se Fjoralba pritožuje nad rabo grškega jezika pri lokalnih prebivalcih in kritizira »neustrezno« pogostitev tujih turistov, katerim lokalni lastniki restavracij strežejo le grško hrano in predvajajo zgolj grško glasbo. V kritiki »lokalce« označuje pejorativno in jih imenuje kmete, definira jih kot ljudi »zunaj« kraja. Turista iz Francije, ki prihajata iz drugačnega družbenega in kulturnega okolja kot drugi sogovorniki, ne izražata tovrstnih razlikovanj. Vaška obala je zanj le eden med postanki na potovanju prek južne Albanije. V opevanju vasi in njene obale zakonca iz Francije menita, da je razlog za nasmetenost obale v brezbriznosti lokalnih prebivalcev. Po njunem mnenju smeti kvarijo podobo vasi in so stvari »zunaj« kraja. Nenazadnje skupina mladih, ki živi v Grčiji in na vaški

obali preživlja poletne počitnice, vidi kot odgovorne za smeti »črne« in »umazane« Albance. Na podlagi izkušenj iz življenja v Grčiji, kjer so tako rekoč dnevno bombardirani s stereotipnimi predstavami in stigmami (prim. Kretsi 2002; de Rapper 2002; Mai in Schwandner-Sievers 2003) o priseljencih iz Albanije, ki so posredovane in razširjane prek dnevnih medijev in javnega življenja, skupina mladih izseljencev vzpostavlja razlikovanja med »lokalci« in »Albanci«.

Obala Dermija/Drimadesa.

Foto: Nataša Gregorič Bon, september 2004

Podobno kot predlaga Appadurai, pripovedi sogovornikov kažejo, kako je termin »lokalec« relacijski dosežek, ki je vselej vzpostavljen v mreži odnosov in vključen v proces družbene produkcije. Tako je po mnenju Athine, žene lastnika hotela, ki prihaja iz vasi, »lokalnost« opredeljena v nasprotju z občinskimi uradniki. Glede na opredelitve Archilea, občinskega uradnika in hkrati lastnika restavracije pa je »lokalnost« opredeljena v relaciji in hkrati nasprotju z državo. V nasprotju od Athine in Archilee sezonska delavka Fjoralba izhaja iz nekoliko drugačne družbene mreže. Fjoralba iz Berata, od koder izhajajo tudi njeni starši in mož, »lokalce« opredeljuje negativno. Zakonca iz Francije, ki izhajata iz različnega okolja kot drugi sogovorniki, pa jih ne opredelujeta na krajevni ali regionalni podstati, tako kot Athina, Archilea in Fjoralba. »Lokalce« definirata na nacionalnih temeljih in jih opredelujeta kot Albance. Podobno, čeprav izhajajoč iz različne družbene mreže, tudi skupina mladih izseljencev pojmuje »lokalnost« na nacionalni podstati. »Lokalnost« enači z grškostjo in jo opredeljuje v nasprotju z albanskostjo. Opisani primeri ilustrirajo, kako sta pomena »lokalec« in »lokalno« nenehno premakljiva in odvisna od mreže družbenih odnosov, ki jih pletejo posamezniki.

Debate in pogajanja o umazaniji in smeteh ponazarjajo, kako sta kategoriji gostitelj oziroma »lokalec« in gost oziroma »turist« ter razlikovanja med njima, ki so bila obravnavana v začetkih razvoja antropologije turizma (Cohen 1974; Wahab 1975; Smith 1989; Crandall 1980), kompleksna in naključna. V nasprotju z Valene Smith, ki v svojem delu *Gostitelji in gostje* (1989: 4) razlikuje različne vrste turizma in z njimi povezane kategorije gostiteljev in gostov, debate in pogajanja o smeteh na vaški obali prikazujejo, kako pomena gostitelj in gosta nista statična

15 V nekaterih družbah drugod po svetu je v vsakdanjem diskurzu posameznikov pomen kraja prav tako hierarhično klasificiran glede na stopnjo čistosti in nečistosti oziroma umazanije. Za primer iz Zahodne Afrike glej Debevec (2005).

in nasprotujoča, temveč premakljiva, dopolnjujoča ter odvisna od družbenega in kulturnega konteksta. Kot predlaga Selwyn¹⁶ (1996: 8) na primeru etnografskih izsledkov z Malte, tudi etnografski izsledki iz Dermija/Drimadesa ponazarjajo, kako so razmejevanja med tem, kdo je gostitelj oziroma »lokalce« in kdo je gost oziroma »turist«, porozna in ohlapna (glej tudi Kenna 1993). Predstavljene pripovedi namreč prikazujejo, da gre pri obeh kategorijah, »lokalce« in »turist«, za retorični izjavi, ki odražata pozicijo posameznega sogovornika znotraj mreže družbenih odnosov. Tako se na primer skupina mladih izseljencev – turistov opredeljuje za »lokalce«, v nasprotju z »albanskimi turisti«, za katere predpostavlja, da so umazani in »zunaj« kraja. Turista iz Francije drugače kategorizirata termin »lokalce«, ki ne vključuje le mladih izseljencev – turistov, temveč tudi druge turiste iz Albanije in Kosova, kot tudi turistične delavce in lastnike restavracij, barov, gostišč in malih hotelov. Prav te opredeljujeta kot odgovorne za nasmetenost obale.

Umazanija in smeti imajo svojo zgodovino. Kot je opisano v poglavju Kratka zgodovina, je bil Dermi/Drimades skupaj s preostalimi kraji v Albaniji in drugod v južnem delu Evrope skozi stoletja del različnih administrativnih in političnih delitev ljudi in krajev. Ta razlikovanja so se prek političnih administracij, ki so različno kategorizirala ljudi in kraje, postopoma poustvarila v vsakdanjem življenju ljudi. Kot posledica neskladij med načini kategorizacij, na primer med otomanskim in nacionalnim, so se porodila nesoglasja, ki se danes odražajo v zahtevah prebivalcev Dermija/Drimadesa po uveljavitvi lokalnosti in pripadnosti vasi. Pogovori ponazarjajo, kako sta pomena lokalnosti in »lokalca« pojmovana v relaciji s pomenoma tujosti in »tujca«. Namreč, lokalni izseljenci se opredeljujejo kot »lokalci«, ki pripadajo obalnemu kraju, v katerega se vračajo skoraj vsako poletje. V nasprotju z »lokalci«, ki jih opredeljujejo kot pripadajoče obalnemu kraju, »tujci« oziroma »Albanci« po njihovem pojmovanju ne spadajo vanj.

Poleg omenjenih kategorizacij pa pomeni umazanije in smeti na vaški obali vključujejo tudi nasprotovanja med skupinsko in individualno odgovornostjo kot tudi med odgovornostjo »države« in odgovornostjo »lokalne skupnosti«. Nasprotovanja med skupinsko in individualno odgovornostjo so definirana skozi proces tranzicije, od kolektivne odgovornosti za čisto okolico, ki je bila promovirana v obdobju komunizma, do individualne odgovornosti, ki je sledila uvedbi demokracije. Kolektivne čistilne akcije (kot na primer čiščenje ulic, poti, mestnih centrov, vasi, itd.), ki jih je vpeljala komunistična delavska stranka, so temeljile na promociji enotnosti in homogenosti med državljani in ustvarjale občutek zavezanosti in odgovornosti za svojo sosesko in celotno državo nasploh. Čistilne akcije so bile eno med orodji državnega aparata (glej Althusser 1980[1977]), prek

16 V uvodu zbornika z naslovom Podoba turista: miti in konstrukcija mitov v turizmu, Selwyn navaja primer, kako so debate o smeteh in odpadkih v turističnem mestecu Valeta na Malti osrednjega pomena v procesu konstrukcije identitete njenih prebivalcev. V nasprotju z mojimi etnografskimi podatki iz Dermija/Drimadesa, Selwynov primer prikazuje, kako je Fundacija za mednarodne študije brezbržno metanje odpadkov v Valeti identificirala kot del t. i. »avtentične malteške kulture« (Selwyn 1996: 31).

katerih je delavska stranka širila idejo nacionalne zavesti in enotnosti. Medtem ko je na eni strani omenjena ideja temeljila na enotnosti državljanov in državnega teritorija, je na drugi strani predpostavljala razlike med njimi.¹⁷ Po padcu komunizma in uvedbi demokracije je bila ideološka hegemonija nacionalne enotnosti in enakosti s stališča nekaterih posameznikov še naprej generirana in upravljana skozi vsakdanje reprezentacije in prakse, medtem ko je za druge postala vprašljiva. Na primer, Athina in Archilea kritizirata brezbržno »državo«, ki ne poskrbi za odvoz smeti in v nasprotje z njo postavljata individualno odgovornost za čiščenje obale. Finančne podpore »države« ne pričakujeta, rešitev svojih težav vidita v sodelovanju lokalnih prebivalcev ter v morebitni pomoči mednarodnih organizacij, kot je na primer Svetovna banka.

Sogovorniki so poleg omenjenega poudarjali tudi nasprotovanja med »državo« in »lokalno skupnostjo«. Njihove pripovedi, ki so pogojene z različnimi družbenimi in kulturnimi okolji, iz katerih prihajajo, prikazujejo, kako sami poustvarjajo in upravljajo s konceptoma enotnosti in homogenosti, ki ju nadalje opomenjajo skozi lastna razumevanja »države« in »lokalne skupnosti«. O slednjih razpravljajo kot o samostojnih entitetah, ki so opredeljene prek jezika, teritorija, navad in običajev ljudi, ki bivajo znotraj imenovanih entitet – »države« ali pa »lokalne skupnosti«. Razburjena Fjoralba s kritiziranjem lokalnih prebivalcev, njihove rabe grškega jezika, postrežbe grške hrane in predvajanja grške glasbe turistom, konstruira pomen »albanskosti« kot homogene entitete *per se*. Na podoben način kot Fjoralba pojmuje »albanskost«, Archilea in skupina mladih izseljencev pojmujejo »lokalnost« in jo prav tako definirajo kot homogeno entiteto *per se*. Potemtakem oba sogovorca, tako Fjoralba in Archilea, skozi svoje poglede in reprezentacije smeti na obali poustvarjata in upravljata ideje o enotnosti in homogenosti pripadnikov, ki jih definirata bodisi kot »Albance« ali »lokalce«. Debate in pogajanja o smeteh ter načinu njihovega odlaganja so pogojene z relacijami oziroma interakcijami med posamezniki. Prav skozi njih posamezniki konstruirajo razmejevanja, iz katerih potem izhajajo nasprotovanja med lokalnimi prebivalci, emigranti, sezonskimi delavci, albanskimi in tujimi turisti. Družbena razmejevanja in razlike so konstruirane vzporedno s prostorskim razmejevanjem. Namreč, tako kot družbena tudi prostorska razmejevanja opredeljujejo pomene turistične obale v Dermiju/Drimadesu. Obala je razdeljena na severozahodni in jugovzhodni del, ki ju razmejuje *Potami*. Zdi se, da severozahodni del, ki združuje lastnike turističnih objektov in turiste, ki

17 Na temelju Hoxheve ideje, ki je stremela k premoščanju razlik med »razvitim« jugom in »nerazvitim« severom Albanije, so bile selitve med severom in jugom Albanije vzpodbujane in promovirane s strani Delavske stranke. Kljub temu da so bile selitve znotraj državne meje strogo nadzorovane in dirgirane (medtem ko so bile selitve prek državne meje strogo prepovedane in kaznovane), so se številni lokalni prebivalci Dermija/Drimadesa izselili iz vasi (osebna komunikacija z Julie Vullnetari, Center za študije izseljeništvu v Susexu). Dovolilnice za preselitev so bile lažje dostopne mlajšim, samskim in grško govorečim posameznikom, ki so se selili zavoljo izobrazbe ali sodelovanja v prostovoljnih delovnih akcijah v različnih krajih Albanije (gradnja železnic, mostov, hidroelektrarn, itd.).

izvirajo iz drugih krajev Albanije in Evrope, povezuje obalo in ljudi z Albanijo. Jugovzhodni del obale, kjer se zadržujejo lokalni lastniki in emigranti, ki izhajajo iz Dermija/Drimadesa, in nekateri turisti iz Evrope, pa je bolj povezan z Grčijo. Podobna prostorska razmejevanja so konstruirana tudi skozi debate, kdo je »zunaj« in kdo je »iz« kraja, ali bolje, kdo je tujec, ki ne pripada vasi, in kdo je lokalci, ki pripada vasi.

Nenehno prostorsko in lokalno rekonfiguriranje obale Dermija/Drimadesa nakazuje, da kategorije »turistični kraj«, »turizem«, »turisti« in »lokalci« niso natančno definirane in nespremenljive, temveč so vzpostavljene relacijsko. Namreč v določenem zgodovinskem, političnem, ekonomskem, družbenem, kulturnem in naključnostnem kontekstu se posamezniki ne prestopajo pogajajo in premikajo njihove pomene in razmejevanja med njimi. Lokalci, turisti, izseljenci in drugi – v prepirih glede (ne) odgovornosti za smeti in odpadke – izražajo težnje in pogajanja o tem, kdo je »iz« oziroma »znotraj« kraja in kdo je »zunaj« njega. V skladu z argumentom, predstavljenim v uvodnem delu, je vaška obala območje, kjer debate in pogajanja glede smeti konstruirajo pomen turizma in opredeljujejo vas kot turistični kraj, kamor posamezniki, med katerimi prevladujejo izseljenci, ki so se vrnili in ki izhajajo iz Dermija/Drimadesa, umeščajo svojo pripadnost in lokalnost.

Literatura in viri:

ALBANIAN COASTAL ZONE DEVELOPMENT AND CLEANUP PROGRAM 2005. Environment and Social Safeguards Framework (Phase I). Republic of Albania. Ministry of Territorial Adjustment and Tourism, 20. 4. 2005, http://www-ds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2005/05/19/000011823_20050519133519/Rendered/PDF/E11410rev0ICZMCP1ESSF1final.pdf, 27. 7. 2007.

ALTHUSSER, Louis: *Ideologija in ideološki aparati države (opombe k raziskavi)*. Prev. Skušek-Močnik Zoja in Slavoj Žižek. Ljubljana: Cankarjeva Založba, 1980[1977], 35–101.

APPADURAI, Arjun: *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000[1996]

BËRXHOLI, Arqile: *Minoritetet në Shqipëri*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2005

BIXHILI, Foto: *Jipet e Iperit: Himariotet*. Tiranë: Botimet Toena, 2004.

BOS in UNPO Mission: *Mission Report on the Situation of the Greek Minority in Albania*. Tirana: Unrepresented Nations and Peoples Organisation, 1994.

CHRISTOPOULOS, Dimitris in Konstantinos Tsitselikis (ur.): *The Minority Phenomenon in Greece – A Contribution to the Social Sciences*. Atene: Kritiki publications, 1997.

CHRISTOPOULOS, Dimitris in Konstantinos Tsitselikis (ur.): *The Greek Minority in Albania*. Atene: Kritiki publications, 2003.

CIA Factbook: Albania, www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/al.html, 8. 9. 2007.

COHEN, Erik: Who is a Tourist? *Sociological Review* let. 22/4, 1974, 527–553.

CRANDALL, Rick: Motivations for Leisure. *Journal of Leisure Research* let. 12/1, 1980, 45–54.

DEBEVEC, Liza: *Through the Food Lens: the Politics of Everyday Life in Urban Burkina Faso*. (Neobjavljena doktorska disertacija) St. Andrews, 2005.

DOUGLAS, Mary: *Purity and Danger*. London: Routledge, 2002[1966].

DUIJZINGS, Ger: Religion and the politics of »Albanianism«: Naim Frashëri's Bektashi Writings. V: Stephanie Schwandner-Sievers in Bernd J. Fischer (ur.), *Albanian identities. Myth and history*. London: Hurst & Company, 2002.

DUKA, Ferit: Aspekte social-ekonomike dhe demografike të Himarës gjatë sundimit osman (shek. XV–XVI). V: Lefter Nasi, Kristaq Prifti idr. (ur.), *Himara në Shekuj*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 62–96, 2004.

FRAMEWORK CONVENTION FOR THE PROTECTION OF THE NATIONAL MINORITIES 2001. First Report Submitted by the Republic of Albania, under Article 25, Paragraph 1, of the Council of Europe, [http://www.mfa.gov.al/english/pdf_files/Raporti%20i%20Pare%20\(ang\).pdf](http://www.mfa.gov.al/english/pdf_files/Raporti%20i%20Pare%20(ang).pdf), 27. 7. 2007.

GLENNY, Misha: *The Balkans 1804–1999. Nationalism, War and the Great Powers*. London: Granta Books, 2000[1999].

GREEN, Sarah F.: *Notes from the Balkans. Locating marginality and ambiguity on the Greek-Albanian Border*. Princeton: Princeton University Press, 2005.

GREGORIĆ BON, Nataša: *Pensions and Social Tensions in Dhermi/Drimades of the Himara Area, Southern Albania*. Referat na »9th EASA Biennial Conference: Bristol 2006«, European Association of Social Anthropologists, 18.–21. september 2006, http://www.nomadit.co.uk/easa/easa06/easa06_panels.php5?PanelID=55, 8. 9. 2007.

HAMMOND, N. G. L.: *Epirus. The Geography, the Ancient Remains, the History and the Topography of Epirus and Adjacent Areas*. Oxford: Clarendon Press, 1967.

JACQUES, Edwin E.: *The Albanians. An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present*. Jefferson: McFarland & Company, Inc., Publishers, 1995.

KEENA, Margaret E.: Return Migrants and Tourism Development: an Example from Cyclades. *Journal of Modern Greek studies* 11/1, 1993, 75–96.

KING, Russell in Julie Vullnetari: *Migration and Development in Albania*. Sussex: Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty, 2003.

KOÇI, Jano: *Himara (Kaonia). Arkeologji-histori-kulturë-Himara sot*. Tiranë: Shtëpia Botuese Gent Grafik, 2006.

KONDIS Basil in Eleftheria Manda: *The Greek Minority in Albania. A Documentary Record (1921–1993)*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1994.

KRETSI, Georgia: »Shkelqen« oder »Giannis«? Namenwechsel und Identitätsstrategien Zwischen Heimatkultur und Migration. V: Karl Kaser, Robert Pichler in Stephanie Schwandner-Sievers (ur.), *Die Weite Welt und das Dorf. Albanische Emigration am ende des 20. Jahrhunderts*. Wien: Böhlau, 2002, 262–284.

MAI, Nicola in Stephanie Schwandner-Sievers: Albanian Migration and New Transnationalisms. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 29/6, 2003, 939–948.

MAZOWER, Mark: *The Balkans*. London: Phoenix, 2001.

NASI Lefter, Kristaq Prifti idr.: *Himara në Shekuj*. Tiranë: Akademia e Shkenceve e Shqipërisë, 2004.

PETTIFIER, James: *The Greek Minority in Albania. In the Aftermath of Communism*. Surrey: Conflict Studies Research Centre, 2001.

DE RAPPER, Gilles: Grenzen Überschreiten: Migration in der Albanischen Grenzregion Devoll. V: Karl Kaser, Robert Pichler in Stephanie Schwandner-Sievers (ur.), *Die Weite Welt und das Dorf. Albanische Emigration am Ende des 20. Jahrhunderts*. Wien: Böhlau, 2002, 83–106.

DE RAPPER, Gilles in Pierre Sintés: Composer Avec le Risqué: La Frontière Sud de L'Albanie entre Politique des États et Solidarités Locales. *Revue d'études comparatives Est-Ouest* 37/2, 2006, 6–36.

RUSHA, Spiro: *Himara ne Stuhitë e Shekujve*. Tirana: Shtëpia Botuese »ARBRI«, 2001.

SELWYN, Tom (ur.): *The Tourist Image: Myths and Myth-making in Tourism*. London: Wiley, 1996.

SJOBERG, Orjan: Underurbanisation and the Zero Urban Growth Hypothesis: Diverted Migration in Albania. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography* 74/2, 1992, 3–19.

SMITH, Valene (ur.): *Hosts and guests. The anthropology of tourism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989[1977].

TSITSELIKIS, Konstantinos: Citizenship in Greece. Present Challenges for Future Changes, 2003. www.kemo.gr/archive/papers/Tsitselik.htm, 27. 7. 2007.

WAHAB, Salah: *Tourism Management*. London: Tourism International Press, 1975.

WINNIFRITH, Tom J.: *Badlands – borderlands. A history of Northern Epirus/Southern Albania*. London: Duckworth, 2002.

ZAKON O ZEMLJI ŠT. 7501, 19. julij 1991.

Datum prejema članka v uredništvo: 8. 9. 2007.

Kratek znanstveni članek / 1.03

Marija Jurić Pahor

GLOBALIZACIJA KOT IZZIV ZA RAZISKOVANJE IDENTITET

Izvleček

V sodobnih družboslovnih in kulturoloških vedah je pojem identitete postal aktualen predvsem zaradi poznomodernega, globaliziranega sveta, v katerem ob množičnih migracijah in (delni) deterritorializaciji poteka vse več znakovnih, medijsko posredovanih interakcij, tako da posameznik ni več povezan z ožjim okoljem in skupnostjo, temveč deluje v razpršenih vlogah in življenjskih slogih, in to pogosto v njihovem sočasnem navzkrižju. To vodi na eni strani do razrasta novih – multiplih, hibridnih, zmuzljivih – identitet, tudi do prehajanj iz ene identitete v drugo, na drugi strani pa do vse bolj zaznavne težnje po identifikacijski ustaljenosti ter »trdnih« pripadnostih oziroma identitetnih sidriščih. Nameni pričujočega prispevka so tako potrditev te pozicije kot tudi izhodišče in sklep, da je identiteta postala eden tistih stalnih toposov, ki v mnogoterih oblikah preplavljajo našo zavest šele takrat, ko je zašla v »krizo«, torej v razmerah, ko je njen dozdevno »koherentni« in »kontinuirani« značaj zamajala negotovost.

Abstract

The concept of identity became a major topic in modern social and cultural disciplines mainly due to our postmodern, highly globalized world. We live in a world of mass migrations and (to a certain extent) deterritorialization in which there are more and more symbolic interactions conveyed by the media. The individual is no longer connected with his or her immediate milieu, but has acquired numerous dissipated roles and life styles that may often be quite contrary to each other. This leads

to an increase of new – multiple, hybrid, and elusive – identities that may be interchangeable; on the other hand, it leads to a more and more palpable tendency for a more stable identification and more steadfast centers of identity. While the objective of this article is to corroborate this thesis the conclusion is the following: identity has become one of those constant factors that comes to mind in a multitude of forms only when it is in »crisis« and therefore in a position when its seemingly »coherent« and »enduring« aspect has been swayed by insecurity.

Uvod: identiteta v krizi

Identiteta je v zadnjih desetletjih postala ena med zelo pomembnimi temami javnih, političnih in znanstvenih razprav. Njena popularnost je bila že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja tako velika, da jo je Karl Michael Brunner (1987: 63) označil kot »inflacijski pojem štev. 1«. Identitetna formula »se prepoznati, biti prepoznan in pripoznan« (Greverus 1995: 219) je postala vodilni motiv posameznikov in skupin, manjšin in večinskih družb, etničnih skupnosti in nacij, znanstvenih disciplin in umetnosti. Identiteta je zavzela osrednje mesto tudi v modnih revijah, oglasnih spotih, medijskih in tržnih razpravah. Tržniki že dolgo vedo, da prodajati storitve ali artikle pomeni tudi prodajati identiteto: novi osebni stil je sinonim za »novi jaz« in pot do nove identitete pogosto vodi skozi nakupovalne centre (Nastran Ule 2000: 2). Ljudje jo iščejo tudi v različnih psihoterapevtskih praksah ali fitnes centrih, kozmetičnih saloni, središčih nove duhovnosti in spiritualnosti, stanovanju »z

zelo osebnim pečatom« in nenazadnje v internetnih virtualnih skupnostih (z angleško okrajšavo *MUD* in *MOO*) in internetnem klepetu (*IRC*).

Virtualne skupnosti so, tako Sherry Turkle (1995; gl. tudi *Pra-protnik* 2003: 76–83), nova zvrst kolektivnega pisanja, ki ima veliko skupnega z umetnostjo performansa, z uličnim in eksperimentalnim gledališčem, s *commedio dell'arte*¹ in s pisanjem besedil. Vendar pa udeleženci v virtualnih skupnostih ne postajajo samo avtorji besedil, ampak tudi samih sebe. Besedilo deluje kot »maska«, za katero se lahko skrijejo in povsem na novo oblikujejo svojo identiteto, tudi religiozno, etnično in nacionalno. Izberejo si lahko spol, pod katerim bodo komunicirali, izrazijo lahko skrite vidike svoje osebnosti, predstavljajo se s poklicem, ki ga ne bi mogli uresničiti v realnem življenju, lahko pa se igrajo tudi z množico poljubnih identitet, tako da zdrsejo enkrat v eno, drugič v drugo, ali pa se preizkušajo v preigravanju različnih modelov, na primer umetniških, teoretskih, idejnih, ki se lahko zdijo fascinantni, prelomni ali tudi izzivalni, šokantni in bodo morda šele čez desetletja postali splošno veljavni. V virtualnih skupnostih posamezniki in skupine lahko postanejo natanko to, »kar želijo biti«, oziroma prav to, »kar želijo, da bi drugi mislili, da so«.

Kako obrazložiti vnemo, s katero se posamezniki in kolektivi borijo za osmišljanje svoje identitete? »Slo, biti istoveten sam s sabo« (Grawert-May 2002)? Nujo po individualnosti, enkratnosti in unikatnosti? Po nadejanju novega ali novih obrazov (preoblek, mask)? Večina družboslovcev ali družboslovno usmerjenih raziskovalcev si je bolj ali manj enotna v tem, da je s tesnobo in/ali lagodjem prežeta vnema, s katero posamezniki ali skupine trepetajo ali se borijo za svojo identiteto, se pravi za svoje prepoznanje in pripoznanje, izraz globoko segajočih družbenih sprememb v zadnjih desetletjih. Identiteta, tako se zdi, je postala tako v vsakdanu kot v znanosti tema stalnica zaradi tega, ker se v naraščajoči meri krušijo družbene in kulturne podlage za stabilno umestitev in vključitev ljudi. To hkrati pomeni fragmentacijo posameznika ali posameznice kot enotnega subjekta. Subjekt (»jaz«) ne ostaja več sam zase, za svoje samozavedanje in za dojetje drugih ves čas isti, istoveten sam s sabo, saj se sooča s tesnobo iskušajo, da postaja drug, drugačen, da vanj vdira nepredvidena instanca, »objekt«, ki razgalja njegovo avtonomijo kot iluzorno; ove se, kakor bi dejal Freud (1917/1999: 11), da »jaz ni [več] gospodar v svoji lastni hiši«. »Identiteta«, tako v navezavi na Kobeno Mercer tudi Stuart Hall (1994: 181), »postane le v njeni krizi problem«. Ta izguba stabilnega zavedanja sebe se včasih opredeljuje kot razsrediščenje subjekta samega.

1 *Commedia dell'arte* je oblika komičnega ljudskega gledališča, ki se je razvila v prvi polovici 16. stoletja v Italiji. Zanj so značilni: • maske, ki pokrivajo zgornji del obraza in ponazarjajo različne komične tipe (na primer Harlekina, Brighello, Coviella), • improvizacija: *commedia dell'arte* nima dramskih predlog, temveč le izhodišča za posamezne vloge, igralci razvijajo dialog in gib med potekom same predstave; • profesionalizem: igralci v *commedii dell'arte* so bili zmeraj poklicni, vozili so se po Evropi in nastopali po najetih dvoranah, po trgih ali tudi pred princi, ki so jih najeli, • tipizacija: izražala se je skozi različne tipe *commedie dell'arte*, ki so se ohranili do danes (npr. pustne šeme na karnevalu v Benetkah); v *commedii dell'arte* so igrali tudi ženske.

Od »makro« ravni na mikro »raven«

Vse bolj se uveljavlja diskurz, ki pravi, da živimo v prehodni družbi kot »družbi tveganja« (Beck 1986), ki poraja na eni strani stanje nepredvidljivosti v smislu »odprte preobrazbe« (Albrow 1996/2007), ki sovpadajo z vrsto kulturnih zasukov in obratov, zamenjav paradigem, ki opredeljujejo novo družbenost, novo političnost in novo ekonomijo ter konec velikih zgodb. Čeprav te danosti kaj lahko vodijo do izgube »ontološke varnosti« (Giddens 1991), še zdaleč ne pomenijo konca (smisla) njenega iskanja. O tem govori krčevito »zaupanje«, ki ga ima večina ljudi v kontinuiteto osebne identitete ter nuja po identifikaciji – po tem, da je jaz zase in za druge prepoznaven, ker se vključuje v širše enote. Gre torej za istovetenje (povezovanje) subjekta z nečim drugim – s skupino, z družbeno vlogo, skupnostjo, idejo, predstavo, diskurzom ali denimo z »umetnostjo interneta« (Strehovec 2003), zasvojenostjo s spolnostjo, občutkom »biti high«. Razumevanje, zakaj do tega prihaja, je mogoče povezovati s procesom radikalizirane individualizacije v sklopu globalizacije, ki sovpada s potrebo po potrditvi, potešitvi ali umestitvi v svet. Ali povedano z besedami Zygmunta Baumanna (2002 13): »Utekočinjevalne sile so se prestavile od 'sistema' k 'družbi', od 'politike' k 'življenjskim politikam' – spustile so se z 'makro' ravni na 'mikro' raven družbenega sobivanja.« Posledica tega je zindividualizirana, sprivatizirana različica moderne, ki pa je, tako tenor, ne bi smeli zanikati ali celo omalovaževati.

Ni naključje, da je Ulrich Beck kmalu po izidu svojega visokoreferenčnega dela *Risikogesellschaft* skupaj z Elisabeth Beck-Gernsheim izdal še knjigo *Popolnoma normalni kaos ljubezni* (1990/2006), kjer avtorja, izhajajoč iz koncepta družbe tveganja, prikažeta in analizirata spremembo v doživljanju in udejnjanju družinskih odnosov, starševstva ter zakonskih in partnerskih zvez. Anthony Giddens se je temu trendu pridružil s svojo knjigo *Preobrazba intimnosti* (1992/2000) in eno med svojimi slovitimi predavanji izrecno začel z besedami: »Najpomembnejša med sodobnimi globalnimi spremembami zadeva naše zasebno življenje – spolnost, odnose, zakon in družino« (Giddens 2001, 69). Giddens postavlja tezo o transformaciji intimnosti v sodobnem svetu kot o procesu generičnega prestrukturiranja zasebnosti, v katerem ima osrednjo vlogo nova oblika osebnih odnosov, tako imenovano »čisto razmerje«. »Čisto razmerje nima nič opraviti s spolno čistostjo, [...]. Nanaša se na situacijo, kjer dva stopita v družabni stik zaradi stika samega, zaradi tistega, kar lahko vsaka oseba dobi iz daljšega druženja z drugo osebo; in ki traja le, če obe strani menita, da je obojestransko zadovoljivo« (Giddens 2000: 64). Čisto razmerje se ne omejuje na zakonsko zvezo niti na heteroseksualno orientacijo, ampak velja za vse vrste intimnih partnerskih razmerij. Obe navedeni knjigi sta sprožili plaz zanimanja za preučevanje partnerskih zvez ter družin (tudi gejevskih in lezbičnih), znotraj katerih se formira tudi identiteta otrok in s tem prihodnjih odraslih. Predpostavke omenjenih avtorjev, še zlasti pa Giddensa, so deležne intenzivnega teoretiziranja tudi znotraj etnologije (gl. Hauser-Schäublin in Röttger-Rössler 1998), doživljajo pa tudi številna empirična preverjanja. In to ne le zunaj, ampak tudi znotraj Slovenije (gl. na primer Olsen 1996; Jamieson 1998, 2003; Švab in

Kuhar 2005; Renner, Sedmak, Švab, Urek 2006; Schifan 2006). Raziskovalce v tem kontekstu ne zanima le znanstvena analiza in »preverjanje«, ampak tudi to, da bi zagotovili »svobodne in enake odnose«, tako da ne bi prihajalo do ločevanja med normalnim in sprejemljivim na eni strani ter nenormalnim in nesprejemljivim na drugi. (Primer: Na Slovenskem kot tudi drugod v heteronormativnih družbah obstaja stereotip o [»od nas«] radikalno drugačnih, gejev in lezbijk ter bi- in transseksualcev, ki so tipično razumljeni na negativen način kot nenaravni, deviantni ter v primeru porok kot »grožnja za otroke«, kar ima lahko problematične posledice, saj ta stereotip negira ne le bistven del identitete ne-heterospolno usmerjenih, ampak perpetuira tudi njihovo stigmatiziranje ter možnost posvojitve otrok.)

Iz navedenih raziskav pa tudi izhaja, da globalizacija ni nek *out there phenomenon*, odmaknjen od vsakdanjega življenja, ki bi ga lahko šteli za še eno posebno predmetno področje. Danes gre tako rekoč za prerazporeditev in prerazdelitev »talilnih moči« moderne. Globalizacija je *in here matter*, ki je neposredno povezana tudi z najbolj intimnimi vidiki našega življenja. »Pri zanimanju za analizo intimnosti ne gre kratko malo za poskus interpretacije, tako zanimanje je hkrati indikator, da se v realnosti vsakdanjega življenja očitno radikalno spreminjajo pomeni intimnosti in da se intimnost aktualizira oziroma da se intenzivirajo pomeni intimnih odnosov« (Švab 2000: 205). Prav to pa vodi do tega, da lahko bolj izostreno ugledamo probleme duha in telesa, (družbene) moči, discipline, nadzorovanj, kaznovanj, spolne identitete, individualizma. In to v obdobju, v katerem postajajo posledice modernizacije bolj radikalne in univerzalne kakor kdaj prej. Nobenih »plastí« ni za »vnovično vgnezdenje«; pokaže se, da so plasti, ki bi si jih lahko zamislili in se po njih ravnali, krhke in pogosto izginejo, preden je »vnovično vgnezdenje« končano. Tudi Giddensovo »čisto razmerje« pri tem ni izjema. »V razmerju, ki obstaja zavoljo razmerja samega, lahko vsaka stvar, ki »gre narobe« med partnerjema, ogrozi to razmerje« (Švab 2000, 214).

Življenje v pluralu: Oblikovanje identitet v pozni moderni

Od šestdesetih let so se prek družbenih procesov diferenciacije, individualizacije in pluralizacije, ki so v znanstveni literaturi obravnavani pod časovnimi diagnostičnimi etiketami, kot so »pozna moderna« (Giddens), *Risikogesellschaft*, »refleksivna moderna«, »druga moderna« (tako Ulrich Beck različno imenuje sodobnost), kontinuirano topile in raztapljale tradicionalne oblike poskupinjenja ter družbeno-moralnih okolij. Iz tega razloga ima Zygmunt Bauman (2002: 7) »fluidnost« ali »tekočnost« za ustrezní metafóri pri razumevanju narave zdajšnje, v marsičem nove faze v zgodovini moderne. Procesi globalnega kapitalizma so močno pospešili prej rizomatično kot arborescentno mobilnost, ki sovpada s premagovanjem prostorskih razdalj, ki jih ponujajo sodobne transportne in informacijske tehnologije. Dejstvo je, da se velika transnacionalna podjetja lažje razvijajo brez vrste carinskih in drugih omejitev. Od tod tudi težnje po vse večjem, pa čeprav strogo nadzorovanem pretoku ljudi in delovne sile, kar neobhodno vodi do rahljanja utrjenih razrednih,

poklicnih, sosedskih, družinskih in spolnih vezi. Globalni kapitalizem meče ljudi v izjemne vrtince zaposlitvenih karier, ne morejo se več zanašati na ustaljene vzorce načrtovanja življenj. Ker zaposlitev ni več *à priori* zagotovljena in se vse bolj spreminja v sekvence začasnih zaposlitev brez rednega zaslužka, izgublja tudi svoj pomen »varovalnega sistema« in s tem hrbtenice zagotavljanja predvidljivih življenjskih potekov. Mobilnostne prisile delovnega trga ogrožajo tudi stabilnost družinskih vezi. In kar je v tem sklopu še posebno pomembno, z vse večjo participacijo žensk na trgu dela se brišejo tradicionalne meje med dvojico »moški svet poklic«, »ženski svet družina« (Beck-Gernsheim 1980), kar se odraža v spremembi družinskih vlog in struktur. Kot rečeno, tradicionalne spolne identitete moških in žensk so vse manj zavezujoče. Pojavlja se vedno večji pluralizem identitet ter »biografije negotovosti namesto biografij blagostanja« (Nastran Ule 2000: 61).

Erozija identiteto zagotavljajočih družbenih okvirov in socialnih vezi močno vpliva na razvoj »notranje strani« subjekta, to je na individualni potek življenja in na oblikovanje identitet ljudi. Biografije postajajo v poteku detradicionalizacije² oziroma kategorij, ki so jih ljudje sprejemali za trdne, večne, samoumevne, vse bolj »izgnezdene« in s tem položene v roke vsakega posameznika. Anthony Giddens (1991) vpelje v tem kontekstu koncept **refleksivnega projekta jaza** (torej individualizacije v Giddensovih kot tudi Beckovih terminih)³: jaz je refleksiven projekt, za katerega je odgovoren vsak posameznik sam (smo to, kar iz sebe naredimo). Gre za projekt, ki vključuje ohranjanje koherentne, toda nenehno revidirane biografske zgodbe, dogaja pa se v okolju multiplih izbir. »Koherentna« biografska zgodba v tem smislu ne pomeni, da subjekt (jaz) ostaja sam zase, ves čas isti, istoveten sam s sabo, temveč to, da mu šele »svobodno« načrtovanje življenja v raznoličnosti opcij zagotavlja občutek kontinuitete oziroma občutek identitete. Tudi Ulrich Beck (1986: 217) predpostavlja, da postaja posameznik v poteku družbenih individuacijskih procesov sam svoj dejavni akter, »urad za načrtovanje svoje lastne biografije«.

Ker identitetni vzorci, ki temeljijo na nevprišljivih »gotovostih«, niso več »dani«, kaj šele samoumevni, pade odgovornost predelave različnih vlog, življenjskih oblik in pomenskih elementov v neko smiselno celoto na pleča posameznikov; ta odgovornost se jim nalaga kot nenehna lastna dejavnost in konstrukcijska naloga. Človek postane v pozni moderni **gradbeni mojster svojega lastnega sebstva**; sestavlja ga iz institucionalno predoločeni »gradbenih kamnov biografskih kombinacijskih možnosti« (ibid.) ter iz socialno razpoložljivih življenjskih stilov in identitetnih ponudb – večinoma posredovanih prek mode, medijev, popularne kulture, računalniško oziroma virtualno posredovane komunikacije – v svojo lastno »izbirno biografijo« in povsem osebni »eksistenčni dizajn« (Kellner in Heuberger 1988: 334).

2 Detradicionalizacija je pojem, ki je korelativen pojmu pozne moderne; ne gre za ukinjanje tradicije na način modernizacije, ampak za »reinterpretacijo«, rekonstrukcijo in dekonstrukcijo tradicije.

3 Glej debato Becka, Giddensa in Lasha k »refleksivni modernizaciji« (Beck, Giddens in Lash 1996).

Družboslovci vidijo v opisanih družbenih spremembah zelo ambivalenten proces, ki implicira na eni strani pridobitev, na drugi strani izgubo. Nove oblike identitetnega dela pojmujejo kot »tvegano priložnost«. Pridobitvi izbirnih možnosti in opcij-skih delovanjskih »svobod« za oblikovanje »lastnega življenja« stoji nasproti izguba kolektivne varnosti in pripadnosti, na kar opozarja metafora o sebstvu kot o večstranskem in razpršenem sistemu. Družbeni zahtevi, da si posamezniki iz danih fragmentov in množice različnih in nasprotujočih si vidikov na ponujene vsebine skonstruirajo lastno biografijo in lastno identiteto, je za posameznika zelo naporno in tvegano početje, podvrženo raznolikim paradoksom in motnjam. Na to opozarja že dejstvo, da je pozni moderni subjekt koncipiran kot subjekt brez fiksne, esencialne ali permanentne identitete. Ta koncept stopi na površje še zlasti v obdobjih vojne, revščine, prisilnih migracij, nasilja in izjemnih stanj. Pomislimo le na šoa⁴ ali na 11. september, ki je prepričanje o vzajemni ranljivosti sveta in ljudi ponovno ne le evociral, ampak tudi utrdil. Veliko je tudi govora o »brezdomnem subjektu pozne moderne«. Sem sodi tudi pogost občutek odrezanosti posameznika in sploh človeškega življenja od narave, tudi od lastne notranje narave.

Toda ta brezdomnost ali odrezanost se kaj lahko izkazujeta, kar se zdi paradokсно, kot produktivni in »pozitivni« za konstitucijo subjekta. Pogosto sta nezavedno asociirani z **aktom rojevanja**, ki implicira travmatično ločitev otroka od matere, umanjkanje, manko, ali – kot pravi Slavoj Žižek (1996) v razpravi s simptomatičnim naslovom **Kiberprostor ali neznosna zaprtost bivanja** – z »neke vrste prazno vezjo, ki omogoča preskok iz ene identitete v drugo« (ibid.: 120). In ta »prazna vez« naj bi bil po Žižku »subjekt sam«. Kakorkoli že. Drži, da se subjekt lahko rojeva tudi iz manka (v smislu reakcije na ločitev od materinega telesa) in da zato dobesedno nagonso teži k fantazijskemu oklepanju materinega telesa ali nečesa »zunaj sebe« kot zaslo-na pred pogrezanjem, kar se zdi dandanes še posebej urgentno. Predpostavljam, da je treba občutja, ki evocirajo »travmo rojstva« (Otto Rank), vrednotiti kot simptom prehodnega obdobja, ko se vneto išče in gradi nov temeljni vzorec identitete, ki bo nadomestil starega, dozdevno preseženega ali »preskočenega« (več o tem v Jurić Pahor 2005).

Identitetni modeli

Rdeča nit vseh družboslovnih ali družboslovno obarvanih identitetnih modelov je temeljna predpostavka, da postajajo procesi osmišljanja in oblikovanja identitete v času bolj »tekočega«, nestabilnega ali fragmentiranega družbenega sveta zasebna stvar vsakega posameznika, da prehajajo tako rekoč v »lastno režijo«.

- Tako predvideva »teorija zbrkljane mentalitete« (Gross 1985) brkljarja kot prispodobno sodobnega človeka. Tako kot trgovina z gradbenim materialom ponuja priložnostnemu gradbene-

4 Šoa (tudi šo'ah, šoah) je sistematičen genocid različnih etničnih, verskih, narodnih in posvetnih skupin, predvsem Judov, ki ga je izvajala nacistična Nemčija, deloma skupaj s fašistično Italijo, med drugo svetovno vojno. Začel se je že pred drugo svetovno vojno in je trajal vse do leta 1945.

mu mojstru ali obrtniku že vnaprej pripravljen material, tako so individualiziranemu človeku pozne moderne na voljo vnaprej dani elementi smisla in medijsko utrjeni »stilski paketi«, med katerimi lahko bolj ali manj prosto izbira ali to tudi mora, da bi sestavil svojo »individualno življenjsko zlepljenko«. Gre za neke vrste *Do-it-yourself* v smislu dela na lastnem sebstvu ali tudi telesu. To lepo ponazarja Zygmunt Bauman (2002: 85), ko z besedami Hilary Radner opozarja na izrazito priljubljenost knjige *Jane Fonda's Workout Book* [Vadbeni zvezek Jane Fonda] [1981] in tehniko aerobnih vaj, ki jo je pričujoča knjiga približala milijonom ameriških žensk. Pravi, da »se inštruktorica bolj kot avtoriteta ... kaže kot zgled ... Ženska, ki vadi, se polasča svojega telesa prek identifikacije s podobo, ki ni njena lastna, pač pa podoba vzorčnih teles, ki so ji ponujena.« *Spiritus movens* identitetnega brkljarja je na vsak način dati svojemu lastnemu življenju stil, ga spraviti v – vsaj provizorično – formo.

- Podobno kot model »zbrkljane eksistence« (Hitzler in Honer 1994) akcentuira tudi koncept *patchwork identity* ali »skrapane identitete« (Keupp 1999) priložnosti, ki jih nudi ambivalentni individuacijski proces. Pozno moderno »identitetno delo« je s tega gledišča kreativni proces samoorganizacije, uspela, vendar pogosto nenavadno ali nerazumljivo učinkujoča povezanost življenjskih vzorcev, stilnih elementov in ponudb smisla v neko smiselno celoto. Identiteto sodobnega človeka Heiner Keupp (1989: 64) primerja tudi s prispodobno *Crazy Quilt*. »Crazy Quilt [...] živi od presenetljivih, pogosto divjih povezav oblik in barv, le poredko meri na znane simbole in predmete. Prav v načrtu in izvedbi take »preproge iz različnih pisanih krpic« se lahko izrazi stvarniška potencia, ki naredi vtis [na druge].« Avtor domneva, da ima prizadevanje krpanja celo različnih in nasprotujočih si elementov oziroma hrepenenje po smislu ali koherenci verjetno antropološko podlago. V tem sklopu med drugim citira psihiatra Roberta Liftona, ki je v navezavi na svoje raziskave o šoa vpeljal pojem »protejskega sebstva«. Avtor odločno ugovarja raziskovalcem, ki protejskemu sebstvu atestirajo »popolno odsotnost koherence med svojimi različnimi fragmenti« (cit. po Keupp 1999: 93). Po njegovem tudi protejska osebnost išče smisel in teži h konsistenci in k skladnosti. Protejsko ali fragmentirano sebstvo skuša biti, naj je to slišati še tako protislovno, tako fluidno kot tudi ozemljeno. Posmrtna usluga, ki jo lahko naredi izkušnja šoa je, da omogoča vpogled v sicer neopazene »druge plati«, ki jih časti (pozna) moderna družba.
- Drugače od zgoraj omenjenih avtorjev pa Richard Sennett s svojim modelom »prožnega človeka« in Zygmunt Bauman z metaforičnim opisom nomadskega sebstva (pohajkovelec, turist, vagabund) upirata pogled predvsem v senčne plati, ki jih spodbuja ekonomska in kulturna dinamika pozne moderne. Ameriški sociolog Richard Sennett (1998) poudarja, da postaja prožnost »nova mantra« za podjetnike in posameznike. Renata Salecl (2006: 14) se navezuje nanj, ko pravi: »Današnja ideologija se igra z idejo, da imajo posamezniki neskončne možnosti, da iz sebe naredijo, karkoli hočejo. Današnja subjektivnost je tako razumljena kot nenehen tok sa-

moizumljanja. Subjekt je umetnik, stvarnik svojega življenja. [...] Pojem prožnosti in vztrajanje pri prevzemanju tveganja pa sta temeljito povečala občutek negotovosti, s katero se morajo ljudje dandanes spopadati.« Tudi Zygmunt Baumann (1997) meni, da sta za posameznika v »tekoči moderni« značilna fleksibilnost in vročično iskanje idealnega življenjskega sloga. Vzrok za to držo je po njegovem družba potrošnikov, ki je zamenjala družbo proizvajalcev. Še več. Člani družbe potrošnikov so tudi sami potrošniško blago in ravno zaradi te lastnosti, ker so potrošniško blago, so *bona fide* člani te družbe. »Narediti iz sebe prodajljivo blago« je individualna naloga, ki zahteva »naredi sam« pristop. Pripomnimo še: »narediti iz sebe«, ne zgolj postati. Kot so romarji najbolj ustrezna metafora za strategije modernega časa, s katerimi so si posamezniki izgrajevali svojo identiteto, so njihovi nasledniki v pozni moderni pohajkovalci, vagabundi, turisti in potujoči igralci. Z neprestano mobilnostjo odpirajo vedno nove priložnosti za oblikovanje idealne identitete oziroma idealnega življenjskega sloga. Ker se jim to nikjer do konca ne posreči, se neprestano selijo in upajo na novo priložnost. Za vse našete selivce sta značilna strah pred dolgoročnojšo zavezanostjo in ustaljenostjo, vendar so k selitvi lahko tudi prisiljeni, ker v družbi ne morejo dobiti stalnega prostora. (Ta poudarek je še posebno opazen v Baumanovi knjigi *Moderna in holokavst* [1989/2006], iz katere izhaja, da svet ni varno zatočišče človekovega rodu, kaj šele njegove človečnosti.) V *Tekoči moderni* Zygmunt Bauman (2002) v poglavju o skupnosti nadalje poudarja, da primarna značilnost novih skupnosti ni več njihova pregovorna trdnost in povezanost ljudi v celoto, ki deluje v skupne namene, temveč nasprotno – ohlapnost, fluidnost, eksteritorialnost in kratko trajanje se zdijo najustreznejši atributi novih skupnosti, ki so eksplozivne, saj se ohranjajo pri negotovem življenju, na meji med razpadom in ohranitvijo. Opisuje pa jih tudi kot garderobne in karnevalske, kot da bi bile vse tri med sabo ekvivalentne in zamenljive: »Spektaklov, kavljev in obešalnikov je v garderobi teh karnevalskih sejmov, ki vlečejo množice, veliko in so raznolični, za vsak okus« (ibid.: 253).

Med kulturno globalizacijo in heterogenizacijo

Globalizacija je v zadnjih nekaj desetletjih tudi velik izziv za že uveljavljene družboslovne in druge, na primer antropološke in etnološke vede, da reinterpreterirajo svoj predmet glede na vprašanja, kot so »kultura« oziroma »kulturna identiteta« v širšem pomenu besede. Rudi Rizman (2003: 30) v svojem prispevku s pomenljivim naslovom *Globalizacija in kultura: sinergija ali konflikt?* navaja, da so prve raziskave učinkov globalizacije opozarjale predvsem na nastajajočo kulturno homogenizacijo v svetu, medtem ko se najnovejše raziskave bolj ukvarjajo s kulturno heterogenizacijo, to je, z dokazovanji, da prinaša globalizacija nove priložnosti za kulturo oziroma da se mora še tako globalno osmišljena kulturna dobrina preobraziti ali celo prijeti na določeno »lokalno« okolje. To pomeni, da globalizacija ne negira pomena kulture oziroma lokalnih svetov življenja, ampak z njimi stopa v interakcijo. Gre za recipročnost, ki jo zgo-

vorno izpričuje danes pogosta metafora »globalna vas«, ki jo je izumil sociolog kulture Marshall McLuhan (1994). Dozdevna enotnost med kulturo, krajem oziroma prostorom – tudi etničnim ali nacionalnim prostorom – ter jezikom se je izkazala kot zmota. Kultura je gibljiva in jo je mogoče, ne da bi ljudje sami prepotovali velike razdalje, prek mobilnih telefonov, satelitskih prenosov, interneta, spletne umetnosti ali tudi sodobnih načinov transporta posredovati po celem svetu in jo tako tudi modificirati, instrumentalizirati, na novo ustvariti.

Tako razumevanje, če se spet navežemo na Rudija Rizmana (ibid.), pa predpostavlja, da so »kulture v osnovi »potujoče« ali »mobilne« in ne le statični konstrukti, ali če povemo drugače, kulture je treba obravnavati tako v pomenu »korenin« (*roots*) kot tudi v pomenu »poti« (*routes*). Za nobeno kulturo ni mogoče reči, da obstaja ali da je obstajala v nekakšnem »čistem« oziroma »prvobitnem« stanju, vse kulture se s časom spreminjajo ali spremenijo. Bolj ali manj nasilni ali vsaj vsiljeni poskusi kulturne in ekonomske homogenizacije pogosto doživljajo ravno nasprotno učinke – se pravi, da spodbujajo heterogenizacijo in fragmentacijo.«

Gre za ugotovitve, ki veljajo tudi za nacijo oziroma za nacionalno kulturo, saj postajajo kot navezne točke za normativno določene identitete v poznem modernem svetu prekoračitev meja in »kulturnih translacij« vse bolj odčarane in razpršene. S križanjem, mešanjem in »razsrediščenjem« nacionalnih in kulturnih pripadnosti se odpirajo »tereni zmede« (Hall 1999: 104), ki lahko vodijo k pojavom izkoreninjenja in razcepljenja, ki pa posameznikom in skupinam nudijo tudi možnosti, da se v identitetno političnih uporih na novo »umestijo«. Drugače od Zygmunta Baumanna Stuart Hall nacionalnih identitet ne dojema kot eno med številnimi neobvezujočimi identitetami, ki jih posameznik privzema in opušča glede na trenutne situacijske kontekste, podobno kot menja oblačila in maske, pa čeprav vztraja, da so vse moderne nacionalne kulture multiple, hibridne, krhke, globalne in da so to vselej bile; njihova zamišljena enotnost se konstituira skozi nenehno, ponovno in novo pripoved (naracijo): »Nacionalna identiteta ni večno fiksirana v mitih zgodovinskega časa, temveč [...] vedno gibljivi cilj, ki je podvržen zgodovinskemu procesu nove definicije, in ljudje [tisti, ki zahtevajo bodisi asimilacijo priseljencev bodisi njihovo »vrnitev«; M. J. P] se upirajo temu, da bi pripoznali, da obstoj multikulturnih razlik neko družbo sili, da se razteza, transformira in širi meje in definicije civilnega državljanstva in nacionalne skupnosti« (Hall 2002: 34).

Nacionalna identiteta je tako dinamičen proces in ne stanje, je tudi notranje raznolika in pluralna in v nenehnem spreminjanju. Posameznik je vedno član več skupnosti in ne samo ene, ter s tem nosilec več identitet, ki se nalagajo druga na drugo, se med sabo ignorirajo, si nasprotujejo, se združujejo ali razdružujejo. Pluralnost identitet ustreza zgodovinskim in političnim okoliščinam, v katerih obstajajo nove, širše identitete (npr. k. in k. Rodoljub, Evropejec, globalni državljan), ne da bi nujno zavrgli doslejšnje. Prepoznanje lastne nacionalne identitete je lahko dojetje hkrati kot reakcija na to pluralnost na eni strani in kot sidrišče te pluralnosti v neki domnevno nedvoumni pripadnosti. »Zaveden Slovenec« danes morda verjame, da je tisoč let sanjal o neodvisni Sloveniji, pred sto leti pa je bil mirne duše poleg

zavednega Slovenca obenem pošten k. in k. rodoljub, pred petdesetimi leti pa Jugoslovan (ali Argentinec?). Odrešimo ga očitkov vesti: nobena izjema ni. Valižan je Britanec, Bask Španec, Sardinec Italijan, Eritrejec pa verjetno verjame v svoj tisočletni sen, odkar ni več Etiopijec« (Vogrinc 1989: 189).

Pomenljivo je, da ljudje doživljajo nacionalno identiteto – še zlasti v Evropi – za bolj določujočo in osmišljujočo kot druge, zlasti nadnacionalne. In to še zlasti – kot izpričujejo med drugimi tudi podatki Evropskega statističnega urada Evrostat – od devetdesetih let prejšnjega stoletja. Kako si to razložiti? Velja pritrditi Kseniji Šabec (2006: 197), ki pravi, da je treba iskati glavni razlog predvsem v tem, da je nacionalna država s svojo fizično, predvsem pa simbolno geografijo posamezniku bližje kot Evropa ali celo Evropska unija, ter v tem, da gre v primeru slednje za nekakšno »naknadno prizadevanje«, ki se je porajalo predvsem zaradi gospodarskih, varnostnih in političnih interesov. K temu spada, da je nacionalna identiteta zelo prilagodljiva konstrukcija, ki si je ni več mogoče zamišljati skupaj z zastarelimi vzorci, ki jo prikazujejo kot homogeno, stabilno in statično. Tako kot njena nosilka – nacionalna država – se tudi nacionalna identiteta preoblikuje, pridobiva nove funkcije, ki jo delajo hibridno in razpršeno (Jurić Pahor 2003).

Iz intervjujev s koroškimi in tržaškimi Slovenci, rojenimi po drugi svetovni vojni (gl. Jurić Pahor 2000: 198–378), nadalje izhaja, da je tudi tako imenovana »slovenskost« vse prej kot enoznačen pojem. Ljudje so avtorici pričujočega prispevka na uvodno vprašanje »Kaj vam/ti pomeni biti Slovenec/Slovenka?« odgovarjali na raznolike načine. Vprašanje je vzbujalo tudi nelagodnosti, neskladja, občutja nedomačnosti, še zlasti drug/ačn/osti (denimo v primerjavi s pripadniki večinske države, v kateri živijo, ali z »matico« Slovenijo). Intervjuvanci so nanj odgovarjali tudi s tolikšno stopnjo heterogenosti, da bi lahko problematizirali edninski pojem »slovenska identiteta«, tj. pojem, ki reducira »slovenskost« zgolj na eno samo, namreč etnično dimenzijo. In to kljub dejstvu, da so svojo slovensko identiteto občutili kot globoko in močno zasidrano kulturno vez, ki se ji ne bi hoteli, želeli ali (z)mogli odreči. Iluzija je nadalje misliti, da se nacionalna oziroma etnična identiteta dogajata v nekakšni idealni, poenoteni ali »skupni« sferi (kulturi) in da je modus tega dogajanja ohranjanje, torej reprodukcija istega in izbranega. Oblikovanje identitet je v družbi razpršeno na nenehno prepletajoče se procese vzpostavljanja identifikacij, ki prečijo posameznika in družbene skupine.

Namesto zaključka: bežen vpogled v etnoške raziskave

Že bežen vpogled v etnološko preučevanje kultur znotraj in zunaj Slovenije izpričuje, da se je v zadnjih nekaj desetletjih začel pod vplivom globalizacije ter vse večjega kroženja kapitala in ljudi iz vseh delov sveta vse bolj spreminjati tudi predmet etnologije. Etnologi v Sloveniji – ali vsaj del med njimi – so si prizadevali za vnašanje »novih pogledov na kulturno identiteto in dediščino kot dejavnika adaptacije v sodobnih kulturnih tokovih«, predpostavljajoč, da je »poznavanje dediščine in razumevanje prežemanja kultur pomemben del spoprijemanja z izzivi,

ki jih prinaša vključevanje v evropske in svetovne integracijske tokove«. ⁵ Odločili so se tudi, da bodo ob uveljavljenih uporabljali tudi »druge metode, kot npr. komparativno, historiografsko in statistično metodo« (kot op. 5). V te namene so že od leta 1994 organizirali odmevne vsakoletne simpozije oziroma poletne etnološke šole v Piranu (MESS: Mednarodna etnološka poletna šola oz. Mednarodni etnološki sredozemski simpozij; angl. *Mediterranean Ethnological Summer Symposium*), s katerimi so vzpostavili javne, lahko bi rekli epistolarne razprave, ki so bile deloma tudi objavljene. Nedvomno so te šole vplivale tudi na »Mediterranean kot etnološko proučevalno polje«. Kritično se navezujejo na »prve«, precej vplivne generacije (zlasti ameriških in britanskih) socialnih antropologov, ki so se od petdesetih do devetdesetih let prejšnjega stoletja in še dlje ukvarjali zlasti z mediteranskimi ruralnimi skupnostmi. Ker so jih imeli »za izolirane in neomadeževane od vplivov modernizacije«, so bili že v sedemdesetih letih deležni ostre kritike. Šele novejša etnologija – čeprav pod »blagovno znamko« kulturne in socialne antropologije – je začela resneje upoštevati dejstvo, da te niso »endogene« oziroma se ne oblikujejo v nekih lokalno izoliranih procesih (gl. Brumen 2000: 8–9; Baskar 2002: 11–22). Uveljavlja se tudi prepričanje, da so »domačinske predstave in identifikacije, ki zadevajo regionalno pripadnost ter razmejevanja s sosednjimi skupinami ali populacijami rezultat sorazmerno intenzivnih in pogosto dolgotrajnih interakcij med različnimi akterji, tako lokalnimi kakor zunajlokalnimi (ter translokalnimi), in oblikami« (Baskar 2002: 14).

Ta pogled je v sozvočju z etnološkimi raziskavami drugod po svetu (gl. Baumann 1999; Hauser-Schäublin in Braukämper 2002). Značilen pa je tudi za »mikrosociološke analize socio-ekonomskih, političnih in kulturnih preobrazb lokalnih svetov življenja na podlagi intenziviranja procesov globalizacije, še zlasti v nezahodnem svetu« (gl. Schuerkens 2004), ki v veliki meri vključujejo antropološka spoznanja, presegajo pa tudi ozko zastavljene zamejenosti prevladujočega toka zahodne ali evrocentrične sociologije.

Literatura:

ALBROW, Martin: *Das globale Zeitalter*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2007.

BASKAR, Bojan: *Dvoumni Mediteran. Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper: Annales 2002 (Knjižnica Annales; 29).

⁵ Gl. povzetek opisa, ki se nanaša na temeljni raziskovalni projekt J6-3134 z naslovom Etnološke raziskave slovenskih in drugih kultur, ki je potekal od 2001 do 2004; <http://sicris.izum.si/search/prj.aspx?lang=slv&id=2931>, 3. 11. 2007.

- BAUMAN, Zygmunt: *Flaneure, Spieler und Touristen. Essays zu postmodernen Lebensformen*. Hamburg: Hamburger Edition, 1997.
- BAUMAN, Zygmunt: *Tekoča moderna*. Ljubljana: *cf, 2002.
- BAUMAN, Zygmunt: *Moderna in holokavst*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Claritas; 42).
- BAUMANN, Gerd: *The Multicultural Riddle. Rethinking National. Ethnic and Religious Identities*. New York: Routledge, 1999.
- BECK, Ulrich: *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986.
- BECK, Ulrich in Elisabeth Beck-Gernsheim: *Das ganz normale Chaos der Liebe*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990. (Slov. prevod: *Popolnoma normalni kaos ljubezni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006 [Knjižna zbirka Psihologija vsakdanjega življenja]).
- BECK, Ulrich, Anthony Giddens in Scott Lash: *Reflexive Modernisierung. Eine Kontroverse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996.
- BECK-GERNSHEIM, Elisabeth: *Das halbierte Leben. Männerwelt Beruf, Frauenwelt Familie*. Frankfurt am Main: Fischer, 1980.
- BRUMEN, Borut: *Sv. Peter in njegovi časi. Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: *cf, 2000.
- BRUNNER, Karl-Michael: *Zweisprachigkeit und Identität. Psychologie und Gesellschaftskritik* let. 11/4, 1987, 57–75.
- FREUD, Sigmund: *Eine Schwierigkeit der Psychoanalyse*. Gesammelte Werke, XII. zvezek, Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1999, 3–12.
- GIDDENS, Anthony: *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- GIDDENS, Anthony: *Preobrazba intimnosti. Spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*. Ljubljana: *cf, 2000.
- GIDDENS, Anthony: *Entfesselte Welt. Wie die Globalisierung unser Leben verändert*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001.
- GRAWERT-MAY, Erik: *Die Sucht, mit sich selbst identisch zu sein*. Hamburg: Rotbuch Verlag, 2002.
- GREVERUS, Ina-Maria: *Die Anderen und Ich*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995.
- GROSS, Peter: *Bastelmentalität: ein »postmoderner« Schwebezustand? V: Thomas Schmid (izd.): Das pfeifende Schwein. Über weitergehende Interessen der Linken*. Berlin: Wagenbach, 1985, 63–84.
- HALL, Stuart: *Die Frage der kulturellen Identität*. V: Stuart Hall: *Rassismus und kulturelle Identität. Ausgewählte Schriften 2*. Hamburg: Argument Verlag, 1994, 180–122.
- HALL, Stuart: *Ein Gefüge von Einschränkungen. Gespräch zwischen Stuart Hall und Christian Höller*. V: Jan Engelmann (izd.): *Die kleinen Unterschiede. Der Cultural Studies-Reader*. Frankfurt am Main: Campus, 1999, 99–122.
- HALL, Stuart: *Demokratie, Globalisierung und Differenz*. V: Okwui Enwezor idr.: *Demokratie als unvollendeter Prozess*. Kassel: Hatje Cantz, 2002 (Documenta 11 Plattform 1), 21–40.
- HAUSER-SCHÄUBLIN, Brigitta in Birgitt Röttger-Rössler: *Differenz und Geschlecht – Eine Einleitung*. V: Brigitta Hauser-Schüblin in Birgitt Röttger-Rössler (izd.): *Differenz und Geschlecht. Neue Ansätze in der ethnologischen Forschung*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1998, 7–22.
- HAUSER-SCHÄUBLIN, Brigitta in Ulrich Braukämper: *Zu einer Ethnologie der weltweiten Verflechtungen*. V: Brigitta Hauser-Schüblin in Ulrich Braukämper: *Ethnologie der Globalisierung. Perspektiven kultureller Verflechtungen*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 2002, 9–14.
- HITZLER, Ronald in Anne Honer: *Bastelexistenz. Über subjektive Konsequenzen der Individualisierung*. V: Ulrich Beck in Elisabeth Beck-Gernsheim (izd.): *Riskante Freiheiten. Individualisierung in modernen Gesellschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994, 307–325.
- JAMIESON, Lynn: *Intimacy: Personal Relationships in Modern Societies*. Oxford: Polity Press, 1998.
- JAMIESON, Lynn: *Intimität im Wandel. Kritische Betrachtung der reinen Beziehung*. V: Karl Lenz (izd.): *Frauen und Männer – Zur Geschlechtstypik persönlicher Beziehungen*. Weinheim in München: Juventa, 2003, 279–299.
- JURIĆ PAHOR, Marija: *Narod, identiteta, spol*. Trst: ZTT EST, 2000 (Knjižna zbirka Smeri).
- JURIĆ PAHOR, Marija: *Nacionalna identiteta v času globalizacije. Annales: Anali za istrske in mediteranske študije* let. 13/1, 2003, 9–28.
- JURIĆ PAHOR, Marija: *Geburtsmetaphern: Gedanken zur Entbettung und (Neu)Einbettung jenseits vertrauter Fixpunkte und Grenzen*. V: Elka Tschernokoshewa in Marija Jurić Pahor: *Auf der Suche nach hybriden Lebensgeschichten. Theorie – Feldforschung – Praxis*. Münster, New York idr. 2005, 43–112.
- KELLNER, Hansfried in Frank Heuberger: *Zur Rationalität der »Postmoderne« und ihrer Träger*. V: Hans-Georg Soeffner (izd.): *Kultur und Alltag*. Göttingen: Otto Schwarz 1988 (Soziale Welt, Sonderband 6), 325–337.
- KEUPP, Heiner: *Auf der Suche nach der verlorenen Identität*. V: Heiner Keupp in Helga Bilden (izd.): *Verunsicherungen*. Göttingen: Hogrefe, 1989, 47–69.
- KEUPP, Heiner in drugi: *Identitätskonstruktionen. Das Patchwork der Identitäten in der Spätmoderne*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt-Taschenbuch-Verlag, 1999 (Rowohllts Enzyklopedie).
- McLUHAN, Marshall: *Understanding Media*. London in New York: Routledge, 1994.
- NASTRAN ULE, Mirjana: *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 2000 (Zbirka Sophia 6/2000).
- PRAPROTNIK, Tadej: *Skupnost, identiteta in komunikacija v virtualnih skupnostih*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis – Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 2003 (Knjižna zbirka Documenta).
- RENER, Tanja, Mateja Sedmak in Alenka ŠVAB: *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2006 (Knjižnica Annales Majora).
- SALECL, Renata: *Moje življenje, moja korporacija*. V: *Delo* (Sobotna priloga), 7. 10. 2006, 14–16.

SCHUERKENS, Ulrike (izd.): *Global Forces and Local Life-Worlds: Social Transformations*. London in New Delhi: Thousand Oaks: 2004 (Sage Studies in International Sociology 51).

SENNETT, Richard: *Der flexible Mensch. Die Kultur des neuen Kapitalismus*. Berlin: Berlin Verlag, 1998.

ŠABEC, Ksenija: *Homo europeus. Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006 (Knjižna zbirka Kult).

ŠVAB, Alenka: Nova intimna razmerja? Zasebnost in intimnost v pozni modernosti. V: Anthony Giddens: *Preobrazba intimnosti. Spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*. Ljubljana: *cf, 2000, 205–227.

ŠVAB, Alenka in Roman Kuhar: *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2005.

STREHOVEC, Janez: *Umetnost interneta. Umetniško delo in besedilo v času medmrežja*. Ljubljana: Študentska založba, 2003 (Knjižna zbirka KODA).

TAYLOR, Charles: *Multikulturalismus und die Politik der Anerkennung*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

TURKLE, Sherry: *Life on the Screen. Identity in the Age of the Internet*. New York in London: Simon & Schuster, 1995.

ŽIŽEK, Slavoj: Kiberprostor ali neznosna zaprtost bivanja. *Problemi* let. 34/7–8, 1996, 101–132.

VOGRINC, Jože: *Zamišljene skupnosti danes (Spremna beseda)*. V: Benedict Anderson: *Zamišljene skupnosti*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998, 181–201.

Elektronski viri:

OLSEN, Maj: Pure Relationships: *The Search for Love among Hungarian Academic Women*. *Antyhropology of East Europe Review*, let. 14/1 (2007),

http://www.anthrobase.com/Txt/O/Olsen_M_01.htm, 29. 10. 2007.

RIZMAN, Rudi: Globalizacija in kultura: konflikt ali sinergija? Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003, 27–42;

<http://www.centerslo.net/files/File/simpozij/sim20/rizman.pdf>, 29. 10. 2007.

SCHIFTAN, Dania: *Sexualverhalten in der deutschsprachigen Schweiz*. Kurzbericht zur Lizentiatsarbeit (2006), http://www.sexstudie.ch/2007-07-31_Kurzbericht.pdf, 29. 10. 2007.

Datum prejema članka v uredništvo: 5. 11. 2007.

UNIFORMNOST ALI NEUNIFORMNOST T. I. NARODNIH NOŠ IN FOLKLORNIH KOSTUMOV

Izvleček

Prispevek pojasnjuje razmerje med uniformiranostjo in ne-uniformiranostjo t. i. narodnih noš in folklornih kostumov ter ugotavlja vzrode, zaradi katerih je do uniformiranja oziroma do odmika od njega prihajalo. Ugotavlja, da je bila težnja po uniformiranju prisotna na obeh obravnavanih področjih, ni pa imela na obeh enakih rezultatov. Folklorni kostumi so bili v začetnem razvoju bolj uniformirani kot t. i. narodne noše, v zadnjih letih pa se folklorni kostumi od unifikacije oddaljujejo bolj kot t. i. narodne noše.

Abstract

Focusing on the subject of uniformity and nonuniformity of the so-called national costume (also known as national dress, regional costume or folk dress) and of folklore costume the article examines key elements of each and tries to establish what part they played in their uniformity or nonuniformity. Although the tendency for uniformity was present in both its results are not identical. Initially much more uniform than the so-called national costumes, folklore costumes have become more diverse in recent years.

Ljudje se z obleko individualiziramo, v nasprotju s tem pa se lahko tudi uniformiramo,¹ s čimer prevzemamo identiteto, ki se izraža preko uniforme. Uniforma kaže pripadnost njenega nosilca določeni vojski, poklicni skupnosti, organizaciji, ideji ipd., pomembna pa je zlasti njena sporočilna vrednost (Južnič 1993: 252). Uniforma prekriva identiteto posameznika in ga dokaj nedvoumno označuje in opredeljuje kot pripadnika določene družbene skupine. A ne le njega. Uniforme reprezentirajo tudi organizacijo, njen ugled, položaj, strukturo ipd.

V *Slovenskem etnološkem leksikonu* je izraz uniforma opredeljen popolnoma enako kot v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, in sicer kot »oblačilo, po blagu, kroju in barvi enotno za vse pripadnike določene vojske, člane določenega društva, delavce določenega poklica« (SSKJ; Baš 2004: 653–4). K te-

¹ V članku uporabljam različne izraze, s katerimi označujem predmete razprave in z njimi povezane procese. **Uniforma** označuje med seboj enake oblačilne sestave, ki so predpisani in po katerih so prepoznavni pripadniki določene vojske, delavci določenega poklica in pripadniki določenega društva. **Uniformiranje** označuje proces, ki pripelje do **uniformiranosti** kot rezultata nošenja uniform ali do **uniformosti** kot rezultata želenega poenotenja v oblačilnem videzu, pri katerem o uniformah ne moremo govoriti. V članku pogosto uporabljam izraz **kostumiranje**, ki označuje (pre)oblačenje za nastopanje, in **uniformno kostumiranje**, s katerim označujem približevanje poenotenosti kostumski podobi.

Veteranska folklorna skupina Tine Rožanc v uniformno oblikovanih folklornih kostumih, ki interpretirajo oblačenje Belokranjcev v drugi polovici 19. stoletja.

Foto: Janez Eržen, JSKD, Ljubljana, 21. 5. 2006

mu je v *Slovenskem etnološkem leksikonu* pripisana Koenigova opredelitev, da je uniforma »enotna obleka, ki je za določene organizacije predpisana v osnovi zavoljo razpoznavanja v službi« (Koenig; po Baš 2004: 653–4). Beseda izvira iz latinščine (*unus* – 'en', *forma* – 'oblika') in v angleščini v pridevniški rabi označuje enotnost, kot samostalnik pa je izraz v rabi za označevanje značilne pomorske in vojaške obleke, ki rabi enotnemu videzu in se preko nje izraža homogenost posameznih enot.²

V nadaljevanju bom skušal predstaviti področja, kjer prihaja do uniformiranosti (oziroma kjer se uniforme pojavljajo), predvsem pa se bom posvetil uniformnemu kostumiranju za potrebe izkazovanja pripadnosti etnični oziroma ožji lokalni skupnosti ter kostumiranju zaradi potreb po predstavljanju preteklih načinov oblačenja. Skušal bom odgovoriti na vprašanje, kako se (če se) približevanje unificiranemu oblačilnemu videzu kaže na področju razvoja t. i. narodnih noš in folklornih kostumov.

O uniformiranju nasploh

Flugel je v delu *The psychology of Clothes* že leta 1930 opozoril, da obstajata dve kategoriji oblačil, in sicer na eni strani 'modna oblačila' (*modish costume*), ki se v času sorazmerno hitro spreminjajo – jih hitro spreminjanje pravzaprav določa, in na drugi strani 'fiksirana oblačila' (*fixed costume*), ki jih označuje sorazmerna nespremenljivost v času (Flugel 1950: 130). Med slednje

² <http://13.1911encyclopedia.org/U/UN/UNIFORMS.htm>, 2. 12. 2005. Kljub oklepajskemu načinu citiranja zaradi večje preglednosti internetne vire navajam v opombah pod črto.

je uvrstil načine oblačenja, ki jih lahko spremljamo v določenih geografsko zaokroženih celotah (oblačenje znotraj nacionalnih, lokalnih ali rodbinskih skupnosti), in načine oblačenja, ki so pogojeni z uniformiranjem (vojska, poklici in združenja) (Flugel 1950: 130). Nespremenljivost načinov oblačenja v določenih geografsko zaokroženih celotah je vsekakor treba sprejeti s precejšnjim zadržkom, saj tudi na najbolj odmaknjenih območjih in v skupnostih, ki so dokaj samozadostne, prihaja do bistvenih sprememb. In tudi pri oblačenju uniform ni mogoče preprosto sprejeti misli, da se te ne bi spreminjale ter prilagajale vsakokratnim družbenim razmeram in vplivom oblačilne mode. Ne smemo trditi niti, da moda ne pozna uniforme, in niti, da uniforma ne pozna modnega nareka in nanjo moda ne vpliva (Barnard 2005: 147). Kot se je izrazil Sergej Vrišer »[u]niforme nosijo /.../ enak pečat dobe kot civilna oblačila« (1978: 4), se torej iz obdobja v obdobje spreminjajo, spoznavati in razumevati pa jih je treba znotraj časa in družbe, ko so nastajala, se preoblikovala in dobila končno (a nikoli ne dokončno) podobo. Ta oblačila so v primerjavi z modnimi res bolj nespremenljiva, bolj določljiva, kot se je izrazil Flugel, »fiksirana«, to določljivost in nespremenljivost pa seveda ne smemo jemati v dobesednem pomenu obeh besed.

Uniformiranju v vojski, h kateremu Flugel prišteva tudi uniformiranje v pomorstvu, lahko pripišemo poseben družbeni in zgodovinski pomen, saj je vplival tudi na druga področja uniformnega oblačenja (1950: 132). Razvoj vojaških in nevojaških uniform lahko spremljamo od 18. stoletja, bolj ali manj enotna oblačila pa so ljudje poznali tudi že v obdobjih pred barokom (Vrišer 1991: 7). V oblačila, ki jih lahko označimo kot neke vrste uniforme, so se oblačili ljudje, ki so opravljali verske obrede, med prvimi znanimi uniformami pa so uniforme rimske vojske.³ V angleški vojski se uniformiranje začne med državljansko vojno v Angliji, ki je trajala od leta 1642 do 1660. V prvih letih vojskovanja so nekateri bogati polkovniki poskrbeli za uniformiran videz svojih vojakov, po letu 1645 pa se je zaradi sprememb v ureditvi vojske uniformiranje stopnjevalo. Vojaki so bili oblečeni sicer skladno s tedanjim načinom oblačenja (suknjič, telovnik, hlače, nogavice, čevlji ali škornji), vendar pa so dosegli enotnost v izboru barv.⁴ V Wiltnu na Tirolskem so se prva uniformirana oblačila pojavila v začetku 17. stoletja, ko so za pripadnike strelskega odseka izdelovali suknjiče na podlagi barvnih predlog, kjer je bilo tudi določeno, kako morajo suknjiče šivati (Rosenkranz 1995: 173).⁵ Nošenje uniform za hišno služinčad je gospoda uvedla v šestdesetih letih 18. stoletja; sestavljali sta jo črna obleka in bela čepica (Forty; po Barnard 2005: 145). Iz zapisov, v katerih Niko Kuret obravnava pojav štehanja v Zilj-

ski dolini in išče njegove izvore, je razvidno, da je bila težnja po uniformnem kostumiranju na dvornih zabavah prisotna že leta 1500 (Kuret 1963: 36),⁶ kostumiranje, ki je bolj ali manj enotno, pa se pri štehanju ohranja vse do danes. A kot bom pokazal pozneje, lahko spoznamo med uniformo kot enotno oblačilno obliko, in uniformnim kostumiranjem kot procesom približevanja enotnemu oblačilnemu videzu (katerega produkt ni vedno uniforma v doslednem pomenu te besede), pomembne razlike.

Tako imenovane narodne noše

Oblikovanje uniform na podlagi siceršnjega načina oblačenja kmečkega prebivalstva je bilo, kot sem omenil že zgoraj, temelj uniformiranja že v 17. stoletju tako v Angliji, kjer se začne uniformiranje med državljansko vojno, kot na Tirolskem, kjer so suknjiče, kakršne so nosili kmetje, vzeli kot podlago za oblikovanje uniform strelskih formacij. Pri tem je na nek način šlo za oblikovanje uniform na podlagi dediščine lokalnega oblačilnega videza, ki je vsaj deloma pripomoglo k vzpostavljanju identitet (tudi etničnih), a ni šlo za oblikovanje t. i. narodnih noš, čeprav bi lahko med njimi in med vojaškimi uniformami našli tudi nekatere skupne točke.

In sedaj vprašanje, ki je pomembno za vse nadaljnje izpeljave. Prva dilema, ki jo moramo razrešiti, preden se posvetimo vpra-

Neuniformno kostimirani člani Folklorne skupine Kres iz Novega mesta pri prikazu ljudskih plesov, zapisanih na Dolenjskem.

Foto: Janez Eržen, JSKD, Logatec, 25. 5. 2007

šanju uniformnega kostumiranja, je ta, če (in zakaj) sploh lahko govorimo o unificiranju na tem področju, oziroma če tako imenovane narodne noše (kostume, ki rabijo izkazovanju pripadno-

³ <http://sl.wikipedia.org/wiki/Uniforma>, 2. 12. 2005.

⁴ <http://13.1911encyclopedia.org/U/UN/UNIFORMS.htm>, 2. 12. 2005.

⁵ Tipična za omenjene strelske suknjiče, ki so se nosili kot vrhnja oblačila, je bila njihova belo-rdeča barva in označevanje posameznih sodišč z lastnimi modeli. Kot ugotavlja avtor, je mogoče, da so takšne modele za izdelavo strelskih suknjičev pošiljali v obliki odredb vsem predsedstvom sodišč, da bi tako v oblačilih strelcev poudarjali določeno tirolsko deželno enovitost (Rosenkranz 1995: 173–5).

⁶ »Po trije jezdeci so se enako maskirali in so v spremstvu svojih 'kumov' stopili na dirkališče. Za njimi je šla navadno še skupina enako maskiranih pešakov, ki so scenično poživljali nastop trojice tekmovalcev in njihovih kumov« (Kuret 1963: 37).

sti predstavnim skupnostim)⁷ lahko razumemo kot uniforme. Za področje vojske in nekaterih poklicev (policije, ponekod pravosodstva ipd.) ter športov (zlasti skupinskih, čeprav tudi individualnih) lahko rečemo, da obstajajo jasno zapisana pravila, ki določajo videz osebe, torej videz uniforme (tudi kako skrbeti za njeno čistočo), način nošenja in k njej pripadajočo osebno nego (britje, urejanje las, ličenje, urejanje nohtov ipd.).⁸ Kostumiranje ljudi v t. i. narodne noše ni podvrženo zapisanim pravilom, zaradi česar bi morda že takoj na začetku lahko podvomili o tem, da t. i. narodne noše lahko imenujemo uniforme. A zapisanost ali nezapisanost pravil o nošenju uniforme ne more biti merilo, po katerem bi določali uniformno oblačenje nasproti neuniformnemu, saj so vsaj za etnologijo prav tako kot zapisana pravila (ki se jih ljudje bolj ali manj držijo) pomembna nezapisana, ki se prenašajo iz roda v rod, se deloma spreminjajo, a kot **običajno pravo** sooblikujejo red v družbi (Vilfan 1980: 147). O nošenju t. i. narodnih noš so se v več kot sto petdesetletnem razvoju tovrstnega kostumiranja oblikovala pravila, ki vendarle določajo, kaj je prav in kaj ne. (Če govorimo o t. i. narodni noši, ki se je oblikovala na Gorenjskem, kaj sodi k njej, kako je treba nositi avbo, kako se na rame polaga ruta, na kateri strani morajo nositi robček poročene ženske, na kateri strani mora biti zavezana pentlja na sklepancu ipd.). Pravila, kakšna naj bi bila »narodna uniforma«, kot je t. i. narodno nošo poimenoval Janez Bogataj (1992: 15, 218), ali »paradna noša in uniforma«, kot je označila v sodobnost postavljeno in preoblikovano kmečko obleko 19. stoletja Marija Makarovič (1967: 1), torej obstajajo, ne sicer zapisana, pa vendarle. Obstajajo sicer različna mnenja o tem, kaj je prav in kaj narobe, kaj je pri kostumiranju v t. i. narodne noše dopustno in kaj ne, a skupna ideja je vendarle dokaj enotna. Zapisana pravila pa tudi sicer ne morejo biti pogoj, da nečemu rečemo uniforma, saj so tudi natakariji in kuharji npr. ponekod oblečeni v oblačila, ki so po blagu, kroju in barvi enotna, so torej uniformno oblikovana in ustrezajo zgoraj navedeni definiciji uniforme, pa pogosto nimajo zapisanih pravil nošenja službene obleke. Delodajalec se pač odloči, kako bodo njegovi delavci

7 Izraz predstavnih skupnosti povzemam po Benedictu Andersonu (2003[1983]), ki je izraz vpeljal v kulturno antropologijo. Gre za predstavo o povezanosti posameznikov v skupnosti, kjer kljub temu, da se pripadniki skupnosti nikdar ne spoznajo med sabo, čutijo medsebojno pripadnost in povezanost. Gre torej za predstavnih skupnosti, med katere poleg narodov sodijo tudi druge skupnosti, ki obstajajo, ne da bi med vsemi pripadniki prihajalo do neposrednih stikov (Anderson 2003: 14–5).

8 Revija *Slovenska vojska* je leta 2004 izdala posebno prilogo k reviji – Nova službena uniforma Slovenske vojske, kjer je na osmih straneh opredelila temeljne značilnosti vojaške uniforme, različice med moško in žensko uniformo in različice glede na čin oziroma razred. Navedena so bila splošna pravila, ki jih je treba upoštevati pri nošenju uniforme, in mogoče kombinacije oblačil ter natančnejša opredelitev nošenja činov, oznak pripadnosti in drugih našitkov in oznak. Nošenje uniform določajo Pravila službe v Slovenski vojski, Pravilnik o uniformah Slovenske vojske, Navodilo o uniformah in opremi vojaških oseb ter Navodilo o pripadanju in rokih uporabnosti uniform ter osebne opreme. Novi Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o uniformah Slovenske vojske je bil objavljen v *Uradnem listu* leta 2004 (http://www.mors.si/pdf/revija_sv/sv04_20_priloga.pdf, 19. 12. 2005).

oblečeni in navodila usklajuje s tedanjimi družbenimi razmerami, s siceršnjimi modnimi smernicami, s higienskimi standardi ipd. Spoštovanje danih navodil je tudi pri njih različno, povezano s pogostimi preinterpretacijami in osebnimi razumevanji (npr. kaj pomeni imeti spete lase, zapeto srajco ali čiste čevlje). Če še enkrat pogledam takoj na začetku napisano definicijo, da je uniforma »oblačilo, po blagu, kroju in barvi **enotno**« (poudaril avtor) in jo upoštevamo kot pravilno, potem t. i. narodne noše ne morejo biti uniforme. Že če samo spremljamo prireditev, ki nosi naslov Dnevi narodnih noš v Kamniku in kjer se na nedeljski povorki vsako leto zbere preko 1.000⁹ ljudi, oblečenih v t. i. narodne noše (med njimi tudi mnogo folkloristikov), med njimi težko najdemo dva, ki bi bila povsem enotno oblečena. Velika večina sodelujočih si je po oblačilnem videzu sicer res zelo podobna – sestavni deli njihovih oprav so iz podobnih materialov, oblačila so podobno krojena, tudi izbira barv je omejena – pa vendar ne moremo govoriti, da so oblečeni v uniforme. Še zlasti, če nadrobneje opazujemo njihovo podobo, lahko ugotovimo, da sicer večina upošteva neka načela, ki so se o pravilnem izdelovanju in nošenju t. i. narodnih noš med ljudmi izoblikovala, znotraj veljavnih okvirov pa iščejo posebnosti, po katerih se od drugih razlikujejo. Deloma zato, ker se večina zaveda, da t. i. narodna noša nikdar ni bila uniforma (razumljena kot vojaška ali policijska uniforma s trdno določenimi pravili) in da so se ljudje tudi v preteklosti po oblačilnem videzu razlikovali, deloma pa zato, ker tudi danes želijo skozi t. i. narodno nošo izražati svojo individualnost – želijo torej v svojem načinu oblačenja (pa čeprav to kažejo skozi kostum, ki ima primarno sicer ravno nasprotno nalogo) biti posebni in drugačni. Celo v primerih, ko t. i. narodno nošo sestavljajo nekateri oblačilni kosi, ki so izdelani iz enakega materiala, so enake barve in enakega kroja, na različnih ljudeh zaradi različnih dodatkov delujejo povsem neenotno – torej neuniformno. (Če pogledamo samo telovnik, nekateri pri njem zapenjajo vse gube, drugi zgornje in spodnje puščajo odpete ali pa imajo v sosledju izbrano število gumbov odpetih in zapetih; okrašujejo ga s cvetjem, dodajajo ure z verižicami, broške ipd.) Pri vojaških, policijskih ipd. uniformah bi taka raznolikost nakazovala neurejenost sistema, celo anarhijo, pri t. i. narodnih nošah pa to dojemamo kot pestrost v interpretacijah načinov oblačenja v preteklosti. Najdejo se seveda mnogi, ki bi želeli svoje misli o »pravilni narodni noši« uveljaviti tudi širše, če bi se dalo, tudi uzakoniti; oziroma naj bi po njihovih besedah zakoni veljali. A če človek koga vpraša, kje so ti zapisani in kje bi jih lahko videl, nihče ne zna odgovoriti oziroma največkrat ponudi odgovor: »Tako je rekel **ta in ta!**«¹⁰

Če torej ljudi, ki se oblačijo v t. i. narodne noše, površno pogledamo (z etške perspektive), se nam bo morda zdelo, da so na nek način uniformirani, da celo nosijo uniforme, če pa se z njimi pogovarjamo in natančneje sprejemamo njihovo kostumiranje,

9 Po podatkih organizatorjev jih je bilo leta 2006 1.600.

10 Med osebami, na katere se zlasti tisti, ki se oblačijo v t. i. gorenjsko narodno nošo, najpogosteje sklicujejo, je Tončka Marolt. Ona je tudi za folklorne skupine, ki poustvarjajo ljudsko plesno dediščino Gorenjske, lahko rečemo, »uzakonila« kostumiranje v t. i. gorenjsko narodno nošo.

pa ugotovimo, da t. i. narodne noše nikakor ne moremo imenovati uniforme (jih tako niti ne razumejo tisti, ki jih oblačijo). T. i. narodne noše so posebne preobleke – kostumi, ki se med seboj razlikujejo podobno kot naša današnja modna oblačila. Še zlasti znotraj skupine ljudi, ki se oblačijo v t. i. narodne noše, lahko opazujemo veliko diferenciacijo, ki jo s pogledom od zunaj lahko spregledamo.¹¹ Če ljudi, ki se občasno oblačijo v t. i. narodne noše, po oblačilnem videzu (takrat ko so kostumirani) lahko določimo kot pripadnike iste interesne ali podobne skupine, še ne pomeni, da nosijo uniforme – tudi če morda težijo k uniformnemu oblačilnemu videzu. V prvi polovici 19. stoletja lahko tudi npr. po siceršnjem praznjem ali delovnem oblačilnem videzu ločimo prebivalce Bohinja in Vinice, pa to še ne pomeni, da so eni ali drugi nosili uniforme. In tudi v sodobnosti po oblačilnem videzu prepoznavamo pripadnike različnih družbenih skupin – (npr. rejverje ali pankerje), pa jim zato še ne pripisujemo uniformnosti, kaj šele, da bi njihovim oblačilom rekli uniforme, četudi so po določenih oblačilnih prvinah razpoznavni in jih lahko uvrščamo med pripadnike določene skupine. Pri t. i. narodnih nošah bi zaradi večinoma nekonekcijske, celo unikatne izdelave (ki sicer pogosto upošteva le nekaj temeljnih oblačilnih oblik, načinov izdelovanja in okraševanja) lahko rekli, da se med seboj še bolj razlikujejo kot oblačila, ki jih nosimo danes. Uniformnost pa ni pogojena le s tem, kateri (ali kakšen) kos obleke nekdo obleče, ampak tudi s tem, kako to oblačilo nosi in kaj nosi zraven. In tudi v tem je pri nosilcih t. i. narodnih noš mogoče opaziti številne različice.

Kot sledi iz zapisanega, o t. i. narodnih nošah kot o uniformah ne moremo govoriti, lahko pa govorimo o težnji po uniformnem kostumiranju, ki je deloma pogojena z upoštevanjem omejenega števila oblačilnih oblik in materialov, ki so bili prisotni v preteklosti (čeprav je tu možnosti ogromno, le upoštrevane niso), in s še večjo omejenostjo izbora materialov, za katere se nam zdi, da spominjajo na pretekle, pa jih je mogoče danes dobiti, ter s funkcijo, ki jo t. i. narodne noše opravljajo v sodobnosti. Do težnje po oblikovanju enotnega oblačilnega videza ne prihaja zaradi »enoličnega oblačenja v tradicionalnih družbah«, ki ga kot razlog za uniformno kostumiranje navaja Južnič (1993: 252), ampak predvsem zato, ker so iz oblačilnega videza kmečkega prebivalstva v predindustrijski družbi vzete le posamezne sestavine, ki so sprva zaradi (iz)rabe v namene izkazovanja etnične identitete in pozneje še zaradi drugih funkcij pridobile novo in jasno sporočilnost. In bolj ko se t. i. narodne noše približujejo predstavam ljudi o »pravilni« podobi (torej unificirani podobi, katere simboli so v družbi razpoznavni), bolj jasna je sporočilnost. In obratno. Bolj ko se na tradiciji temelječa preobleka (ki ji lahko rečemo »narodna noša« ali pa niti ne) odmika

11 Gre za razliko med etskim in emskim pogledom. »Emski sta razumevanje in predstavitev kulture s stališča pripadnika kulture, domačina, etsko je opazovalsko in interpretativno izhodišče raziskovalca (zunanjega opazovalca in tujca) z njegovo kulturno določenostjo, strokovnimi nazori in tudi osebnostnimi lastnostmi in držo« (Slavec Gradšnik 2004: 112). Kulturna določenost, strokovni nazori in osebnostne lastnosti pa niso le stvar etskega, temveč tudi emskega. Razlika je le v tem, da s pogledom od znotraj raziskovalec lahko pride do drugačnih spoznanj kot z opazovanjem od zunaj.

od simbolov, ki jih etnija povezuje s svojimi koreninami, manj je možnosti, da se bodo z njo identificirali in jo prepoznali kot »svojo«. Ob zavrtnitvi oblačenja v t. i. narodne noše so to dobro občutile folklorne skupine, katerih kostumirane člane družba zaradi drugačnega pristopa do poustvarjanja oblačilne dediščine (doslednejšega upoštevanja vsakdanjega ali praznjega načina oblačenja slovenskega kmeta) ni več prepoznala kot predstavnike določene pokrajine (npr. peča je bila izrazit simbol, ki so ga ljudje povezovali z Belo krajino; nikakor ne z Gorenjsko ali s Štajersko, kot so to z novim načinom interpretacije preteklih načinov oblačenja začele predstavljati folklorne skupine).

Folklorne skupine

Težnja po uniformnem kostumiranju je (bila) bolj prisotna pri folklornih skupinah. Seveda ne vedno, in še zlasti ne v zadnjem času, saj se mnoge skupine že vrsto let trudijo, da bi dosegle prav nasprotno. A razvoj kostumiranja folklornih skupin ni bil ves čas usmerjen k prikazovanju različic v načinu oblačenja slovenskega kmeta, ampak je, kot bom skušal pokazati, podlegel željam in potrebam po uniformni kostumski podobi.

(Ne)uniformni začetki v Beli krajini

Pomembna je bila vloga Franceta Marolta, ki je spodbudil nastanek prvih folklornih skupin v tridesetih letih 20. stoletja in ki je ob skrbi za tedanjim nazorom ustrezni interpretaciji plesnega izročila narekoval tudi kostumiranje. Njegov zunanji poseg v plesno dediščino je sprožil pozitivne rezultate, saj so se ljudje začeli bolj zavedati vrednosti svojega izročila, ob tem pa je treba opozoriti tudi na njegove umetne posege v plesno izročilo, s katerimi je izročilo vsaj deloma preoblikoval (zaradi želje po vsečni izvedbi vsaj deloma unificiral) in ustvaril pravila, ki jih ljudje do njegovega prihoda niso poznali (Ramovš 1988: 217). Tudi v oblačilnem videzu sodelujočih je prišlo do sprememb. Če so npr. metliško obredje Metličani še v začetku tridesetih let izvajali v siceršnji praznični opravi (za katero z gotovostjo lahko rečem, da ni bila uniformna), lahko ugotovimo, da je s prihodom Franceta Marolta prišlo do jasne spremembe – izvajalci obredja so se oblekli v posebne kostume – v t. i. belokranjske narodne noše (t. i. bele noše). Ker pa v Metliki ni bilo ljudi, ki bi omenjena oblačila imeli, so morali tisti, ki so želeli pri izvedbi obredja sodelovati, iti v sosednje vasi in si jih tam sposoditi (Dular 1996: 6; Kranjec 2001: 31–2).¹² Čeprav ni šlo za uniforme, pa je bila uniformnost vsekakor večja kot sicer v takratnih življenjskih razmerah. Da bi »prišli do enotnih (poudaril avtor) belih noš«, so zbirali sredstva s prostovoljnimi prispevki (Dular 1996: 6). Tako je torej nastala t. i. metliška narodna noša, katere dokaj uniformno oblikovane reprodukcije danes pri odrskem izvajanju plesnega izročila, ki je bilo zapisano v Beli krajini, še vedno oblači večina folklornih skupina na Slovenskem. Če upoštevamo dejstvo, da so Metličani oblačila za izvajanje obredja dobili od ljudi iz okoliških vasi in za »nastopajoče« niso

12 Tak način izbire kostumov za folklorne skupine so pogosto spodbujali zlasti ponekod na Balkanu (glej npr. Dopuđa 1986: 5–6).

bila namensko narejena, potem si lahko predstavljamo, da kljub drugačnem oblačilnem videzu, kot je bil v navadi pri izvajanju obredja pred prihodoma Franceta Marolta, niso bili uniformno kostumirani, čeprav je belina oblačil morda zunanjim opazovalcem dajala tak občutek. A tako je bilo na začetku, ko so si naredili izposojena oblačila. Z izdelavo novih oblačil pa je prihajalo do vedno večje enotnosti oblačilne podobe. In ne le to. Oblikovala so se »pravila«, ki so narekovala sestavo kostuma, krojne in barvne posebnosti, načine oblačenja ipd.

Uniformno kostumirana folklorna skupina iz Gornjega Senika, ki je kot gostja sodelovala na državnem srečanju odraslih folklornih skupin Le plesat me pelji 2006.

Foto: Janez Eržen, JSKD, Beltinci, 30. 7. 2006

Naj ne bo narobe, če za ponazoritev zgornje misli preskočim nekajdesetletno obdobje in navedem primer uniformnega kostumiranja, katerega zametke je mogoče iskati med obema vojnoma in so povezani s t. i. metliško narodno nošo. Pri folklorni skupini iz Gorenjske, ki jo je do srede devetdesetih let vodila, izdelovala kostume in skrbela za njihovo dosledno vzdrževanje in oblačenje Cilka Peternel, so »belokranjsko nošo« pri ženski sestavljali naslednji deli: črni čevlji na vezalke z nizko peto, rdeče nogavice, ki so segale do kolen, bele spodnje hlače, obrobljene s čipko, belo spodnje krilo, belo krilo z modrcem, ki se je oblačilo pod bele rokavce; ti so bili okrašeni z belimi čipkami in robčki na sprednjem delu. Nosile so še v gube zalikan bel predpasnik, obrobljen s čipkami in spodaj okrašen z dvema gubama, rdeč pas iz blaga, ki so ga zavezovale spredaj ob strani in pripenjale z buciko tako, da sta konca visela po krilu navzdol, okrog vratu so si nadele rdeče koralde, na glavi so imele »na rožo« zavezane peče. Tak kostum je pri predstavljanju plesov, zapisanih v Beli krajini (ne sicer v Metliki), nosilo osem do deset deklet. Odstopanja od temeljne oblike so bila skromna in povezana deloma s finančnimi zmožnostmi in z osebnimi nagnjenji (vsaka si je morala kupiti svoje čevlje, ki pa od »pravilne« oblike niso smeli bistveno odstopati; podobno je veljalo za koralde) in deloma s tem, da vsa oblačila niso bila izdelana sočasno, zaradi česar je prišlo pri nekaterih do malenkostnih razlik v izbiri blaga (še bolj pa čipk). Sicer pa je razviden ideal, ki je stremel k popolnoma poenotenemu oblačilnemu videzu.

Če se vrnem v čas med obema vojnoma in analiziram fotografije metliškega obredja, ki so objavljene v Maroltovi študiji *Tri obredja iz Bele krajine* (1936: bns), iz katerih sicer ni mogoče natančno razbrati krojenja, materiala in načina nošenja oblačil, lahko pa spoznamo vsaj delno poenoteno oblačilno podobo izvajalcev. Vsa sodelujoča dekleta v obredju nosijo bele obleke, na glavi imajo pečo, zavezano na petelinčka (čeprav, kolikor je znano po dosedanjih raziskavah, to v vaseh v okolici Metlike ni bilo običajno); v bela, dokaj enotno krojena oblačila so oblečeni tudi fantje, čeprav ne vsi (eden med njimi je oblečen v sukno obleko, hlače in telovnik), razvidni so nekoliko različni pasovi. Fotografije metliškega obredja, ki so objavljene v naslednji Maroltovi študiji *Gibno-zvočni obraz Slovencev* (1954: 80), kažejo še nekoliko bolj uniformno podobo. Zgoraj opisane ženske kostume dosledno dopolnjujejo trakovi (tkanice), katerih konci visijo na levi sprednji strani po krilu navzdol, vse imajo na prsih šopke; vsi moški so oblečeni v belo in nosijo široke (z gotovostjo lahko rečemo da usnjene) pasove ter okrog vratu temnejše rutke. A ne šele leta 1954. Enak način oblačenja (vsaj kar se tiče paradigmatičnega niza) je mogoče zaslediti na fotografiji, ki prikazuje utrinek iz metliškega kola in je bila objavljena leta 1944 (Ogrin 1944: 65). In to je kostum, kakršnega je uporabljala zgoraj omenjena gorenjska folklorna skupina še v začetku devetdesetih let in kakršnega (seveda z delnimi prilagoditvami, spremembami, tudi različicami) uporablja še danes marsikatera folklorna skupina na Slovenskem (npr. Koleda iz Velenja, AFS France Marolt iz Ljubljane, AFS Študent iz Maribora, FS Iskra-emeco iz Kranja, FS Kres iz Novega mesta idr.).

Podobne razmere kot v Metliki, kjer se je t. i. narodna noša na novo konstruirala za potrebe prikaza plesne dediščine, je mogoče zaslediti tudi v Poljanski dolini, kjer so v tridesetih letih, ko je zaradi napovedanega folklornega festivala v Črnomlju naraslo zanimanje za plesno izročilo in oblačilno dediščino in so po hišah ljudje zbirali kose oblačil in obutve, da so se z njimi lahko predstavili (bna 1988: 26). Nad izvedbo programa je tudi tu bdel France Marolt, situacija glede izbire ustreznih oblačil pa je bila toliko bolj zapletena zato, ker je ob požaru v Predgradu leta 1903 skupaj s hišami pogorela večina starih oblačilnih kosov. Ker so bili Predgraščani leta 1908 ob praznovanju cesarjeve šestdesetletnice vladanja povabljeni na Dunaj, so že takrat po spominih starejših vaščanov izdelali nove kostume (Makarovič 1985: 226). Tu je šlo torej za adaptacijo adaptacije. Kostumi, ki so bili izdelani za potrebe prikaza svatbenih šeg in navad ter oblačilne dediščine na Dunaju leta 1908, so postali (seveda zopet z novimi interpretacijami) podlaga za odrski oblačilni videz skupine na festivalu v Črnomlju. A tu do podobne, dokaj dosledne uniformnosti, kot jo zasledimo pri interpretacijah t. i. metliške noše, ni prišlo. Niti se niso pozneje nastale folklorne skupine odločale za uniformno oblikovanje tovrstnih kostumov. Skrbele so za raznolikost pri izbiri blaga in oblikovni izvedbi predpasnikov, upoštevale razlike pri pokrivalih in nogavicah (čeprav so skoraj dosledno uporabljale črtaste), dokaj uniformno pa so oblikovali krila in rokavce (npr. FS Emona iz Ljubljane, FS Svoboda Mengeš, AFS France Marolt, ipd.).

Kako je bilo v predvojnem času drugje?

Že pred drugo svetovno vojno so tudi ponekod drugje po Sloveniji in ne le v Beli krajini nastajale folklorne skupine. Leta 1938 je bila pod vodstvom Franceta Marolta v Markovcih ustanovljena plesna skupina, »ki je v poljanskih nošah plesala domače plese« (Štarafela 1983: 60) in se istega leta predstavila na folklornem festivalu v Mariboru. Kostumsko podobo skupine je leto pozneje, ko je s skupino začel delati Janez Feguš, oblikoval, podobno kot so to naredili Metličani, iz oblačil, ki jih je dobil »v starih skrinjah« (Kolarič 1988: 7). Torej nikakor ni moglo iti za uniformno kostumiranje, ki zahteva načrtovanje in enotno izdelovanje.

Praksa oblikovanja kostumske podobe na podlagi oblačil, ki jih je mogoče dobiti pri ljudeh »v skrinjah«, zaradi pogostega nastopanja ni bila najbolj prikladna, saj se ljudje od svojih večinoma podedovanih oblek velikokrat niso želeli ločiti in jih dati v neomejeno uporabo članom folklornih skupin, po drugi strani pa je bila količina teh oblačil omejena.

Izvajanje plesnega programa zunaj primarnega okolja in časa ter s funkcijo prikazovanja plesne dediščine zunanjemu naročniku narekuje seveda kakovostno izvedbo programa, ki se najpogosteje kaže v usklajeni (čim bolj enotni) izvedbi posameznih korakov. Pri tem lahko govorimo o unificiranju ljudskega plesa, ki s prenosom na oder izgublja svojo primarno funkcijo – ples ni več le stvar osebnega doživljanja vsakega posameznika, ampak zlasti pri folklornih skupinah zahteva usklajeno in odru prilagojeno obliko. In če je potreba po sinhronem in unificiranem izvajanju prisotna pri izvajanju korakov, potem je takratno razmišljanje tovrstno usklajenost zahtevalo tudi pri kostumiranju. Že na festivalu v Mariboru leta 1939 se je pokazala težnja, da bi bile skupine enotno, torej kolikor se je dalo, uniformno oblečene. To je mogoče zaznati pri skupini iz Beltincev (Kranjec 2001: 42), ki je bila drugim skupinam, ki so nastale pozneje in so izvajale ljudske plese, zapisane v Prekmurju, zgled za oblikovanje kostumske podobe. Oblikovno podlago za prve kostume, ki so jih na nastopih nosili člani beltinske folklorne skupine, lahko najdemo v *Ilustriranem Slovencu* (1930: 226), kjer je bilo k fotografiji pripisano, »Slika /.../ nam kaže Prekmurke v njihovi narodni noši ob priliki blagoslovitve« (prosvetnega doma v Črenšovcih; op. avt.). Podobno kot kaže fotografija, se je oblekla folklorna skupina iz Beltincev leta 1939 in podobno (z različnimi barvnimi rešitvami, ob uporabi različnih materialov, a dosledno krojno uniformno) se je do devetdesetih let kostumirala tudi večina drugih skupin, ki so poustvarjale plesno izročilo Prekmurja. Fotografije s tovrstnimi uniformno oblikovanimi kostumi so bile leta 1968 objavljene v delu Marije Šuštar *Slovenski ljudski plesi Prekmurja*, leta 1996 pa tudi na naslovnici dela *Polka je ukazana, Plesno izročilo na Slovenskem, Prekmurje in Porabje*, avtorja Mirka Ramovša. Fotografija s tovrstnimi kostumi, ki ne krojno in ne barvno ne ponazarjajo načinov oblačenja Prekmurcev na plesnih dogodkih, je bila v Ramovšovem delu objavljena na pobudo (in zahtevo) založnika, in to kljub nasprotovanju avtorja, ki je dobro poznal raziskave o oblačilnem videzu Prekmurcev in njihove izsledke iz osemdesetih in devetdesetih let 20. stoletja. Belo krilo, beli rokavci ter iz

Folklorniki iz Metlike v folklornih kostumih, s katerimi interpretirajo t. i. metliško narodno nošo. Gre za dokaj uniformno podobo, ki se je začela razvijati med obema vojnama in v folklornih skupinah ostala prisotna do danes. Foto: Janez Eržen, JSKD, Logatec, 25. 5. 2007

barvnega, vendar enakega blaga krojen predpasnik, životec in ruta so postali in do danes ostali prepoznavni simboli uniformne »prekmurske noše«.

Ivan Ivančan, priznani hrvaški etnokoreolog je v svojem delu *Folklor i scena* opozarjal na potrebo po skladnosti odrskega prikaza plesnega izročila z glasbo in s kostumi. Pri oblikovanju

kostumske podobe v skupinah, ki se ukvarjajo s scensko dejavnostjo, se uniformnemu kostumiranju (ki ga Ivančan označuje kot negativni pojav v folklornih skupinah) pogosto pridružuje še »stilizacija«, ki temelji na izvzemanju posameznih sestavin oblačilnega videza in njihovem poudarjanju. Stilizacija enega področja (npr. plesa ali glasbe) zahteva podobno uskladitev na drugem področju, problem pa predstavlja stilizacija kostumov, saj so se vsi dotedanji poskusi pokazali kot neuspešni; vsi so vodili v še večje uniformno kostumiranje (Ivančan 1971: 112). Uniformno kostumiranje in stilizacija namreč onemogočata, da bi skupina na odru delovala tako kot si »gledališče zgodovine« ali »živ muzej« predstavljamo – če naj bi bil to seveda sploh cilj folklornih skupin. A to je drugo vprašanje, ki zahteva svojo obravnavo.

Nove kostumografije po drugi svetovni vojni

V povojnem času sta delna vzroka za uniformno oblikovanje kostumov folklornih skupin neraziskanost terena in sprejemanje preprostih rešitev pri oblikovanju kostumske podobe. Pogosto, ne le na Slovenskem, ampak tudi v tujini¹³ se je dogajalo (in se še dogaja), da so na podlagi enega ohranjenega oblačilnega kosa, ki je bil lahko celo bolj oblačilna posebnost kot pravilo, izdelali bolj ali manj dosledne kopije za celotno skupino. In tu šele pravzaprav po sorazmerno obsežnem analiziranju izvorov kostumiranja folklornih skupin pridemo do motiva, ki je zaznamoval nadaljnje uniformno kostumiranje: izdelava kostumov za celo skupino na podlagi upoštevanja enega slikovnega, pisnega ali materialnega dokaza o načinu oblačenja ljudi v preteklosti. Iz enega vira, ki je lahko v oblačilni dediščini izjema, je bilo oblikovanih 10, 20 ali celo 100 enakih ali vsaj zelo podobnih predmetov. In čeprav je lahko prišlo do natančne rekonstrukcije oblačilnega kosa ali drugega oblačilnega vira, to še zdaleč ne zagotavlja »avtentičnosti« celotnega oblačilnega videza folklorne skupine, ki jo imajo folklorniki tako pogosto na jeziki. Naj v ilustracijo navedem le primer iz Semiča, kjer je npr. šivilja takoj po drugi svetovni vojni na podlagi nekaj starih oblačilnih kosov, ki so pripadali poročni opravi ene ženske, poročene leta 1885, izdelala kostume za vsa dekleta, ki so sodelovala v skupini (Mohar 2004: 164).¹⁴

Vendar se je sedaj smiselno vprašati, zakaj nekateri kostumi folklornih skupin delujejo bolj uniformno kot pa t. i. narodne noše, v katere se oblačijo nefolklorniki. Po eni strani do večje uniformnosti prihaja zato, ker so večinoma vsi oblačilni kosi, ki sestavljajo niz kostumov v folklorni skupini, izdelani hkrati. Če niso, pogosto prihaja do odstopanj od uniformne podobe, pa četudi je ta cilj, ki ga skupina (ali oblikovalec kostumov) želi

¹³ Izdelavo kostumov kot bolj ali manj dosledno reprodukcijo enega kosa omenja npr. Ivančan za Hrvaško (1971: 118).

¹⁴ Martina Jakša, vodja skupine: »Moj stric, Alojzij Ivanetič, učitelj v Novem mestu, nam je odstopil poročno obleko svoje matere, oziroma moje babice Katarine Ivanetič (Kambič), ki se je v Semiču poročila okoli leta 1885. .../ Po modelu obleke, ki je bila izdelana ročno, so bile in so še sešite vse ženske svatovske obleke folklorne skupine Semiška ohcet« (Mohar 2004: 164). Take kostume skupina oblači še danes.

doseči. Po drugi strani pa uniformnost zagotavljajo v skupini sprejeta pravila, ki se preko vodja (oziroma odgovornega za to področje) prenašajo na člane, od katerih se pričakuje, da jih bodo dosledno upoštevali. »Prostora« za osebno interpretacijo zlasti v skupinah z avtoritativnimi vodji (seveda če so pristaši uniformnega kostumiranja v folklornih skupinah) ni dosti. »Pravil« se zaradi bolj organiziranega delovanja držijo bolj dosledno kot pa tisti posamezniki, ki se sami oblačijo v t. i. narodno nošo in sledijo osebnim izkušnjam, pridobljenim v življenju.

Ob nadaljnem razmišljanju o uniformnem kostumiranju v okviru delovanja folklornih skupin in pregledovanju zbranega gradiva ugotavljam, da pri folklornih skupinah ni bila prisotna zgolj težnja po uniformnem videzu, ampak da so nekatere folklorne skupine tudi dejansko nosile uniforme, in sicer vojaške uniforme. Vsaj nekaj folklornih skupin na Slovenskem je sprejelo idejo, ki se je sicer bolj razvila v drugih republikah nekdanje Jugoslavije, da so interpretativno predstavljale obdobje druge svetovne vojne (morda še bolj časa po njej) in se kostumirale v vojaške uniforme. K takim dejanjem je bralce *Folklorista* ob koncu sedemdesetih let nagovarjal neznan avtor, ki je komentiral Revijo partizanskih plesov v Sarajevu (bna 1979: 31).¹⁵ Leta 1981 je na srečanju folklornih skupin občine Maribor v »uniformah narodne obrambe« nastopala FS MKUD doma Lizike Jančar (Kuhar 1981: 39), odrsko postavitev »partizanskih plesov« pa je za folklorno skupino Karavanke iz Trziča pripravil Marijan Vodnjov. V vojaških uniformah so jo izvajali predvsem na raznih proslavah.¹⁶

Nekaj vzrokov za izdelavo uniformnih folklornih kostumov sem že navedel, jih je pa še več. Med njimi lahko poudarimo opise oblačilnega videza kmečkega prebivalstva, ki so jih folklorne skupine jemale kot podlago za izdelavo kostumov. Neredko so bili ti napisani zelo določno oziroma so podajali le okvirno podobo, in sicer v stilu, »Belokranjka nosi (ali je nosila) to in to in to, Belokranjec pa to in to in to«. Opredeljena nista bila niti družbeni status nosilcev niti starost, pogosto so se opisi nanašali na nedoločen čas v preteklosti, bili pa so krajevno ali vsaj pokrajinsko dokaj natančno definirani. Med ljudmi, tudi med folklorniki, so se s tem ustvarjali stereotipne predstave o »tipični noši«, torej prepoznavnem oblačilnem videzu, kakršen naj bi prevladoval v »preteklosti« na določenih območjih. In kot ideal so opisi (npr., moški nosi tak in tak suknjič, take in take hlače ipd.) rabili kot podlaga za izdelavo kostumov, ki zaradi omejenosti vira in pomanjkljivega znanja o širšem družbenem

¹⁵ »Čeprav so bile zastopane vsaj simbolično vse naše republike, se ni niti ena med njimi domislila, da bi nastopila v izvornih partizanskih uniformah ali morda vsaj v stiliziranih oblačilih SLO« (bna 1979: 31).

¹⁶ Partizanskega plesa v uniformah, ki ga je izvaja folklorna skupina Karavanke iz Trziča, se vsaj deloma spominjam še sam, iz časov, ko sem še kot otrok plesal pri skupini. Kot je v pogovoru dejal Marijan Vodnjov, oblikovalec odrske postavitve, so bili 'partizanski plesi' njegovo avtorsko delo. Sestavil jih je, kot je sam dejal, »v slovenskem stilu. Korake sem si izmislil sam na partizanske pesmi, nekaj korakov pa je bilo tudi iz baleta. Vključil sem tudi slovenske partizanske pesmi. Plesali smo v vojaških uniformah.«

kontekstu niso mogli biti neuniformni.¹⁷ Tudi s slikovnimi viri je bilo podobno. Upodobitev ali fotografija enega moškega in ene ženske sami ne ponujata različic, oblikovalci kostumske podobe pa jih niti niso iskali in so se zadovoljili tudi le z enim primerom. Podobno so nekritično povzemali in reproducirali krojne predloge ter tako ustvarjali uniformnost,¹⁸ prihaja pa tudi do tega, da posebnost postane obveznost, kar ponovno vodi v poenotenje.¹⁹

Ob tem je vredno omeniti tudi problem izdelovalcev, pogosto ljubiteljskih šivilj in krojačev, ki po eni strani niso vešči šivanja, ne poznajo načinov oblačenja v preteklosti in se ne ukvarjajo s kostumografijo ter se zato zatekajo k preverjenim krojem, načinom okraševanja ipd., po drugi strani pa jih od unikatnega izdelovanja kostumov odvrtajo stroški dela, ki so bistveno večji kot pri izdelavi unificiranih oblačil. (Izdelava npr. osmih telovnikov, ki se po kroju, izboru blaga, načinu okraševanja ipd. ne razlikujejo med seboj, je bistveno manj zahtevna in vzame manj časa, kot pa izdelava osmih med seboj različnih telovnikov.) Še huje kot s krojači in šiviljami je s čevljarji, klobučarji in z drugimi, ki prav tako sooblikujejo končno podobo ali folklornega kostuma ali t. i. narodne noše. Delni problem so skopi viri, ki vsaj neposredno številnih potrebnih rešitev ne ponujajo, in pa seveda naročniki, ki se unikatnemu izdelovanju odrekajo zaradi nepoznavanja področja in tudi zaradi večjih stroškov dela. Skupine si stroške izdelovanja kostumov nižajo tudi s pridobivanjem sponzorskih in donatorskih sredstev (pogosto v materialni obliki), izbira večjih količin cenjenih materialov in nepremišljene donacije pa tudi lahko vodijo v uniformno kostumiranje.²⁰

Želja po neuniformnem kostumiranju

Na problem uniformnega kostumiranja slovenskih folklornih skupin je zelo jasno opozorila Marija Makarovič na posvetu

Etnologija in sodobna slovenska družba v Brežicah leta 1978,²¹ kjer je predstavila nekatere precej splošne in ustaljene značilnosti kostumov folklornih skupin (imenuje jih »folklorne noše«) in skušala opredeliti njihovo pojavnost in funkcijo v sodobnosti (1978: 86). V razpravi ugotavlja, da se je med folklornimi skupinami izoblikoval »scenski način oblačenja, scenska narodna noša«, ki ga v precejšnjem obsegu označuje »uniformiranost«, od kmečkega načina oblačenja pa ga odmika še »bleščeča polikanost, da se vsi nastopajoči svetijo, kot bi jih vzel iz škatlice« (Makarovič 1978: 86). Makarovičeva meni, da je uniformnost folklornih kostumov sicer res celo deloma objektivno pogojena, in sicer zato, ker je bilo vsaj v osnovnih krojih, barvah in materialih v preteklih obdobjih mogoče zaslediti manj različnosti kot danes, vseeno pa oblačenje kmetov nikoli ni bilo uniformno (1978: 87).

Z izdajo knjig, ki so bile oblikovane kot neke vrste priročniki (z obilnim fotografskim gradivom, skicami krojev, celo krojnimi polami) in so bile namenjene (tudi) folklornim skupinam (kot pomembno morda lahko omenim njeno delo *Slovenska ljudska noša* iz leta 1971, serijo *Mape noš*²² in druga dela,²³ ki so bila pripravljena na podlagi različnih pobud in so izšla pri različnih založnikih), se je poznavanje oblačenja slovenskega človeka (predvsem kmeta) tudi med ljubitelji bistveno poglobilo. Opozorila o potrebi po kostumiranju folklornih skupin, ki naj se odmika od t. i. narodnih noš in uniformno oblikovanih kostumov, so dobila odmev pri folklornikih, ti pa so se vse bolj zavedali pestrosti v preteklih načinih oblačenja, ki je uniformno oblikovana oblačila niso mogla predstaviti. Meta Benčina, ki je folklorno dejavnost usmerjala pri Zvezi kulturnih organizacij Slovenije (pozneje na Skladu RS za ljubiteljske kulturne dejavnosti in nazadnje na Javnem skladu RS za kulturne dejavnosti), je v časopisu Zveze kulturno-prosvetnih organizacij Jugoslavije leta 1988 zapisala, da je sodelovanje Etnografskega muzeja v Ljubljani s folklornimi skupinami obrodilo sadove (serijo knjig *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi*), napredek pa je vi-

17 Npr. kostumi FS Koleda, s katerimi ponazarjajo način oblačenja Notranjcev v prvi polovici 19. stoletja. Izdelani so na podlagi Goldensteinovega akvarela in Kordeševega opisa, ki sama po sebi ne ponujata možnosti za izdelavo povsem različnih kostumov za osem plesnih parov.

18 FS Sava iz Kranja je npr. na podlagi krojne pole, ki je bila priložena h knjigi Marije Makarovič *Slovenska ljudska noša* iz leta 1971, izdelala več enakih predpasnikov. Kroj predpasnika, ki je bil v Prekmurju bolj posebnost kot pravilo, je tako postal del uniformirane predstavitve načinov oblačenja Prekmurcev.

19 Npr. črtaste ženske nogavice pri folklornih kostumih, s katerimi skupine interpretirajo način oblačenja v Poljanski dolini v Beli krajini.

20 FS Karavanke je npr. ob koncu osemdesetih let od tekstilnega podjetja brezplačno dobila nekaj bal blaga, iz katerega je šivilja zašila kostume, v katerih je skupina izvajala štajerske plesne. Blago niti po kakovosti niti po barvi ni bilo ustrezno, zaradi precejšnje količine istega vzorca pa so bili kostumi vsaj deloma uniformirani. Vsi ženski predpasniki so bili izdelani iz istega blaga in enako krojeni; krila z modrcem so bila krojno enaka, v treh barvnih in vzorčnih različicah; vse rute so bile enake ipd.

21 To je bilo njeno prvo obsežnejše opozorilo, sicer pa je nestrinjanje z uniformiranim odskim oblačilnim videzom, ki ne odraža dejanskega načina oblačenja kmečkega človeka v preteklosti, izrazila na več mestih tudi pozneje. Na primer v *Koroških etnoloških zapisih* z besedami, »[N]iti za pretekla stoletja niti za današnji čas ne moremo govoriti o enotni, uniformirani moški in ženski obleki, kot jo tu in tam prikazujejo na folklornih in drugih prireditvah« (Makarovič 1999b: 40).

22 Serijo je izdajala Zveza kulturnih organizacij Slovenije (pozneje naslednica SLKD) v Ljubljani pod naslovom *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi*. Izšle so: 1986 Dobrepolje, 1987 Slovenska Istra, 1988 Kozjansko, 1989 Kostel, 1991 Zilja, 1993 Bela krajina, Poljanska dolina, 1994 Litijsko Posavje, 1995 Notranjska, Bloke, Cerknica z okolico, Loška dolina, Vidovska planota, 1996 Prekmurje, Beltinci z okolico, 1999 Bela krajina, Krajevne skupnosti Adlešiči, Sinji Vrh in Vinica.

23 Npr.: 1996 *Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Rožu*; 1999 *Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Podjunju*; 1999 *Oblačilna kultura kmečkega prebivalstva na Tolminskem*; 2000 *Oblačilna kultura kmečkega prebivalstva v Zgornji Vipavski dolini in na Gori*; 1988 *Narodna nošnja – Gorenjsko Rateče ...*; obravnave kmečkega oblačilnega videza so bile tudi del več krajevnih monografij, izšle so kot članki v zbornikih ipd.

den v kostumografiji folklornih skupin, »ki vse manj dajejo vtis uniformiranosti« (Benčina 1988: 138–9). Kot je v zadnji knjigi iz serije *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi* zapisala Marija Makarovič, je bilo preprečevanje uniformnosti tudi eden med cilji izdaje²⁴ (Makarovič 1999a: 4). In ne le ciljev izdaje omenjene serije, ampak tudi cilj njenega dela s folklornimi skupinami (Merljak 2005: 7).²⁵ In kot dokazujejo kostumografije, kakršne danes pripravljajo folklorne skupine, je cilj vsaj deloma dosežen.

Literatura:

- ANDERSON, Benedict: *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2003[1983].
- BARNARD, Malcolm: *Moda kot sporazumevanje*. Ljubljana: Založba Sophia, 2005[1996].
- BAŠ, Angelos: Uniforma. V: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 653–4.
- BENČINA, Meta: Folklorne delatnosti u SR Sloveniji. *Kulturni život, časopis saveza kulturno-prosvetnih zajednica Jugoslavije* 30(3–4), 1988, 135–9.
- BNA: Revija partizanskih plesov v Sarajevu. *Folklorist* 2(2), 1979, 31.
- BNA: *Folklor in jurjevanje v Beli krajini*. Črnomelj: Posebna skupnost za jurjevanje, 1988.
- BOGATAJ, Janez: *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 1992.
- DOPUĐA, Jelena: *Narodni plesovi – igre u Bosni i Hercegovini*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, 1986.
- DULAR, Jože: Metliška folklorna skupina Ivan Navratil. V: Matjaž Rus (ur.), *MFS Ivan Navratil*, 1996.
- FLUGEL, John Carl: *The psychology of clothes*. London in Toronto: The Hogarth Press Ltd.; Clarke, Irwin & Co. Ltd., 1950[1930].
- IVANČAN, Ivan: *Folklor i scena, priročnik za rukovodilce folklornih skupina*. Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske, 1971.
- JUŽNIČ, Stane: *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1993.
- KOLARIČ, Franc (ur.): *50 let folklore v Markovcih in okolici: 1938–1988*. Ptuj: Folklorna skupina Anton Štrafela Markovci, 1988.
- KRANJEC, Rebeka: Folklorne skupine kot oblika folklorizma na Slovenskem. Diplomski naloga. Ljubljana: Knjižnica oddelka EIKA, 2001.
- KUHAR, Fanči: Srečanje folklornih skupin občine Maribor. *Folklorist* 4(3), 1981, 38–40.
- KURET, Niko: *Ziljsko stehvanje in njegov evropski okvir*. Ljubljana: SAZU, 1963.
- MAKAROVIČ, Marija: Narodna noša. *GSED* 8(4), 1967, 1.
- MAKAROVIČ, Marija: Noša in folklorne skupine. V: *Etnologija in sodobna slovenska družba*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 1978, 86–8.
- MAKAROVIČ, Marija: *Predgrad in Predgrajci*. Ljubljana: Kulturna skupnost Kočevje, 1985.
- MAKAROVIČ, Marija: *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi, zvezek 10, Bela krajina, krajevne skupnosti Adlešiči, Sinji Vrh in Vinica*. Ljubljana: SLKD, 1999a.
- MAKAROVIČ, Marija: Govorica oblačilne kulture slovenskega kmečkega prebivalstva na Koroškem. *Koroški etnološki zapisi* 1, 1999b, 39–41.
- MAROLT, France: *Slovenske narodnoslovne študije, Drugi zvezek, Tri obredja iz Bele krajine*. Ljubljana: Glasbena Matica, 1936.
- MAROLT, France: *Slovenske narodnoslovne študije, Drugi zvezek, Gibno-zvočni obraz Slovencev*. Ljubljana: Glasbeno narodopisni institut, 1954.
- MERLJAK, Ivan: Od avbe do irhastih hlač. *Slovenija in svet* 2(12), 2005, 6–7.
- MOHAR, Rozalija: *Folklorna skupina Semiška ohcet*. Semič: Občina, 2004.
- OGRIN, France: *Tam dol na Dolenjskem, Prikaz Dolenjske v besedi in pesmi*. Ljubljana: samozaložba, 1944.
- RAMOVŠ, Mirko: Pojavi folklorizma v Beli krajini. *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije*. Ljubljana, 1988.
- ROSENKRANZ, Franz: Die »historische« Tracht der Wiltener Schützen. V: Franz Rosenkranz (ur.), *Die Wiltener Schützen, Vom Schützenwesen in Tyrol*. Innsbruck in Dunaj: Tyrolia-Verlag, 1995, 173–6.
- SLAVEC Gradišnik, Ingrid: Emski – etski. V: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 112.
- SSKJ Bnl: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Elektronska izdaja. Verzija 1.0. Ljubljana: DZS.
- VILFAN, Sergej: Pravno življenje. V: Angelos Baš (ur.), *Slovensko ljudsko izročilo*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980, 145–54.
- VRIŠER, Sergej: *Mariborski muzej 1, Kostumska zbirka*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo v Ljubljani, 1978.
- VRIŠER, Sergej: *Uniforme v zgodovini, Civilne uniforme na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Park, 1991.
- ŠTARAFELA, Jože: 45 let folklore v Markovcih. *Folklorist* 6(3), 1983, 60–2.

24 »S predstavitevjo krajevnih različic moških in ženskih oblek smo želeli opozoriti na številne različice moške in zlasti ženske obleke. Zato upamo, da bodo odslej tudi plesalci in plesalke različnih folklornih skupin, ki plešejo ples obravnavanih krajev, oblečeni v različne in ne uniformirane obleke« (Makarovič 1999b: 4).

25 Makarovičeva v intervjuju odgovarja: »Sama sem postala zelo pozorna na neke vrste uniformiranosti, ki se dandanes kaže pri folklornih skupinah in pri izvajalcih tako imenovane narodno-zabavne glasbe. Tu je ta uniformiranost že množičen pojav in zdi se, kakor da so ljudje prepričani, da za ansamble obstaja samo gorenjska noša. In tudi pri folkloristih na Štajerskem sem opazila, da so bili kar naenkrat vsi oblečeni v bele platnene obleke in predpasnike. /.../ Zato si močno prizadevam, da – zlasti za Štajersko – oblačim ansamble in folklorne skupine v različne obleke. Vse so sicer enake in hkrati različne! Precej so si podobne po krojih, niso pa enake niti po barvi blaga, niti po dodatkih« (Merljak 2005: 7).

FUŽINARSKA RODBINA GLOBOČNIK IN KOVAČI V ČASU ZATONA FUŽINARSTVA V ŽELEZNIKIH¹

Izvleček

Prispevek predstavlja položaj fužinarske rodbine Globočnik in kovačev v Železnikih v zadnjih desetletjih 19. stoletja, ko je fužinarstvo začelo postopno zamirati. Rodbina Globočnik, ki si je v 18. in 19. stoletju z upravljanjem fužinarskih podjetij in trgovine z žebli pridobila veliko premoženje, je fužinarsko krizo prebrodila z vlaganjem kapitala v druge gospodarske panoge. Kovači, med katerimi so zavladale velika revščina in slabe življenjske razmere, so brez večjega uspeha javno opozarjali na svoj položaj. Proti koncu stoletja je bilo delovnih mest za kovače vse manj, zato so se morali preusmeriti v druge poklice ali iskati delo v drugih krajih.

Abstract

The article focuses on the Globočnik family, owners of iron foundries in Železniki, and blacksmiths working in these foundries during the last decades of the 19th century when the iron foundry industry started to gradually decline. The Globočnik family, whose members amassed considerable wealth in the 18th and 19th centuries by owning and managing iron ore companies and by controlling the nail trade, managed to overcome the crisis in the iron ore industry by investing in other branches of economy. Blacksmiths working in their iron foundries, on the other hand, whose living conditions rapidly worsened as a result of new economic circumstances, tried in vain to draw public attention to their desperate position and poverty. Since work was increasingly harder to obtain they were forced to choose a different occupation or seek work elsewhere.

Uvod

Železniki so kraj, v katerem je bilo fužinarstvo dominantna gospodarska panoga vse od 14. stoletja, ko so freisinški škofje, fevdalci na območju Selške in Poljanske doline ter dela Sorškega polja, začeli železnikarskim kovaškimi mojstrom podeljevati posebne svoboščine in pravice do pridelave železa in z njo povezanih dejavnosti. Že v srednjem veku se je začel razvijati deležniški sistem lastništva fužin, t. j. obratov za pridelavo železa. Fužina je bila v skupni lasti tako imenovanih fužinarjev. Posamezen fužinar je bil lastnik določenega števila fužinskih deležev. Po mnenju zgodovinarja Pavla Blaznika je deležniški sistem нареkovala živa

potreba. Proizvodnja je zahtevala, da so mojstri čim bolj vzajemno delovali. Za delovanje, razvijanje in obnavljanje obrata so bila namreč potrebna velika denarna sredstva, za kar posameznik ni imel dovolj kapitala. Dovolj se ga je nabralo le v združbi solastnikov, ki pa je bila odprta tudi za kapital tujih trgovcev (Blaznik 1973: 85). Glede na število deležev, ki jih je imel v lasti fužinar, mu je bil odmerjen čas, ki ga je smel porabiti za delo na fužini. Za fizično delo na fužini je fužinar najemal specializirane fužinske delavce, za izdelavo končnih kovaških izdelkov – to so bili v Železnikih predvsem žebli – pa je zaposloval kovače in kovačice. Deleže so fužinarske družine dedovale, podarjale za doto, kupovale, prodajale, dajale v najem in zastavljale (Verbič 1973: 107). Imeti v lasti fužinski delež je pomenilo veliko čast, zato so se ga obubožane fužinarske družine oklepale do zadnjega. Izguba fužinskega deleža je za družino pomenila sramoto, kajti na izbiro je imela le dvoje: izseliti se iz kraja ali pa postati kovač, ki ima v fužinarskem kraju najnižji družbeni status (Dolenc 2002: 21). Deležniški sistem se je v Železnikih obdržal vse do propada fužinarstva na prelomu iz 19. v 20. stoletje.

V 19. stoletju so bili Železniki še vedno tipično fužinarsko naselje, vendar pa se je postopoma pojavljalo vse več dejavnikov, ki so naznanjali krizo fužinarstva. Oskrba z rudo je postajala vse težja. Stare jame so dajale vedno manj in čedalje slabšo rudo, zato so jo morali dovažati tako iz bližnje okolice kot tudi iz bolj oddaljenih območij, na primer iz okolice Turjaka. Na trgu se je vedno bolj čutila konkurenca cenejšega švedskega, angleškega in nemškega železa in jekla, ki so ga pridobivali s sodobnimi tehnikami predelave železove rude. V Podonavje je vse bolj prodiralo belgijsko blago strojne izdelave, ki so ga prodajali po izredno nizkih cenah. Odločilno je na fužinarstvo vplivala gradnja železniških prog. Odprtje prve proge z Dunaja do Trsta je še pospešila konkurenčnost tujih železarn. Med letoma 1870 in 1873 je potekal pod vodstvom Kranjske industrijske družbe proces združevanja gorenjskih železarn. Vanj fužine v Železnikih, tako kot tudi fužine v Kropi in Kamni gorici, niso bile vključene. Ostale so izolirane in prepuščene upravi posameznih fužinarjev. V 70. letih je bilo naročil iz Podonavja vse manj, Italija je zaprla svoje meje z visoko carino. Železniki so ostali tudi prometno povsem izolirani, nekateri krogi so si zaman prizadevali za izgradnjo gorenjske železnice (Mohorič 1969: 51). Fužinarji so morali v teh razmerah preusmeriti svoj kapital v druge gospodarske panoge, kovači pa so morali zaradi slabega ali sploh nikakršnega zaslužka iskati delo drugod. Mnogo se jih je izselilo v Kropo, v tovarne v Ljubljano ali na Savo, nekateri pa so se podali še dlje, v Bosno, Trst ali na Reko. Plavž v Zgornjih Železnikih je zadnjič zagorel leta 1901, kovati pa so dokončno nehali junija 1909 (Demšar 1973: 117).

¹ Prispevek je nastal na podlagi diplomske naloge z naslovom Etnološki pogled na fužinarsko rodbino Globočnik ter delavce, zaposlene v fužinarstvu v Železnikih v 19. stoletju pod mentorstvom red. prof. v. p. dr. Angelosa Baša.

Fužinarska rodbina Globočnik

»Prvi Globočnik je prišel v Železnike kmalu po letu 1600 nezna-
no od kod, morda iz Globokega na Gorenjskem, vendar je kraj
vprašljiv. Obstaja teza, da so se priselili že z denarjem, z velikim
kapitalom, za katerega ni jasno, kako so ga pridobili. Niso ga šele
potem pridelali. Bili so zdrav, trd rod, a sprva še niso imeli po-
sestev, fužin in rudnikov, ki so bistveni za začetek ukvarjanja s
predelavo železa. Po prihodu so začeli z agresivnim poslovnim
pristopom do dotedanjih fužinarjev furlanskega rodu. Ti so se pi-
sali Plautz, Homan in Martinčič. Furlani so imeli zlato dobo že
za sabo, postali so mehkužni in so izumirali. Globočniki so od
njih kupovali fužinske deleže. Vendar se domneva, da sta morali
preteči vsaj dve generaciji od prihoda Globočnikov, da so lahko
začeli kupovati. Prav ta domneva postavlja prihod Globočnikov v
Železnike na začetek 17. stol.«

S temi besedami mi je sogovornik Željko Jeglič, potomec rod-
bine Globočnik, predstavil zgodbo o izvoru rodbine in začetkih
njene gospodarske uspešnosti. Zgodovinske študije potrjujejo,
da so se Globočniki začeli ukvarjati s fužinarstvom v 17. stolet-
ju. Alfons Müllner navaja podatke, da so bili Globočniki v 17.
in začetku 18. stoletja lastniki manjšega števila deležev, v drugi
polovici 18. stoletja pa so svoje premoženje začeli povečevati
in se do konca stoletja povzpeli med najpremožnejše fužinarje
v kraju (Müllner 1909: 241–243). Mnoge do tedaj ugledne fu-
žinarske rodbine, med katerimi so imele nekatere za seboj več
sto let ukvarjanja s fužinarstvom, so konec 18. in v 19. stoletju
doživele finančni zlom in si niso več opomogle. Svoje deleže so
prodajale na dražbah, kjer so jih pogosto ponujale pod normalno
vrednostjo. Globočniki so ostali ena redkih rodbin, ki je med na-
stopajočo krizo v fužinarstvu uspela poslovati z dobičkom. Svoj
kapital iz fužinarske dejavnosti in trgovine z žebli so nenehno
vlagali v nakupe novih deležev in do leta 1866 so imeli v lasti
61 deležev, kar je dve tretjini vseh deležev v Železnikih. Po-
leg tega so svoj kapital vlagali v nakupe nepremičnin in posesti
(Verbič 1973: 106–107).

V drugi polovici 19. stoletja, na katero se osredotočamo v tem
prispevku, so fužinarsko dejavnost prevzeli bratje Johan, Anton
in Leopold Globočnik. Od očeta Jakoba Globočnika so skupaj
podedovali 61 deležev ter veliko premoženje v nepremičninah
in posestvu. Vsak od bratov je imel trgovsko podjetje, registrira-
no v Registru protokoliranih tvrdk okrožja Ljubljana.² Pri trgo-
vanju z železnimi izdelki so se morali bratje Globočnik soočiti
s hudo konkurenco cenejšega tujega železa. Tehnika za pride-
lavo in obdelavo železa v Železnikih je bila zastarela, zato so
morali Globočniki, če so hoteli ostati konkurenčni, izvesti vsaj
nekatero izboljšavo (Demšar 1973: 115). Leta 1858 so na Jese-
novcu v Železnikih postavili valjarno za železo, ki je omogočila
hitrejšo proizvodnjo palic, potrebnih za izdelavo žebeljev. V njej
so zaposlili upravnika in 36 delavcev (Gašperšič 1963: 16 in Glo-
bočnik 1999: 187). Poleg tega so izvedli nekaj izboljšav na pečeh
in plavžih. Johan Globočnik je izdelal načrte za ogrevanju sape v

plavžih in pečeh. Po teh načrtih so plavž v Zgornjih Železnikih
nekoliko dvignili in predelali na »vročo sapo«, s čimer so dosegli
več uspeha pri taljenju³ (Gašperšič 1963: 16). Do leta 1873 so
tehniko toliko posodobili, da so na svetovni razstavi industrij-
ske tehnike in izdelkov na Dunaju prejeli priznanje za fužinske
obrate v Železnikih. Kljub vsem izboljšavam pa je bila nekaj
let pozneje kupčija z železom povsem na tleh, železo je še ne-
kako šlo v prodajo, žebli pa so ležali po skladiščih. Delovalo je
vse manj *vigenjcev* ('kovačnic'), kovalo se je za vse manj *ješami*
('ognjišči'). Konec 19. stoletja so Globočniki izvedli še zadnje
izboljšave na plavžu v Zgornjih Železnikih, a tudi to ni prepre-
čilo propada fužinarstva v Železnikih. Leta 1902 je bilo treba
prekiniti obratovanje plavžev in fužin (Demšar 1973: 115–117;
Novice 1881, št. 5, 33, 34, 41).

Bratje Globočnik so se krize v fužinarstvu in žebjarstvu dobro
zavedali, zato so postopoma začeli svoj kapital pretakati v dru-
ge panoge. Čedalje intenzivneje so se usmerjali na kupovanje
gozdnih površin in ukvarjanje z gozdnim gospodarstvom. Največ
premoženja je v gozdove pretopil Johan Globočnik. Njegov oče
Jakob Globočnik je leta 1826 posedoval 71,1 ha gozdnih površin,
Johan pa jih je imel konec 19. stoletja okrog 950 ha. Skupaj so
imeli Globočniki ob koncu 19. stoletja nad 2.000 ha gozdov. Goz-
dove so praviloma kupovali na javnih dražbah, kjer so jih največ-
krat kupili pod ceno. Veronika Poje je v ustno izročilo potomcev
Globočnikov zapisala, da je bila marsikatera parcela kupljena v
vrednosti dveh, treh ali petih hlebcev kruha (Poje 1993: 32 in Žu-
mer 1973: 148–154).

Johan Globočnik je začel preusmerjati svoj kapital tudi v sodob-
nejše tehnološke postopke predelave železa. Leta 1882 je kupil
tovarno žičnikov v Ljubljani. Na Metelkovi ulici je zgradil novo
tovarniško poslopje, v katerem je delalo 44 delavcev. V njem
so lahko izdelali 400 vagonov žic in žičnikov na leto (Mohorič
1969: 203). V Ljubljani je Globočnik zaposlil mnogo kovačev
iz Železnikov, saj je bilo strokovne delovne sile v Ljubljani ta-
krat malo, na svoje rojake pa se je verjetno tudi bolj zanesel
(Dolenc 2002: 29).

Pripovedi o življenju bratov Johana, Antona in Leopolda Globočnika

O življenju bratov Johana, Antona in Leopolda Globočnika so se
oblikovali mnoge zgodbe in spomini. V teh zgodbah v naspro-
tju z gospodarsko dejavnostjo, o kateri pričajo arhivski viri in
drugi dokumenti, ne moremo iskati dokončne in prave resnice.
Življenjske zgodbe in odlomki iz načina življenja Globočnikov,
zbrani v tem prispevku, so nastali s pomočjo spominov potom-
cev. Ti so mi bili posredovani v obliki pripovedi in zapisov, ki
jih je poustvaril France Koblar v svoji avtobiografiji z naslo-
vom *Moj obračun*. V tem delu je avtor, ki je izhajal iz kovaške
družine, izredno natančno opisal spomine na svoje otroštvo v
Železnikih, na kovače in njihovo življenje kot tudi spomine na
brate Johana, Antona in Leopolda. V prispevku sem vse te pri-

² Register protokoliranih tvrdk je med letoma 1851 in 1945 vodila
Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani. Register hranijo v
Arhivu Slovenije, fond 232.

³ Načrte za izboljšavo plavža hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana,
Enota v Škofji Loki, fond Železarska industrijska družba bratov Glo-
bočnik, Železniki, ŠKL 270, 1940–1907.

povedi in spomine na Globočnike skušala vključiti v zgodbo o gospodarski poti rodbine in s tem osvetliti etnološke vidike obravnavane tematike.

Johan Globočnik, najstarejši sin Jakoba in Ane Globočnik, se je rodil leta 1822. Podedoval je veliko premoženje, ki ga je med svojim življenjem zelo povečal, zato danes v pripovedih potomcev Globočnikov velja za »enega najmogočnejših Železnikarjev vseh časov« (Naglič 2000c: 18). Svoj kapital je vlagal v nakupe zemlje in gozdnih posesti ter pozneje v tovarno žic in žičnikov v Ljubljani. O družinskem življenju Johana Globočnika mi je na podlagi družinskih spominov pripovedoval sogovornik Željko Jeglič: »Johan se poročil s Katarino Peharc iz Tržiča, a ostala sta brez otrok, zato je Katarina po smrti svojega sorodnika Ahačiča iz Tržiča v Železnike privlekla zelo grdo nečakinjo Marie Ahačič in jo hotela spraviti skupaj z Johanovim nečakom Antonom. On pa je ni hotel in je vzel Karolino Boncelj. Tako je vse premoženje prišlo v roke Marie.«

Katarina je leta 1886 umrla, zato je Marie že v času Johanovega življenja prevzela nase vse gospodinjstvo v Johanovi hiši. V tem času se je zdravstveno stanje fužinarja začelo slabšati, mučila ga je vse hujša oblika skleroze, zato je podjetniške posle postopoma popolnoma prepustil svojemu pisarju Avgustu Návaku. Návák pa je bolezen svojega gospodarja začel izrabljati v svojo korist, samoljubno je gospodaril in obračal finance, predvsem pa se je posvetil preurejanju in adaptacijam Johanove hiše. France Koblar opisuje prevaro, s katero je Návák to dosegel: »Ko so se začele prve predelave stare hiše, so gospoda Johana izvabili od doma – peljali so ga z raznimi izgovori in pretvezami v Jelovico, v gozdarsko kočjo, tam je preživel poletje – čudno se nam je zdelo otrokom, kako človek sme biti v nedeljo od doma, brez maše – in ko so Johana pripeljali nazaj, pravijo, da je stari, že slaboumni mož, prišedši v svojo hišo, pokleknil, ker je mislil, da je v cerkvi. Ni vedel in ni mogel razumeti, pa bi tudi ne bil nikoli pustil, da so mu hišo tako spremenili, zlasti ne bil nikoli dal denarja za vse to« (Koblar 1976: 20). Koblar izredno slikovito in podrobno opiše novo preurejeno hišo in vrt: »Iz zapuščenega starega vrta z leseno ograjo, ki je poznal še čisto preproste njive in zeljnike in ob robu imel staro sadno drevje, je gradil gospodske sadovnjake z mladim, umetno gojenim drevjem, sredi vilo s kopalnico in vodometom, planinske koticke s hribčki in planinskim cvetjem – in kajpak tudi vrtnarske gredice z vso umetnostjo vrtnarskega znanja, ki ga je kazal nalašč za to priseljeni vrtnar – saj je imel vrtnar v vrtnem kotu tudi svoje domovanje, v tem vrtu je bil tudi majhen zverinjak. Staro hišo, bolj poslovno kot stanovanjsko poslopje – saj je spodaj imela poleg družinske sobe še skladišče in sprejemališče za žeblje, je začel moderno preurejati. Ohranil je njeno zunanost, le restavriral jo je, da je obnovil njeno stransko lice, znotraj pa je vso prezidal in najmodernejše preuredil« (Koblar 1976: 18–19).

»Ob Johanovi smrti leta 1901 je pisar Návák priredil razkošno, bogato pogrebno ceremonijo. Iz Ljubljane je dal pripeljati pogrebni voz in livrirane pogrebce. Pogreba so se udeležili mnogi kovači in vsakega med njimi je Návák obdaril z veliko voščeno svečo in parom goldinarjev. Prvotno so ga pokopali v navadnem grobu, a leto pozneje je dal Návák sezidati veliko grobnico v gotskem slogu. Temelje zanjo je naročil celo iz Pariza. Vanjo so prenesli

Johana in njegovo ženo Katarino, ki je imela prej grob pri župni cerkvi. Vse to se je zgodilo slovesno z novim cerkvenim pogrebom« (Koblar 1976: 20).

Kmalu po Johanovi smrti sta se Návák in Marie Ahačič poročila in tako je premoženje Johana Globočnika tudi uradno prešlo v njegove roke. Dejstvo, da je premoženje Globočnikov prešlo na nekoga, ki ni pripadal rodbini in je bil poleg tega tudi »nemškutar«, je po pripovedih Željka Jegliča za rodbino pomenilo veliko tragiko. Globočniki naj bi se namreč strogo držali »starih načel in vrednot«, med katerimi je bilo eno glavnih načelo, da mora premoženje rodbine ostati vedno enotno, v rokah družine. Fužinarsko premoženje je vedno prehajalo na tiste potomce, ki so se usmerili v fužinarsko dejavnost. Tisti Globočniki, ki so se usmerili v druge dejavnosti in poiskali druge poklice, svojega imetja, ki je zajemalo fužinske deleže in drugo premoženje, povezano s predelavo železa, niso prodali drugim fužinarjem, temveč so ga prodali ali podarili pripadnikom družine Globočnikov. Na ta način je premoženje ostajalo enotno v okviru družine. Sogovornik je ob tem še dodal: »Globočniki so bili zelo verni katoliki, a njihova načela so bila skoraj kalvinistična. Pravili so: 'Mi nismo lastniki, ampak le upravitelji za naše potomce.'« Načelo o ohranjanju premoženja znotraj družine je bilo porušeno med boleznijo in po smrti Johana Globočnika, kar je še danes za potomce Globočnikov eden med bolečimi trenutki v družinski zgodovini.

Anton Globočnik se je kot četrti sin Jakoba Globočnika rodil leta 1829. Tako kot njegov starejši brat Johan je postal fužinar in posestnik. S fužinarskimi posli se je začel ukvarjati še mladoleten, saj je že takrat pomagal očetu pri vodenju fužine, ob prejemu dediščine pa se je očetu zavezal, da bo vodenje njegovih poslov tudi nadaljeval. Prvič se je poročil z Marijo Likovič iz Zaloga pri Ljubljani, rojeno 1842. Po pripovedovanju potomcev Globočnikov je bila iz bogate družine, ki je imela v Zalogu pri Ljubljani gostilno. Od staršev je prejela precejšnjo doto, med drugim tudi zelo veliko vina. Dota, ki je vključevala vino, je v tistem času nevesti prinesla velik ugled. Anton je imel z njo le enega otroka, sina Antona, ki se je rodil leta 1866, kajti njegova mati je kmalu po porodu, leta 1867, umrla. Drugič se je Anton Globočnik poročil s Kristino Toman iz Kamne Gorice, rojeno leta 1842. Kristina je prihajala iz ugledne, premožne fužinarske rodbine, ki je bila večinska lastnica fužinskih deležev v Kamni Gorici. Njen stric je bil znan slovenski politik in pesnik dr. Lovro Toman. Z ženo Kristino je imel Anton Globočnik drugega otroka, sina Franca, ki se je rodil leta 1871. Potomci Globočnikov pripovedujejo, da sta si bila Antonova sinova kot prava brata ter da nihče nikoli še pomislil ni, da sta v resnici le polbrata. Anton Globočnik je umrl leta 1886, precej prej kot brata Johan in Leopold. Njegovo fužinarsko podjetje in trgovino je nasledil starejši sin Anton. Mladi Anton Globočnik se je poročil s Karolino Boncelj in imel z njo sedem otrok. Mlajši sin Franc je postal oficir. Poročil se je z Emo Povše, hčerko državnega in deželnega poslanca ter graščaka Franca Saleškega Povšeta, s katero je imel pet otrok.

Najmlajši sin Jakoba Globočnika je bil **Leopold Globočnik**, rojen leta 1833. Sogovornik Željko Jeglič ga opisuje kot najpremožnejšega in najvidnejšega predstavnika Globočnikov – fužinarjev: »Leopold je med Globočniki veljal in še velja za starega patriarha rodu Globočnikov, bil je 'selfmademan' zlate dobe fužinarstva,

novodobni kapitalist in tehnični samouk. Leopold je bil mecen in dobrotnik, a vseeno so se ga, samotneža, vsi nekoliko bali.« Po pripovedovanju sogovornika Željka Jegliča je bil Leopold mecen Zgodovinskega društva za Kranjsko in Maticе Slovenske. Za finančno podporo je 6. maja 1862 od Etbina Coste, predsednika Zgodovinskega društva za Kranjsko, prejel priznanje za prispevek k zgodovini slovenstva in postal častni član zgodovinskega društva. Priznanje sogovornik hrani obešeno na steni v nekdanji Poldetovi, danes Jegličevi hiši. Do ideje za finančno podporo društva je morebiti prišlo v sodelovanju z Leopoldovim bratrancem Antonom Globočnikom,⁴ po poklicu upravnim uradnikom, ki je bil od leta 1961 član Zgodovinskega društva za Kranjsko in je napisal več zgodovinskih študij, med drugim kroniko *Železnikov* z naslovom *Geschichtlich-statistischer Überblick des Bergortes Eisnern*, izdano leta 1867.

Leopold je po očetu Jakobu podedoval najstarejšo hišo rodbine Globočnik s hišnim imenom »pr' Blažic«, poimenovano po enem od prvih znanih Globočnikov – Blažu Globočniku. Pozneje so hišo imenovali tudi »pr' Poldetu«, po novem lastniku Leopoldu. Danes je to Jegličeva hiša. Hiša je bila postavljena še preden je prišla v last Globočnikov. Prvi stavbni elementi omenjene hiše so bili položeni pred letom 1600, a točen datum izgradnje ni znan. Poldetovo hišo je obdajal velik vrt, gospodarska poslopja, med njimi hlev, ki je bil podaljšan v »magacin« – skladišče za žeblje. V pritličju so bile kuhinja, jedilnica oziroma hiša s pečjo in jedilno mizo, pisarna s pisarniškim pohištvom in stenskim sefom, soba in shramba. V nadstropju je bil salon, imenovan »die gute Stube«, poleg salona spalnica gospodarja in še dve spalnici. Mnogo pohištva je bilo v stilu empira in bidermajerja. To pohištvo je dal Leopold naročiti na Dunaju in so ga, po pripovedih, v Železnike pripeljali na lojtrnih vozovih. Z Dunaja so dali pripeljati tudi angleško stranišče, s čimer naj bi Poldetova hiša postala prva hiša v dolini s to pridobitvijo.

Koblar se te hiše spominja kot »samotne in starinske«, ker je med njegovim otroštvom Leopold v njej bival sam s svojo gospodinjsko pomočnico, gospo Ulrich. Leopoldovo družinsko življenje se je kmalu po poroki z Amalijo Lenček in rojstvu dveh otrok končalo. Sogovornik Željko Jeglič je dogodke opisal z besedami: »Leopold Globočnik je tako kot drugi Globočniki naokoli iskal svojemu stanu primerno ženo. Našel je lepo, mlado Amalijo Lenček z Lavrice, hčerko premožnega gostilničarja. A ta je pozneje z ljubimcem, noseča, pobegnila na Dunaj. Ljubimec je kmalu odšel od nje, Leopold pa ji je do konca življenja pošiljal denar, jo finančno podpiral, sicer bi živela v veliki revščini. Verjetno si jo je želel nazaj, a to ni bilo dopustno in častno.« Potomka Globočnikov, Draga Demšar, je pripove-

4 Anton Globočnik pl. Sorodolski (1825–1912) je bil sin fužinarja Jožefa Globočnika. Kot študent prava na Dunaju je leta 1848 aktivno sodeloval v slovenskem narodnem gibanju, pri ustanovitvi društva Slovenija in razpravah na slovanskem kongresu v Pragi. Poleg tega je znan po prizadevanjih za ureditev Postojnske jame v času upravljanja funkcije upravnega uradnika v Postojni. Na njegovo pobudo so v jami napeljali elektriko, uredili poti, zgradili jamsko železnico in s številnimi letaki spodbujali jamski turizem. Je avtor številnih pravnih in zgodovinskih razprav. Od leta 1890 do 1896 je bil poslanec Katoliške narodne stranke v državnem zboru na Dunaju.

dovala, da so se neveste Globočnikov, ki so večinoma izhajale iz premožnejših družin, življenju v Železnikih težko privadile, in Amalija Globočnik naj bi bila ena med njimi. Okoliščine, v katerih so se znašle mlade žene, je Draga Demšar opisala z besedami: »Hudo je bilo, da so ti ljudje imeli denar in so po celi Sloveniji iskali žene, ki bi tudi imele denar. Te radožive žene iz bogatih, veselih gostiln so šle za svojimi možmi v temne, mrzle Železnike na konec sveta. Večen hrup kovanja, možje pa iz postelj od teh žena ob treh ponoči v mraz in temo nadzirat produkcijo.«

Z Amalijo je Leopold imel dva otroka, hči Amalijo, rojeno leta 1866, in sina Jozefa, rojenega 1869. Pripovedi nam ne povedo, ali sta otroka Leopolda Globočnika v svoji mladosti živela v Železnikih, ali ju je mati odpeljala s seboj. Vsekakor pa sta dedovala po očetu in kot odrasla bivala v Železnikih. Hči Amalija se je prvič poročila z Ahačičem, ki je mlad umrl, nato pa z oficirjem Rudolfom Jegličem. Po očetovi smrti je Amalija podedovala »Poldetovo hišo«, ki pa jo je pozneje zapustila Mercedes Globočnik, hčerki svojega bratranca Franca. Tudi mlajši Jozef je dedoval po očetu in postal bogat posestnik v Železnikih. Poročil se je z Nemko Marto Pusch iz bogate družine iz Gradca.

Železnikarski kovači

Kovači in kovačice so v vigenjcih, kakor v Železnikih imenujejo kovačnice, izdelovali žeblje različnih oblik in velikosti. Marija Verbič ugotavlja, da je bilo v prvi polovici 19. stoletja v Železnikih okoli 400 izučeni kovačev in kovačic ter okoli 200 vajencev in otrok, ki so pomagali staršem v delavnicah. Za Železnike značilno nočno kovaško delo so opravljali moški, ženske in otroci, pogosto cele družine skupaj, kar je izrazito zaznamovalo način življenja kovačev, kovačic in njihovih družin (Verbič 1973:109). Delo v vigenjcih se je pričenjalo med desetimi uro zvečer in polnočjo. Kovali so vso noč, vse do 10. ali 11. ure dopoldne. Delali so okoli 10 do 12 ur dnevno. Predpisane delovne urnike niso imeli, ker so jih fužinarji plačevali glede na količino izdelanih žebeljev in ne po urah. V vigenjcu je bilo ponavadi več kovaških ognjišč ali ješ, okoli njih so bila razporejena kovaška mesta z nakovalji. Za vsakim nakovalom sta vedno kovali dve osebi, največkrat kovaški mojster in njegov pomočnik ali pa kak drug izučeni kovač ter pomočnik. Delali so v najrazličnejših kombinacijah: žene z možmi, otroci z očetom ali materjo, mlajši brat s starejšim bratom ali sestro, itd. (*Lai-bacher Zeitung* 1887: 557–558; Levičnik 1861:103; Kyovsky 1953: 85; Verbič 1973: 110).

Žeblje so kovači izdelovali iz železa, ki so ga prejeli od fužinarja – svojega delodajalca. Žebjar je imel dnevno na razpolago 12 funtov železa (6,7 kg), iz česar je moral izdelati 1.000 kosov oziroma osem funtov žebeljev (4,5 kg). S preostalimi štirimi funti železa (2,24 kg) je smel samostojno razpolagati in ga uporabiti za lasten zaslužek. Prodajal ga je ali pa predeloval v žeblje, ki jih je prodajal na domačih sejmih ali na sejmih v bližnji okolici, Kranju in Škofji Loki (Verbič 1973: 109–110). Oddaja izdelkov fužinarjem je navadno potekala vsak dan po končanem delu, obračun pa ob določenih dnevih, ponavadi ob sobotah po koncu delovnega tedna. Pri obračunu zaslužka sta se vedno upoštevala

število in teža skovanih žebeljev. Večji kot so bili oddani žebli, boljše so bili plačani. Od prejemka, ki ga je kovač dobil od fužinarja, je moral oddeliti še denar za plačilo svojega kovaškega pomočnika. Prav zato je bilo za kovače najbolj ugodno, da so mu pri delu pomagali družinski člani, saj je tako ves zaslužek ostal doma (Kyovsky 1953: 85). Dogovarjanje za delo med fužinarjem in kovačem je potekalo enkrat letno, navadno v božičnem času, ko je delo počivalo. Dogovor je vključeval, katero vrsto žebeljev bo delavec koval, kakšno bo plačilo po številu in teži, kakšna bo cena železa in oglja. Gašperšič piše, da je bilo ob tem mnogo pogajanja in barantanja, tudi zavajanja v slabe dogovore, če je bil kovač bolj lahkomišeln narave (Gašperšič 1956: 92).

Prizadevanje za izboljšanje razmer v drugi polovici 19. stoletja

V drugi polovici 19. stoletja je postajalo življenje kovačev zaradi krize fužinarstva in nižanja vrednosti kovanih žebeljev vse težje. Plače so se nižale, pomanjkanje se je povečevalo, delavcem je zmanjkovalo sredstev celo za najnujnejše življenjske potrebščine, predvsem za kakovostno hrano, ki je bila potrebna za nočno fizično delo. Razmere so se najbolj poslabšale v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja, tik pred propadom fužinarstva, ko se je moralo vse več delavcev soočiti z neizogibnim iskanjem zaposlitve na drugih področjih.

Prvi, ki je javno spregovoril o težavnosti življenjskih razmer med delavci v Železnikih, je bil železnikarski učitelj Jožef Levičnik. Leta 1861 je v *Novicah* objavil pismo, naslovljeno na fužinarja Jožefa Globočnika, v katerem je predstavil negativne posledice nočnega dela ter prosil in pozival fužinarje, da bi predstavili začetek delovnega dne na zgodnje jutranje ure. Levičnik je pismo fužinarju Globočniku posredoval v javni obliki, kar kaže na to, da se je avtorju pisma stanje v Železnikih že v 60. letih 19. stoletja zdelo že tako slabo, da je bilo treba podkrepiti težo obravnavane problematike z njeno predstavitvijo širši javnosti. Levičnik je med svojim učiteljskim, cerkvenim in političnim delovanjem v Železnikih opazil, da je nočno delo vzrok številnih težav, nizke storilnosti in šibkega zdravja delavcev. Poudaril je tudi neprimernost nočnega dela otrok, pri katerih to povzroča bolehnost, neprespanost in neučinkovitost pri delu. Odlomek iz pisma pravi: »Da je strašno težavno iz najboljšega spanja vstajati, si lahko vsak sam misli, in kdo se more čuditi, da še starega kovača groza prešine ob glasu, ki ga k delu kliče? Hlapci, ki so dostikrat majhni otroci 8 do 10 let stari, se večidel še ne zbrtajo in tekajo omamljeni ob roci otožnih starišev po nočnem mrzlem mraku v kovačnice (vignice). Ko kovati začnejo so še tako dremotni, da z glavami skoraj čez nakovalo padajo. Verh tega kri rada iz nosa teče takim mladim delavcom. Vzrok tega je med drugim napačni in zopernaravni čas dela« (Levičnik 1861: 103–104).

Podatkov o Globočnikovem odgovoru na pismo nimamo, a delo je ostalo nočno. Naporu nočnega dela pa se je kmalu po objavi omenjenega pisma pridružil še nizek zaslužek, kar je stanje med kovači še poslabšalo. Zaton fužinarstva ni bil več le bojazen, postajal je vse bolj očiten. V časopisih, kot so *Novice*,

Ljubljanski list in *Ljudski glas*, so se v 80. letih 19. stoletja začeli vrstiti opisi slabega stanja v gorenjskih železarskih krajih ter pozivi oblasti, naj pomaga izboljšati stanje. Leta 1885 so tudi železnikarski kovači sestavili pisno prošnjo za izboljšanje položaja, naslovljeno na železnikarske fužinarje. Prošnjo, ki je bila napisana 29. novembra 1885 in jo je podpisalo 15 kovačev in 19 kovačic, so predstavniki kovačev izročili fužinarjem Globočnikom ter poslali časopisu *Ljubljanski list*, ki jo je v celoti objavil 2. decembra 1885 pod naslovom Gibanje žebjarjev v Železnikih. Originalno pismo danes hrani potomec rodbine Globočnik, Željko Jeglič. V pismu kovači opisujejo slabo stanje in pomanjkanje, v kakršnem živijo. V uvodnem odstavku se dotaknejo celo naziva »kovač«, ki je dobilo zaničljiv prizvok in postalo sinonim »za demoraliziranega, sprijenega, ničvrednega človeka«. Ob tem navajajo, da jih od drugih občanov Železnikov loči »tako rekoč kitajski zid«, kar kaže na to, kako močna je v drugi polovici 19. stoletja postala socialna ločnica med kovači ter drugimi poklici. Tako kot Jožef Levičnik leta 1861 tudi kovači v svojem pismu navajajo kot glavni razlog za tako slabe razmere nočno delo, ki je prenaporno in neprimerno predvsem za ženske. Te se ob težavnem delu ne morejo zadosti posvečati družini. Ob tem omenjajo, da je bil v državnem zboru sprejet zakon, ki prepoveduje nočno žensko delo. Opisujejo tudi slabe pogoje za dnevni počitek, ki traja le štiri do pet ur dnevno, kar je znatno premalo za normalno delovanje človeškega telesa. Kot drugi razlog za slabo stanje kovači navajajo preveliko prostost, ki jo uživajo železnikarski delavci. Delavci v Železnikih namreč niso imeli določenega obveznega delovnega časa, plačani niso bili po številu delovnih ur, temveč po količini izdelanih žebeljev. Zaradi tovrstne »prostosti« si mnogi kovači niso znali pravilno razporejati delovnega časa. Veliko preveč dni so si jemali prostih za razna praznovanja, izgubljeni čas in zaslužek pa so morali pozneje nadomestiti s podaljšanim delavnikom, ki je trajal do 14 ur ali še dlje, kar je v naslednjih dneh povzročalo izčrpanost in premajhno storilnost. Pismo kovači končajo z dvema prošnjama – s prošnjo po popolni ukinitvi nočnega dela in uvedbi delovnega reda pri kovanju.

Tudi na podlagi te prošnje se delovni čas ni spremenil, za kar obstaja več razlogov. Mnogi kovači predlogov za drugačen delavnik niso upoštevali in niso bili pripravljeni spremeniti delovnega časa, ker so bili navajeni na nočno delo in si drugačnega delovnega časa niso mogli zamišljati. Koblar o tem problemu zapiše: »Čudni, prav nenavadni delovni čas, po vseh mislih in skušnjah zdravju škodljiv, se je vendar tako utrdil, da je bila nemogoča vsaka sprememba. Kovač je moral delati ponoči, če bi podnevi koval bi svojih drugih opravkov ne mogel spolniti – treba pa je bilo pripraviti tudi drva in druge stvari – in za to si je pritrgal popoldanski počitek« (Koblar 1976: 27). Tudi fužinarji niso bili zainteresirani za spremembe, saj so bile vsake spremembe v tem kriznem obdobju lahko nevarne za obstoj njihovega kapitala. Sogovornik Željko Jeglič je v zvezi s tem omenil: »Globočniki so bili konservativni. Kdor ima denar, je ponavadi konservativen. Globočnikom so se kovači veliko pritoževali, a spremembe so Globočniki težko sprejeli, saj so vse težnje po spremembah ogrožale njihovo premoženje.« A Globočniki niso bili brez posluha za težave delavcev. Leta 1886 so za svoje delavce

uvedli bolniško blagajno – denarni sklad, iz katerega so bili delavci plačani v primeru izostanka od dela zaradi bolezni.

Denarni sklad za obolele delavce je ustanovil Leopold Globočnik marca leta 1886, poimenoval ga je Delavska bolniška blagajnica. Originalni dokument hrani danes potomec Globočnikov, Željko Jeglič. Delavce je ščitil in podpiral v primeru bolezni in nezgod, zaradi katerih delavec ni mogel priti na delo. Prispevke so morali plačevati vsi delavci, moški in ženske, zaposleni pri Leopoldu Globočniku. Če je delavec zbolel, je moral o svoji bolezni sporočiti gospodarju, ki je nato k njemu napotil zdravnika. Zdravnik in zdravila so bila za delavca, ki je plačeval prispevke, brezplačna. Med boleznijo je mojster prejemal 20, hlapec pa 10 krajcarjev denarne podpore dnevno. Če delavec v 12 tednih ni ozdravel in se vrnil na delo, je podpora prenehala. Omenjeni znesek je bil polovica siceršnjega dnevnega mojstrovega zaslužka, ki je konec 19. stoletja znašal 40–50 krajcarjev.

Preusmerjanje od kovanja in dela na fužini v druge dejavnosti

Konec 19. stoletja je železarstvo nudilo vse manj delovnih mest, kovači, fužinski delavci in delavci drugih poklicev, povezanih z železarstvom, so se morali soočiti z iskanjem nove zaposlitve. Po letu 1902, ko je plavž zadnjič zagorel, je poklic kovača obdržalo le še šest obrtnikov, ki so izdelovali kovaške proizvode za potrebe kmetijstva, gozdarstva in gospodinjstev. Kot ugotavlja Niko Žumer v svojem članku o obrti v Selški dolini po propadu železarstva, so se mnogi delavci preusmerili na delo v raznih obrtnih delavnicah. Postali so vajenci in pozneje lahko tudi samostojni obrtniki (Žumer 1973: 169–170). France Koblar omenja, da je bilo že konec 19. stoletja v Železnikih nekaj usnarjev, mesarjev, irharjev, gostilničarjev in trgovcev, ki se jim je uspelo od delavca dvigniti do obrtnika ali celo trgovca (Koblar 1976: 13–15). Nekatere ženske so že v 80. letih opuščale kovaštvo in se začele ukvarjati s čipkarstvom. Od takrat je klekljanje iz leta v leto postajalo bolj priljubljeno, izdelane čipke pa kakovostnejše. Sogovorniki Nika Žumerja so pripovedovali, da so v začetku 20. stoletja klekljale skoraj vse železnikarske žene in dekleta, pa tudi nekaj deset moških (Žumer 1973: 176). Nekatere delavce je konec stoletja vzel na delo Johan Globočnik, in sicer v tovarno za izdelavo žice in žičnikov v Ljubljani. Mnogi so se sami odpravili iskat zaposlitev v druge kraje, v Kropo, na Jesenice ali v Ljubljano, nekateri tudi dlje v Bosno, Trst ali na Reko, v začetku 20. stoletja pa se je precej ljudi podalo celo v Ameriko (Dolenc 2002: 29).

Zaključek

Ob zaključku naj omenim, da se je med raziskavo pokazalo, da je bila fužinarska družbena plast na Slovenskem v etnologiji in zgodovini malo obravnavana, medtem ko o kovačih v fužinarskih krajih najdemo dokaj obsežno literaturo. Raziskovalci, kot so Gašperšič, Kyovsky in Mohorič, ki so se v 50. in 60. letih 20. stoletja posvečali zgodovini fužinarstva v Železnikih 19. stoletja, Globočnike, kljub temu da so kot večinski lastniki fužin igrali pomembno vlogo v gospodarski zgodovini kraja, omenijo le

z enim stavkom, v katerem povedo, da so Globočniki pokupili večino fužinskih deležev. Po drugi strani so njihovi članki izčrpen vir informacij o načinu življenja kovačev, razmerah pri delu in njihovem družbenem položaju. Tovrstna situacija je posledica povojne politične ideologije, ki je zgodnjeindustrijske podjetnike, kakršni so bili Globočniki, označila kot kapitalistične izkoriščevalce, delavce pa kot trpeče žrtve. Odgovor na vprašanje, zakaj raziskovalci načina življenja železnikarskega delavstva niso vključili v obravnavo fužinarjev, lahko najdemo tudi v Gašperšičevem razumevanju ljudske kulture v Železnikih, ki naj bi po njegovih besedah nastajala med večinskimi kovači, v vigenjcih, na njihovih domovih, na njihovih praznovanjih. Raziskovalci ljudske kulture Železnikov so se torej raje lotevali tiste »prave« železnikarske kulture železnikarskih kovačev. Sama sem v tem prispevku z vzporednim prikazom tako fužinarjev kot kovačev, tako delodajalcev kot delojemalcev, želela vsaj nekoliko zapolniti to vrzel v raziskavah Železnikov.

Viri in literatura:

- BLAZNIK, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.
- DEMŠAR, Vincencij: Drobtnice iz zgodovine Železnikov v drugi polovici 19. stoletja. V: France Planina (ur.), *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*. Železniki: Muzejsko društvo v Škofji Loki – Pododbor Železniki, 1973, 115–119.
- DOLENC, Jože in dr.: *Doba železarstva v Železnikih*. Železniki: DECOP, 2002.
- GAŠPERŠIČ, Jože: *Vigenjc. Vodnik po zgodovinskih žebljarskih kovačnicah v Kamni gorici, Kolnici, Kropi in Železnikih*. Ljubljana: Tehniški muzej Slovenije, 1956.
- GAŠPERŠIČ, Jože: Novo železarjenje v fužinah pod Jelovico v XIX. stoletju in njegov konec. *Kronika* let. 9/1, 1963, 12–22.
- GLOBOČNIK, Anton: *Železniki: rudarski in fužinarski kraj: zgodovinsko-statistični oris v registrah*. Dražgoše: Pan, 1999.
- KOBLAR, France: Nekaj o društveno prosvetnem delu v prejšnjih časih. V: France Planina (ur.), *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*. Železniki: Muzejsko društvo v Škofji Loki – Pododbor Železniki, 1973, 348–358.
- KOBLAR, France: *Moj obračun*. Ljubljana: Slovenska matica, 1976.
- KYOVSKÝ, Rudi: Socialne razmere našega delavstva v Kropi, Kamni gorici in Železnikih proti koncu XIX. stoletja. *Kronika* let. 1/2, 1953, 81–89.
- LEVIČNIK, Jožef: Odperto pismo prečastitemu gospodu Jožefu Globočniku, fužinarju v Železnikih. *Novice* 13, 1861, 103–104.
- LEVIČNIK, Jožef: Iz Železnikov. *Novice* 5, 1881, 39.
- LEVIČNIK, Jožef: Iz Železnikov. *Novice* 33, 1881, 266.
- LEVIČNIK, Jožef: Iz Železnikov. *Novice* 34, 1881, 274.
- LEVIČNIK, Jožef: Iz Železnikov. *Novice* 41, 1881, 331.
- MOHORIČ, Ivan: Zgodovina plavža v Železnikih. *Kronika* 2/2, 1954, 95–100.
- MOHORIČ, Ivan: *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.
- MÜLLNER, Alfons: *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts*.

Dunaj in Leipzig: Halm in Glodmann, 1909.

NAGLIČ, Miha: Po ljudeh gor, po ljudeh dol. Terenski ogledi za Gorenjski biografski leksikon. Globočniki, železnikarski Buddenbrookovi. *Gorenjski glas* 53/54, 2000, 8.

NAGLIČ, Miha: Po ljudeh gor, po ljudeh dol. Terenski ogledi za Gorenjski biografski leksikon. Rodovnik Globočnikov. *Gorenjski glas* 53/56, 2000, 18.

NAGLIČ, Miha: Po ljudeh gor, po ljudeh dol. Terenski ogledi za Gorenjski biografski leksikon. Johan, najmogočnejši Globočnik. *Gorenjski glas* 53/60, 2000, 18.

N. N.: Železninska obrtnija na Gorenjskem. *Ljudski glas* 13, 1882, 90–91.

N. N.: Za žebljarske trpine. *Ljudski glas* 9, 1883, 34.

N. N.: Naši žebjarji. *Ljubljanski list* 103, 1885, 1–2.

N. N.: Iz Železnikov. *Ljubljanski list* 111, 1885, 2–3.

N. N.: Iz Železnikov. Gibanje žebjarjov v Železnikih. *Ljubljanski list* 276, 1885, 2.

N. N.: Die Nägelfabrication zu Eisern. *Laibacher Zeitung* 67, 1887, 557–558.

PAVŠIČ, Tjaša: Etnološki pogled na fužinarsko rodbino Globočnik ter delavce, zaposlene v fužinarstvu, v Železnikih v 19. stole-

tju, 1. del. *Železne niti* 3, 2006, 99–145.

POJE, Veronika: *Družina Globočnik iz doline čipk in železarstva*. Neobjavljena raziskovalna naloga. Ljubljana: Srednja šola za gostinstvo in turizem v Ljubljani, 1993.

VERBIČ, Marija: Železarstvo in žebjarstvo v Železnikih v prvi polovici 19. stoletja. V: France Planina (ur.), *Selška dolina v preteklosti in sedanosti*. Železniki: Muzejsko društvo v Škofji Loki – Pododbor Železniki, 1973, 101–114.

ŽUMER, Lojze: Prispevek h gospodarski zgodovini doline. V: France Planina (ur.), *Selška dolina v preteklosti in sedanosti*. Železniki: Muzejsko društvo v Škofji Loki – Pododbor Železniki, 1973, 120–167.

ŽUMER, Niko: Obrt in obrtna podjetja po prenehanju železarstva. V: France Planina (ur.), *Selška dolina v preteklosti in sedanosti*.

Železniki: Muzejsko društvo v Škofji Loki – Pododbor Železniki, 1973, 168–186.

Datum prejema članka v uredništvo: 6. 9. 2007.

Strokovni članek / 1.04

Ambrož Kvartič

IDENTITETE SPODNJE SAVINJSKE DOLINE

Izvleček

Spodnja Savinjska dolina kaže številne elemente kolektivne identitete, zaradi katerih jo lahko obravnavamo kot samostojno entiteto. Ti so bodisi materialni: pomembni kraji (šempeterska nekropola), osebnosti (slikar Rudi Španzel), industrijski obrati (Prebold), flora in favna doline (hmelj) itd. bodisi nematerialni (npr. značajske poteze prebivalcev), ki pa so močno povezani z materialnimi. Pri tvorbi in širjenju teh elementov kot identitet igrata vidno vlogo tudi javno izobraževanje in prosveta.

Najmočnejša identifikacijska točka prebivalcev Spodnje Savinjske doline je industrijska rastlina hmelj, ki ji pravijo tudi »zeleno zlato«. Hmeljarstvo je gospodarska panoga, ki je v preteklosti Spodnjo Savinjsko dolino dvignila na visoko ekonomsko raven. Njegovo močno simbolno vrednost za te kraje lahko prepoznamo v številnih aplikacijah hmelja v neagrarnem kontekstu (turizmu, športu, kulturi ...).

Abstract

Since Lower Savinja Valley exhibits numerous elements of collective identification it can be studied as an independent entity. These elements are either of material nature, for instance significant places such as the Necropolis of Šempeter, personalities (painter Rudi Španzel), industry (Prebold Textile Factory), local flora and fauna (hops), or non-material, for instance character traits of local inhabitants; the latter are strongly connected with the former. Public education and cul-

ture significantly contribute to the creation and propagation of these elements.

The strongest element of identification in Lower Savinja Valley is the hop vine, an industrial plant also known as the »green gold«. It was largely due to the hop-growing industry that the general standard of living rose significantly. The symbolic value of hops can be recognized in many applications outside their agrarian context, for instance in tourism, sports, culture, and so on.

Uvod

V tednu med 2. in 6. oktobrom 2006 sem se v Šmartnem ob Paki udeležil terenske raziskovalne delavnice. Terensko delo je zajemalo območje šestih občin Spodnje Savinjske doline (Žalec, Polzelo, Braslovče, Tabor, Vranksko in Prebold), ki so se znotraj projekta za razvoj podeželja na pobudo občine Žalec odločile ustanoviti muzej hmeljarstva in pivovarstva Slovenije. Za pripravo začetne dokumentacije je bil izbran Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, konkretnije dr. Jože Hudales, ki je v ekipo za raziskovalno delo, poleg še nekaterih strokovnjakov (z oddelka in od zunaj) angažiral tudi študente. Zaradi temeljne zamisli o imenovanem muzeju – sledil naj bi namreč v svetu že zelo uveljavljenemu konceptu eko-muzeja – smo si študentje med seboj razdelili področja ozioroma teme (npr.: hmeljarska stavbna dediščina, raziskava histo-

ričnih virov itd.), ki z različnih zornih kotov osvetljujejo pojav hmeljarstva v Savinjski dolini in ki naj bi jih v enem tednu raziskali in ovrednotili. S tem smo dosegli širok vpogled v omenjeno agrarno panogo, kar je nujno za kakovostno zastavitev tovrstnega muzejskega koncepta.

Cilj mojega terenskega dela je bil spoznati identitete Spodnje Savinjske doline (v zgoraj naštetih občinah): kaj je tisto, na kar so Savinjčani ponosni, s čim se enačijo, s čim se hvalijo pred drugimi, kaj imajo v svoji dolini za samoumevno, česa tam najraje ne bi imeli, kaj imajo, pa se tega niti ne zavedajo itd. Skratka vse, kar Savinjčane dela Savinjčane, kar Žalčane dela Žalčane, torej skupinske identitete, ki temeljijo na kolektivni pripadnosti. V obravnavanem primeru je to pripadnost omejenemu geografskemu prostoru. Zanimali so me simboli, družbeno sprejete točke identifikacije družbene skupine Savinjčanov: iskal sem predvsem v duhovni kulturi, zanimala pa so me tudi pomembne osebe (osebnosti), geografske danosti in drugo, kar ima za prebivalca Spodnje Savinjske doline simbolni pomen. V skladu s širšim konceptom in samim namenom svoje raziskave sem največjo pozornost posvečal hmelju, ki je tako likovno/ikonografsko (npr. kobule) kot na drugih ravneh – tak vtis sem dobil na terenu – najmočnejši simbol Spodnje Savinjske doline, omogoča občutenje skupnosti (Savinjčanov) in poudarja ter utemeljuje njen pomen. Podatki o identitetah in simbolih, ki jih utemeljujejo, so pri vzpostavitvi muzeja vsekakor koristni. Zelo pomemben je namreč »lokalni koncept« razstave, ko se sprašujemo, kaj postaviti v muzej, da bo identifikacijsko verodostojen tako z vidika hmeljarstva kot geografskega območja, kjer bo stal.

Zaradi časovno omejenih terenskih delavnic je bilo nemogoče sistematično poiskati in raziskati vse vidike identitet v Spodnji Savinjski dolini. Nek odmerjen čas (npr. eno popoldne) sem posvetil določeni temi, ki me je v tistem trenutku zanimala, in zanjo poiskal sogovornike, ki so mi o njej vedeli največ povedati. Ko sem ocenil, da sem o neki temi pridobil zadostno število podatkov, sem začel raziskovati naslednji vidik identitet. Morda je tak rudimentalen način raziskovanja za resnejšo raziskavo neprimeren ali vsaj nezaželen, mislim pa, da je bil za mojo konkretno nalogo glede na dane pogoje in omejen čas kar umesten. Zaradi časovne omejenosti sem svoje terensko delo geografsko omejil na občino Žalec; v drugih občinah sem bil manj časa.

Téme, ki sem se jih v zvezi z identitetami Spodnje Savinjske doline konkretnije lotil:

- Oznaka Savinjčana: kakšni so Savinjčani po značaju in mentaliteti; kako vidijo sami sebe; kako na njih gledajo tujci in prišleki ...;
- Gradnja identitete Savinjčana: kateri so poudarki domoznanske vzgoje mladega Savinjčana; kako se identiteta prenaša v zrelejša obdobja;
- Hmelj kot točka identifikacije: aplikacije hmelja v »nehmeljskem«, neagrarnem kontekstu;
- Turistični spominki v Spodnji Savinjski dolini: hmelj in druga ponudba;
- Mistika hmelja: duhovne prakse, ki so se (če se se) oblikovale okoli omenjene industrijske rastline;
- Hmeljski starešine in princeze: simbolne funkcije ljudi, povezane s hmeljem.

Pri pridobivanju podatkov sem uporabljal tehniko nestrukturiranega intervjuja, pogovor s sogovorniki pa sem usmerjal z nekaterimi vnaprej pripravljenimi vprašanji. Med raziskovanjem je nastala tudi obširnejša zbirka fotografij, katerih izbor objavljam med besedilom.

Za sogovornike sem izbral ljudi, za katere sem menil, da mi lahko v kratkem času posredujejo kar največ podatkov. Poiskal sem javne delavce, strokovnjake in ljubitelje z določenih področij ter ljudi, ki so kakor koli vpleteni v konstrukcijo identitet Savinjske doline. Sogovornike sem izbral »po navdihu«, z nekaterimi sem stopil v stik celo nenapovedano. Tako sem »nabral« pester profile ljudi: učitelje, duhovnike, študente, trgovce, turistične delavce, hmeljske strokovnjake in hmeljske starešine, birokrate, ljubiteljske etnologe idr. Vseh pripovedovalcev različnih starosti in obeh spolov je bilo šestnajst.

Oznaka Savinjčana

Univerzalne karakterne oznake večje skupine ljudi so zelo nevhvaležne, saj je vsak človek zgodba zase. Vseeno pa je bilo ugotavljanje skupnih značajskih potez in duhovnega profila ljudi znotraj različnih družbenih skupin vedno privlačna tema in dobra iztočnica za splošno raziskovanje identitet.

O Savinjčanih je bilo sredi 20. stoletja napisano sledeče: »Savinjčan je efektist v svojem umetniškem, zlasti oblikovnem gledanju in presojanju. Njegovo estetsko doživljanje zamima predvsem to, kar je impozantno, torej veliko, masivno in prostorno. Vsled tega tudi izpremeni, če mu to dovoljuje gmotno stanje, svoja poslopja v duhu efektizma. To psihološko dejstvo je utemeljeno v ekstenzivnem gospodarskem stanju in stremljenju savinjskega kmeta, ki tako glede prostora, kot glede poslopij gleda, da ne bo 'na tesnem' ter da si ustanovi prostorno posestvo in na kmetiji prostorne stavbe. Tej težnji šele sledi naslednja, razširjene prostore tudi okrasiti. Ko je hmelj gospodarsko omogočil izvedbo ... prostornega gospodarskega poslopija, takrat so se poslopja in prostori razširili ne samo z ozirom na nujne potrebe, temveč pri manjših posestnikih tudi po vzgledu večjih. Skoraj izginili so leseni hleve in lese, in veter podira danes zadnje plašivce ...« (Franjo Baš, v: Hudales 2003: 29).

Savinjčani so takšni in drugačni, splošni stereotip ne obstaja. Obstajajo pričevanja o zelo osornih, celo krutih gospodarjih in o dobrih ter radodarnih ljudeh, tako da zanje ni enotne karakterološke oznake. Današnja podoba je tudi precej drugačna od tiste izpred nekaj desetletij, ko se je še govorilo o tradicionalni družbi. Razlike med Savinjčani in drugimi ljudmi so bile takrat večje zaradi različnih dejavnikov, sedaj pa že kar nekaj časa o tem ne moremo več govoriti.

Kot se Savinjčani opisujejo sami, naj bi bili zelo gospodarni in naj bi se znali izvleči iz vsake neprijetne situacije ter se postaviti na noge. Če jim ena stvar ne uspe, poiščejo drugo. Pri tem naj bi bili pozorni na drobne stvari in so v tem pogledu varčni in preračunljivi, od koder verjetno izvira znan stereotip o tem, kako so »škrti« (stiskaški, skopi). Uspešno gospodarjenje, tako sami pravijo, je posledica pridnosti in prizadevnosti.

Gre za zelo ponosne ljudi, ki se zavedajo svoje vrednosti, ponos pa kažejo v mnogih rečeh. Že če se sprehodiš skozi Žalec, lahko

opaziš, da so v preteklosti kar tekmovali, kdo bo svoj ponos bolj izrazil prek arhitekture svojega doma. Veliko dajo (so dali) tudi na svoje otroke, ki so jih hoteli čim bolj izobraziti in s tem ohraniti dobro družinsko ime. Obstaja pa tudi višji, kolektivni ponos: vsi prebivalci žalske občine so stopili skupaj in prispevali svoj del, ko se je gradila žalska cerkev, ki je največja v Spodnji Savinjski dolini.

Ljudje v Spodnji Savinjski dolini naj bi bili precej bolj občutljivi in zamerljivi, kar verjetno izvira iz njihovega višjega standarda in posledične nečimrnosti in ponosa. Ne vidijo namreč radi, da se jim pretirano »soli pamet« in ukazuje. Zelo veliko dajo nase. Dober odnos drugih do sebe znajo zelo ceniti in spoštovati.

Glede religioznosti oziroma vernosti naj bi bili Savinjčani zelo liberalni, kar se razlikuje od župnije do župnije. Sicer v cerkev hodi več žensk, kar pa seveda ni nič nenavadnega, niti ni merilo za vernost. Je pa obisk cerkve močno odvisen tudi od njihovega odnosa z duhovnikom oziroma od duhovnikovega odnosa do njih, kar izhaja iz zgoraj navedenega savinjskega zavračanja avtoritet.

Gradnja identitete

Na osnovni šoli Žalec imajo zelo jasno načrtan program vzgoje Savinjčana oziroma Žalčana, kot je povedala ravnateljica Tatjana Meža in v kar sem se lahko prepričal tudi sam. Šola je sicer najbolj obiskana in tudi najbolj cenjena v celi dolini, vendar bi za celostno podobo gradnje identitet moral obiskati vse šole z njihovimi podružnicami vred. Na OŠ Žalec se namreč gradi samo na identiteti Žalčana oziroma žalskega občana, kar je bilo v pogovoru še posebno poudarjeno. Identiteta Savinjčana ob tem zbledi, saj se učenci pri raziskovanju svojega doma ne spuščajo na širše področje Savinjske doline.

Eden od pomembnejših vidikov pouka domoznanstva je spoznavanje znanih, še živečih Žalčanov, oziroma tistih, ki so kakor koli zaznamovali občinsko kulturno in družbeno življenje. Tako pri pouku pojejo in recitirajo pesmi Mete Rainer, ki ji je posvečena tudi stalna razstava v šolski avli, pojejo pesmi skladatelja Marjana Kozmusa, šola je založila pesniško zbirko Draga Kumra idr. Na kulturne dneve, ki jih organizira šola, so povabili že marsikatero pomembno žalsko osebnost: slikarja Veljka Tomana, pesnico Ljerko Godicelj idr. Na šoli poteka tudi grafični bienale – dela otrok so razstavljeni po šolskih hodnikih – na katerem sodelujejo tudi širše priznani žalski slikarji (Rudi Španzel, Jelica Žuža). Svojo nekdanjo šolo je večkrat obiskala tudi Urška Žolnir, bronasta judoistka z olimpijskih iger v Atenah. Za vse omenjene ljudi vodstvo šole ocenjuje, da jih mora poznati vsak žalski otrok oziroma vsak Žalčan. Učenci redno obiskujejo tudi žalsko knjižnico, kjer lahko bolje spoznajo dela svojih rojakov.

Poleg osebnosti je v učni program vključeno spoznavanje kraja oziroma občine. Športni in naravoslovni dnevi so le redko zunaj meja občine Žalec. Ribnik Vrbje, šempeterska nekropola, jama Pekel, žalska cerkev in starejši objekti so le nekatere od znamenitosti, ki jih predstavijo učencem. V celoti vodstvo šole ocenjuje, da je domoznanski program na šoli dober, dalo pa bi se ga še izboljšati.

Šolske projekte, predvsem raziskovalne naloge, podpira tudi Občina. Projekti spadajo med najpomembnejše šolsko domoznansko izobraževanje. Z vsakoletnim razpisom Občina spodbuja učence k brskanju in pisanju o znanih krajanih (s posebnim poudarkom na že pokojnih ljudeh, kot je npr. Janez Hausenbichler),¹ zgodovini Žalca, arhitekturnih, kulturnih in drugih posebnostih kraja itd. Najboljši projekti so seveda nagradjeni.

V nalogah se spodbuja lokalno obarvano raziskovanje. Učenci iz centralne (matične) šole v Žalcu raziskujejo Žalec in njegove značilnosti, učenci iz podružnic pa se posvečajo svojim krajem. Učenci podružnične šole Ponikva so na primer v šolskem letu 2005/06 popisali kapele v svoji krajevni skupnosti.

Učni načrt OŠ Žalec močno poudarja pomen hmelja, kar je seveda razumljivo. Pri tem se zanašajo na pomoč žalskega Hmeljarskega inštituta, s katerim izjemno dobro sodelujejo. Učenci ga obiskujejo na naravoslovnih dnevih, vodstvo inštituta pa za njih vsako leto pripravi kviz o hmelju. Tudi področje hmeljarstva je dobro pokrito z raziskovalnimi nalogami: sušilnice, šege ob obiranju, tehnološki postopki gojenja hmelja ipd. so le nekateri naslovi. Šola še vedno hrani odlično maketo hmeljske sušilnice, ki je bila izdelana ob eni takih nalog. Hmelj je šolo zaznamoval še globlje, saj so si za svoj emblem izbrali stilizirano kobuljico, ta simbol pa se pojavlja v številnih oblikah: kot relief, obleka oziroma maskota, v katero se ob različnih priložnostih oblečejo učenci, kot grafika itd. Avtorica emblema je učiteljica likovne vzgoje. Da učenci res živijo s hmeljem (in se z njim tudi identificirajo), dokazuje tudi suh hmelj, ki je v vsakem razredu na vidnem mestu.

»Kamor pogledaš: hmelj, hmelj, hmelj ...«

Nesporno je hmelj v Spodnji Savinjski dolini najmočnejši vidik identitete, nikjer pa se to ne kaže bolj kot v materialni (snovni) kulturi, ki likovno ali drugače predstavlja to kulturno rastlino; Savinjčani so jo ustvarili in jo uporabljajo zunaj konteksta te agrarne panoge. To pomeni, da se hmelj in z njim povezane podobe (recimo hmeljevke) pojavljajo na javnih mestih kot spomeniki, grafiti in druge stenske slike, uporabljajo se kot logotipi društev in maskote družbenih skupin, pojavljajo pa se tudi v javnih publikacijah, kot so turistični prospekti in podobno. Raziskovanje tovrstnega pojavljanja hmelja nam lahko veliko pove o odnosu ljudi do omenjene rastline oziroma o simbolni moči hmelja pri identifikaciji Žalčana oziroma Savinjčana.

Vse objavljene fotografije so iz Žalca; bolj ko se iz njega oddaljujemo, manj je likovno ali drugače upodobljenega hmelja v »nehmeljskem« kontekstu. To dejstvo ima več razsežnosti in dva vidika: žalskega in tistega iz drugih krajev oziroma občin. Mesto Žalec je nesporni center hmeljarske industrije v Spodnji

¹ Janez Hausenbichler (1838–1896) je bil narodni gospodar in politik iz Žalca. Sprva se je posvečal medicarski obrti, ki jo je opustil, ko se je posvetil gospodarjenju na svojem domu v Žalcu. Ustanovil je prvo čitalnico v Žalcu, po njegovi zaslugi pa je v tem kraju potekal II. Slovenski tabor. Bil je med prvimi hmeljarji v Savinjski dolini, o hmeljarstvu pa je poučeval tudi svoje rojake in napisal *Navod o hmeljarji* (1882) in s tem začrtal smernice hmeljarstva pri nas. (Povzeto po: *Slovenski biografski leksikon* 1925, 298.)

Maskota OŠ Žalec,
stilizirana hmeljska kobula.
Foto: Ambrož Kvartič,
3. 10. 2006

Savinjski dolini, kar pomeni dvoje: 1.) da ima (neuradno) monopol nad uporabo hmelja tudi v drugih kontekstih 2.) da zaradi moči hmeljarstva druge identifikacijske točke Žalca zbledijo oziroma imajo manjšo veljavo. Z oddaljenostjo od Žalca imajo drugačne identifikacijske točke večjo moč in so v apliciranih kontekstih večkrat uporabljene. Še več, s tem ko posamezni kraji Spodnje Savinjske doline poudarjajo svoje lastne posebnosti, ki niso povezane s hmeljem, poudarjajo tudi ločenost od občine Žalec, ki je bila do leta 1998 osrednja občina te doline. V drugih krajih sem zasledil likovno upodobitev hmelja na javnem mestu kot sredstvo za predstavitev kraja ali kakšne družbene skupine lokalnega značaja le še na treh mestih: v Preboldu in Latkovi vasi (občina Prebold)² ter v Braslovčah.³

Med posameznimi kraji se ustvarjajo razlike na lokalnih identifikacijskih točkah. Kadar pa se pojavi potreba po identiteti Savinjčana, ponavadi stopi v ospredje prav hmelj kot najmočnejši povezovalni in predstavitveni element. Tudi to se najbolj pokaže v njegovih aplikacijah.

Z rabo hmelja v navedenih kontekstih se proces identifikacije z njim širi, in se, kar je najpomembnejše, ohranja, saj ga za svojega jemljejo tudi ljudje, ki z njim niso povezani. Žalec oziroma Savinjska dolina imata močno ikono, na kateri je zgrajenih veliko identitet (društva, itd.), lahko pa (bi) se jo uporabi(lo) še mnogo širše.

Hmelj za turiste

Ljudje radi pokažemo to, na kar smo ponosni, in to, s čimer čutimo in je tudi sredstvo naše predstavitve navzven. Tako se na podlagi lokalnih posebnosti oblikuje tudi turistična ponudba. Omenjeni način je v zadnjem obdobju povezan z razvojem ekoturizma, ko hoče turist spoznati kraj, njegove posebnosti, ljudi, navade itd. Turistična ponudba bi se morala prilagajati predvsem tovrstnim turistom, kar pa turističnim delavcem v Savinjski dolini še ni uspelo oziroma so o tem šele začeli razmišljati. Ikona hmelja, ki človeka zbode v oči na vsakem koraku po Savinjski dolini, je še premalo izkoriščena v »zunajsavinjske« namene. Redke trgovine s spominki in darilni butik premorejo zelo malo s to rastlino povezanih izdelkov spominkarske ali druge industrije. Hmeljevo žganje in suh hmelj v vrečki sta poleg redkih likovnih upodobitev edina spominka, ki ju turist lahko odnese domov in reče, da je bil v dolini, znani po hmelju. Namesto tovrstnih spominkov prodajajo idrijske čipke in podobne izdelke, s katerimi se identificirajo drugi slovenski kraji.

² V obeh primerih stilizirana grafična upodobitev hmelja ob imenih krajev, izpisanih na javnih mestih (npr. ob cesti).

³ Bar Kobula.

Spomenik hmeljarjem, ki stoji v neposredni bližini cerkve v centru žalskega trga, je največji spomenik v kraju.

Foto: Ambrož Kvartič,
3. 10. 2006

Znak Lions kluba Žalec.

Foto: Ambrož Kvartič,
3. 10. 2006

Ženski roketni klub Celeia iz Žalca, najmočnejše športno društvo v žalski občini.

Foto: Ambrož Kvartič,
3. 10. 2006

Lekarna Žalec.

Foto: Ambrož Kvartič,
4. 10. 2006

Spominki, povezani z drugimi identifikacijskimi točkami, sicer obstajajo, vendar so zelo neizraziti ali neizvirni. Tak primer so pralinéji Rista Savina. Tudi turistični delavci sami priznavajo, da je s spominki v Žalcu slabo, saj njihov potencial ostaja neizkoriščen na račun neprimernih spominkov.

Turistična ponudba Žalca se premalo ozira tudi na pivo, ki je končni cilj hmeljarske industrije. V Savinovi hiši je galerija oblikovalca Oskarja Kogoja, ki je prav za Žalec izdelal pивske vrčke; ekskluzivno jih smejo prodajati zgolj v omenjeni galeriji. Vrčki so najbolje prodajano in najbolj priljubljeno protokolarno in poslovno darilo v občinah Spodnje Savinjske doline. Z njimi

Košarkarski klub Savinjski Hopsi – iz angleške besede hop za 'hmelj' – ima sedež na Polzeli, vendar predstavlja celo dolino, ki zanj tudi navija. Nekaj njegovih športnikov (npr. Beno Udrih) je proslavilo ime cele doline.

Foto: Ambrož Kvartič,
3.10.2006

pa se ponudba tudi konča. Čeprav pivovarstva v Žalcu in okolici ni (več), pa je to vsekakor potencial, ki omogoča izpeljavo dobrih rešitev.

Savinjčani tistega, na kar so ponosni, še ne znajo ali pa nočejo predstaviti širši javnosti, vsekakor pa jim ni treba iskati daleč, samo pogledati morajo hmeljišča in hmelj, rastlino, ki ji sami pripisujejo največji pomen za svoje kraje.

Mistika hmelja?

Hmeljarstvo je relativno mlada gospodarska panoga,⁴ celo premlada, da bi temeljiteje pretresla področje duhovne kulture Savinjanov. Če so se na Slovenskem okoli nekaterih drugih gospodarskih panog (prašičereja, vinogradništvo ipd.) izoblikovali celi sistemi človekovih interpretacij, tega za hmeljarstvo nikakor ne moremo trditi. Stoletje in pol, kolikor je hmelj prisoten v Savinjski dolini, je očitno premalo, da bi panoga dolino širše zaznamovala. Ledinska imena v povezavi s hmeljem so zanemarljivo redka,⁵ priimkov ali domačih imen, ki bi se izoblikovala iz omenjene panoge ali njenih spremljevalnih dejavnosti, pa sploh ni. Inštitucija starešinstva, ki jo bom pozneje opisal, je stara šele 40 let in ne temelji na tradiciji, ki bi se oblikovala ob hmeljarjenju. Ljudske pesmi o hmeljarjenju in hmelju ni niti ene, hmelj pa se zelo redko pojavlja v pregovorih, rekah in stalnih besednih zvezah. Pomanjkanje tovrstnih kulturnih elementov je vsekakor zanimivo in zgovorno.

Hmeljarji so kot posamezniki prakticirali tudi religiozno življenje, vendar kot družbena skupina (hmeljarji) s Cerkvijo neposredno nikoli niso sodelovali. V župnijski kroniki žalske župnije ni zapisano, da bi bila kadar koli darovana maša za dobro hmeljsko letino ali kaj podobnega. Sedanji župniki v Spodnji Savinjski dolini se niti ne spomnijo, da bi jih hmeljarji pred sezono kdaj prosili za blagoslov hmeljišč. Med blagoslovnimi besedili rimskokatoliške Cerkve niti ni obrazca, ki bi se nanašal na hmelj. Maša ob začetku hmeljskega likofa v Petrovčah se je v zadnjih nekaj letih brala po naročilu organizatorja likofa, to je Občine Žalec, torej pobuda zanjo ni prišla iz vrst hmeljarjev. Edino okrasitev cerkva s hmeljem na zahvalno nedeljo v začetku novembra kaže na to, da hmeljarji v pridelavo hmelja vpletajo tudi božjo previdnost. Dovolj zgovoren podatek o navezavi hmeljarjev na cerkev in njena obredja pa je že presenetljivo dejstvo, da hmeljarji (in hmelj) nimajo svojega cerkvenega zavetnika.

Odkod torej močno poudarjanje hmelja kot identifikacijske točke? Hmelj je dajal, po besedah enega od sogovornikov, najbolj

4 V Savinjski dolini so prvi, sicer neuspešni poskusi hmeljarenja izvajali že pred letom 1860, prvi pravi hmeljski nasad pa je zasadil Janez Hausenbichler (glej Gradnja identitete) leta 1876. Do dokončne uveljavitve hmeljarstva kot najpomembnejše gospodarske panoge je prišlo v osemdesetih in devetdesetih letih 19. st., ko so visoke cene hmelja spodbudile ukvarjanje s to industrijsko rastlino tudi med manjšimi kmeti Savinjske doline. Postopek uvajanja hmeljarstva se je simbolično zaključil leta 1902, ko je bila v Žalcu ustanovljena hmeljarska zadruga. (Prim.: *Pol stoletja ...* 2002: 20–29; Baš 1925: 40–43.)

5 Pri raziskovanju sem odkril le eno tovrstno ime. Šlo je za manjše polje koruze, ki pa ga je družina mojega sogovornika imenovala »hmeljišče« (hmeliše), saj naj bi tam še pred osmimi leti pridelovali hmelj.

Turistična predstavitev Spodnje Savinjske doline temelji na hmelju. Starejša propagandna fotografija nesporno povezuje »zeleno zlato« in dolino.

Foto: Ambrož Kvartič, 4. 10. 2006

zanesljiv zaslužek. Če poznamo zgodovino pridelovanja hmelja in z njim povezane trgovine, lahko hitro ugotovimo, da se je tako močno usidral med prebivalce Spodnje Savinjske doline samo zaradi golega posla in denarja. Človek povečuje stvar, ki mu koristi, in glede na to, da je hmelj v Savinjsko dolino prinesel ogromno bogastvo, je položaj razumljiv. Zaradi materialnega vidika in čiste dobičkonosnosti je hmelj postal osrednja savinjska rastlina, izgubil pa je (če jo je sploh kdaj nosil) »romantiko«, ki bi jo delili vsi Savinjčani.

Institucija hmeljskih starešin

Hmeljski starešina je častna funkcija, ikona hmeljarjenja in najmočnejša identifikacijska točka »kaste« hmeljarjev. Gre za ljudi, ki so v hmeljarstvu preizkušeni in spoštovani in se jim s podelitvijo naziva starešine dodeli tudi določeno priznanje. Ko si enkrat starešina, si to do smrti, kar daje instituciji še dodatno težo in pomen. Živeči starešine se družijo v t. i. Zboru hmeljarskih starešin in so registrirani kot društvo.

Vsako leto se na dan hmeljarjev (nekje sredi avgusta, datum se spreminja) izbere novega hmeljskega starešino, volilno pravico imajo vsi stari še živeči starešine. Ponavadi ni volitev, ampak se o novem iniciirancu doseže konsenz, važno pa je, da je v predhodnem obdobju (preteklih sezonah) pomembno prispeval k hmeljarski panogi. Ni niti nujno, da je starešina gojitelj, glavno je, da se na nek način z njim ukvarja. Starešinstvo pokriva vsa »hmeljerodna« območja v Sloveniji, ne zgolj Savinjske doline, in tako na vsake pet let izberejo starešino, ki ne izvira iz občin ob Savinji. Inicijacija je preprosta: po uvodnem nagovoru njegovega predhodnika prejme novi starešina pomanjšanega mačka (hmeljarsko orodje) in hmeljarski prapor ter pripravi svoj govor, v katerem se zahvali. Vsak starešina nosi obleko, ki jo dobi v trajno last in je narejena po enotnem kroju.

Poleg hmeljskega starešine poznajo tudi lik hmeljske princese, ki pa ima mnogo manjšo težo kot moški hmeljski lik in se dejansko pojavlja »zgolj zaradi publike« (dobesedni navedek sogovornikovih besed). Hmeljska princesa je mlado, 16- do 20-letno

*Tudi zveze društev – med njimi zveza turističnih društev – celotne doline povezuje skupna podoba hmelja.
Foto: Ambrož Kvartič,
4. 10. 2006*

*Hmeljevo žganje (»hmeljev šnops«) na polici cvetličarne v Žalcu.
Foto: Ambrož Kvartič,
4. 10. 2006*

dekle, ki prihaja s hmeljarske kmetije, če je le mogoče iz istega kraja, kot je starešina. Tako kot starešino tudi princeso volijo, vendar pa njena funkcija ni doživljenjska. Inicijacija princese se izvrši iz izročitvijo pomanjšanega škafka za obiranje hmelja ter zlate hmeljske kobuljice, ki je obesek za okoli vratu. Vsaka princesa si sama priskrbi obleko, ki pa mora biti v barvi hmelja, enotni kroj kot pri starešinah pa ne obstaja.

Starešina je simbolna in častna funkcija, zato so tudi njegove naloge bolj simbolne narave. Med obiranjem hmelja skupaj s princeso obereta občinsko njivico, ducat hmeljevih sadik na hmeljevkah, ki je v Žalcu pred dvorano Drugega slovenskega tabora. S tem se sezona obiranja uradno odpre. Sledi pojavljanje ob različnih s hmeljem ali pivom povezanih priložnostih, kot so likofi, odprtja objektov, povezanih s hmeljem, pohod po hmeljarski poti itd. Lani so starešine ob hmeljarskem likofu v Petrovčah varili tudi vsak svoje pivo in med sabo tekmovali. Šele aktualni hmeljski starešina je dobil tudi manj protokolarno vlogo; udeležil se je namreč svetovnega kongresa hmeljarjev v Nemčiji.

Hmeljske starešine in princese se izbira šele 45 let, kar pomeni, da ti ljudje in z njimi povezani dogodki in obredja ne izhajajo iz kakšne pretekle tradicije, kar samo še podpira gornje razmišljanje o mistiki hmelja. Dejansko je omenjena funkcija izšla iz želje po zabavi hmeljarjev (prvi trije starešine so bili tako rekoč »mistri« hmelja in se jim je reklo hmeljski principi), šele pozneje je prerasla v častno institucijo, ki jo hmeljarji spoštujejo in jo poskušajo doseči, vendar je bilo že prepozno za kaj več. Starešine se danes namreč borijo, da bi imeli več besede pri načrtovanju letin, ocenjevanju sort, nadzoru nad trgovino itd., saj so izkušeni hmeljarji, ki se zavedajo, da bi lahko s svojim znanjem marsikaj izboljšali, vendar pa te vloge nikakor ne morejo dobiti. Hmeljski starešina je kljub dodelani podobi premalo izkoriščen aspekt hmeljarjenja tudi zunaj hmeljarskih vrst (turizem, promocija).

Sklep

Zbrani podatki kažejo, da Spodnjo Savinjsko dolino (nekdanjo občino Žalec) lahko obravnavamo kot samostojno geografsko, predvsem pa kulturno entiteto, kar pa seveda še zdaleč ne pomeni, da je to zaprta enklava, v kateri nikoli v zgodovini ni prihajalo do interakcij z drugimi entitetami. S tem mislim na elemente, ki jih imajo Savinjčani za svoje in okrog katerih konstruirajo lastno pripadnost temu geografsko zaključenemu prostoru. Ti simboli utemeljujejo kolektivno identiteto Savinjčanov; med njimi so nekateri endemični, drugi sposojeni, v vsakem primeru pa so simbolna lastnina, nujna za izgradnjo kolektivne identitete.

Med njimi je hmelj najmočnejši in najpogosteje tako tudi predstavljen. Agrarna panoga, ki je prišla v dolino sredi 19. stoletja, je tako celovito pretresla tamkajšnje življenje, da je najvišje na lestvici v simbolnem sistemu, ki ga Savinjčani uporabljajo za utemeljevanje sebe in svojega življenjskega prostora. Pojavlja se vsepovsod. Najprej so tu hmeljišča, ki ustvarjajo značilno veduto doline. Poleg teh »primarnih« simbolov pa se pojavljajo številne, predvsem likovne aplikacije (zaščitni znaki, izveski, kipi itd.), ki na eni strani konstruirajo kolektivno pripadnost skupini, imenovani »Savinjčani oziroma Žalčani«, na drugi strani pa z njimi neprestano utrjujejo lastno vlogo. Že sprehod po Žalcu razkriva moč hmelja kot simbola, okoli katerega se vrtijo mesto, občina in dolina.

*Prizor z lanskoletnega Dneva hmeljarjev v Braslovčah.
Foto: Davorin Vrhovnik,
13. 8. 2006*

V Spodnji Savinjski dolini lahko opazujemo zanimiv trend »selitve« identitet. Kar je prej veljalo za identifikacijski element celotne doline, ki jo je pokrivala velika občina Žalec, je zdaj (po letu 1998, ko se je občina razdelila na šest manjših občin) postalo predvsem (če že ne izključno) identifikacijski element kraja in nove občine Žalec. V drugih občinah se oblikujejo nove identitete, pogosto precej drugačne, kot so jih tam poznali pred združitvijo občin. Če upoštevamo, da je večino prejšnjih identifikacijskih elementov Spodnje Savinjske doline vzela »za svoje« občina Žalec, lahko sklepamo, da se nove mlade občine s procesom razvijanja novih identitet tudi na simbolni ravni ločujejo od svojega prejšnjega upravnega središča Žalca. Ustvar-

janje novih identitet in simbolov, ki jih utemeljujejo v novih občinah, je svojevrsten pojav, ki bi si vsekakor zaslužil posebno obravnavo. Zaradi omejenega časa sem temu vprašanju posvečal zelo malo pozornosti.

Kako lahko zbrani podatki doprinesejo k novoustanovljenemu muzeju? Najprej so tu že prej poudarjene identitete, povezane s hmeljem in hmeljarstvom, neposredno povezane s predmetom muzejske predstavitve. Pomembne so zato, ker kažejo na pomembnost hmelja za geografski prostor, kjer bo muzej stal in deloval. Njihovo vrednost za muzejsko zbirko vidim na dveh ravneh:

- Kot dopolnilo zbirke v smislu muzejskih eksponatov. Tu mislim predvsem na muzejsko predstavitev likovnih upodobitev hmelja ali njegovih delov (npr. kobul) zunaj agrarnega konteksta (o tem pišem v poglavju »Kamor pogledaš: hmelj, hmelj, hmelj ...«).
- Kot možnost aplikacije za dopolnitev muzejske ponudbe; spominkarska industrija, izobraževalni programi za domačine (domoznanstvo ...), design muzejskih prostorov itd.

Drugi simboli in identitete, ki iz njih izhajajo, pa so dobrodošli ob muzejski predstavitvi »lokalnega«, spodnjėsavinjskega, tistega, s čimer se Savinjčani istovetijo, pa ne temelji na gospodarski panogi hmeljarstva, torej pri takšni predstavitvi, kot jo predvideva in jo poskuša zaobjeti eko-muzej.

Raziskava, na podlagi katere je nastalo pričujoče besedilo, je zgolj poskus razumevanja nekega geografskega področja in elementov, ki omogočajo ljudem, da se z njim identificirajo. Vsekakor premalo za celovito razumevanje obravnavanega problema. Potreba po tovrstnih raziskavah pa bo še velika, sploh če

bo projekt uresničen tako kot je zastavljen in bo muzej zaživel tako, kot si želimo vsi, ki smo (bomo) kakor koli sodelovali pri njegovi ustanovitvi.

Post scriptum

Še pred objavo prispevka je območje Braslovč in Gomiljskega v Savinjski dolini prizadelo hudo neurje, ki je poleg povzročene velike škode na objektih in poljščinah prav med obiranjem uničilo tudi večino pridelka hmelja ter podrlo nekaj hmeljišč. Ob poznavanju močne simbolne vrednosti hmelja za te kraje lahko še lažje razumemo stisko tamkajšnjih prebivalcev.

Literatura:

BAŠ, Franjo: Hmeljarstvo v Savinjski dolini. *Geografski vestnik* let. 2/1, 1925, 40–52.

CANKAR Izidor in Franc Ksaver Lukman (ur.), *Slovenski biografski leksikon: 1. knjiga (Abraham-Lužar)*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925.

HUDALES, Jože: Muzej hmeljarstva: idejni osnutek in vsebinska zasnova muzeja v Žalcu. Neobjavljeno besedilo. 2003.

JUŽNIČ, Stane: *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1993.

VIRANT, Majda (ur.): *Pol stoletja hrama zelene učenosti: Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo praznuje petdesetletnico*. Žalec: Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo Žalec, 2002.

Datum prejema članka v uredništvo: 30. 5. 2007.

KULTURNA PRESTOLNICA EVROPE 2012: SLOVENSKO MESTO

Izvleček

Prispevek v dveh delih predstavlja projekt kulturna prestolnica Evrope. V prvem delu so navedene nekatere značilnosti preteklih dogodkov med letoma 1996 in 2003. Strnjeni podatki prikazujejo sponzorje, vodstveno strukturo, cilje mest, rezultate, najbolj obiskane dogodke, primerjave gostov in drugo. V drugem delu so predstavljeni kulturni turizem kot ena najmočnejših gospodarskih panog v Sloveniji in svetu, identiteta kot pomembna komponenta prebivalcev evropskih držav, in priložnosti, ki jih imajo posamezna mesta v letu, ko nosijo naziv kulturna prestolnica Evrope. Sklepni del je namenjen razmišljanju o (ne) sodelovanju ekonomske in etnološke stroke v praksi, saj konkretnjšega sodelovanja med njimi v slovenskem turizmu ni; sodelujejo skoraj izključno na akademski ravni.

Abstract

Divided in two parts, the article presents the European Capital of Culture project. The first part looks at some characteristic features of past events between 1996 and 2003 and lists data on sponsorship and management structure, principal objectives of the cities that had held the title and the ensuing results, most popular events, visitor structure, etc. The second part focuses on cultural tourism as one of the strongest branches of economy in Slovenia and elsewhere in the world; identity as an element of considerable importance for Europeans; and opportunities presented to a city selected for this status. In conclusion of his paper, the author reflects on cooperation – or rather its absence – between economy and ethnology that could be applied in Slovene tourism; unfortunately, such cooperation exists merely on academic level.

Uvod

Projekt kulturna prestolnica Evrope oziroma evropska prestolnica kulture spada med večje kulturne dogodke, ki jih pripravljajo evropska mesta. Kot članica Evropske unije¹ ga bo v letu 2012 gostila tudi Slovenija. Kompleksnost in obsežnost projekta in velika finančna sredstva terjajo kakovostno organizacijo, zaradi česar je treba že zgodaj poskrbeti za strategijo razvoja mesta, ki mora biti v prvi vrsti usmerjena v razvoj kulturnega turizma. Ta namreč prinaša dohodke, ki so nujno potrebni za obnovo arhitekture in organiziranje posameznih dogodkov.

Zgodovina dogodka

Ker je akcija kulturna prestolnica Evrope v slovenskem prostoru še relativno neznan, sem se najprej osredotočil na kratko zgodovino in spremembe ter mejnike v njenem razvoju. Nastala je leta 1983 na pobudo tedanje grške ministrice Meline Mercouri. Prvo mesto s tem nazivom so bile leta 1985 Atene, ki so si zadale za cilj približati kulturo v mestih evropskim prebivalcem in ustvariti podobo evropske kulture v celoti (Richards 2000: 161). Prvotni koncept je bil zasnovan tako, da bi si države članice Evropske unije sledile po abecednem redu, v vsaki državi pa bi izbrali eno mesto, v katerem bi se skoncentriralo kulturno dogajanje tudi drugih držav članic. Principa abecednega reda niso upoštevali (Koprivšek 2005). Do leta 1999 se je akcija imenovala evropsko mesto kulture, nato pa se je uveljavil sedanji naziv (Evropski parlament 2005). Na začetku je imel dogodek politične in družbenoekonomske cilje. Firenze (1986), Amsterdam (1987), Berlin (1988) in Pariz (1989) so ga organizirali za posebno občinstvo in visoko družbeno elito. Tako prebivalci v Amsterdamu in Berlinu dogodka niso niti zaznali. V letu 1990 je prišlo do prve spremembe; v Glasgowu so predstavili nov model, in sicer so kulturo in umetnost povezali z urbanim razvojem in s preureditvijo mesta. Škotsko mesto je naziv dobro unovčilo in ima od njega še danes velike koristi. Do leta 1993 sta omenjeni model uporabila še Dublin (1991) in Madrid (1992), nato pa je v Antwerpnu prišlo do novih sprememb, ko so se v dogodek vključili še drugi ekonomski in družbeni dejavniki, katerih glavni cilj sta bila vključitev Antwerpna na zemljevid pomembnih turističnih destinacij in okrepitev organizacijske infrastrukture mestnega kulturnega in turističnega sektorja (Hitters 2007: 284–285).

V letu 1994 so z resolucijo spremenili način izbiranja mest, saj naj si ne bi zaporedoma sledila mesta iz istega geografskega okolja; stremeli naj bi k ravnovesju med glavnimi in »podeželskimi«¹ mesti, zato naj bi v prihodnje nominirali pare mest (Koprivšek 2005). V letu 1994 je kulturna prestolnica Evrope postala portugalsko glavno mesto Lizbona, leto pozneje pa so se v Luxemburgu odločili za »državno«¹ prestolnico, kar se je izkazalo kot slaba poteza, saj je dogodek odseval utrip mesta in ne celotne države. Dansko mesto København se lahko pohvali z enim največjih obiskov: v letu 1996, ko je nosil naziv kulturna prestolnica Evrope, ga je obiskalo približno 7,5 milijona

ljudi, kar je poleg Antwerpna (10 milijonov) mejnik v številu obiskovalcev (Hitters 2007: 285). Kulturna prestolnica Evrope je bila del nacionalnega in lokalnega projekta revitalizacije danske prestolnice in okolice; zaradi dogodka je kultura postala najpomembnejši razvojni dejavnik. 12-članski vladni odbor si je za cilj zadal razvoj uspešne politične in ekonomske strategije, sprejemal je finančne odločitve in imel popolno finančno kontrolo. Pričakovano so se kot največji problem izkazali politični interesi posameznih članov (Palmer 2004: 22–23). V program so vključili – kar potrjuje njegovo interdisciplinarnost – gledališče, opero, vizualne umetnosti, film, literaturo, arhitekturo, modo, obrti (tradicionalne in moderne), glasbo (klasično, moderno, pop, rock, jazz, folk in svetovno glasbo), kulturno dediščino, zgodovino, knjižnice, televizijo, ulične festivale in parade, vsega skupaj 670 projektov. Pri obnovi infrastrukture so imele najpomembnejši delež kulturne ustanove, obnovili pa so tudi javne prostore in parke ter uredili osvetlitev in oznake. Povezali so se z mestom kulture iz leta 1996, s St. Petersburgom, s katerim so v Københavnu izvedli sedem projektov. Za finančno izvedbo so skrbeli: vlada, mestna občina, širša regija, Evropska unija, sponzorji, fundacije, donacije, denar od prodaje vstopnic, sodelujoče ustanove in drugi. Opazen je bil porast prenočitev gostov glede na leto 1995 (10,1 odstotka), medtem ko se je v letu 1997 obisk glede na leto 1996 zmanjšal le za 1,57 odstotka. V letu 1996 sta narasla tudi obiska muzejev (11,2 odstotka) in gledališč (6 odstotkov). Obnovljene so bile kulturne ustanove, veliko je bilo narejenega tudi na področju trajnostnega razvoja kulturnega dogajanja in mednarodne prepoznavnosti mesta (Palmer 2004: 25–33).

Kulturna prestolnica Evrope je leta 1997 postala Grčija z mestom Solun. Pred samim dogodkom so si kot najpomembnejši cilj zadali izboljšanje kulturne infrastrukture, med druge cilje pa spadajo mednarodna razpoznavnost, dolgoročni kulturni razvoj ter privabljanje domačih in tujih gostov. 15-člansko vodstvo je imelo številne probleme, med drugim različne politične interese, neusklajenost vodenja, neuspešno vzpostavljanje sodelovanja med nekaterimi člani in preveč predvidenih sprememb. Največ zanimanja je bilo za koncert skupine U2, zaklade grških gora, avtomobilsko dirko, grško-italijanski karneval in baletni večer. Prenovili so pet gledališč in zgradili osem novih ter približno 15 mestnih kulturnih centrov in serijo novih folklornih muzejev, muzejev antičnih umetnin, židovske zgodovine in sodobne umetnosti. Žal se takrat niso povezali z Ljubljano, v kateri je takrat potekal Evropski mesec kulture. Slednja akcija je podobna kulturni prestolnici Evrope, le da je krajša in namenjena predvsem srednje- in vzhodnoevropskim državam. Stroški v Solunu so presegli prihodke za malo manj kot sedem milijonov evrov. Problemi so nastajali tudi zaradi omejene strategije, managementa, pomanjkljivega časa načrtovanja, političnih problemov in nesposobnega vodstva. Spodbuden je podatek, da se je obisk gostov povečal za 13,3 odstotka, vendar je informacija o prenočitvah tujih gostov bolj zaskrbljujoča, saj je bil upad tujih gostov v naslednjem letu kar 18,6-odstoten. Najboljši rezultati so se pokazali pri izboljšanju kulturne in druge infrastrukture, večje število dogodkov in novo število kulturnih organizacij, ki še vedno delujejo (Palmer 2004: 37–45).

1 V nadaljevanju EU (Evropska unija).

Leta 1998 je dobilo naziv kulturna prestolnica Evrope švedsko glavno mesto Stockholm. Moja sogovornika, svetovna popotnika, ki sta Stockholm obiskala pet let po dogodku, nista opazila posebnih novosti, organiziranih posebej za dogodek. Vendar moramo vedeti, da je Stockholm, tako kot celotna Švedska, zelo razvito mesto, kjer je turizem že nekaj časa na zelo visoki ravni. Predvidevata, da je Stockholmu sam dogodek prinesel večjo prepoznavnost in gospodarski razvoj, ki sta v Severni Evropi že dolga leta zvezda stalnica. Mesto turiste sprejme za »svoje«, domačini obiskovalcem ne kažejo kislih obrazov oziroma negativnih občutkov. Popotniki ob vrnitvi s Švedske pripovedujejo, da je navkljub visokemu standardu v državi veliko manj nevoščljivosti, negativnosti in »zategnjenosti« kot v sicer manj razviti Sloveniji (Šumer 2007: 37).

Ko je bil Stockholm izbran za kulturno prestolnico Evrope, Švedska še ni bila v Evropski uniji. Njihovi cilji so bili uvrstitve glavnega mesta na evropski turistični zemljevid, privabljanje domačih in tujih gostov, promocija kreativnosti in inovacij, ustvarjanje pravega festivalskega vzdušja, razvijanje partnerstev z drugimi evropskimi mesti idr. V vodstvu je bilo 24 članov, in sicer pet s področja kulture, trije iz agencije za regionalni razvoj in štirje z univerz in iz različnih ustanov, kar kaže, da v njem niso sodelovale zgolj politične in mestne oblasti. Med pripravo se je zamenjala vodstvena struktura, zaradi česar se je del načrtov spremenil. Svetovali so jim iz Glasgowa, Antwerpna, Lizbone, Luxemburga in Københavna, kar spet kaže na premišljeno strategijo, saj je, razen Luxemburgu, naštetim mestom dogodek uspelo dobro organizirati. Znotraj programa so bili najizrazitejši: vizualna umetnost, glasba, gledališče, dediščina, zgodovina, arhitektura in dizajn. Med najzanimivejšimi prireditvami in znamenitostmi so bili St' Art '98 (umetnost oglaševanja na Švedskem), Ice-pavillion (zgradba, zgrajena iz snega in ledu, z ledenimi kipi), Gardens and Craftsmanship project (v Rosendal Gardnu so vrtnarski strokovnjaki sodelovali z obrtniki, arhitekti, oblikovalci itd.) in Arkipelag (največji švedski projekt do leta 1998 na področju umetnosti, ki je v sedmih muzejih prikazal 32 razstav). Nova delovna mesta so se odprla na področju glasbe, gledališča in opere. S finančnega vidika je dogodek pristal na »pozitivni ničli«. Med sponzorji so bila podjetja s področij oglaševanja, bančništva, novinarstva, telekomunikacij, alkoholnih in brezalkoholnih pijač, interneta, pošte in parkirišč. Prenočitve tujih gostov so se v letu 1998 glede na prejšnje leto povišale za 0,7 milijona, medtem ko so v letu 1999 padle za 0,5 milijona, kar je 200.000 gostov več kot v letu 1997. Večino ciljev so dosegli, le na področju medijev je bilo nekaj večjih napak (Palmer 2004: 51–61).

V letu 1999 je bil naziv kulturna prestolnica Evrope podeljen nemškemu mestu Weimar. Njihovi cilji so bili proslaviti obletnico mestne zgodovine, izboljšati kulturno infrastrukturo, povečati mednarodno razpoznavnost idr. V vodstvu je bilo 11 članov, ki so si med seboj večkrat »skakali v zelje«, saj je njihove stike oteževalo prekrivanje posameznih interesov. Ljudi so najbolj pritegnili uradna parada na prostem, delavnica in orkester arabskih in muslimanskih glasbenikov Resurrection symphony v so-

delovanju s priznanim intelektualcem Edwardom W. Saidom.² Tudi Weimar je finančno pristal na pozitivni ničli, sodelovali pa so z državno vlado, mestom, regijo in Evropsko unijo. Prenočitve tujih gostov so v letu 1999 glede na prejšnje leto narasle kar za 42,9 odstotka, vendar so v naslednjih letih zabeležili strm upad, kar kaže na to, da pozneje mesto dogodka samega ni znalo izkoristiti. Tako jim tudi niso uspeli posebne pozornosti vredni dosežki (Palmer 2004: 66–73).

V letu 2000 je bil dogodek kulturna prestolnica Evrope v kar devetih mestih: Avignonu, Bergnu, Bologni, Bruslju, Krakovu, Helsinkih, Pragi, Reykjaviku in Santiagu de Compostela. Ker jim projekt ni prinesel posebnih pridobitev, bom na kratko navedel zgolj podatke o Helsinkih in Santiagu de Compostela, o katerem sem se pogovarjal s sogovornikom. Mesto je turistično zelo razvito predvsem zaradi romarjev, sam dogodek pa nanj ni imel posebnega vpliva. V Santiagu je skoraj preveč turistov, kar je za evropska mesta prej izjema kot pravilo. Glavni vir zaslужka je za številne prebivalce že mnogo let turizem. Santiago je drugo največje romarsko središče v Evropi, kar mu že samo po sebi daje poseben čar in ga priznava kot kulturno znamenitost »prve stopnje« (Šumer 2007: 38). Tudi Helsinki leta 2000 niso doživeli vrhunca kulturnega turizma, saj je mesto obiskalo le sedem odstotkov tujih gostov. Med večjimi težavami lahko omenimo finski jezik, ki se razlikuje od drugih skandinavskih jezikov in ga večina ljudi ne razume. Ponudniki storitev so zato uporabljali romanske jezike in švedščino. Helsinki niso upravičili vseh turističnih pričakovanj, kar potrjujejo ankete, raziskave in mnenja ljudi, objavljeni v najrazličnejših medijih. Sicer so tovrstne raziskave zelo nevhvaležne (panoga se hitro spreminja zaradi sodobnih medijev in drugačnih pričakovanj ljudi), vendar je zanimiv podatek, da so si obiskovalci v Helsinkih od 150 dogodkov zapomnili le 40 (Peltonen 2005: 83–90). Sam sem skoraj prepričan, da je naziv kulturna prestolnica Evrope v letu 2000 zaradi množice dogodkov v pričakovanju »milleniuma« mestom prinesel prej negativne kot pozitivne posledice (omejenih devet mest bo moralo dolgo čakati, preden bodo ponovno izbrana).

Povsem drugače je bilo v letu 2001, ko sta bili kulturni prestolnici Evrope Porto in Rotterdam, ki je presegel načrtovano število obiskovalcev; kar 2,25 milijona. Več kot 50 odstotkov obiskovalcev je bilo starejših od 40 let, le malo več kot 13 odstotkov pa je bilo starih med 16 in 24 let. Z vidika obiskovalcev so bili najpomembnejši zunanji videz mesta, mestna arhitektura in urejene vodne površine, manj pa je navdušila organizacijska plat (Hitters 2007: 285–294). Rotterdam je gradil svoj imidž na multikulturalnosti, delu, mednarodni usmerjenosti in dinamičnosti. Manj »popularne« tako z vidika domačinov kot gostov so bile nakupovalne možnosti in nočno življenje, ki pa v dogodek niti niso bili aktivno vključeni. Ljudje niso pričakovali tako široko zastavljenega dogodka in so bili sprva skeptični; pozneje so jih navdušili nekateri kakovostni dogodki (Richards in Wilson 2001: 1941–1944).

2 V Sloveniji je najbolj znan po prevodu monografije *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient* (Ljubljana: ISH, 1996; Studia Humanitatis).

Drugače je bilo s portugalskim Portom. Ker je svojo strategijo napačno zastavil, so bili rezultati pod pričakovanji. Njihov slogan »mostovi za prihodnost« je želel poudariti lepoto mestnih mostov. Ker je bistvo kulturne prestolnice Evrope kulturna dediščina oziroma kulturne znamenitosti, je slogan doživel negativne kritike. Njihov glavni cilj je bil doseči večje število kakovostnih kulturnih programov, prenovu kulturne infrastrukture in okolja, ekonomski razvoj in izboljšanje bivanja. Za prebivalce se slednje ni uresničilo, saj dogodek nanje ni naredil posebnega vtisa; tujci so bili kar zadovoljni (Hitters 2007: 294–298). V letu 2002 sta bila kulturni prestolnici Evrope belgijski Bruges in španska Salamanka, v letu 2003 avstrijski Gradec, leta 2004 italijanska Genova in francoski Lille, leta 2005 irski Cork, leta 2006 grški Patras, in nazadnje, v letu 2007, mesti Luxemburg in romunski Sibiu. Med naštetimi se mi zdi z vidika organizacije vredno poudariti avstrijski Gradec, dogajanje v drugih mestih je še premalo raziskano.

O uspehu Gradca je veliko znanega, saj je mesto z organizacijo dogodka veliko pridobilo. Zadali so si naslednje cilje: promocija inovacij in kreativnosti, vzbujanje in širjenje zanimanja za kulturo, poudarjanje mestnega »ponosa« in zaupanje. V vodstvu je bilo 11 članov, od tega sedem iz mestne oblasti, trije iz regionalne in eden iz državne uprave. Največji problem so bile občinske volitve, zaradi česar so si člani »metali polena pod noge«. Predstavili so praktično vse, kar je del njihove identitete: gledališče, opero, plese, vizualno umetnost, film, literaturo, arhitekturo, dizajn, modo, glasbo, zgodovino, dediščino, knjižnice, nove tehnologije, mestne festivale in parade, prehrano, šport, znanost, religijo, otroške in mladinske projekte. Prav tako so poskrbeli za vse starostne in (skoraj) vse socialne skupine. Otok na reki Muri je privabil neverjetnih 966.000 obiskovalcev, Bedelska trdnjava 116.000, »The Mountain of Memories« 100.255 (projekt, v katerem so prebivalci predstavili svoje osebne spomine); še slovesnost ob odprtju je privabila 130.000 obiskovalcev. Sodelovali so sponzorji z najrazličnejših področjih, s čimer so vzpostavili uspešno, za vse koristno sodelovanje. Skoraj neverjeten je podatek, da je v letu 2003 Gradec obiskalo 2.750.000 ljudi, v letu 2002 pa le 1.000.000 (Palmer 2004: 260–270). Glede na to, da je leta 2003 v Gradcu živelo 226.244 ljudi, nam je ta lahko za zgled. Uspeh mesta je bil namreč izjemen; če se bo kaj podobnega leta 2012 zgodilo v Sloveniji, bo to zelo koristilo slovenskemu turizmu. Vedeti je treba, da je politični in nacionalni pomen Gradca manjši od slovenske prestolnice, a se mu je uspelo iz kulturne anonimnosti povzpeti v višave kulturnega turizma (Inštitut za civilizacijo in kulturo 2005: 5).

Kulturni turizem in strategija Slovenije

Projekt kulturna prestolnica Evrope temelji na kakovostnem kulturnem turizmu, kar je glavni cilj vsakega mesta, ki se odloči za organizacijo tako kompleksnega dogodka. Samostojna turistična ponudba mest se je kot posledica naveličanosti ljudi z nekakovostno ponudbo (sonce – morje – pesek) pojavila šele v 80. letih (Lebe 1998: 55). Problem prihodnosti slovenskega kulturnega turizma je v tem, da je Slovenska turistična organizacija kot osrednja organizacija za načrtovanje in izvajanje promocije

države kot turistične destinacije v Sloveniji in tujini iz svojega načrta kulturni turizem enostavno izpustila. Med petnajstimi posamezniki, ki so v njihovem strokovnem svetu, je samo en strokovnjak za kulturo, kar je glede na svetovne trende občutno premalo (Inštitut za civilizacijo in kulturo 2005: 69–71). Če k temu dodamo še podatek, da je bilo leta 1995 na mednarodni ravni 565 milijonov turistov in da strokovnjaki predvidevajo, da bo v letu 2020 ta številka narasla na 1.561 milijarde (World Tourism Organization 2001: 9), kulturni turizem pa je med vsemi panogami v globalnem smislu najhitreje rastoča turistična panoga (World Tourist Organization 2001: 100), potem je očitno, da se podobne napake ne smejo ponoviti. Če k temu dodam še podatek o britanskem muzeju »Black Country«, kjer je v dvajsetih letih število obiskovalcev z 9.000 naraslo na 300.000, da so v državi Philadelphia izračunali, da vsak dolar, ki ga vložijo v kulturni turizem, vrne 55 dolarjev (World Tourist Organization 2001: 101–102), potem se vsi dvomi o napačnih strategijah hitro razblinijo.

V povprečju se v mestu, ki postane kulturna prestolnica Evrope, število turistov poveča za 12 odstotkov. Pri tem je vedno pomembnejše elektronsko trženje; leta 2004 je kar 33 odstotkov turistov informacije iskalo preko svetovnega spleta, kar je občuten porast glede na leto 2002 (17 odstotkov). Ti turisti so med vsemi najboljši potrošniki, saj v povprečju za kulturno-turistično ponudbo zapravijo več kot 1500 € letno (Richards 2007a: 15–19). Akcijo kulturna prestolnica Evrope lahko poimenujemo tudi »ekonomija izkušenj«; vsaka je drugačna in se razlikuje od osebe do osebe. V Evropi je proizvod managementa kulturnih dogodkov (npr. festivali) vse pomembnejši dejavnik razvojnih strategij. Lahko rečemo, da je raba kulturne dediščine v razvojnih strategijah Evropske unije značilnost post-industrijske ekonomije. Posamezne regije jo pogosto uporabljajo kot sredstvo za varovanje kulturne identitete. Najpomembnejši člen razvojnih strategijah so (kulturni) turisti, ki jih zanima spoznavanje identitete »drugih« (Richards 2001: 56–59).

Mesto mora obiskovalcem ponuditi tudi druge kulturne znamenitosti, kot so muzeji, verske stavbe, značilne hiše, gradovi itd. Turistični razvoj se lahko začne tudi z eno samo večjo turistično znamenitostjo. Dober primer za to je Guggenheimov muzej v Bilbau. Bilbau do izgradnje muzeja, ki so ga v ekstravagantnem slogu zgradili po zamislih arhitekta Gehryja, ni poznalo množičnega navala turistov. Po odprtju muzeja je Baskijo v povprečju obiskalo 31.453 dodatnih turistov na mesec, več kot polovica (54 odstotkov) zaradi posledic »Guggenheimovega učinka«. Gostje so iz višjega oziroma visokega cenovnega dohodkovnega razreda, kar ima ugoden vpliv na hotelirstvo, zgradili so novo letališče, Deutsche Bank, Barclays in ABN Amro pa kar tekmujejo za čim boljše lokacije. Zaradi ure, ki jo je Pierce Brosnan nosil v filmu »The World is not Enough« (eden v seriji filmov o Jamesu Bondu), je prestižna švicarska urarska hiša Omega prvo špansko trgovino odprla prav v Bilbau. Uspeh muzeja je mestnim oblastem zagotovil sredstva, s katerimi bodo zgradili ustrezno mestno infrastrukturo (Konečnik in Gorjan 2001: 234–235).

K prepoznavnosti mesta prispevajo tudi športni dogodki, na primer olimpijske igre leta 1992 v Barceloni, ki so povzročile

razpoznavnost mesta in prispevale k urbanemu razvoju ter prepoznavnosti celotne Katalonije (Richards 2007b: 259). Kar 265 dogodkov je bilo lokalne narave (od skupno 440), kar dokazuje, da kulturni dogodki niso namenjeni le turistom, ampak tudi lokalnemu prebivalstvu. V promocijo mesta morajo biti vključene turistične organizacije tako na državni kot tudi na lokalni ravni (Richards 2007b: 265–267). Mesto in država se ne smeta sramovati svoje zgodovine, ki je del njune identitete. V nasprotnem primeru se lahko zgodi tako kot na Balkanu, ko so se začele v turškem stilu graditi palače, mestne hiše, velike tržnice in cerkve, moderne avenije in široke ulice z mrežo tramvajskih prog in javno razsvetljava. Med tem procesom so balkanska mesta izgubila svoj prepoznavni arhitekturni značaj. Ljudje so pričeli opičje posnemati Evropo in slediti modi, kot so jo narekovali Pariz, Pešta in Dunaj, vsak si je prizadeval za kar najbolj evropski videz. Cena za modernizacijo oziroma »evropeizacijo« je bila velika, saj so hkrati z zunanjo podobo balkanska mesta izgubila tudi svojega duha, s čimer so izgubila svojo zgodovino (Jezernik 1998: 268–270).

Slovenija si podobnih napak v letu 2012 nikakor ne sme dovoliti. Čeprav se nam bo mnogokrat, in verjetno tudi takrat, zgodilo, da bodo tujci zaradi preteklosti Slovenijo videli kot socialistično državo (Konečnik 2006: 89–90), se moramo zavedati, da je to del naše zgodovine, ki je ne smemo izbrisati ali se je sramovati, saj bi tako izgubili del svoje identitete. Številni slovenski razumniki se sprašujejo, zakaj se Slovenci tako zlahka odpovedujemo svoji suverenosti, ali sploh vemo, kaj početi s svojo državo in ali smo jo zmožni upravljati v skupno korist. Morda bomo Slovenci v Evropski uniji sčasoma izgubili svojo suverenost, ne pa kulture, saj je ta vse pomembnejši gradnik evropskega kulturnega mozaika. Slovenska zgodovina je bila ves čas evropska, kakršen pomen je »evropskost« v posameznem obdobju pač imela (Toplak 2003: 139, 143). Ker prav kultura ločuje posamezne narode od drugih, je organizacija dogodka kulturna prestolnica Evrope priložnost, da se kultura ohrani, razvija in predstavi državljanom drugih držav, ki se bodo tako lahko soočili z nekaterimi dosedanjimi stereotipi. V zadnjih letih je promocija kulture posameznih držav postala pomemben del politike Evropske unije, saj kultura kot »lepilo« povezuje posamezne evropske države. Naloga akcije kulturna prestolnica Evrope je med drugim namenjena prikazovanju različnosti unije. Mesto naj bi predstavilo tako lastno kulturo kot tudi kulturo Evropske unije (Richards in Wilson 2001: 1936).

Slovenija kot ena manjših držav lahko s pomočjo nekaterih svojih mest predstavi celotno državo, vendar pa ne sme ponoviti napake Luxemburga iz leta 1995. Slovenska kulturna prestolnica Evrope bo Maribor, s katerim bodo morala sodelovati tudi nekatera druga slovenska mesta in regije; le to bo prineslo pozitivne rezultate. Izbor Maribora za kulturno prestolnico Evrope je manjše presenečenje, saj so se dolgo širile nepreverjene govorice, da sta glavna kandidata Celje in Ljubljana. Pohvalno je sodelovanje Maribora z drugimi kraji, vendar nikakor ne vidim povezave z Novim mestom, saj se pokrajini razlikujeta tako geografsko kot kulturno. Poleg Novega mesta bodo z Mariborom sodelovali Murska Sobota, Ptuj, Slovenj Gradec in Velenje. Iz izkušenj drugih mest se moramo naučiti poiskati glavne zna-

čilnosti Maribora in način njihove predstavitve. Ice Pavillion v Stockholmu iz leta 1998 je zgleden primer izbire nečesa, po čemer je neka pokrajina znana. Le redki bi zanikali, da Švedske (oziroma vseh skandinavskih dežel) ne povezujejo s snegom in z ledom. Slovenija ne sme zapasti v najrazličnejše folklorizme ali podleči globalnim »trendom«. Dogodek bo brez dvoma največja in najtežja preizkušnja na kulturnem področju v Sloveniji, kar je lahko ali zlata jama ali polomija.

Priložnosti in zaključek

Pomen kulturnega turizma je vedno večji in nič ne kaže, da bi se ta spremenil. Priložnosti bo iz leta v leto več, več bo tudi turistov in kakovostne ponudbe. Ljudje si želijo potovati, kakovost so pripravljani plačevati, veliko zanimanje je tudi za mesta. Prav tako je v vzponu »živa« kultura, za katero je dober primer Gradec, ki je organiziral pripovedovanje spominov. Organizacija takega dogodka pripomore k novim delovnim mestom (stalnim in začasnim), priložnostim za različne stroke, prepoznavnosti Maribora in Slovenije, razvoju mest in kakovostnemu turističnemu razvoju. Etnologi imamo pri takšnih dogodkih priložnost, da se vključimo v načrtovanje, pripravo in promocijo posameznih dogodkov znotraj programa. Smo poznavalci načina življenja ljudi, njihovih šeg, običajev, kulturne in stavbne dediščine, plesov, praznikov, folklorne idr. Nizka raven sodelovanja med etnologi in ekonomisti se mora kmalu spremeniti. Če bo dogodek organiziran na kakovosten način, bodo gostje pripravljani plačati več, število obiskovalcev se bo povečalo in odprle se bodo priložnosti za trajnostni razvoj mesta. Etnologi v sodelovanju z ekonomisti lahko pripravimo kakovosten program, ki bo omogočil večji dobiček in večjo prepoznavnost v dogodek vključenih mest.

Trdim, da sodelovanje etnologov z ekonomisti prinaša boljše rezultate, saj ni več treba poudarjati izjemne moči kulturnega turizma v svetovnem gospodarstvu. Kulturni turizem mora temeljiti na kakovosti ponudbe z močnim tržnim in managementskim »aparatom«. Čeprav se v javnosti odnos med ekonomisti in humanisti prikazuje negativno, pa si ravno v tej panogi lahko sežemo v roke. Etnologi moramo izkoristiti priložnosti tudi v drugih evropskih mestih, ki bodo v prihodnosti kulturne prestolnice Evrope, moramo pa se vključiti čim bolj aktivno in razmišljati ekonomsko. Opravljene raziskave je treba pozneje aplicirati, pripraviti konkretne predloge, jih preveriti z najrazličnejšimi analizami ter »proizvod« na trgu tudi prodati. Mnogi primeri v Evropi in svetu kažejo, da se trženje kulturne dediščine splača. V prihodnje bodo nekatera mesta na prva mesta svojih strategij gospodarskega razvoja kot gonilno silo razvoja uvrščala kulturni turizem. Po končanem dogodku je smiselno opraviti razne raziskave, vendar te ne smejo biti naš primarni cilj, ampak zgolj zaključek uspešnega ali neuspešnega sodelovanja z drugimi strokami; interdisciplinarnost bo namreč nujna. Za konec moramo položiti karte na mizo in se vprašati: »Če za Slovenijo na eni in etnologe na drugi strani leta 2012 ne bo velike priložnosti, kdaj potem sploh bo?«

Viri in literatura:

HITTERS, Erik: Porto and Rotterdam As European Capitals of Culture: Toward the Festivalization of Urban Cultural Policy. V: Greg Richards (ur.), *Cultural Tourism: Global and Local Perspectives*. New York in London: Haworth Hospitality Press, 2007, 281–302.

Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2005: Izdelava koncepta kulturne prestolnice v Sloveniji leta 2012, http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/umetnost/Prestolnica_-_ICK.pdf, 22. 9. 2007.

JEZERNIK, Božidar: *Dežela, kjer je vse narobe: Prispevki k Etnologiji Balkana*. Ljubljana: Sophia, 1998.

KONEČNIK, Maja in Andrej Gorjan: Vpliv kulturnih znamenitosti na lokalni turizem. *Lipov list* 43(7–8), 2001, 234–235.

KONEČNIK, Maja: Slovenia: New Challenges in Enhancing the Value of the Tourism Destination Brand. V: Derek Hill, Melanie Smith in Barbara Marciszewska (ur.), *Tourism in New Europe: The Challenges and Opportunities of EU Enlargement*. Wallington: CABI, 2006, 81–91.

KOPRIVŠEK, Nevenka: *Izdelava koncepta kulturne prestolnice v Sloveniji leta 2012*. Ljubljana: Bunker, 2005.

LEBE, Sonja Sibila: Model turističnega marketinga kulturnih dobrin v Sloveniji. (Neobjavljeno magistrsko delo.) Maribor: Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta, 1998.

PALMER, Robert: *European Cities and Capitals of Culture: Study Prepared for the European Commission. Part 2*. Bruselj: Palmer / Rae Associates, 2004.

PELTONEN, Arvo: Cultural Tourists in a Cultural Capital: Helsinki. V: Marianna Sigala in David Leslie (ur.), *International Cultural Tourism: Management, implications and cases*. Oxford in Burlington, MA: Elsevier Butterworth-Heinemann, 2005, 80–92.

RICHARDS, Greg: The European Cultural Capital Event: Strategic Weapon in the Cultural Arms Race? *Journal of Cultural Policy* 6(2), 2000, 159–181.

RICHARDS, Greg (ur.), The experience Industry and the Creation of Attractions. V: *Cultural Attractions and European Tourism*. Oxon in New York: CABI Publishing, 2001, 55–69.

RICHARDS, Greg (ur.): Introduction: Global trends in Cultural Tourism. V: *Cultural Tourism: Global and Local Perspectives*. New York in London: Haworth Hospitality Press, 2007a, 1–24.

RICHARDS, Greg (ur.): The Festivalization of Society or the Socialization of Festivals? The Case of Catalunya. V: *Cultural Tourism: Global and Local Perspectives*. New York in London: Haworth Hospitality Press, 2007b, 257–280.

RICHARDS, Greg in Julie Wilson: The Impact of Cultural Events on City Image: Rotterdam, Cultural Capital of Europe 2001. *Urban Studies* 41(10), 2001, 1931–51.

ŠUMER, Andrej: Kulturna prestolnica Evrope 2012: Slovenija. (Neobjavljena raziskovalna naloga pri predmetu Urbana antropologija; mentor asist. dr. Jaka Repič.) Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2007.

TOPLAK, Cirila: *Združene države Evrope: Zgodovina Evropske ideje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2003.

World Tourism Organization (WTO): *Tourism 2020 vision, Volume 7: Global forecasts and profiles of market segments*. Madrid: World Tourism Organization, 2001.

Datum prejema članka v uredništvo: 25. 9. 2007.

O KRAŠKI OHCETI

Intervju z Marto Košuta

Marta Košuta se je rodila leta 1941 v Trstu, v času, ko so slovenski okoliški prebivalci v njem še imeli svoj prostor; Tržačani so bili namreč odvisni od njihovih storitev. Prevladovali so tradicionalni ženski poklici, povezani z načinom življenja in s kmečkim svetom, tako da je bila njena mladost zaznamovana z njimi. Ženske iz mamine družine so bile skoraj poldrugo stoletje *venderigole* – 'prodajalke zelenjave na mestnih tržnicah'.

Poleg zgodnjega zbiranja in zapisovanja vsakdanjih običajev jo je že zgodaj zanimala narodna noša. Svoje prve tematske zapise je konec sedemdesetih let predstavila na Radiu Trst A v oddaji Kuder tjačje, uendut muečje. V šestintridesetih oddajah je predstavila predvsem vaške običaje in tradicijo ter ženske poklice.

Leta 1985 – ker so jo za pomoč zaprosile Repenke – je začela voditi tečaje krojenja noše ter izdelovanja njene vezenine. V Repnu se je povezala z organizatorji Kraške ohceti in pripravila noše za štiri neveste, obenem pa je v organizaciji krajevnih kulturnih društev organizirala tečaje še v Križu, Šempolaju, Nabrežini, Bazovici, Borštu, Saležu, Škednju itn. Vsak tečaj je trajal najmanj dve leti, končal pa se je z razstavo izdelanih noš ali vezenin.

Na videmski univerzi je obiskovala tečaj za restavriranje tekstila, sodelovala pri izdelavi različnih noš tudi onkraj meje in leta 2002 po naročilu Občine Bocen (Bolzano) za razstavo *U baro drom* izdelala romske noše. Po ljudskih originalih je za kanadsko folklorno skupino »Nagelj« pripravila primorske narodne noše. Leta 2007 je ob štiristoletnici slovenskega romanja v Krko na Koroškem restavriral oblačila kipa sv. Heme Krške.

Na podlagi znanja in izkušenj so nastale naslednje knjige Marte Košuta: *Tržaška noša in njena vezenina*, ki je leta 1997 izšla pri založbi Devin v Trstu. Isto leto je izšel tudi priročnik *Kadar v nošo se oblečem*, ki je v sodelovanju s Silvo Perčič Lovrenčič nastal za Kulturno društvo Rdeča zvezda iz Saleža. Leta 2003 je Kulturno društvo »Vesna« iz Križa izdalo *Križ od noše do noše*, tej pa je sledila *Ano lejto je pasalo: O primorski noši v Škednju*, ki jo je leta 2006 izdalo Slovensko kulturno društvo »Ivan Grbec« v Škednju. Skupaj pa sva pripravili knjigo življenjskih pripovedi starejših prebivalcev te nekdanje slovenske vasi, zdajšnjega predmestja, ki naj bi z naslovom *Ena duša in ena pamet* izšla leta 2008.

Najprej se ti še enkrat res lepo zahvaljujem, ker si me povabila na letošnjo Kraško ohcet. Čeprav se v Sloveniji ne udeležujem prireditve z »narodnimi običaji in narodnimi nošami«, mi resnično ni žal, da sem bila v Repnu. Morda za začetek nekaj malega o historiatu zdaj že tradicionalne prireditve.

Zamisli o Kraški ohceti sega v leto 1968, ko so na pobudo zadruge Naš Kras in njenega predsednika, turističnega delav-

»Brez vezenine je noša samo obleka brez duše,« pravi Marta Košuta.

Foto: Igor Pirc, Repen, 26. 8. 2007

ca Egona Krausa, to etnografsko manifestacijo organizirali v obmejni občini Repentabor, v slovenskih vaseh Repen in Col, nad katerima se dviga prekrasen Tabor s starodavno Marijino cerkvico.

Praznovanje poroke se začne v repenski Kraški hiši, prvem priznanem slovenskem etnografskem muzeju v Italiji, od koder se sprevod vzpne po poti do Tabra, v lepem in še pristnem okolju tipične kraške vasi. Kraška ohcet je bila organizirana po vzoru mnogih sličnih etnografskih manifestacij, ki so se porajale v tistih letih širom po Evropi in naši ožji domovini. Specifika naše prireditve pa je resnična poroka mladega slovenskega para, ki si v objemu širše zamejske skupnosti priseže zvestobo.

Potemtakem je preteklo že več desetletij od samega začetka te množične prireditve. Ali se je, vsaj po tvojih opažanjih, do danes že marsikaj ali vsaj nekaj spremenilo?

Pretekla so skoraj štiri desetletja in v tem času se je marsikaj spremenilo. Od začetnega entuziazma, ko je veljala vsaka dolga obleka s predpasnikom za nošo, se je odnos do našega tradicionalnega oblačila in vrednotenja ljudskega izročila bistveno izostril, tako v Repnu samem kot med drugimi zamejci. Noša je bila namreč praznično oblačilo prvenstveno tržaških občanov slovenskega porekla. Drugi prebivalci primorskega Krasa so bili preveč revni, da bi jo premogli, saj je bila noša v preteklosti, kot je seveda še danes, zelo dragoceno oblačilo. Tržačani so z nošo hoteli v tem etnično mešanem prostoru poudariti svojo avtohtonost.

Kadar so prebivalci drugih vasi potrebovali nošo za kakšno posebno priložnost, na primer ob obiskih eminentnih osebnosti ali

izjemnih kulturnih dogodkih, so si jo sposodili od Tržačanov. Repenci, ki so soorganizatorji manifestacije, so si ob priliki prve ohceti omislili stilizacije, ki pa z izvirnimi nošami niso imele veliko skupnega. Spremeniti je bilo treba podobo manifestacije, ki sloni predvsem na lepoti in eleganci naše oblačilne kulturne dediščine. Natečaj za najlepšo nošo pa je leta 1985 pokazal, kako nizka je splošna raven njenega poznavanja in vrednotenja. V ljudeh je bilo treba ponovno vzgajati smisel in pomen, ki ga je imela noša v preteklosti in ki je bil jasen v zavesti naših dedov. Slovenska etnična skupnost je namreč edina na tem teritoriju s svojo nošo in prav zaradi tega se je ta kot simbol pripadnosti ohranila tako dolgo. Naša noša je bila bogata in elegantna, in želja ljubiteljev je, da bi taka tudi ostala.

Najprej kot etnologinja, potem pa še posebno kot Slovenko, me je nadvse prijetno presenetilo in navdalo z velikim narodnostnim ponosom, da je iz množice starejših in mlajših obiskovalcev vrela slovenska govornica. Morda vsaj v glavnem poveš, odkod vse so se zgrinjali ljudje na samo nedeljo 26. avgusta, če izpustiva spremljajoče prireditve, ki so se vrstile že čez teden.

Ljudje, ki prihajajo v noši na to manifestacijo, so iz vseh slovenskih vasi tržaške pokrajine. V naših krajih velja rek, da ima vsaka vas svoj glas, čeprav so zamejske vasi strnjene na sorazmerno majhnem ozemlju. Skupine iz posameznih vasi takoj spoznaš po govorici, ampak ne samo po njej. Močno se ločujejo – tudi po načinu oblačenja – prebivalci vzhodnega od zahodnega dela Trsta in njegovega zaledja. Trst je eno redkih mest, ki premore dva tipa noš. Prav mesto je razmejišče dveh slovenskih oblačilnih in govornih kultur. Na vzhodu imamo mediteranski način oblačenja in istrsko govornico, na zahodu pa srednjeevropsko ali alpsko nošo z neverjetno paleto dialektov.

Kot etnologinja, ki se med drugim ukvarjam tudi z ljudsko nošo, se preprosto nisem mogla načuditi množici žensk in tudi moških, ki so bili oblečeni v podedovano, pogosteje pa po starih oblačilih natančno izdelano škedenjsko in mandrjersko praznjo nošo. Nekako razumem, da tu in tam še iz roda v rod dedujejo kakšno praznjo obleko in jo potem oblečejo za to ali ono priložnost. Težje pa si predstavljam, da si človek zaželi imeti lastno, po starejši obleki narejeno nošo.

Prav Kraška ohcet je v mnogih vzbudila željo, da bi tudi sami imeli lastno nošo. Po mnogih vaseh so se zato organizirali tečaji izdelovanja noš, v katere so se vključile vse generacije naših žena. Ni bilo redkost, če so na tečaje prihajale kar tri generacije iz iste družine: matere, hčere in vnukinje. Tečaji niso bili namenjeni zgolj krojenju in izdelovanju noše, ampak tudi informiranju o njenem pomenu v tem prostoru. Naši predniki so bili, kot bi jih ti imenovala, »zamudniki«, saj so v noši vztrajali še dolgo potem, ko so jo že vsi drugi Slovenci opustili. Kot rečeno, pri nas je bila noša viden izraz pripadnosti skupnosti in narodu.

Že prej pa sem omenila, da je noša dragoceno in drago oblačilo, če jo hočemo realizirati tako, kot nam narekuje tradicija. Danes bi lahko rekli, da so v skoraj vsaki slovenski družini izdelali vsaj po en primerek nove noše. Obnovili smo tudi moško nošo in s tem obogatili predvsem našo samozavest.

Realizacija noš je terjala tako od posameznikov kot vodij tečajev ogromno truda in sredstev. Najpomembnejša pa je prav gotovo ugotovitev, da so noše lepe, skrbno izdelane in jim lahko

s ponosom rečemo novi originali. Na zadnji ohceti jih je bilo okoli sedemsto.

Nenazadnje je želja eno, izvedba pa drugo, če že ne prava kalvarija. O tem sem se že neštetokrat prepričala v rodni Sloveniji, kjer se po svojih močeh trudim z obnavljanjem moških in ženskih oblek za folklorne skupine iz različnih krajevnih skupnosti. Najprej se trudiš z raziskavo, potem z nakupom vsaj kolikor toliko primernega blaga in končno s šiviljami in krojači. Vem, da imaš glede tega bogate izkušnje, tako kot raziskovalka, publicistka in tudi kar zadeva nadvse zahtevno šivanje in vezenje.

Delno je odgovor na tvoje vprašanje zajet že v prejšnjem, povedati pa moram, da je po naših domovih ostalo izjemno veliko starih originalov, po katerih smo lahko začeli izdelovati nove. Največje težave so seveda z iskanjem materialov, saj vsako tržišče ponuja samo to, kar gre v promet. Tudi avstrijsko tržišče, ki še ohranja tradicionalni način oblačenja, nam ne more veliko pomagati. Estetika celinskega naroda je tako različna od naše, da se skupaj težko zlijeta v skladno celoto. Mi smo Mediteranci z dušo in telesom, temelji naše estetike so v materialih, ki so prihajali iz prekomorskih dežel, v bogatih beneških svilah in njihovem oblikovanju. Barve so drugačne, odtenki se odsevajo v morju in njegovih sončnih zatonih.

Vse to je bilo treba razumeti in raziskati, preden smo se lotili dela. Moram pa povedati, da mi je tvoja knjiga *Slovenska ljudska noša v 19. in 20. stoletju*, ki je izšla leta 1971 v založbi Centralnega zavoda za napredek gospodinjstva in s sodelovanjem Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani, trdno stala ob strani. V njej so v posebni prilogi točno izdelani kroji vseh slovenskih noš, po katerih samo sežeš in veš, da si, kar se krojenja tiče, na pravi poti. Sama sem imela tudi srečo, da je bila ena izmed mojih tet med zadnjimi šiviljami na Kontovelu, ki je še šivala za stare domačinke. Z njeno pomočjo sem izdelala svoje prve noše in od nje sem prevzela predvsem način jemanja mer in stare načine izdelovanja. Nona po očetovi strani pa mi je posredovala znanje in poznavanje vezenine. Kot izjemna vezilja je bila učiteljica ročnega dela na Ciril-Methodovi šoli v Trstu in prav pod njenim vplivom sem vstopila v tehnično šolo in se specializirala v vezenini in čipkarstvu. Take šole danes ni več, meni pa je ostalo neizmerno znanje, ki je bilo bistveno pri vodenju tečajev.

Zaradi svoje specializacije sem se poglobila predvsem v vezenino, ki je po mojem mnenju srž naše noše. Vezenina je tista, ki nošo naredi pristno, brez nje je samo obleka brez duše. Specifiko te vezenine omenjate vsi strokovnjaki tega področja, mislim pa, ne zameri, da je ni nihče od vas popolnoma razumel in spoznal. Kot domačinka iz teh krajev sem zrasla z njo in z ženami, ki so jo v mladosti same izdelovale. Pri štirinajstih letih mi je mama dala šešiti prvo nošo, vso vezenino pa sem si izdelala sama. Mama nam je ohranila tudi nošo svoje matere in je verno prenašala tradicionalni pomen noše. Njej se moram pravzaprav zahvaliti za svojo zavest. Zgodaj sem tudi začela beležiti vse zanimivosti naših ljudskih običajev ter »raziskovati« njihov pomen oziroma namen. V veliko pomoč mi je bila mnogo pozneje tudi tašča, neizmerna zakladnica ljudskih običajev. Pravzaprav moram povedati, da je moževa mama prav verjela v vse, kar so ti običaji

*Večina deklet in žena si sama sešije in izveze nošo.
Foto: Irena Destovnik, Repen, 26. 8. 2007*

narekovali, in se do konca življenja po njih tudi ravnala. Torej, kot vidite, domača izobrazba, ki je slonela na ustnem izročilu.

O simbolih v vezenini pa mi v družini, razen tete, niso znali veliko povedati. Več so mi o teh čudežnih znamenjih razkrile stare Križanke, s katerimi me je povezala tašča. To so bile zelo stare žene, rojene v drugi polovici devetnajstega stoletja. Od njih informacija, da ima vsako znamenje svoj pomen in da kombinacija znakov ustvari kompleksno sporočilo. Treba je bilo le najti ključ, po katerem so vsi ti znaki dobili svojo logično povezavo. Le počasi sem se dokopala do razumevanja tega skrivnostnega sveta. To je nadvse očarljiva zgodba, skozi katero lahko razumeš želje in fantazije mladih deklet, ki so bile naše none. Vi, ki se s takimi rečmi ukvarjate profesionalno, me boste razumeli, saj veste, kako zadržani so stari ljudje, ko jih sprašuješ o verovanjih, ki jih mlajše generacije preprosto označujemo kot vraževerje. Vsa ta verovanja so bila v našem okolju živa še v času, ko sem sama odraščala. Kako živa so morala biti, ko se je vezenina izdelovala pred prvo svetovno vojno, pa ugotavljamo prav po njej. Vsi izdelki so prežeti s pristnim ljudskim duhom, brez primesi motivov iz zunanjega okolja ali tuje simbolike. Vezenina je bila poleg sporočila in čustvene izpovedi tudi ustvarjalna komponenta ženske duše. Kljub skromnosti izdelkov je treba reči, da so mnogi prave umetniške kreacije, iz njih veje ustvarjalnost, polna notranjega žara in osebne izpovedi.

S pregledovanjem vezeninskih izdelkov celotnega teritorija ugotovimo, da je motiv le na prvi pogled preprost, prostor, na katerem je izdelan, pa strogo omejen. Zato jaz ta prostor preprosto imenujem ograde, tako kot smo rekli kraškimi senožetim, ki jih obdajajo kamniti zidki. Ob prvem pogledu te vezenina pritegne in očara zaradi svoje svojstvenosti. Kompozicija motivov je nekoliko toga, včasih ponavljajoča se, ko pa začneš iskati v njej podobnosti z drugimi vezeninskimi stili in pristopi, ugotoviš, da je izjemna in svojstvena. In da o takem skromnem ročnem delu lahko rečeš vse to, je za izdelek prav gotovo velik poklon.

Naša etnična vezenina se naslanja na motiv drevesa življenja in svojo pripovedno fabulo črpa iz njegove vsebinske pomen-skosti. Motiv sestavljajo obvezni simboli, ki so enaki na celem območju, kjer se ta vezenina izdeluje. En izdelek se od drugega razlikuje samo po različni razporeditvi obveznih elementov, s

čimer se spreminja njegovo sporočilo. V dolgih letih svojega delovanja po različnih tržaških vaseh sem našla tudi motive, ki so bili tipični samo za tisto vas. Sestavljeni so iz skupnih elementov, stil pa je močno razpoznaven. Izrazitost teh motivov je nadvse očarljiva, saj je skoraj neverjetno, kaj lahko človek ustvari s tako skromnimi sredstvi.

Pogosto si me tudi ti vprašala, od kod in po kateri poti je prišla ta motivika do nas. Da ni prišla po nariskih, je gotovo, saj kot rečeno, na celem teritoriju ni dveh enakih izdelkov. Pri nas jo je vsaj v zadnjem obdobju prenašalo ustno izročilo, to gotovo vem po pričevanju informatork, ki so mi živo pripovedovale, kako so si dekleta izmenjevala znanje o pomenu simbolov in njihovi izdelavi. Kako so se v času predajali naprej, pa ni bilo mogoče izvedeti. Prenekatera je uporabila rek, da so se pisali v kamin, torej, da so se zapisane informacije sproti brisale, ali da za njimi ni sledi.

Pri Čehih so se ti splošni simboli, na primer, prenašali z izdelovanjem slaščic, polivanjem vode v teh oblikah po dvorišču ob velikonočnih praznikih ali pa risanju motivov po oknih. Kaj pa pri nas? Edino, kar lahko omenim, so istrske slaščice, ki so jih pripravljali za posebne priložnosti. Imele so posebne oblike, zelo podobne samim simbolom. V Istri še izdelujejo take slaščice, izgubile pa so se njihove primarne oblike. Takšne slaščice pripravljajo tudi na Sardiniji. Naš mediteranski prostor je prežet s tradicijami, ki so na prvi pogled brez skupne osnove, a morje marsikaj približa. Ena takih so tudi gumbi ob vratu oplečij pri alpski noši. Take gumbe nosijo žene na Pagu in tudi Sardinke, pri vseh pa gumbi ponazarjajo materine dojke.

Kar se tiče šivanja in krojenja ter dela šivilj, naj povem, da se vsaj v mojih tečajih žene odločajo, da si nošo izdelajo same. Tečaj traja najmanj dve leti, vsaka izbere sebi primerno barvo blaga za krilo in vse dodatke. Pri tem pazimo na tradicionalne kanone vseh barvnih kombinacij in skrbimo, da celoti vtisnemo tisto eleganco, ki je bila lastna tržaškim nošam. Kot rečeno pa je duša noše vezenina in zato se osredotočamo predvsem nanjo. Vse tečajnice si vezenino ročno izdelajo same. Večkrat jo kar prerišemo iz starih družinskih vzorcev, ni pa redkost, posebno pri mlajših, da pristopijo z lastno ustvarjalnostjo in si svoje motive same izdelajo. Mislim, da na tak način še najbolj spoznamo svoje prednice, s katerimi nas vežejo krvne vezi; eno najlepših dejanj, ki jih lahko storimo pri ohranjanju svojih korenin. V to dejavnost vlagamo ogromno časa in napora. Ko smo vse to asimilirali in podoživeli, bomo tudi okolju predali naš neizmeren ponos, ki je pristen še danes, ko se oblečemo v nošo.

Hvala za pogovor in z največjim spoštovanjem do tvojih prizadevanj!

Mojim, zlasti mladim rojakom, ki so se letošnjega avgustovskega sončnega dne zgrinjali v Repentabor in z nenavadnim ponosom in eleganco nosili »brško in mandrjersko nošo«, pa velja še posebna zahvala in občudovanje neomajne slovenske narodnostne samozavesti. Z vso samoumevnostjo ste ju izpričevali s slovensko materno govorico in s spoštljivim odnosom do ohranjanja oblačilne kulturne dediščine, ki so jo oblikovali, preoblikovali in ohranjali slovenski predniki na Tržaškem.

ETNOLOŠKA MUZEJSKA DELAVNICA CE1 – TRŽNICA

V oddelku za urbano etnologijo Muzeja novejšje zgodovine Celje se je v letošnjem letu pričel večletni projekt z naslovom Urbani fenomeni / muzejske perspektive CE. Cilji projekta so široka in kontinuirana obravnava in raziskava različnih urbanih fenomenov Celja in Savinjske regije, vključevanje v mrežo mednarodnih muzejskih raziskav tovrstnih tematik, aktivno komuniciranje s sodobnim dogajanjem v mestu in dokumentiranje izbranih segmentov, zbiranje ustreznega gradiva, njegova predstavitev in populariziranje. Raziskave bodo obravnavale moderno potrošniško družbo in z njo povezano pretežno urbano kulturo, vpeto v sodobno vsakdanje mestno življenje. Obravnavana bodo mesta in kraji kot prostori etnične in socialne heterogenosti, urbane identitete in urbani kulturni procesi, določene profesionalne skupine in skupnost kot celota.

Delo na projektu je metodološko in organizacijsko raznoliko, v njem pa je poseben segment namenjen mladinskemu raziskovalnemu delu in dodatnemu usposabljanju in izobraževanju mladih. Zato je v okviru Šole muzeologije Celje, posebnem oddelku muzeja, začrtana tudi vsakoletna etnološka muzejska delavnica, ki sledi projektu. V delavnici se mladi raziskovalci soočajo z izbrano urbano temo, jo dokumentirajo, analizirajo in predstavljajo muzejski publiki.¹

Glede na spremembe v mestu Celju, kjer se še v letošnjem letu obeta popolna prenova starega tržnega prostora, in glede na pomen tega urbanega sociovozlišča je kot prva v nizu raziskav potekala raziskava o Celjski mestni tržnici z naslovom Urbani fenomeni / muzejske perspektive CE1 – tržnica, znotraj katere je v začetku julija potekala tudi etnološka muzejska delavnica CE1 tržnica. Mladi raziskovalci in raziskovalke so spoznavali celjsko tržnico z različnih vidikov, zato je delo potekalo v treh zaokroženih skupinah. Skupina za tradicijo celjske tržnice je pod mentorstvom Iris Zakošek, prof. zgodovine, osvetlila utrip in pomen celjske tržnice v preteklosti. Mladi raziskovalki Dora Košak, študentka zgodovine, in Nives Meštrovič, študentka umetnostne zgodovine, sta s pregledovanjem ustrezne literature ter arhivskih virov in dokumentov zbrali veliko zanimivega gradiva in na njegovi podlagi zaokrožili zgodbo o tradiciji prostora, kjer sta se srečevala mesto in podeželje. Zbrani rezultati so bili

¹ Z zastavljeno delavnico nadaljujemo uspešno in prepoznavno delo organiziranja muzejskih poletnih delavnic, s katerimi smo v Muzeju novejšje zgodovine pričeli že leta 1993. Muzejske poletne delavnice (MPD Rogatec 1993, MPD Rogatec 1994, MPD Celje 1995/96, MPD Gaberje 1997/98, MPD Praznični krog 1999, MPD Jožefov hrib 2000, MPD Rogatec 2000) so študentom in študentkam omogočile preverjanje in dopolnjevanje znanj v praksi, jih seznanile s temelji muzejskega dela in jih vzpodbudile k pridobivanju prvih izkušenj. V skupno devetih enotedenskih delavnicah je sodelovalo več kot 200 mladih raziskovalcev in več kot trideset priznanih mentorjev, vsaki delavnici pa je sledil tudi izid zbornika z objavami raziskav in izsledkov.

izvrstno izhodišče za primerjavo s sodobnim stanjem in pomembno vloge tržnice v mestu. Skupina za vizualno dokumentacijo, v kateri so pod mentorstvom Tanje Roženberger Šega sodelovali še Sonja Herzog, Klemen Bratoša in Mateja Gorjup, vsi študenti ljubljanskega Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, je dokumentirala delovni dan izbrane branjevke, ki na celjski tržnici prodaja že vrsto let. Branjevko smo obiskali na njenem domu v Šmartnem v Rožni dolini in ves dan opazovali njeno delo. Z metodo razširjenega intervjuja smo zapisali njeno zgodbo, jo vizualno dokumentirali in umestili v kontekst tržnice kot posebnega mestnega odprtega prostora. Vizualni zapis, ki je nastal ob raziskavi, je tako odlično gradivo za nadaljnje muzejsko obravnavo ter verodostojen dokument o obravnavani temi. V razgovoru z branjevkami na tržnici smo osvetlili socialni in ekonomski status omenjenega poklica, proučili njihove prodajne ponudbe, njihov odnos do strank in medsebojne odnose prodajalk in prodajalcev na tržnici, zbrali mnenja o predlaganih načrtih prenove, veljavnem tržnem redu in aktualni problematiki.

*Udeleženci etnološke muzejske delavnice CE1 – tržnica na terenu.
Foto: Tanja Roženberger Šega, fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje, julij 2007*

Tretja skupina, v kateri sta pod mentorstvom etnologinje Alenke Čas raziskovali Anja Špes, študentka OEIKA, in dijakinja Maša Cizej, pa je s pomočjo ankete raziskovala vpetost celjske tržnice v življenje Celjanov in spoznavala pomen tržnega prostora za mlade, družine ali starejše obiskovalce tržnice in jo primerjala z nakupi v velikih nakupovalnih središčih. Zanimalo jih je predvsem, kako vidijo vlogo tržnice meščani in kakšno vlogo ima to posebno mesto v življenju meščanov.

Seveda so ostale neraziskane še nekatere ključne teme, ki zahtevajo nadaljevanje raziskave. Popolnoma neraziskana je arhitektura tržnice v odnosu na druge arhitekturne elemente mesta in primerjava celjske tržnice s tržnicami v bližnjih krajih – Žalcu, Vojniku, Šentjurju in Laškem, podrobnejše je treba dokumentirati tedenski ritem tržnice, se poglobiti v socialno in etnično sestavo prodajalcev. Upam, da se bo raziskava o celjski tržnici lahko uspešno nadaljevala in da bomo lahko čim prej spoznali še druge prepoznavne urbane identitete mesta. Z naslednjim

Ob koncu delavnice.

Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje, julij 2007

projektom bomo namreč raziskovali drugačno mestno sociovozlišče – železniško in avtobusno postajo.

Na žalost za omenjeno raziskavo Mestna občina Celje še vedno nima pravega posluha. Vsekakor jo vidim in prepoznavam kot osrednjega partnerja pri omenjenem projektu. Prav to kaže tudi na širše neznanje in nezavedanje o pomenu takšnih raziskav, ki potrjujejo urbane tokove in soustvarjajo urbana središča.

Prve izsledke raziskave CE1 – tržnica smo predstavili na manjši razstavi, ki smo jo v muzeju pripravili ob koncu delavnice, podrobnejše rezultate raziskave in strokovna spoznanja pa so raziskovalci strnili v svojih prispevkih, ki so objavljena v nadaljevanju **Glasnika SED**. Prispevkom sta dodana tudi obširnejša članka mentorice Iris Zakošek o zgodovini celjske tržnice pred drugo svetovno vojno in Vlada Šlibarja o prehrani Celjanov iz istega obdobja, ki obravnavano temo predstavljata tudi z drugih vidikov.

Potrditev, da sta tržnica in vrvenje okoli nje res pomembna in prepoznavna za utrip starega mestnega jedra, pa je kratek zapis pogovora s sogovorniki – muzejskimi demonstratorji, s katerimi smo kramljali na vrtu muzejske kavarne:

»Človek mora biti pri nakupovanju na tržnici z vsem seznanjen, to igra pomembno vlogo pri barantanju, med prodajalcem in kupcem pa mora biti zaupanje – 'človek se naveže' in 'veš, kaj kupiš'. To pa je tista prednost pred supermarketi, kjer težje vrneš kupljen paradižnik. Na tržnico se odpraviš tudi zaradi družjenja, iskanja obrtnikov – mizarjev, vodovodarjev (v primerih, ko potrebuješ kakšnega mojstra, se odpraviš v eno gostilno, ki je ob tržnici). Mnoge mestne gospe naj bi hodile na tržnico tudi razkazovat svoje nove oblačilne kostume, to naj bi veljalo predvsem med vikendi. V zadnjih letih pa naj bi tržnica postala tudi pomemben političen prostor, kraj, kjer se pridobiva volivce« (terenski zapiski, 224/07).

Datum prejema članka v uredništvo: 3. 10. 2007.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Nives Meštrović, Dora Košak

TRADICIJA CELJSKE TRŽNICE

Zgodovina je del prav vsakega preučevanja, zato smo se je dotaknili tudi na etnološki delavnici. V skupini, ki se je pod budnim očesom mentorice Iris Zakošek ukvarjala z vprašanjem tradicije celjske tržnice, sva bili Nives Meštrović, študentka umetnostne zgodovine, in študentka zgodovine Dora Košak. Preučevale smo prejšnje lokacije celjske tržnice, tržni red, dotaknile pa smo se tudi tržnega dne. Poleg preučevanja zgodovine smo poskušale osvetliti tudi težave, s katerimi so se morali takrat ukvarjati branjevci in mestna uprava, in jih primerjati z današnjimi.

Prva dva dni delavnice smo zbirale gradivo na terenu. Večino časa smo posvetile obsežnemu gradivu, shranjenem v Zgodovinskem arhivu Celje. Sprva smo si v njem pomagale z Vodnikom in se osredotočale na gradivo Mestne občine Celje, nato pa so nam veliko časa prihranili inventarni popisi. Med za nas uporabnim gradivom so bili najbolj zanimivi tržni redi, letna poročila tržnega nadzorstva, tržne pristojbine ter gibanje tržnih cen najvažnejših življenjskih potrebščin. Našle smo tudi skico razporeditve stojnic in zemljevid prejšnjih lokacij tržnice. Za uporabnim gradivom smo oprezale tudi v Študijski knjižnici v Celju, kjer smo pregledale nekaj časopisov. Z zbranimi infor-

macijami in gradivom smo se lotile kabinetnega dela oziroma njihovega preučevanja.

Tretji, zadnji dan delavnice, smo se ukvarjale predvsem s pripravi na predstavitev in samo predstavitev. Zgodovino celjske tržnice smo želele predstaviti skozi oči branjevke in tržnega nadzornika. Da pa bi bila predstavitev bolj zanimiva, smo postavile pravo tržnico, na kateri je mrgolelo domačih izdelkov, ki so jih prodajale branjevke na stari lokaciji tržnice, da pa bi se še bolj živeli v čas, smo izdelke označile s takratnimi cenami in obiskovalci so lahko spoznavali takratno razmerje cen posameznih živil. Mentorica je predstavila delovanje celotne skupine, študentki pa sva obiskovalcem poskušali približati vrvež na tržnici. Nives Meštrović je predstavila delo tržnega inšpektorja in tržni red, dotaknila pa se je tudi različnih tržnih lokacij. Dora Košak pa je predstavila dan branjevke iz 50. let 20. stoletja.

V gradivu in popisni dokumentaciji smo našle številne zanimive informacije, med drugim tudi skico razporeditve stojnic, tržne rede, letna poročila tržnega nadzorstva in podobno. Poudarile bi rade nekatere zanimivosti, in sicer: tržne pristojbine za posamezne prodajne artikle in njihove cene ter seznam artiklov, ki je še

Predstavitel skupine za tradicijo celjske tržnice.
Foto: Nives Meštrović, julij 2007

posebno zanimiv, saj kaže, kako raznovrstne izdelke so branjevci prodajali in kakšna je bila njihova tržna vrednost.

Tržne pristojbine za mesto Celje, ki jih je odobrilo Ministrstvo za trgovino in industrijo, oddelek v Ljubljani, dne 12. marca 1925, pod št. 1615/25, so bile za posamezne prodajne artikle sledeče:

- 0,25 din za 1 koš oglja ali drv;
- 0,5 do 1 din za 1 liter kisle smetane, 1 košaro zelenjave, 1 zavitek svežega ali suhega sadja, 10 hlebov sira, 1 piščanca, 1 kuro, 1 raco ali petelina, 1 košaro repe ali krompirja, 1 košaro žita ali cvetlic, 1 komad cvetlic v lončkih, 1 koš borovine (smolovice), 5 litrov mleka;
- 1 do 2 din za 1 veliko košaro vrtno zelenjave, 1 košaro sadja, 1 kg surovega masla, 1 gos, 1 kg voska, za domače obrtniške izdelke na stojnicah, 1 koš kruha, 1 venec ali šopek;
- 2 din za 1 purana, 1 kozlička, 25 komadov rakov, 25 žabjih krakov;
- 2 do 3 din za 1 koš sadja, 1 košaro smetane ali mleka v posodi ter sadja, 1 košaro jajc, 1 čebriček z ribami, 1 škof medu, 1 kos stročkovine, 1 košaro suhega sadja, 1 koš kostanja, 25 komadov cepcev;
- 5 din za 1 košaro branjarskega blaga, 1 koš jajc, 1 voz krompirja, zelja ali čebule, za lesene, pletene ali slamnate predmete, za kramarske stojnice s trakovi;
- 6 din za stojnico z domačim ali južnim sadjem, za pečenje kostanja, za lončarske izdelke, za prostor brusača, dnevno plačilo mesarjev za stojnico;
- 10 din ali več za ročni voziček branjarskega blaga, za ročni voziček sadja, za voz z ribami.

Za smrekova drevesca ob božiču so plačali glede na velikost:

- 1,25 din za do 1 m visoko;
- 1,25 do 2 din za nad 1 m visoko.

Vrtnarji so plačali za voziček različne zelenjave 3 do 4 din.¹

Finance je vodilo mestno računovodstvo. Zaslužek ali prihodek s pobiranjem tržnih pristojbin je bil kar visok, na leto okoli 100.000 din, za posamezna leta pa naslednji:²

Leto	Znesek (din)
1926	98.269
1929	98.015
1931	124.060
1932	117.660
1933	101.619
1934	106.928
1935	94.564
1936	100.122
1937	100.542
1939	88.352

Kako je potekal tržni dan?

Branjevci so na trg najraje prihajali v sredo in soboto, ki sta bila tržna dneva. Največ branjevcev je na celjsko tržnico prihajalo iz okoliških, pa tudi iz bolj oddaljenih krajev, kot so Brežice, Rogaška Slatina in iz šmarskega okoliša. Njihov dan se je začel že zelo zgodaj, saj so si morali na vozičke pripraviti vse potrebne stvari in se z njimi odpraviti na Glavni trg. Vse, vozovi, konji in glasno klepetanje branjevcev je že navsezgodaj donelo po Graški in Ljubljanski cesti. Preden so branjevci zasedli svoja mesta na trgu, so morali v vrsti potrpežljivo čakati, da jim je mestni mitničar odmeril mitnino, določeno glede na izdelek, dodeljen pa jim je bil tudi tržni prostor, kjer so lahko razstavili svoje blago. Prve stranke so na Glavni trg prišle okoli 7. ure zjutraj. Kmalu je na trgu postalo zelo živahno. Ženske so si izmenjavale novice o dogajanju v mestu, vrvež pred stojnicami je postajal vedno večji. Vsaj enkrat dnevno se je med stojnicami sprehodil tržni inšpektor, ki je preverjal, če so pristojbine plačane, in preverjal stanje živil na stojnicah. Pogosto so preverjali tudi kakovost živil. Proti poldnevu se je jutranji direndaj polegel. Branjevke so počasi pospravile blago s stojnic, gostota vozov na mestnih ulicah pa se je zmanjšala.³

1 Zgodovinski arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 38, pg. 6381 (Tržne pristojbine).

2 Zgodovinski arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41 (Letna poročila tržnega nadzorstva).

3 Janez Cvirn, *Biser na Savinji* (Celje: Epsi d. o. o., 1993), 57.

Cenik

Cene mleka in mlečnih izdelkov ter jajc leta 1932:		
Jajce - komad	0,50-1,50 din	
Mleko - liter	2,00-3,00 din	
Razne vrste sira - kg	16,00-26,00 din	Dnevno prodali cca. 10 kg
Surovo maslo - kg	26,00-36,00 din	
Kisla smetana - liter	12,00-16,00 din	Dnevno prodali cca. 20-30 l

Cene sadja (v kg) leta 1934:	
Jabolka	2-8 din
Hruške	3-6 din
Češnjke	4 din
Breskve	6-10 din
Mareljice	6-10 din
Slive	4-6 din
Grozdje	6-10 din

Cena zelenjave leta 1929:	
Solata - komad	0,50-1,50 din
Solata - kg	10,00-24,00 din
Kislo zelje - kg	4,00-6,00 din
Ohrovt - kg	6,00-10,00 din
Krompir - kg	1,25-2,50 din
Čebula - kg	3,00-6,00 din
Špinača - krožnik	1,50-2,50 din
Cvetača - kg	8,00-10,00 din

Cena mesa leta 1936:

Volovsko meso - kg	8,00-10,00 din
Teletina - kg	10,00-12,00 din
Svinjina - kg	12,00-16,00 din
Goveje meso - kg	6,00-10,00 din
Slanina - kg	Cca. 16,00 din
Kokoš - komad	Cca. 25,00 din
Prekajena šunka - kg	Cca. 17,00 din

Prodajali so tudi prekajene parklje in glave, govejo, telečjo in svinjsko drobovino, mast.⁴

Treba je poudariti, da je bil tržni prostor na Glavnem trgu izredno pomemben, saj ni imel samo primarne funkcije – prodajo živil, temveč so se na njem meščani tudi srečevali in družili. Že tedaj je bil prostor formalno določen, podprt pa je bil tudi s tržnim redom, ki so se morali vsi prodajalci strogo držati. Tržno nadzorstvo je vsako leto izdalo poročilo, iz katerega je razvidno število prodajalcev, vsota denarja, ki jo je prineslo pobiranje pristojbin, in stanje prodaje. Ob slabši letini je tudi na trgu primanjkovalo določenih pridelkov. S pomočjo poročil lahko opazujemo tudi spremembo kupne moči, ki je bila v predvojnem času izjemno slaba, cene živil pa visoke. Ker je tržni prostor sčasoma postal premajhen, so ga v 50. letih prestavili v Linhartovo ulico, kjer je še danes.

Viri in literatura:

Aš 85 – Zgod. arhiv Celje, MOC 1919–41, fasc. 37, pg. 5860.
Aš 85 – Zgod. arhiv Celje, MOC 1919–41, fasc. 38, pg. 6381.
CVIRN, Janez: *Biser na Savinji*. Celje: Epsi d. o. o., 1993, 57.

Datum prejema članka v uredništvo: 3. 10. 2007.

⁴ Zgodovinski arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 37, pg. 5860 (Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1936/37).

VPETOST CELJSKE TRŽNICE V ŽIVLJENJE CELJANOV – POVZETEK REZULTATOV ANKETE

Med skupinami na poletni etnološki delavnici Urbani fenomeni /muzejske perspektive CE1 – Tržnica je bila tudi skupina za raziskovanje vpetosti celjske tržnice v življenje Celjanov. Tržnico smo si zamislili kot prostor nakupovanja, srečavanja in morebitnega druženja. Že mala sondažna raziskava je pokazala, da ima tržnica v Celju v življenju Celjanov več kot le vlogo nakupovalnega prostora. V skladu s tem smo oblikovali anketo, s katero smo želeli dobiti vpogled predvsem v današnje stanje. Zanimalo nas je, kakšen odnos imajo do tržnice različne generacije Celjanov iz različnih izobrazbenih in poklicnih skupin.

Anketo so sestavljala naslednja vprašanja:

1. Spol
2. Letnica rojstva
3. Kraj bivanja, spremembe
4. Stopnja izobrazbe, poklic
5. Ali obiskujete tržnico?
6. Hodite na tržnico sami?
7. Ob katerih dnevih in kako pogosto hodite na tržnico?
8. Kako dolgo se zadržujete na tržnici?
9. Od česa so odvisni izbrani dnevi vašega obiska tržnice?
10. Kako prihajate na tržnico?
11. Kaj vam pomeni tržnica?
12. Greste kdaj na tržnico tudi le zaradi druženja in ne zaradi nakupov?
13. Se vam zdi tržnica za mesto Celje pomembna?
14. Si lahko predstavljate Celje brez tržnice?
15. Kaj kupujete na tržnici?
16. Kaj pogrešate na tržnici?
17. Kakšne se vam zdijo cene na tržnici?
18. Se vam zdi kvaliteta sadja in zelenjave na tržnici višja kot v megamarketih?
19. Ste kdaj kakšno kupljeno stvar prinesli nazaj in jo zamenjali?
20. Kaj so po vašem mnenju prednosti tržnice pred megamarketi?
21. Kaj so prednosti megamarketov v primerjavi s tržnico?
22. Kakšni se vam zdijo prodajalci na tržnici?
23. Ali poskušate znižati cene izbranih artiklov?
24. Ste na tržnici na novo spoznali koga, s komer ste obdržali stik?
25. Čutite ob obisku ali omembi tržnice nostalgijo?
26. Se vam zdi, da je nakup na tržnici odvisen od kontakta, ki ga kupec vzpostavi z branjevko?
27. Prihaja med njima do neke vrste navezanosti, zaradi katere se kupec vedno znova vrača k isti branjevki?
28. Se vam zdi, da je tržnica tudi kraj, kamor se pridejo ljudje pokazati, morda v novi obleki?
29. Ali vreme vpliva na vaše obiskovanje tržnice?

30. Sklepate na tržnici tudi druge posle?

31. Se vam zdi tržnica tudi političen prostor (kampanje, polemiziranje)?

32. Ali veste, da se bo tržnica prenavljala?

33. Kaj menite o načrtovani prenovi?

Anketirancem smo poleg pripravljenih odgovorov, ki so jih morali obkrožiti, dali tudi možnost, da so odgovor oblikovali sami. Anketirali smo 58 Celjanov in Celjank, zajeli smo različne starostne skupine, vendar ne v primerljivih deležih. Največ anketirancev je bilo iz srednje in starejše generacije, ki so tudi najbolj redni obiskovalci tržnice. Ob anketah smo imeli tudi nekaj razgovorov, v glavnem s skupinami Celjanov in Celjank, zbranih v muzeju ob drugih dogodkih med trajanjem delavnice. Ti razgovori so imeli pomembno vlogo pri razumevanju rezultatov ankete in komentiranju.

Anketa je pokazala, da velik del Celjanov in Celjank obiskuje tržnico in meni, da je za mesto Celje pomembna. Le okoli 10 odstotkov anketirancev tržnice ne obiskuje, pa še ti so srednješolci, to je starostna skupina, ki je s tržnico manj povezana, kar pa se pozneje spremeni. Zanimivo je, da so tudi anketiranci, ki tržnice ne obiskujejo, odgovarjali, da se jim zdi tržnica za mesto Celje pomembna.

Čas obiska tržnice

Polovica anketiranih obiskovalcev tržnico obiskuje enkrat tedensko, večina v soboto, 45 odstotkov hodi tja dvakrat do trikrat tedensko, pet odstotkov je dnevnih obiskovalcev. Sobotni obiski tržnice trajajo praviloma dlje časa kot obiski med tednom.

Odnos z branjevko

Rezultati anketnega vprašanja o branjevkah, ki jih opisujejo predvsem kot prijazne, komunikativne, ustrežljive in šele nato in v najmanjšem odstotku kot vsiljive, nas napeljujejo na vprašanje odnosa med branjevko in kupcem. Po mnenju 80 odstotkov obiskovalcev tržnice je nakup odvisen od odnosa, ki ga kupec vzpostavi z branjevko; skoraj 85 odstotkov jih meni, da prihaja med kupcem in branjevko do neke vrste navezanosti, zaradi katere se kupec vedno znova vrača k isti branjevki.

Prodajni artikli in cene

Kupci na tržnici v več kot polovici primerov kupujejo sadje in zelenjavo, sledijo domači izdelki, rože, mlečni izdelki in oblačila. Okoli 65 odstotkov kupcev meni, da je kakovost sadja in

zelenjave na tržnici boljša kot v velikih trgovskih centrih. Cene sadja in zelenjave se kupcem zdijo v glavnem normalne ali previsoke glede na ceno v velikih trgovskih centrih, vendar pa te ne vplivajo odločilno na številčnost obiskovalcev tržnice in tudi ne na nakup.

Prostor za druženje, razlike med spoloma

Zaradi neuravnoteženosti starostnih skupin anketirancev smo se pri obdelavi rezultatov bolj kot njim posvečali razlikam med odgovori glede na spol anketiranca. Prvi del ankete je pokazal, da tržnico obiskuje več žensk kot moških, vendar pa so moški njeni bolj redni obiskovalci. Rezultate dopolnjujejo in razlagajo odgovori na vprašanje, ki smo ga postavili v anketi pozneje, in sicer, kaj anketirancem tržnica pomeni in ali gredo kdaj na tržnico tudi zaradi druženja samega in ne zaradi nakupov. Za moške je tržnica v manjši meri kot za ženske prostor nakupovanja, v večji meri pa prostor druženja. Zato moški čas obiska bolj načrtujejo, saj predvidevajo, koga in kdaj bodo tam srečali.

Manjši delež, t. j. pet odstotkov žensk hodi na tržnico zaradi verjetnosti, da bodo tam koga srečale. Moških pa, ki gredo tja s tem namenom, je kar 17 odstotkov. 30 odstotkov moških je na tržnici spoznalo ljudi, s katerimi so obdržali stik, pri ženskah je ta delež le 22-odstoten. Moški na tržnico, v primerjavi z ženskami, večkrat odhajajo sami. 17 odstotkov moških je odgovorilo, da gredo na tržnico tudi iz »drugega razloga«, katerega, niso specifikirali, vsekakor pa to ni nakupovanje. Na vprašanje, ali

sklepajo na tržnici tudi druge posle, je 20 odstotkov moških odgovorilo, da jih, pri ženskah tega odgovora ni bilo. Odgovori na vprašanja o »barantanju« nas napeljujejo na to, da so moški na tržnici tisti, ki skrbijo za dinamičnost, saj se kar štiri petine moških z branjevkami pogaja za nižjo ceno izbranega blaga, pri čemer so večinoma uspešni.

Sklep

Anketa in razgovori s Celjankami in Celjani kažejo izjemno vpetost tržnice v prostor in življenje mestnih prebivalcev. Kljub spremembam v načinu življenja je tržnica ohranila svojo nekdanjo vlogo in ostala prostor srečavanja in druženja. Celjani in Celjanke hodijo na tržnico skoraj vse življenje. Izjema je navedno le obdobje mladostništva, ko prenehajo obiskovati tržnico skupaj s starši, kar pa se spremeni, ko oblikujejo svoje družine. Takrat tržnica ponovno postane prostor, ki ga redno obiskujejo. Sprva zaradi nakupov in potem vedno bolj tudi zaradi srečevanj in druženj. O načrtih za prenovo tržnice so ljudje v glavnem obveščeni. Strah, ki ga pri tem izražajo, je povezan predvsem z morebitno spremembo vloge tržnice v mestu oziroma življenju prebivalcev mesta Celja.

Datum prejema članka v uredništvo: 7. 11. 2007.

ZGODBE BRANJEVK

Branjevke na celjski tržnici.

Foto: Alenka Čas, fototeka Muzeja novejše zgodovine Celje, julij 2007

Udeleženci delavnice smo se v največji meri osredotočili na skupino ljudi, ki je s prostorom tržnice najbolj neposredno in vsakodnevno povezana, to je branjevce in branjevke, ki tržnici dajejo še posebej barvite in raznovrstne odtenke. Skozi naše raziskovalno delo smo jih želeli v kar največji meri in z uporabo etnološko-antropoloških veščin, pri čemer imam v mislih zlasti opazovanje z udeležbo, spoznati in predstaviti njihove poglede ter videnja obravnavanega prostora. Metode dela, ki smo jih uporabljali, so v glavnem vključevale pridobitev ustnih virov oziroma življenjskih zgodb. Želeli smo spoznati, pozneje pa širši javnosti predstaviti ta segment nematerialne dediščine. Že na začetku moram poudariti, da se mi zdi dokumentiranje vsakdanje dediščine ljudi, vpetih v nek prostor, proces ali kaj drugega, zelo pomembno. Vsaki od pridobljenih zgodb pripisujem velik pomen, kajti v odnosu z mnogimi drugimi nam podajajo polnejšo sliko obravnavanega prostora.

V človekovih predstavah se branjevka najpogosteje pojavlja kot živahna in klepetava ženska, največkrat babica ali pa ženska srednjih let. Prodaja predvsem poljščine in povrtnine, pridelane s sonaravnim kmetovanjem, kar pa je dandanes, roko na srce,

prej izjema kot pravilo. Gre v glavnem za pripadnico ženskega spola. V nasprotju s tem se v *Slovenskem etnološkem leksikonu* pojavlja geselski članek naslovljen z moško obliko – branjevec: »Oseba, ki na trgu ali tržnici prodaja blago, največkrat ga sam izdela ali pridelal; tudi trgovec z drobnim, cenanim blagom. Branjevec prodaja povečini sezonsko blago, praviloma v manjših količinah in vsak dan«. Nadalje pa vendar piše, da so ob koncu 20. stoletja branjevke »večinoma ženske, ki na živilskih trgih prodajajo svežo zelenjavo« (Simič in Bogataj 2004: 48). Na podlagi svoje izkušnje moram zapisati, da sem na celjski tržnici opazila približno 40 branjevok, poleg njih pa še kakšne tri moške predstavnike. Pravzaprav ne vem, kaj botruje temu dejstvu in takšnemu stanju.

V pričujočem besedilu želim predstaviti zgodbe svojih sogovornic in dveh sogovornikov, ki v veliki večini vsak dan romajo na ta mestni prostor, kjer na svojih izbranih stojnicah ponujajo v glavnem izdelke lastne domače pridelave. Najprej sem se pogovarjala s sogovornico, ki mi je zaupala, da na celjski tržnici prodaja že 32 let (stara je 59 let). V delo jo je uvedla tašča, ko se je priženila k hiši. Zasluzek od prodaje, prodaja sezonsko zelenjavo, je njen pomemben dodatni finančni vir. Denar porabi za nakup najosnovnejših gospodinjskih potrebščin. Na tržnico prihaja vsak dan, razen ob nedeljah. Povedala mi je, da je število kupcev odvisno od vremena (ob dežju jih je dosti manj). Ima fleksibilne cene, z njo se da dogovoriti za popust, zlasti stalnim strankam rada zniža ceno. Moja sogovornica je poudarila svoj odnos do strank in ga primerjala z odnosom med stranko in trgovcem v trgovini, kjer je po njenem mnenju veliko bolj neoseben, suh in hladen. Sama se s strankami ponavadi zaplete v krajši pogovor. Moja druga sogovornica, doma iz Laške vasi, mi je povedala, da se je s prodajo na tržnici začela ukvarjati po tem, ko je postala brezposelna. Tretja sogovornica mi je zaupala, da lahko od zasluzka od prodaje na tržnici več kot solidno živi. Doma so namreč usmerjeni v intenzivno pridelavo zelenjave, na tržnici pa ima veliko stalnih strank. Zaradi dobrega zasluzka je pustila svojo zaposlitev in se usmerila zgolj v pridelavo sezonske zelenjave in njeno prodajo na tržnici. Poudarila je nepoštenost branjevok, kajti po njenem mnenju mnoge med njimi nakupijo velike količine sadja in zelenjave v kakšnem večjem trgovskem centru ali pri kakem dobavitelju in ga nato preprodajajo na svojih stojnicah. Četrta sogovornica se je s prodajo na stojnici začela ukvarjati pred petimi leti, takrat ko je postala brezposelna. Zasluzek od prodaje na tržnici presega višino socialne podpore, do katere je bila upravičena s strani Zavoda za zaposlovanje. Produkte na tržnico dostavlja z osebnim avtomobilom, pri čemer je poudarila velik problem parkirnih prostorov in precejšnje prometne (ne)dostopnosti. Poudarila je, da je količina prodanih produktov iz dneva v dan različna, nanjo predvsem vpliva vreme. Ima stalne stranke, ki pa v glavnem pripadajo starejši populaciji. V pogovoru mi je omenila, da se zaradi zvišanja najemnin za stojnice na nek način boji prenove tržnice. Kolegica se je pogovarjala z mladim branjevcem iz Podčetrčka, ki na celjski tržnici prodaja doma gojene borovnice. Dohodek od prodaje borovnic, ki pa jih prodajajo tudi na ljubljanski tržnici, je edini dohodek njegove družine. Na dan prodajo tudi do sto kilogramov borovnic. Po končani sezoni

prodajajo zelenjavo. Stojnico imajo že 45 let, saj se je s tovrstno dejavnostjo ukvarjala že njegova babica. Moti ga, ker na tržnici ni urejenih stranišč in ker ni dobro poskrbljeno za varnost, kajti njegovo mater so že okradli. Glede nove tržnice je skeptičen, ne verjame namreč povsem, da se bo res prenavljala, kajti v preteklosti so jim to že večkrat obljubljali, pa iz tega ni bilo nič. Če pa se bo prenova dejansko zgodila, pa upa, da bo nova tržnica zidana, varnejša in večja. Ena med sogovornicami je povedala, da povprečna vrednost nakupa znaša od pol evra do petih evrov. Izdala nam je tudi, da je najlepše, kar se ji je zgodilo na tržnici, to, da je tam spoznala svojega moža. Druga kolegica pa se je pogovarjala z branjevko, ki svoje produkte skoraj vsak dan vozi iz Ptuj v Celje. Zato ne moremo trditi, da prav vse branjevke prihajajo iz bližnje okolice Celja.

Portret branjevke na celjski tržnici.

Foto: Alenka Čas, fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje, julij 2007

Po vseh opravljenih pogovorih in po kar nekaj urah, ki sem jih s svojimi kolegi preživela med branjevkami in branjevcem na celjski tržnici, lahko sklenem, da je za večino med njimi to dopolnilna dejavnost. Največ jih prihaja iz bližnje okolice mesta, iz vasi, ki so od Celja oddaljene do 20 kilometrov. Vsi so močno poudarjali velike težave s slabo prometno ureditvijo, največji problem je nezadostno število primernih parkirnih prostorov. Opazila sem, da med branjevkami vladajo kolegijski odnosi, kar se odraža v medsebojni pomoči, ko ima katera med njimi opravke, pa druga popazi na njene pridelke in jih namesto nje prodaja. Tudi same so poudarile dobre medsebojne odnose.

Vrvež na tržnici me je za nekaj ur potegnil vase. Prijetno so me spremljali klepetanje žensk, barantanje za kilograme ali šope tega in onega. Nekaj časa sem kramljala, izrekla veliko domačih besed, konec koncev je to moj domači teren. Veliko časa pa sem tudi zgolj opazovala in srkala vso to barvitost, raznovrstnost, pretočnost in gostobesednost prostora. Odšla sem polna svežih vtisov in lepih izkušenj, z mislimi in željami o nadaljevanju tovrstnega ali podobnega raziskovalnega terenskega dela s področja svoje stroke. Na koncu pa menim, da je pomembno, da poudarim pomen tovrstnih raziskovalnih taborov in delavnic za študente naše stroke. Ob delu sem lahko urila temeljne veščine antropološkega in etnološkega dela. Odhod na teren me vedno znova navda z začetnim vznemirjenjem, ki pa je prežeto z željo

po osvetlitvi obravnavanega problema, pa tudi z željo, da se iz vse moke, ki jo nagrabim na kup, speče nek užiten, lepo vzhajan kruh. Dobro je, kadar imam možnost rezultate kje predstaviti ali jih ponuditi v oceno. V Celju opravljeno delo je imelo vse to, kar si želim, ko se lotim nekega problema, ali v tem primeru, pojava. Rezultate opravljene raziskave smo zadnji dan delavnice predstavili krogu novinarjev, ki so vest o opravljenem delu poslali med občo javnost. S perspektive študentke etnologije in kulturne antropologije zelo pozdravljam in odobravam tovrstne delavnice. Pri letošnji težko najdem kakšno pomanjkljivost, ra-

zen te, da bi lahko trajala kak dan več. Vendar se pri iskanju odgovora na to pripombo začenja že druga zgodba.

Viri in literatura:

BOGATAJ, Janez in Vladimir Simič: Branjevec (geselski članek). V: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 375.

Datum prejema članka v uredništvo: 3. 10. 2007.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Sonja Hercog

»GOSPA, DOBRO VAGO VAM DAM« Delovni dan branjevke Terezije Smodej

Prve dni julija sem se udeležila etnološke delavnice Urbani fenomeni – muzejske perspektive CE1 Trznica, ki je potekala pod okriljem Muzeja novejšje zgodovine Celje. Namena delavnice sta bila temeljit vpogled in raziskava dogajanja na celjski tržnici. Med danimi možnostmi sem izbrala skupino za vizualno dokumentacijo, ki si je zadala, da z razširjenim intervjujem in s snemalno kamero dokumentira delovni dan branjevke Terezije Smodej; ta na celjski tržnici prodaja že petdeset let.

Z mentorico mag. Tanjo Roženbergar Šega in snemalcem Alešem Šego smo branjevko obiskali na njenem domu v Šmartnem v Rožni dolini in posneli ter zabeležili jutranje priprave za odhod na tržnico, spremljali dogajanje na sami tržnici ter posneli potek konca prodaje. Podrobneje smo želeli osvetliti socialni in ekonomski status omenjenega poklica ter proučiti prodajno ponudbo in način pridelave prodajnih produktov. Zanimali so nas tudi odnos gospe Terezije do strank in drugih prodajalcev na tržnici, cene produktov ter morebitne spremembe cen zaradi konkurenčnosti trgovskih centrov.

Terezija Smodej se je s prodajo živil srečala že v otroštvu, saj je kot deklica hodila peš iz Nove Cerkve v več kot pet kilometrov oddaljeno Dobrno prodajat jabolka ali jajca. Po poroki se je gospa Terezija preselila k možu v Šmartno v Rožni dolini, od koder je na celjsko tržnico hodila s košem peš prodajat njena tašča. Ko tašča dela ni več zmogla, je na tržnici pričela prodajati gospa Terezija. Tja je sprva odhajala s kolesom, pozneje pa z motornim kolesom, s katerima je bilo prevažanje živil zelo težko. Po opravljenem vozniškem izpitu vse pridelke na tržnico dovažata z avtom. Celjsko tržnico obiskuje redno, doma ostaja le ob nedeljah in večjih cerkvenih praznikih.

Za vizualno dokumentiranje delovnega dne izbrane branjevke smo se morali zelo zgodaj odpraviti do njenega bivališča. Za gospo Terezijo se dan začne že ob 6. uri, ko na vrtu nabere svežo zelenjavo, v kolikor tega ni naredila že prejšnji večer. Terezija na tržnici prodaja sezonsko zelenjavo in sadje (kumarice, bučke, mladi krompir, korenje, zeleno, peteršilj, maline, jabolka). V

Branjevka Terezija (desno) in »sosedji iz vrste«.

Foto: Tanja Roženbergar Šega, fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje, julij 2007

Vizualno dokumentiranje na tržnici.

Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje, julij 2007

zimskem času prinaša na tržnico suho cvetje, zdravilna zelišča za pripravo čajev ter rože, izdelane iz krep papirja. Zaboje, polne živil, ji v avto pomaga naložiti mož, medtem si gospa Terezija nadene predpasnik ter se odpelje proti Celju. Na tržnico prispe ob 7. uri in se najprej odpravi v skladišče po manjši voziček, ki ga je podedovala od starejše branjevke. Z njim si pomaga pri raztovarjanju živil, ki jih odpelje do svoje s prtom pokrite mize; prt mizo polepša. Terezija raztovi še živila, ki so ostala na vozičku od prejšnjega dne ter pripelje tehtnico. Jutranje ure na tržnici potekajo predvsem v razkladanju produktov ter pogovorom med branjevkami. Gospa Terezija poudarja, da ima zelo dobre odnose z drugimi branjevkami, kar ne pomeni, da ni manjših preprirov. Pri mizi, za katero poleg Terezije prodajajo še trije branjevci, drug drugemu zaupajo tudi denar in prevzamejo delo sodelavca, kadar ima ta morda kakšno drugo obveznost. Ob 10. uri dopoldne je tržnica že polna ljudi, kar je zame odlična priložnost, da opazujem Terezijin način prodaje in odnos do

strank. Kmalu ugotovim, da je gospa Terezija zelo komunikativna in prijazna s strankami. Z njimi se pogovarja o vsakdanjih rečeh, neki stranki tudi svetuje, kako naj pripravi toplo jed iz kumaric. Terezija je znana prav po kakovostnih kumaricah, o čemer pričajo tudi stranke, ki si zabeležijo njeno telefonsko številko, da bodo lahko pozneje po večjo količino prišle k njej na dom, saj je na celjski tržnici zelo otežen dovoz za nakup in odvoz večje količine produktov. O težki dostopnosti celjske tržnice z avtom sem se lahko prepričala tudi sama, dodatna ovira pa je še zapornica pred vhodom na tržnico, ki dopušča le 30-minutno razkladanje tovora, kar je znatno premalo še za odvoz avtomobila. Branjevke nimajo odmora za malico, zato moja sogovornica malica kar med prodajo ter se pogovarja s soslednjimi branjevkami o tem, kaj se je dogajalo med koncem tedna. Cene živil so višje kot v trgovskih centrih; gospa Terezija omenja, da je večina kupcev pozorna le na listek s ceno, ne pa na kakovost, ki je bistveno večja na tržnici kot pa v trgovskih centrih. Glede pretvorbe denarne valute iz slovenskega tolarja v evro pravi, da nima težav, saj ji je hčerka pripravila cenik v obeh valutah. Pri tehtanju živil je gospa Terezija zelo natančna, saj ob prenizki natehtani teži dodaja, ob preveliki pa stranki prevelik odmerek podari, kar v žargonu branjevk pomeni »dam vam dobro vago«.

Do 12. ure je tržnica dobro obiskana, nato se obisk manjša. Gospa Smodej strankam ponuja kumarice in krompir, obenem priporoča domačo solato soslednjega branjevca ter jo, ko je ta odsoten, proda stranki. Zasluzek od prodane solate skrbno shrani in ga pozneje odda branjevcu. Ko se kazalci na uri bližajo številki trinajst, začne gospa Terezija pospravljati svoje produkte. Najbolj vzdržljiva živila, kot so krompir in jabolka, pusti v zabojih in jih z vozičkom odpelje v manjše skladišče, kjer počakajo do drugega dne. Prazne zaboje pospravi v avto, spotoma opravi še manjši nakup ter se odpelje proti domu. Delovni dan na celjski tržnici se za gospo Smodej konča ob 13.30. uri, ko prispe domov, kjer jo mož pričaka s kosilom.

Z zapisom Terezijine življenjske zgodbe in vizualno dokumentacijo njenega delovnega dne so se nam razkrile marsikatero zanimive podrobnosti, ki jih občasni obiskovalec tržnice niti ne uspe opaziti. Med njimi naj omenim zanimive teme pogovorov med branjevkami ter posebno vzdušje, ki ga zaznaš šele ob daljši prisotnosti. Iz opisanega lahko sklenem, da ima delo branjevke tako pozitivne kot tudi negativne lastnosti. Med slednjimi so slabi delovni pogoji v zimskih mesecih, ko temperature niso nič kaj prijazne. Prav zato menim, da je prenova celjske tržnice, na kar se je deloma navezoval tudi projekt Urbani fenomeni – muzejske perspektive CE1 Tržnica, nujno potrebna, predvsem zaradi higienskih standardov, prometnega režima ter lažjega načina prodaje na obnovljenih dotrajanih delih tržnice. Na podlagi opravljenega raziskovalnega dela ugotavljam, da tržnica kljub gradnji trgovskih centrov ostaja pomemben del mesta Celje, saj nekaterim kvantiteta v trgovskih centrih pomeni bistveno manj kot ročno in kakovostno pridelana hrana, za katero stremijo takšne branjevke na celjski tržnici, kot je gospa Terezija Smodej.

Datum prejema članka v uredništvo: 3. 10. 2007.

RED/NERED NA CELJSKI TRŽNICI

Pri razmišljanju o celjski tržnici sem naletel na soobstoj dveh konceptov: red/nered. Uvodoma naj povem, da me tržnica kot prostor in vse kar je povezano z njim, nikoli ni preveč privlačila, kajti vedno sem jo povezoval s kaosom, z brezvladjem in nasiljem. K oblikovanju takega odnosa do omenjenega prostora so prispevali tudi številni prispevki o pokolu na sarajevski tržnici, ki sem jih preko televizijskega zaslona videl v rani mladosti. Danes se moj odnos do tržnic spreminja, kajti tudi mene se je dotaknil proces, ki skuša tržnice predstaviti kot prostore, kjer se prodajajo čisti, neoporečni izdelki, ki človeku zagotavljajo daljše in srečnejše življenje. Moja opažanja so potrdili tudi sogovorniki, s katerimi smo se udeleženci prvi dan delavnice sproščeno pogovarjali v muzejski kavarni. Imeli so nam marsikaj povedati. Nekoliko dražji nakup na tržnici so opravičevali z ugotovitvijo, da so živila, ki so tam na voljo, veliko bolj zdrava od živil v trgovinah. Ta miselnost potrjuje obče znano dejstvo, da meščani podeželje povezujejo z zdravim načinom življenja, k čemur vodi tudi zdrav način prehranjevanja, ki se mu je mogoče približati z obiskom tržnice, kjer naj bi bili naprodaj zdravi produkti. S prenovo celjske tržnice bo omenjeni prostor prav gotovo dobil nove razsežnosti.

Za produciranje in ohranjanje identitete tržnice kot prostora, kjer je mogoče kupiti različne produkte, bodisi poljščine, povrtnine, sadje in vse drugo, kar je na voljo na stojnicah, torej prostora, kjer vlada nek red, je treba slediti določenim kriterijem, ki so zapisani v tržnem redu. Obenem se dogaja še en zanimiv proces, to je konstrukcija drugega. V našem primeru je to svinjski sejem, ki je vse to, kar si celjska tržnica ne želi postati. Gre namreč za odprt prostor, pravzaprav parkirišče zunaj centra mesta, kjer so najprej prodajali zgolj svinje, sedaj pa je tam mogoče kupiti vso mogočo kramo, od hrane in igrač za otroke do oblečil.

Udeleženci delavnice smo za kar najboljšo predstavo svojega raziskovalnega pojava želeli spoznati tudi tržni red. Oseba, ki ga zagotovo dobro pozna, je upravitelj celjske tržnice. Z njim sem se pogovarjal skupaj z Alenko Čas in s Tanjo Roženberger Šega.

*Tržni upravitelj celjske tržnice.
Fototeka Muzeja novejšje
zgodovine Celje, julij 2007*

Podal je zanimivo primerjavo, tržnico je namreč primerjal z veliko družino, katere člani se morajo med seboj dobro razumeti, delovati kot celota, če želijo biti čim boljši in uspešni. Omenjeno misel je podkrepil z izjavo, da načeloma z branjevkami/ci nima večjih nesoglasij, razen tistih manjših preprirov, ki naj bi bili del vsakdana vsake družine. Pod svojim okriljem ima trenutno 70 stalnih branjevk, mnoge med njimi prodajajo na tržnici že med 20 in 30 let. Po prvih vtisih bi upravitelja lahko primerjal z opisi uniformiranih stražnikov z začetka 20. stoletja, ki so delovali na ljubljanski tržnici, kajti po pisanju Nene Židov v monografiji *Ljubljanski živilski trg* je bil stražnik strah in trepet vseh kmetov. To so bili gospodje, ki so znali povzdigniti glas in zahtevati red (1994: 39). Vsekakor je omenjeni gospod poglavar te velike družine, ki mora skrbeti, da celoten ustroj brezhibno deluje. Sedanji upravitelj je povedal, da na tržnici službuje že 20 let. V isti sapi je še omenil, da v teh dvajsetih letih ni bilo še nobene spremembe, razen te, da so se menjala različna podjetja, ki so upravljala tržnico. Danes to nalogo opravlja podjetje Vrtnarstvo Celje d. o. o., ki deluje na podlagi sprejetega tržnega reda, ki je v skladu s pravilnikom Zakona o trgovini. Sogovornik je še posebno poudaril težave s sanitarijami, to so namreč edina javna stranišča v mestu. V pogovoru je beseda nanese tudi na načrtovano prenovo tržnice. Sogovornik je spregovoril o svojih predlogih, ki jih je podal arhitektu prihodnje tržnice. Opozoril ga je na problematiko premajhnega števila skladišč. Slabost načrtov za novo tržnico naj bi bila v tem, da bo imel prostor premalo svetlobe. Zagotovil nam je kopijo tržnega reda, kjer so v devetih točkah zapisane pravice in dolžnosti, ki veljajo na tržnici. Naj jih za boljšo predstavo nekaj navedem: skrb za izvajanje tržnega reda in urejenost tržnice, nadzor kakovosti blaga; sklepanje pogodb s prodajalci na tržnici; skrb za ustrezno dokumentacijo prodajalcev, najmanjše tržnih pripomočkov, skrb za vzdrževanje in posodobitev tržne opreme in sodelovanje s pristojnimi službami itd. (Bornšek 1995).

Dobil sem občutek, da je pogostejše jabolko spora odločba, ki pravi, da lahko kmetovalci in drugi posamezniki prodajajo blago le iz lastne proizvodnje, kajti dogajalo naj bi se, da določene branjevke/vci v večjih količinah nakupujejo blago v trgovskih centrih, na svinjskem sejmu na Teharjah oziroma pri raznih dobaviteljih, nato pa jih prodajo na tržnici kot domači proizvod. Za prestopnike takšne vrste naj bi poskrbel upravljavec, ki jih najprej ustno opozori, če pa je treba, pa jim nadaljnjo prodajo tudi prepove. Vendar naj bi bilo po njegovih besedah malo takšnih primerov, kar pa me rahlo čudi, kajti v pogovoru je omenjeni problem večkrat poudaril. Na podoben problem so nekajkrat naletele tudi kolegice, ki so se pogovarjale z branjevkami. Zavedam se, da so obtožbe branjevk, da nekdo prodaja blago, ki ni iz domače pridelave, lahko tudi način spodkopavanja legitimnosti svoje konkurence. Vendar naše terenske izkušnje tega dejstva

v glavnem ne potrjujejo, kajti branjeveke so pogosto poudarjale medsebojne kolegialne odnose.

Z opravljenim delom, ki sem ga v pričujočem besedilu na kratko predstavil, sem spoznal notranji, upravno-formalni ustroj prostora celjske tržnice. Po mojem je pomembno, da raziskovalec spozna tudi to perspektivo, saj mu omogoči veliko širši vpogled v obravnavani pojav. Tržni red igra v celotni zgodbi preučevanega prostora izjemno pomembno vlogo, določa mu namreč vsakodnevni delovni ritem in formalni utrip, ki je nujen za obstoj prostora.

Viri in literatura:

BORNŠEK, Polonca: Tržni red celjske tržnice. Neobjavljeno besedilo. 1995.

ŽIDOV, Nena: *Ljubljanski živilski trg*. Ljubljana: Viharnik, 1994.

Datum sprejema članka v uredništvo: 3. 10. 2007.

Strokovni članek / 1.04

Iris Zakošek

GLAVNI TRG KOT OSREDNJI TRŽNI PROSTOR PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO V CELJU

Povzetek

V članku je predstavljen celjski Glavni trg, ki je bil pred drugo svetovno vojno osrednji tržni prostor v lasti Mestne občine, ki je prirejala tržne dneve ob sredah in sobotah; sejemska dneva sta imela svoj izvor v nekdanjih tedenskih sejnih. Opisani so pridelki, ki so jih smeli prodajati na stojnicah: poljski pridelki, domače in južno sadje, žita, semena, jajca, perutnina, mleko in mlečni izdelki, med in medeni izdelki, vosek, meso in mesni izdelki, rečne in morske ribe, raki, polži, školjke, gobe, zelišča, cvetje, pa tudi izdelki domače izdelave, kot so suha roba, lončeni izdelki ipd. Tržna pristojbina, ki so jo morali plačevati prodajalci, je bila odvisna od vrste in količine blaga. Po odredbah mestnega poglavarstva je tržno upravo vodil tržni nadzornik, pri delu pa sta mu pomagala veterinarski in zdravstveni referent.

Abstract

The text focuses on Celje's central square, Glavni trg, which before the Second World War was owned by the Municipality of Celje and served as the central marketplace. Based on former weekly fairs, market days took place on Wednesdays and Saturdays. Farmers were allowed to sell the following products: agricultural produce, domestic and citrus fruits, cereals, seeds, eggs, poultry, milk and dairy foods, honey and honey products, wax, meat and meat products, sea and freshwater fish, crabs, snails, clams, mushrooms, herbs, flowers, and homemade products such as woodenware, pottery, etc. Market tax depended upon the type and quantity of products. By ordinance of the municipal board, market administration and activities were supervised by market inspector, aided by two assistants in charge of veterinary and health matters.

Glavni trg so skozi zgodovino različno imenovali: Trg, Veliki trg, Glavni trg, Markov trg, Tomšičev trg; leta 1993 so ga ponovno preimenovali v Glavni trg (*Imenoslovje* 1994). Prvotno jedro srednjeveške naselbine je bilo v današnjem JV mestnem delu. Prvotna naselbina je bila majhna, sprva je štela nekaj hiš, ki so se nahajale vzdolž današnjega Glavnega trga. Tržni prostor se je izoblikoval tako, da so se na zahodni strani razvrstile plemiške hiše in javne stavbe, vzhodna stran pa je bila povezana z meščani – drobnimi trgovci in rokodelci. Trg je bil povezan s spodnjim gradom preko Dolge (danes Gosposke) ulice (*Glavni trg* 1996).

Sredi trga je stal mestni vodnjak, ki so ga uporabljali do leta 1871. Na južni strani vodnjaka je že leta 1503 omenjen sramotilni kamen ali mestni pranger, h kateremu so privezovali prestopnike in zločince. V drugi polovici 18. stoletja se je na trgu nahajala železna kletka, v katero so zapirali celjske peke, ki so pekli premajhne hlebce. Sredi širšega južnega dela trga so po letu 1776 postavili na mestu, kjer so usmrtili morilca Pretnerja, Marijino znamenje, ki naj bi mesto varovalo pred podobnimi zločini (ibid.).

Trg je opredeljen kot »navadno odprt prostor, kjer se prodaja in kupuje raznovrstno blago, zlasti živila«. Temeljna funkcija trga je torej preskrba prebivalstva z živili in drugimi nujnimi stvarmi. Najbolj je razširjena predstava o živilskem trgu kot prostoru, kjer se prodajajo in kupujejo živila in blago. Poleg temeljne obstajajo še druge, manj opazne funkcije. Trg, poln ljudi, je naravno središče družabnega življenja. Na njem se ljudje srečujejo, sporazumevajo, tam krožijo raznovrstne govornice, od osebnih opraviljanj do političnih novic, se žalijo, si grozijo. Uporablja se za kupčijo in pogovor. Gospodinje si izmenjujejo recepte (Židov 1994).

Pred drugo svetovno vojno, med njo in še nekaj let po njej je bil na osrednjem prostoru Glavnega trga tržni prostor, kjer sta se srečevala mesto in podeželje (*Glavni trg* 1996).

Trg je živel svoj cikel. Živel je dnevno, tedensko, mesečno in letno življenje. Dnevno se je pričelo zgodaj zjutraj in trajalo vse do opoldneva. Med tednom sta bila tržna dneva sreda in sobota, svoj izvor sta imela v nekdanjih tedenskih sejmih. Mesečni je kazal predvsem finančno stanje kupcev glede na plačilne dneve. Letni cikel je bil povezan z letnimi časi in dogajanjem v naravi ter z od tega dogajanja odvisnimi dejavnostmi. Pozimi je na trg prišlo manj prodajalcev kot poleti. Spomladi je bilo najbolj živahno. Poseben pečat so trgu dajali prazniki, ko so gospodinjne nakupovale predvsem med, orehe, rozine, maslo, smetano (Židov 1994).

Tržni prostor je bil last mestne občine. V Celju so bili pred drugo svetovno vojno tržni prostori na Glavnem, Slomškovem in Dečkovem trgu in na Prešernovi ulici. Največji je bil na Glavnem trgu. Mestna občina Celje je prirejala tržne dneve vsako sredo in soboto. Če je bil na ta dan praznik, je bil tržni prejšnji dan. Ob tržnih dnevih so smeli prodajati naslednje artikole: poljske pridelke, domačo in južno sadje, žita, semena, perutnino, jajca, mleko in mlečne izdelke, med in medene izdelke, vosek, meso in mesne izdelke, rečne in morske ribe, rake, žabe, školjke, polže, gobe, mladiče živali, cvetje, zelišča. Smeli so prodajati tudi izdelke domače izdelave, kot so suha roba, lončeni izdelki. Posebej je bilo dovoljeno, da so na nekaterih mestih smeli prodajati drva, seno in slamo. Tržni organ je od prodajalcev, ki so prodajali lastne domače izdelke, zahteval potrdilo občine, da je blago res domač proizvod. Drugi prodajalci so morali imeti obrtno pooblastilo oziroma dovoljenje.¹

Zunaj tržnega prostora trgovanje ni bilo dovoljeno. Za razmestitev blaga so tržni organi postavili klopi in stojnice. Prodajalcem so dodelili samo en prostor, zaradi hitre pokvarljivosti blaga pa je lahko pridobil še dodatnega, ki pa ga ni smel prepustiti drugemu. Trgovci, ki so imeli svoje lokale ob tržnem prostoru, niso smeli pred njimi postavljati stojnic.²

Prodaja blaga na stojnicah je bila na tržnem prostoru razdeljena glede na vsebino. Iz ohranjenih načrtov predvojne prodaje na Glavnem trgu je lepo razvidna prodaja blaga (stojničarji). Ob vhodu s Prešernove ulice na trg so na levi in desni strani prodajali poljske pridelke, pred hišama št. 1 in 2 mleko in mlečne izdelke. Okoli Marijinega znamenja so prevladovali mesarji, v razširjenem delu trga in proti Slomškovem trgu in Gosposki ulici še prodajalci sadja. Pred hišama št. 11 in 12 so prodajali lesne in pletarske izdelke in perutnino.³

Razen na stojnicah in klopeh so smeli prodajati tudi na vozičkih. Strogo prepovedano je bilo polaganje živil na tla. S stalnimi prodajalci na stojnicah je Občina sklenila pogodbo o oddaji tržnega prostora v najem. V njej so bili točno določeni stalni prostor, najemnina in odpovedna doba, ki ni smela presežati 14-dnevnega roka. Brez ozira na dogovor in odpovedni rok je smela Občina trgovanje začasno ali za stalno prepovedati in prodajalce odstraniti s tržnega prostora:

1 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 38, 6381 (Pravilnik za tržne dneve).

2 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 38, 6381 (Pravilnik za tržne dneve).

3 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 38 (Načrt tržnice).

- če je prostor oddal drugemu in se pri tem okoristil;
- če brez tehtnega razloga 14 dni prostora ni uporabljal;
- če je bil kljub opominu v zaostanku s plačilom občinskih pristojbin za mesec dni;
- če se na ponovni pismeni opomin ni pokoril odredbi pristojnega tržnega organa;
- če je bil že kaznovan zaradi kršitve tržnega reda, pa je ponovno naredil prekršek.⁴

Tržne pristojbine so se pobirale po posebni odredbi, ki jo je odobril ban. Nadzorstvo nad poslovanjem na tržnem prostoru so opravljali organi tržnega nadzorstva. V njihovo pristojnost so spadali:

- dodelitev vrstnega reda in dovolitev ali odklonitev trgovanja občasnim prodajalcem;
- pobiranje tržne in druge pristojbine, v kolikor ni bila plačana neposredno pri občinski blagajni;
- delovanje tržne policije po zakonitih določilih in predpisih tržnega pravilnika, zlasti odreditev, da so živila in blago vidno označeni s cenami;
- skrb za red in čistočo na trgu.

Prekrški tržnega pravilnika so se kaznovali z denarjem in celo z zaporom.⁵

Tržne pristojbine za mesto Celje, ki jih je odobrilo Ministrstvo za trgovino in industrijo, Oddelek v Ljubljani, dne 12. marca 1925, pod št. 1615/25, so bile različne za posamezne prodajne artikole in so se gibale od 0,25 do 10 din.⁶

Finance je vodilo mestno računovodstvo. Zaslužek ali prihodek s pobiranjem tržnih pristojbin je bil dokaj visok, na leto okoli 100.000 din. Izdatki so bili naslednji: plača tržnega nadzornika, plača pobiralcev tržnih pristojbin, najemnina za sejmišče, hranjenje tržnih stojnic, razne tiskovine.⁷

Prvega aprila 1938 so se začele po občinskem sklepu z dne 17. 9. 1937, št. 9755/1937, pobirati tržne pristojbine z novimi bloki po zagrebškem vzoru. Te bloke je izdajalo mestno računovodstvo in vodilo obračune z njihovimi pobiralci. Način pobiranja je bil sledeč: pobiralec je preščipnil strankin blok z datumom (dan in mesec). Ko je končal v eni vrsti, se je v tej začela kontrola blokov, pri čemer so ugotavljali, če je pristojbina pravilno plačana glede na prodajno blago, nato so odstrigli desni zgornji vogal bloka.⁸

Tržno upravo je vodil tržni nadzornik po odredbah mestnega poglavarstva v okviru reda in zakonskih predpisov. Tržni nadzornik je skrbel, da sta bila na trgu mir in čistoča, pregledoval živila, kontroliral pobiranje tržnih pristojbin, kontroliral mestne tehtnice, opravljal tudi vsa administrativna in pisarniška dela

4 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 38, 6381 (Pravilnik za tržne dneve).

5 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 38, 6381 (Pravilnik za tržne dneve).

6 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 38, 6381 (Tržne pristojbine).

7 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41 (Letna poročila tržnega nadzorstva).

8 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 38, pg. 5170 (Letno poročilo tržnega nadzorstva za poslovno leto 1937/38).

tržne uprave. Sodeloval je z mestnim zdravstvenim in veterinarskim referentom, ali skupaj ali posamično. Veterinarski referent je pregledoval predvsem meso in mesne izdelke, zdravstveni pa je na stojnicah ugotavljal stanje živil in higienske razmere na trgu.⁹

Kontroli živil so dajali velik poudarek. Splošni pregled živil se je opravljal vsako jutro v zimskem času med 8. in 9. uro, poleti pa med 6. in 7. uro zjutraj. Nekatera živila so posebej kontrolirali. Mleko so pregledovali na treh vhodnih mestih, na kolodvoru in v mlekarnah. Največkrat so ugotovili dodajanje vode. Ob pregledu jaje so velikokrat ugotovili, da so ta smrdljiva ali osušena (kmetice so jih hranile za jesen, ko so bile dražje kot spomladi in poleti). Pri smetani so predvsem ugotavljali, ali ni žarka ali pomešana z mlekom ali s kvasom. Redno so pregledovali gobe in ribe. Vsakodnevna stroga kontrola je bila na stojnicah z mesom in mesnimi izdelki.¹⁰

Tržno nadzorstvo v Celju je moralo vsako leto podati pisno poročilo, v katerem je bila zajeta založenost trga z živilom in prodaja nasploh, prodaja na sejmi (živinski in kramarski), finančno stanje, kontrola prodajnih artiklov.¹¹

V poročilu tržnega nadzorstva za leto 1938/39 je bila zapisana nenadna potreba po nastanitvi tržnega kontrolorja, ki naj bi imel ustrezno izobrazbo in znanje. Najprimernejši je bil takratni uslužbenec g. Anton Špes. Do 10. ure bi opravljal delo tržnega kontrolorja, nato pa pisarniške posle. Pomagal bi tržnemu nadzorniku g. Pozničju pri urejanju trga. 1. 4. 1940 je bil po Občinskem odboru za tržnega nadzornika imenovan g. Fijavž Franjo.¹²

Kljub nenehnemu trudu tržnega nadzorstva in mestne policije so bile tatvine in raznovrstne goljufije ves čas del tržnega življenja. Trg je bil za tatove primeren prostor, saj jih je bilo v množici ljudi težko izslediti. Okradeni so bili prodajalci in kupci (Židov 1994).

Tržni promet se je začel z ranim jutrom in je trajal ob delavnikih do 13. ure, prodaja mesa pa do 12. ure. Nakupovanje živil je bilo do 10. ure dovoljeno izključno konzumentom. Prekupčevanje je bilo v tem času prepovedano. Ob nedeljah in praznikih je bila dovoljena prodaja živil do 9. ure zjutraj samo na določenem delu tržnega prostora.¹³

Tržni dan se je začel že zgodaj zjutraj, ko so se okoliški kmetje po cesti premikali proti mestu s polnimi vozovi. Mestni mitničar je odmeril mitnino. Kmetice so iz bližnjih krajev prinašale na mestno tržnico zelenjavo, mleko, sir, jajca, skuto, perutnino. Polno je bilo zlasti ob sredah in sobotah, ko je bil tedenski tržni dan. Proti poldnevu se je jutranji direndaj polegel. Branjevke

9 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 39, pg. 32 (Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1938/39).

10 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41 (Letna poročila tržnega nadzorstva).

11 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41 (Letna poročila tržnega nadzorstva).

12 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 40, pg. 85 (Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1939/40).

13 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41 (Pravilnik za tržne dneve).

in prodajalci so počasi pospravili blago s stojnic in se odpravili domov (Cvirn 1993: 54, 57).

Trg je bil skozi leto kar dobro založen, včasih zaradi neugodnih vremenskih razmer malo manj. Živila so na trg vozili iz bližnje in daljne okolice Celja, Brežic, Rogaške Slatine, šmarskega okoliša. Prodajali so sadje in zelenjavo iz Dalmacije in Italije. Živila, ki so jih prinašali naprodaj, so morala biti zdrava in neporečna. Živila se niso smela otipavati ali poskušati. Pokušnja je bila dovoljena samo tako, da so kupcem ponudili košček, ne da bi se pri tem dotaknili drugega blaga ali posode, ali pa so poskušali z jedilnim priborom.¹⁴

Mleko so dovažali na trg samo v posodah, ki so ohranjale prvotno kakovost. Mlečni izdelki niso smeli biti izpostavljeni soncu, padavinam ali onesnaženju. Zraven niso smela biti živila in predmeti, ki pridejo v stik s prahom ali z živalmi. Smeli so jih polagati po klopih na bele oprane prte iz platna ali jute. Surovo maslo ali sir so zavijali v bel polpergamentni papir ali v kakršnokoli čisto tkanino ali listje. Prodajalci so morali imeti pokrite lase in so si okoli pasu privezovali bele predpasnike. Če niso imeli bele jopice, so si nadedli bele dokomolčnice.¹⁵ Cene mleka in mlečnih izdelkov ter jajc so se leta 1932 gibale med 0.50–1.50 din za jajce in do 36.00 din za surovo maslo.¹⁶

Zelenjava in sadje sta morala biti sveža. Zelenjavo so prodajali v čistih »jerbasih« ali na belih platnenih prtih. Zelenjavo so trebili samo v posode za odpadke. Nagnito, od črvov razjedeno ali obrezano sadje za vkuhanje so posebej označili.¹⁷ Zgodnje sadje in zelenjava sta bila vedno dražja od domačega. Sadje so prodajali po kilogramih, in sicer: jabolka, hruške, češnje, breskve, marelice, slive, grozdje, po ceni od 2 do 10 din.¹⁸

Zelenjavo so tehtali različno, in sicer solato po komadu ali na kg, kisló zelje, ohrovt, krompir, čebulo, cvetačo na kg, špinačo na krožnik. Prodajali so še fižol, kolerabo, kumare, česen, šparglje, posušene in sveže gobe, motovilec, regrat ipd.¹⁹

Živila živalskega izvora so morala ustrezati splošnim veterinarskim predpisom, opremljena so morala biti z listinami po predpisih o pregledovanju živine in mesa. Prodajali so samo na stojnicah, urejenih po zahtevah, ki so veljale za mesnice. Meso so morali označevati po vrsti in kakovosti. Divjačina se je smela prodajati samo v času, določenem po lovskega zakonu, poznejša prodaja je bila dopustna samo za meso iz hladilnice, če je bila žival ujeta v dovoljenem času. Perutnina se je smela prodajati

14 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 38, pg. 6381 (Pravilnik za tržne dneve).

15 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 38, pg. 6381 (Pravilnik za tržne dneve).

16 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 33, pg. 378 (Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1932, Pregled o gibanju tržnih cen najvažnejših življenjskih potrebščin po mestu Celju v letu 1932).

17 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 38, pg. 6381 (Pravilnik za tržne dneve).

18 Zgod. arhiv Celje, Aš 76, MOC 1919–41, fasc. 34, pg. 5305 (Cene živilskim proizvodom).

19 Zgod. arhiv Celje, Aš 84, MOC 1919–41, fasc. 30, pg. 341 (Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1929, Pregled tržnih cen kmetijskih pridelkov in drugih najpomembnejših življenjskih potrebščin v mestu Celju v letu 1929).

samo v prostornih kurnikih ali »jerbasih«. Za perutnino so imeli pripravljene posode s pitno vodo. Klanje perutnine na trgu ni bilo dovoljeno. Vodne živali so morale biti sveže in zdrave. Žive ribe so shranjevali v »polterjih«, v katere so dovajali kisik. Prodaja je smela potekati samo v času dovoljenega ribolova. Odpadke razkosanih rib so odlagali v posebne posode, ki so jih odtočili v kanal.²⁰

Obleka prodajalca je morala na kupca narediti dober vtis, saj je bila zunanja urejenost prodajalcev nekakšna garancija za dobro blago. Morali so biti primerno oblečeni, obleka je bila funkcionalna in prilagojena vremenskim razmeram in letnim časom. Nepogrešljivi kos obleke pri večini prodajalk je bil klotast predpasnik, ki se je vezal zadaj. Tako so si obvarovale prednji del obleke, v žepe pa so spravljale denar. Nosile so nabrana krila do pasu iz temnejšega bombaža ali volne. Zgoraj so nosile enobarvne ali vzorčaste bluže. Glavo so pokrivalo z ruto, poleti z bombažno, pozimi volneno. Ob mrazu so si nadele volneno jopo, rokavice na palec ali prste. Obute so bile v usnjene čevlje z vezalkami. Nekateri prodajalci so pri oblačenju morali upoštevati določene predpise. Tako so npr. mesarji nosili bel predpasnik, jopič in kapo. Tudi prodajalci sadja, mleka in mlečnih izdelkov so nosili bel predpasnik. Ob dežju so se ognili v lodnaste pelerine in uporabljali črn dežnik. V času med obema vojnama jih je pred soncem ščitil velik bel platnen dežnik, postavljen med stojnicami. Živila so prodajali prvenstveno po zakonitih merah. Za pregledovanje mer in uteži sta skrbela mestno tržno nadzorstvo in merosodni urad. Živila so merili v litrih, kilogramih, na kose, z mericami, na šopke, kuhinjske žlice, krožnike, zajemalke, pesti ipd. Tehtali so predvsem meso in mesne izdelke, pa sadje in nekatero zelenjavo (krompir, fižol, česen, čebulo, paradižnik, repo ipd.) (Židov 1994).

Mesarske stojnice so morale biti vedno sveže in čiste, umite, da so popolnoma odgovarjale sanitarnim cenzuram, pokrite z belo platneno streho. Inšpekcija je dnevno vršila nadzor. Nekateri mesarski vozovi so bili lepo prebarvani. Med vožnjo, predvsem v poletnih mesecih, so prekrili čez meso bele ali rdeče prte. Mesarji so svoje vozičke pospravljali v ulico na Okopih od kaplanije navzgor proti hiši g. Leona. Ker so se stanovanjci pritožili zaradi muh, so jim nato spet dovolili postavljati na trgu. Nekaj časa so jih med prodajo postavljali tudi v Kocenovo ulico.²¹ Z ozirom na dopis Kraljevske banske uprave v Ljubljani z dne 23. 6. 1936 oziroma na odlok Ministrstva za trgovino in industrijo z dne 17. 6. 1936 je tržno nadzorstvo predlagalo, da se mesarske stojnice odpravijo in uredijo zidane ali lesene ute. Če pa to ni mogoče, naj se prodaja le v lokalih. Vendar predlog ni uspel.²² Večina mesarjev je imela svojo stojnico. Francu Sovincu je mestno načelstvo v Celju leta 1932 izdalo pooblastilo, da sme

opravljati mesarsko obrt s sedežem na Glavnem trgu.²³ Svojo stojnico na Glavnem trgu je imel tudi Viktor Hohnjec, ki je z mesarsko in prekajevalsko obrtjo začel leta 1920 in jo ohranil do vojne. Živino je kupoval od kmetov in trgovcev iz Slovenije in Hrvaške. V klavnici so meso pripravljali za prodajo na trgu. Stranki so ga stehali in zavili v polnomasten papir.²⁴ Na trgu na stojnici so prodajali svoje meso in mesne izdelke: Alojz Kroflič (*Nova doba* 1924: 138), leta 1921 sta pričela z mesarsko obrtjo Leskovšek & Knez (*Nova doba* 1921: 67), Ivan Fridrich (*Nova doba* 1920: 43) Štefan Hohnjec, Alojz Sovinc, Karel Zdolšek, Franc Kreča, Junger Ludvik, Dečman Ferdo, prodajo svežih rib je občina dovolila Avgustu Bornšku (*Nova doba* 1920: 142).

Na stojnicah so prodajali različne vrste mesa, in sicer volovsko meso, teletino, svinjino, goveje meso, slanino, kokoši, prekajeno šunko. Prodajali so tudi prekajene parklje in glave, govejo, telečjo in svinjsko drobovino, mast.²⁵

Prodajalci in kupci so se bili dolžni pokoravati odredbam tržnih organov v okviru tržnega pravilnika. Vesti so se morali dostojno. Prepovedano je bilo z glasnim ponujanjem blaga vabiti kupce. Vzdrževati je bilo treba čistočo. Prodajalci živil niso smeli bolehati za kužnimi in nalezljivimi boleznimi. Točenje alkoholnih pijač in krošnjarenje na tržnem prostoru sta bila prepovedana. Vožnja po trgu ni smela ovirati prometa in zavirati poti ali dohodov do stojnic. V kolikor je bila vožnja po trgu dovoljena, so določali splošni policijski predpisi. Dovoz blaga na trg je bil dovoljen le v zgodnjih jutranjih urah, pozneje pa samo z izrednim dovoljenjem tržnih organov. Za spravljanje vozil in vozičkov ter vprege so bili določeni posebni prostori. Uporaba drugega javnega prostora se je kaznovala.²⁶

Občina kot lastnica tržnega prostora je lahko vsakomur, ki je življenjske potrebščine prodajal po zelo visoki ceni, prepovedala prodajo. Imeli so nadzor nad špekulacijo. Prekupčevalci so od kmetov kupovali blago in ga prodajali za 25 odstotkov dražje. Kmetje pa so se ravnali po ceni stojničarjev, s čimer so cene proizvodom naraščale. Skrbeli so, da se draginja ni razbohotila.²⁷

Glavni trg je v 30. letih kot tržni prostor postajal neprimeren. Postajal je premajhen, estetsko in higiensko neprimeren, posebno poleti in jeseni, ko se je prodajalo ogromno živil in so se prodajalci razširili še v Gosposko ulico, kjer je bil glavni vozovni promet.²⁸ Podan je bil predlog o širitvi prodaje v Gosposko ulico in na Slomškov trg. Ta je bil last cerkve sv. Danijela; opat

20 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 38, pg. 6381 (Pravilnik za tržne dneve)

21 Zgod. arhiv Celje, Aš 67, MOC 1919–41, fasc. 26, pg. 1450 (Poročilo o mesarskih stojnicah na pritožbo Josipa Žumerja).

22 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 36, pg. 8047 (Poročilo tržnega nadzorstva).

23 Zgod. arhiv Celje, Aš 74, MOC 1919–41, fasc. 32, pg. 8559 (Franc Sovinc, mesarska obrt).

24 Pripoved g. Milana Hohnjeca na Muzejski poletni delavnici Celje 1995.

25 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 37, pg. 5860 (Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1936/37).

26 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 38, pg. 6381 (Pravilnik za tržne dneve).

27 Zgod. arhiv Celje, Aš 66, MOC 1919–41, fasc. 25, 3130 (Reguliranje cen na trgu).

28 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 35, 306 (Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1934).

Jurak je dovolil prodajo samo, če je bilo nujno, drugače pa ne.²⁹ Število stojnic se je večalo. Leta 1929 je imela občina 19 lastnih tržnih stojnic, ki jih je dnevno postavljala na trg cestni pometač, popoldan pa jih je pospravljala na dvorišče hiše Glavni trg št. 17, ki je bila last gospe Geramb.³⁰ Leta 1938/39 je bilo postavljenih 50 mestnih stojnic za prodajo kmetijskih pridelkov.³¹ Tik pred drugo svetovno vojno so predlagali primerni tržni prostor, in sicer prostor starega okrožnega sodišča.³²

Glavni trg je proti večeru okoli 6. ure postal ena med promenadnimi celjskimi potmi, ki je bila za vsakega uglednejšega meščana pomembna, skoraj nepogrešljiva oblika vsakdanjega družabnega življenja. Srečati znance in prijatelje, spoznati nove ljudi in biti opažen, to so bili vzroki, da se je večina meščanov redno udeleževala teh sproščujočih večernih sprehodov po mestnih ulicah in z belim peskom posutih poteh v mestnem parku (Cvirn 1993: 70). Na trgu so potekale procesije, ob cerkvenih praznikih pa je bil tam sejem.

Po letu 1950 se je trg začel spreminjati. Tržni prostor so predstavili na novo lokacijo na Linhartovo ulico, kjer je še danes. Trg so spremenili v cono za pešce. Na odru ob Marijinem znamenju posebno v poletnih mesecih potekajo zabavne in družabne prireditve za popestritev življenja na trgu in v Celju. Nekajkrat letno se prostor spremeni v kramarski in novoletni sejem (**Glavni trg** 1996).

Literatura:

CVIRN, Janez: *Biser na Savinji*. Celje: Epsi d. o. o., 1993, 54, 57, 70.

Glavni trg v Celju – razstavniki katalog. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 1996, 2–20.

Imenoslovje ulic in trgov v KS Center, Celje 1994.

ŽIDOV, Nena: *Ljubljanski živilski trg*. Ljubljana: Viharnik, 1994.

Viri:

OKC, *Nova doba*, 138/1924.

OKC, *Nova doba*, 67/1921.

OKC, *Nova doba*, 43/1920.

OKC, *Nova doba*, 142/1923.

Pripoved g. Milana Hohnjeca na Muzejski poletni delavnici Celje 1995.

Datum prejema članka v uredništvo: 3. 10. 2007.

29 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 39, 32 (Letno poročilo tržnega nadzorstva za upravno leto 1938/39).

30 Zgod. arhiv Celje, Aš 84, MOC 1919–41, fasc. 30, 341 (Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1929).

31 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 39, 32 (Letno poročilo tržnega nadzorstva za upravno leto 1938/39).

32 Zgod. arhiv Celje, Aš 85, MOC 1919–41, fasc. 40, 85 (Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1939/40).

CELJANI IN ZAGOTAVLJANJE PREHRAMBNIH SESTAVIN PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Izvleček

Hrana je bila v Celju in Savinjski dolini v obdobju od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne še vedno statusni simbol, njene sestavine pa niso bile vsem družbenim plastem enako dosegljive. Sestavek predstavlja, katere sestavine prehrane so si celjske meščanke lahko zagotavljale same, kaj so v času tržnih in drugih dnevih v mesto prinašale okoličanke in kaj so jim nudile celjske trgovine. Prikazuje tudi pomen železnice za oskrbo mesta in modernizacijo prehrane v njem.

Abstract

In Celje and in Savinja Valley, food still represented a status symbol whose ingredients were not equally available to all during the period from mid-19th century to the Second World War. Examined are staples grown by middle-class families of Celje, food items sold by farmers on market days, and food selection in Celje stores. Discussed is the impact of the railway and innovations connected with food culture.

Uvod

Vsakdanje preživetje je prvo, kar je človek vedno imel v mislih. Med omenjeno potrebo in hrano kot užitek je cela paleta zapletenih odnosov med posameznimi družbenimi sloji, medsebojna neenakost, razmerje med močjo in podrejenostjo. Evropski prehranjevalni sistem, kamor so sodile naše dežele in tudi Celje, se je spreminjal počasi. Do srede 19. stoletja in še dlje so bila osnova prehrane še vedno žita. Žita so bila še vedno tisti jeziček na tehtnici, ki so za večino ljudi predstavljala mejo med lakoto in izobiljem. Pojem izobilje je na takratni prehrabeni lestvici za mnoge pomenil le bolj poln želodec, kot so ga imeli ob vsakdanji prehrani. O kakovosti in raznovrstnosti hrane, vsaj pri nižjih plasteh podeželskega in mestnega prebivalstva, v tem času še ne moremo govoriti.

Zelenjava v prehrani Celjanov

Kakšne pa so bile razmere pri nas v Celju v 19. stoletju, to je v času, za katerega M. Montanari (1998: 203–206) pravi, da je meso doživelo svoj prvi poraz, in v času, ko so v Manchestru ustanovljali prvo angleško vegetarijansko društvo; to je povzročalo živahne razprave, ki so potekale o mesu in vegetarijanstvu že v 18. stoletju.

Konec 18. stoletja je bilo v Celju okrog 200 vrtov, ki so obsegali približno 11 ha. Vrtovi, ki so bili v mestu in okolici, so zagotavljali vrtnine za takratno celjsko meščanstvo (Valenčič 1970:

Koš »celjšek« iz Loč, v katerem so ženske iz okolice Šmartnega v Rožni dolini nosile prodajat na celjsko tržnico.

Fototeka Pokrajinskega muzeja Celje

274–278). Do srede 19. stoletja se slika ni bistveno spremenila, saj v odgovorih na vprašalnike Georga Götha zasledimo nekaj večjih vrtov le v Celju, medtem ko so imeli kmetje v širši regiji ob hišah le majhne nepomembne vrtove, kjer je raslo le nekaj zelenjave in solate (Kuret 1985: 106).

Gospodinje v celjski regiji so torej uporabljale zelenjavo, njena pridelava in uporaba pa je bila vsaj na podeželju kljub vsemu še vedno precej sezonska. Celjanke so se zato morale z njo oskrbovati predvsem same, to je iz svojih vrtov, nekaj pa so jo na trg kljub vsemu prinašale tudi okoliške branjevke. Celje se je kot regijsko središče lahko oskrbovalo tudi od drugod. V Vojniku in drugod so izdelovali celo posebne lepše izdelane koše, v katerih so prenašali pridelke na celjsko tržnico. Pomembna samooskrbnost mnogih celjskih gospodinjstev je polagoma upadala, saj po podatkih iz srede 19. stoletja vidimo, da je bilo v Celju takrat le še nekaj boljših vrtov (ibid.: 106). Med vrtovi sta bila najbolje negovana vrt trgovca Petra Liningerja in vrt Viljemine Mathes. Z razvojem industrije so se v celjska predmestja pričeli nase-ljevati delavci. Tak primer je Gaberje, saj so tam stale najpomembnejše tovarne. Vrtovi ob hišah so Gaberčane oskrbovali z najpomembnejšo zelenjavo, gospodinjstva so bila predvsem samooskrbna in so večino zelenjave, okopavin in sadja pride-

lala sama. Poleg vrtov so imeli nekateri v najemu tudi manjše njive. Količina zelenjave pri posameznih obrokih je bila močno odvisna od sezonske pridelave. Tako so bili na mizi največkrat krompir – pripravljen na različne načine, fižol, kisle zelje in repa. Ker je bil na različne načine pripravljen krompir pogosto osnova obroka, so zraven gospodinje pripravljale še zeleno, fižolovo, kumarično in pozneje tudi paradižnikovo solato. Na prehranjevanje so vplivale tudi gospodinjske šole, saj so se tudi v delavski prehrani počasi uveljavili koleraba, hren, ohrovt, grah in leča, poleg njih pa tako kot v prehrani višjih meščanskih slojev cvetača, grah, špinača in paradižnik.

Vrtnarstva v pravem pomenu besede na podeželju vsaj v Zgornji Savinjski dolini ni bilo. Delno je bilo razvito le v Šmartnem v Rožni dolini in okolici Celja, od koder so kmetje z zelenjavo zalagali celjski trg. Glavni vrtnini sta bila zelje in solata. Zelje je bilo pomemben del podeželske pa tudi prehrane nižjih slojev mestnega prebivalstva, uživali so svežega, predvsem pa kisane-ga. Podobno je bilo z belo repo.

»Prvi umetni in trgovski vrtnar v Celju« je bil verjetno Ivan Rožan, ki je v svojem oglasu, objavljenem v *Slovenskem gospodarju* (1887: 344), priporočal »sveže sočivje, cvetice in kmetijska semena lastnega pridelka«.

Žita in kruh

Vse do srede 19. stoletja so v evropskem prehranjevalnem sistemu (razen za najožji krog privilegirancev) kot osnova prehrane prevladovala žita. Po družinskih gospodarskih izračunih so izdatki zanje dosegali več kot 90 odstotkov stroškov za prehrano. V 17. in 18. stoletju se je omenjeni odstotek z uporabo koruze, testenin in riža, ki so tedaj postajali vse pomembnejši, še povečal. Včasih se je odstotek zmanjšal, a le zato, da se je povečal pri kakšnem konkurenčnem pridelku, kot je na primer krompir (Montanari 1998: 201–202).

Žita in z njim kruha je v prehrani nižjih slojev Celjanov, pa tudi Savinjanov, vedno primanjkovalo. Medtem ko je Spodnja Savinjska dolina lahko svoje potrebe še delno pokrivala, jih preostala regija zaradi goratosti nikakor ni mogla. V Celju in okolici so med krušnimi žiti sredi 19. stoletja sejali predvsem pšenico, rž in koruzo, poleg tega pa tudi ajdo, ječmen, oves in proso. Podobne podatke za sredino 19. stoletja navajajo *Novice*, ki med pridelanimi žiti omenjajo pšenico, rž, ječmen, oves, ajdo, koruzo in proso (1848: 6).

Odvisnost od žitne prehrane v mestih in na podeželju je rasla hkrati s padanjem porabe mesa; poraba žit je bila vedno večja. Na zmanjšanje porabe mesa je vplivala tudi rast mestnega prebivalstva, krčenje obsega gozdov in pašnikov, vse gostejša naseljenost in s tem prepoved vzreje živali v mestu in omejitve uvoza mesa z vzhoda. Zato je zmanjšanje porabe mesa v vsakdanji prehrani povzročilo tudi večjo odvisnost od porabe kruha. Meščanom je tržnica sicer ponujala večji izbor pridelkov, saj so jih na tržnico nosili kmetje iz okolice, kljub temu pa je bil v središču njihove pozornosti dnevni obrok kruha. Seveda so bili ti problemi odvisni od krajevnih prehranjevalnih navad, količine pridelka na posameznem območju, letnega časa (spomladi so bile zaloge manjše ali jih je zmanjkalo) in možnosti nakupa živil

(Montanari 1998: 138–139).

Glavno krušno žito je postala pšenica. V mestih so že v srednjem veku pekli kruh iz pšenične moke, v 18. stoletju pa so nastopile korenite spremembe v peki in porabi belega kruha. Koncem 18. stoletja tudi posli v mestih niso bili več zadovoljni z rženim kruhom, ampak so zahtevali pšenični kruh. Osnovno živilo podeželja je bil še vedno rženi kruh, le praznični kruh je bil boljši, če ga je hiša le premogla.

Vdove celjskih meščanov so imele okrog leta 1727 pravico peči bel in črn kruh, lahko so ga tudi prodajale. Magistrat je kontroliral težo kruha. Ženske, ki so pekly prelahek kruh, so privezali na sramotilni steber, moške, to je peke, so namakali v Savinji (Gubo 1909: 262). V 18. stoletju se eno nemško miljo od Celja ni smel naseliti noben pek, pa tudi kmetje niso smeli prodajati kruha v mestu; prodaja je bila dovoljena le na tedenskih sejmi in na dan cerkvenega proščanja. Meščanom je bila dovoljena peka kruha le za lastno uporabo. Izjema so bile le mestne vdove, katerih število pa ni smelo presežati 14 (ibid.: 254–255).

Meso

Preskrba z mesom v Celju in okolici je bila boljša in bolj konstantna, saj so jo zagotavljali mesarji, ki so živino klali sproti in jo prodajali v mesnicah ali na stojnicah na Glavnem trgu. Leta 1924 je na Glavnem trgu meso prodajalo osem mesarjev stojničarjev (*Nova doba* 1924: 3).

Za oskrbo mesta z mesom je bila pomembna izgradnja mestne klavnice v Zavodni leta 1899 (Orožen 1974: 65), saj je bilo od tedaj klanje v njej obvezno, živino je redno pregledoval tudi veterinar. Klavnico so prenovili leta 1930, dobila je tudi novo hladilno napravo, izdelano na Češkem. Naprava je izdelovala tudi umetni led, vodo zanj je dobivala iz vodovoda (*Nova doba* 1930: 1).

Večina mesarjev ni imela samo mesarske obrti, ampak je bila ta povezana z gostilniškimi koncesijami. Mnogi mesarji so bili hkrati tudi prekajevalci, nekateri pa so tudi klobasičarji in so že v sedemdesetih letih pričeli svoje izdelke prodajati na ulicah in sejmi. Leta 1886 je bila v Celju ustanovljena zadruga mesarjev, klobasičarjev in prekajevalcev, ki je obsegala tedanje okraje Celje, Laško, Konjice in Vransko (Orožen 1974: 65).

S prihodom železnice v naše kraje se je marsikaj spremenilo. Mesta in trgi ob njej niso bili več izključno odvisni od svojega zaledja, saj živine ni bilo treba več goniti po cesti, ampak so jo dovažali po železnici. Z razvojem hladilnih naprav so lahko z njo prevažali tudi meso. Prevoz mesa po železnici se je uveljavil že sredi 19. stoletja (Montanari 1998: 205). V tedenskih poročilih celjske mestne klavnice, ki so izhajala v časopisu *Nova doba*, leta 1921 še ni videti podatkov o uvoženem mesu, medtem ko so objavljeni v letnikih 1926 in 1927. Uvoženo meso je bilo razvrščeno glede na vrsto, ki so jo posamezni mesarji uvozili, navedene so tudi teže. Največ je bilo uvožene teletine, medtem ko so številke za govedino in svinjino dosti manjše. Celjani in okoličani verjetno niso marali mesa drobnice (ovac in koz), saj je število v statistiko zajetih zaklanih živali in uvoženega mesa zanemarljivo. Posebno ceno je tedaj imelo meso pitanih volov, medtem ko so imeli goveje meso za manj kakovostno. Ko je

celjska klavnica nehala objavljati tedenska poročila o klanju, so se meščani pričeli spraševati, če mesarji spet ne kujejo le dobička, saj skrivajo podatke in goveje meso prodajajo kot volovsko (*Nova doba* 1927: 3).

Mesa, kljub kontroli, v Celju niso prodajali le mesarji. Po poročilu tržnega nadzorstva in obrtne zadruga mesarjev in prekajevalcev v Celju so prinašali okoličani na celjski trg v prodajo tudi surovo meso in prekajene mesne izdelke (*Nova doba* 1928: 3). Včasih so kmetje, obrtniki, trgovci in nameščenci kupovali živino, jo do zakola redili doma in meso prodajali posameznikom in gostilničarjem v mestu. Sresko načelstvo je zato uvedlo obvezno prijavo zakola in šušmarje preganjalo (*Nova doba* 1931: 1). Meso in mesne izdelke so lahko prodajali samo mesarji, ki so imeli obrtno dovoljenje.

Da je bilo marsikdaj, kljub veterinarski kontroli, problematično tudi meso celjskih mesarjev, lahko razberemo iz pritožbe Celjana v *Novi dobi* (1928: 2), kjer je napisal: »Te dni sem videl blizu pošte mesarskega pomočnika, kako je v odprtem vozu vozil za klobase zrezano svinjsko meso. Pihljaj je prijazen vetrček, ki je gotovo nosil na to meso razne dišave z ulice in s streh. Dober tek! Na higieno se namreč v Celju sploh malo da: o tem se lahko vsakdo vsak dan prepriča na našem trgu.«

Pred drugo svetovno vojno je bila v mestu preskrba z mesom dobra in raznovrstna. Mesarji so, poleg v svojih prodajalnah, meso še vedno prodajali tudi na celjskem trgu. Leta 1929 je celjski Občinski svet dovolil, da so mesarji stojničarji na trgu lahko ob nedeljah in praznikih meso prodajali od 4. ure zjutraj (*Nova doba* 1929: 2). Poleg mesnic z govejim in s svinjskim so se uveljavile tudi mesnice s konjskim mesom (*Nova doba* 1927: 2). Prvo so odprli leta 1904. V njej so meso kupovali predvsem revnejši prebivalci (Orožen 1974: 65–66). V izkazih mestne klavnice vidimo, da je bil do leta 1927 v Celju en mesar, ki je prodajal konjsko meso, medtem ko sta od konca tega leta dva mesarja pripeljala konje v zakol. Tega leta je odprl konjsko mesnico Štefan Čoh, ki je v svoji gostilni nudil tudi jedi iz konjskega mesa (*Nova doba* 1927: 2).

Domače klobase so bile med Celjani zelo priljubljene, saj v časopisju najdemo mnogo oglasov, kjer posamezne gostilne ponujajo riževe, jetrne, krvave, mesene in kranjske klobase, svinjsko prekajeno meso in šunke, poleg so nudile sadjevec, dobro vino (*Nova doba* 1928: 3) in pivo (*Nova doba* 1929: 4). Posamezniki niso bili več zadovoljni samo s ponudbo domačih mesarjev, ampak so si zaželeli posebne izdelke, kot na primer »povsem zrelo prvovrstno« Gavrilovičevo salamo (*Nova doba* 1924: 2).

Celjske meščane je še koncem 19. in v prvi polovici 20. stoletja preganjala misel na dobre stare čase in dobro staro hrano, saj so bile koline najbolj priljubljen predbožični zimski dogodek. To lahko razberemo iz pripovedi Dr. Fritza Zangergerja (1937: 179), ki je za dan kolin in naslednje dni zapisal: »Zvečer tega dne in naslednji dnevi, so bili preko in preko polni na star način pripravljenih nebeško dobrih svinjskih jedi, kot so kisla juha, na ražnju pečena svinjska pečenka, mesene klobase, krvavice, kožne klobase in še mlada svinjska ribica. Tudi kakšna špehovka ni manjkala.« Torej tudi premožno celjsko meščanstvo še ni pozabilo starih časov, ko so bile koline v zimskem času pred božičnimi prazniki glavni družinski dogodek.

Perutnina je bila in je ostala priljubljena jed posebno v času martinovanja. Celjski medicar g. R. Kraupner je, po nalogu Slovenskega obrtnega društva, za Martinov večer kupil debelo gos in jo shranil na svojem dvorišču. »V sredo zvečer pa nastane na dvorišču močan hrušč in pomočnik g. Kraupnerja je začudeno opazil, da se je gos dvignila v zrak in krožila preko sto metrov visoko nad Stigerjevo in Lečnikovo hišo. Dezerterko je opazovalo veliko ljudi in celo stražniki so jo zasledovali. Nek nedeljski lovec je tekel v trgovino tukajšnjega puškarja g. Rutarja in v veliki razburjenosti zahteval puško češ, da se nahaja nad Glavnim trgom divja gos, kakršne še svoj živ dan ni videl« (*Nova doba* 1929: 3). No, gos so na koncu le ujeli in končala je na mizi. Torej, vsak si je privoščil, kolikor si je lahko ali je zmožel.

Poleg drugih vrst mesa so Celjani jedli tudi ribje meso, saj je bila Savinja s pritoki zelo bogata z različnimi vrstami rib, nekaj pa so jih pripeljali tudi od drugod. Celjani so lahko od leta 1923 ribe kupovali dvakrat tedensko tudi na trgu (*Nova doba* 1924: 4). Celjski Občinski svet je dovolil na Glavnem trgu postaviti stojnico za prodajo svežih rib. Kakor je zapisano v *Novi dobi* (1930: 4), Celjani do tedaj niso mogli kupovati svežih rib, kot je bilo to mogoče v Ljubljani in Mariboru. Sveže ribe so lahko kupovali pri lastnikih ribnikov v okolici Celja (ibid.: 4) ali pa so jih ti prodajali svojim strankam po hišah (Godina Golija 1999: 40–46). Kdor si je zaželel rib, so mu jih postregli tudi v gostilni. Pripravljali so morske in sladkovodne, gostje pa so lahko kupili tudi sveže ribe (*Nova doba* 1936: 4).

Celjska visoka družba je poleg rib želela imeti na svojih mizah kdaj pa kdaj tudi kak poseben mesni priboljšek. Tudi sredi 19. stoletja so Celjani s prav posebnim ciljem radi odhajali na izlete v mestno okolico. Sredi 19. stoletja tak izlet opisuje J. G. Seidl: »Na sedlu zagledam Sv. Janeza pod Prožinom in pod njim ob gozdnatem griču na zahodu Sv. Lovrenca. V tesni, na gozdnati višini na desni in ob Voglajni na levi, desno do mlina na Opolki, kamor hodijo Celjani radi na izlet. Kjer si po eno urni hoji privoščijo steklenico domačega vina in skledo debelih rakov« (*Nova doba* 1938: 2).

Mleko

Mlečno gospodarstvo je med vsemi področji kmečkega gospodarstva v 19. in 20. stoletju doživelo največje spremembe, in to tako glede proizvodnje kakor porabe. Mleka je bilo v kmečkem okolju v drugi polovici 19. stoletja še v izobilju, a so ga morali porabiti sami, saj je bil transport mleka in mlečnih izdelkov na mestno tržišče zaradi transportnih možnosti precej omejen. Z razvojem prometa in hladilnih naprav so se možnosti prevoza v večje centre občutno izboljšale. Razvoj transporta je spodbudil proces, ki je privedel do komercializacije mlečnega gospodarstva in s tem do sprememb porabe mlečnih izdelkov.

V tem času je bila poraba mlečnih izdelkov v mestih nizka, saj so bila mesta navezana na samooskrbo in na dobavo iz bližnjih krajev. Celjani so se z mlekom sredi 19. stoletja oskrbovali večinoma sami, saj so imeli v predmestju še 121 krav, v okolici pa 801 kravo (Kuret 1985: 107), prav tako kot z drugimi prehrabnimi artikli pa je bližnja okolica mesto lahko oskrbovala tudi z mlekom in mlečnimi proizvodi.

Kot sem že omenil, je bilo na podeželju do izgradnje modernih komunikacij in uvedbe mlečnih zadrug vse drugače. Do izgradnje južne in savinjske železnice, ki sta povezali del Savinjske doline in druge kraje s Celjem, so mlečne proizvode lahko uporabljali le doma za lastno prehrano, saj so sir, maslo in skuto iz oddaljenih krajev le težko spravili na trg.

Trgovina, ki se je ukvarjala s prodajo mleka in mlečnih proizvodov, je postajala vedno bolj konkurenčna, zato so trgovci pričeli poleg domačih izdelkov ponujati tudi izdelke iz drugih dežel. Posebno pomembna je bila sprememba meje po prvi svetovni vojni, saj so mnoge mlekarnе, kljub konkurenci, imele tržišča v Trstu in drugih avstrijskih mestih. Poleg tega so trgovci poleg naših mlečnih izdelkov (sira in masla) prodajali tudi mlečne izdelke iz drugih krajev Jugoslavije in tujine.

Pojavil se je tudi nov mlečni proizvod, konkurenca kislemu mleku, to je jogurt, ki je bil v tridesetih letih 20. stoletja v mestih že dobro znan (Dolinar 1929: 194). Yoghurt ali zdravilno kislo mleko so poznali tudi nekateri Celjani. Izdelovala ga je tudi mlekarna Zdravilišča Dobrna in ga dobavljala mlekarnam v Celju, dobil si ga lahko tudi v Kavarni Evropa v Celju (*Nova doba* 1927: 3).

Mlečnih izdelkov, kot je na primer sir, niso ponujali le mestni, celjski trgovci. Ponujali so jih tudi trgovci v trgih in nekaterih vaseh v Spodnji Savinjski dolini. Izbira sira in drugih mlečnih izdelkov je bila v mestih in tudi Celju neprimerno večja, sej je trgovec s špicerijskim blagom v Mariboru že v 80. letih 19. stoletja prodajal Švarcenbergov, ementalški, parmezanski, lip-tovski in prinski sir (*Slovenski gospodar* 1874: 35), medtem ko v Celju v 30. letih 20. stoletja zasledimo oglase za surovo maslo ter sire trapist, palemdolski sir in parmezan (*Nova doba* 1929: 3) in oglas tvrdke »Ivan Ribnikar« iz Celja (ibid. 1932: 4).

Mlečna proizvodnja in predelava sta od srede 19. do srede 20. stoletja zahvaljujoč razvoju mlekarske tehnologije, železniškega transporta, hladilnih naprav ter organizaciji prodaje in izobraževanja naredili velik napredek, ki je bil v Spodnji Savinjski dolini zahvaljujoč mestu Celju, trgom in naprednim kmetom tudi na področju modernizacije mlečne prehrane veliko večji kot v goratem delu Zgornje Savinjske doline. Bolj kot izdelava sira, ki so ga v Zgornji Savinjski dolini izdelovali po starem predvsem za domače potrebe, je prevladovala izdelava masla. Prodaja surovega mleka se je lahko prav razvila šele po izgradnji železnic in hladilnic, ki so odpravile delno samooskrbnost Celja kot regijskega središča in ga povezale z zaledjem.

Za konec

Prehrana je v Celju in Savinjski dolini kljub napredku, ki so ga dosegle vse plasti prebivalstva, še vedno delni statusni simbol; posamezne sestavine hrane niso bile vsem enako dosegljive. Pomembno vlogo pri spremembah v oskrbi s posameznimi sestavinami prehrane je vsekakor imela železnica, saj je omogočila prevoz hrane na daljše razdalje, kljub temu pa tega blagostanja niso vsi občutili enako. Zaradi razvoja industrije in hmeljarstva sta bila v boljšem položaju Celje in Spodnja Savinjska dolina. Žita so v prehrani Celjanov ohranila svoj pomen. Poraba kruha in pekovskega peciva se je povečala, čeprav ni bil vsem enako

dosegljiv. Različne vrste žgancev so tudi pri mestnem proletariatu v dnevni obrokih nadomeščale pomanjkanje kruha. Prav tako je to vrzel zapolnjeval krompir.

Poraba mesa se je sicer v povprečju dvignila, vendar med vse prebivalce mesta ni bila enakomerno porazdeljena. Celjski višji in delno tudi srednji sloj sta si lahko privoščila meso dvakoli večkrat na teden, podobno je bilo tudi na večjih kmetijah v Spodnji Savinjski dolini. Preostali so meso jedli enkrat tedensko, če je bilo le mogoče sveže, drugače pa »povojeno« (sušeno). V najslabšem položaju glede mesa sta bila mestni in podeželski proletariati. Če ni bilo denarja ali suhega mesa, je bila tudi v nedeljo hrana brezmesna.

Zelenjava je v prehrani Celjanov postajala vse pomembnejša. Celjske meščanke so mnogo zelenjave pridelale same, česar niso pridelale, so na trg prinesle okoliške kmetice. Ker izbor kljub vsemu ni bil zadovoljiv, je mesto že koncem 19. stoletja poskušalo naseliti vrtnarja in tako izboljšati ponudbo na trgu, vendar za daljše obdobje mestni občini to ni uspelo niti v tridesetih letih 20. stoletja.

Tudi v Celju in Savinjski dolini je hrana počasi pričela izgubljati svojo krajevno pripadnost. Celjski trgovci so hrano vozili od vsepovsod in ni bila nujno pridelana na Celjskem, s čimer se je končala izključna navezanost na lastne vire pridelave. Po drugi svetovni vojni je Celjanom in okoličanom prinesel hitrejši napredek v modernizaciji prehrane pospešeno industrializacijo in s tem druge težave, kot so industrijska proizvodnja hrane, preobilica hrane, njena uniformiranost, itd.

Literatura:

- GODINA GOLLIJA, Maja: Prehranjevalna kultura Gaberčanov od leta 1930 do 1960. V: *Muzejska poletna delavnica Gaberje 97–98*. Celje, 1999.
- GUBO, Andreas: *Geschichte der Stadt Cilli*. Gradec: Ulrich Moser, 1909.
- KURET, Niko: Štajersko pred marčno revolucijo: Celje mesto. Ljubljana: SAZU, 1985.
- MONTANARI, Massimo: *Lakota in izobilje*. Ljubljana: Založba /* cf., 1998 (Rdeča zbirka).
- OROŽEN, Janko: *Zgodovina Celja in okolice II*. Celje: Kulturna skupnost, 1974.
- VALENČIČ, Vlado: Vrtnarstvo, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I*. Ljubljana: DZS: 1970.
- ZANGGER, dr. Fritz: *Das ewige Feuer im fernen Land*. Celje: S. N., 1937.

Viri:

- Fototeka Pokrajinskega muzeja Celje.
- Kmetijske in rokodelske novice*. Ljubljana, letnik 1848.
- Kmetovalec*, kmetijski strokovni list. Maribor, letnik 1929.
- Nova doba*, Celje, letniki 1919 do 1938.
- Slovenski gospodar*, Maribor, letnika 1874 in 1287.

Prejem članka v uredništvo: 3. 10. 2007.

VARSTVO NEPREMIČNE KULTURNE¹ DEDIŠČINE IN PREDLOG »NACIONALNEGA PROGRAMA ZA KULTURO: 2008–2011«²

Povzetek

V prispevku prvenstveno predstavljam kakovostno izdelano »Analizo stanja na področjih kulture in predloga prednostnih ciljev«,³ ki je rabila kot podlaga za pripravo obstoječega »NPK: 2004–2007«. Analizo poudarjam še posebno zato, ker je predstavila ključne probleme dejavnosti varstva nepremične dediščine, veljavni »NKP« pa jih ni mogel ali znal zaobjeti v svoj obseg.

V drugem delu podrobneje tolmačim problematiko predloga novega »NPK: 2008–2011«, še posebno v primerjavi z obstoječim. Ker je omenjeni predlog novega »NPK: 2008–2011« v postopku usklajevanja, sem za pripravljavca izdelala pričujoči prispevek, ki ga v nadaljevanju podajam v skrajšani obliki.

Abstract

The text focuses on the well-drawn Analysis of the Situation in the Field of Culture and a Proposal of Priority Objectives that has served as the basis for the preparation of the existing 2004–2007 National Program for Culture. This analysis is especially important because it has pointed out the key problems in the field of preservation of immovable cultural heritage activities; the existing National Program for Culture, however, was unable, or did not know how, to include them in the study.

The second part of the article explains and comments on the proposal of the 2008–2011 National Program for Culture, especially in comparison with the existing one. Since the draft is still in coordination procedure this article has been prepared for the proponent of the proposal; it is presented here in summarized form.

Uvod

Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo⁴ je v 10. čl. opredelil nacionalni program za kulturo kot »strateški dokument razvojnega načrtovanja kulturne politike, ki izhaja iz zgodovinsko doseženega položaja kulture in s katerim se ugotovi vlogo

kulture v razvoju Slovenije in slovenskega naroda ter javni interes zanj,⁵ opredeli področja kulture, kjer se zagotavljajo kulturne dobrine kot javne dobrine, načrtuje investicije v javno kulturno infrastrukturo, postavi cilje in prioritete kulturne politike in določi čas za njihovo uresničenje ter kazalce, po katerih se bo merilo njihovo doseganje. NPK predvidi usmeritve na področju investicij ter pravne, finančne in organizacijske usmeritve, ki so potrebne za njegovo uresničenje na državnih in lokalnih ravneh.⁶ NPK se sprejema za obdobje štirih let, pri čemer vsebuje tudi dolgoročne usmeritve, ki presegajo to obdobje.«

»Analiza stanja na področjih kulture in predlog prednostnih ciljev«

Analiza je poleg same razčlenitve dvanajstih področij kulture pripravila za vsako posamezno področje tudi poskus t. i. SWOT analize, ki se je končala z osnutkom prednostnih ciljev, priorit in ukrepov za njihovo doseganje. Gradivo je preseglo raven analize stanja in ga povzdignilo na raven predloga vizije razvoja kulture, »ki na realnih temeljih in tudi z vidika uresničljivosti predlaga določene prioritete«, ki sta jih kultura in kulturna politika doslej preslabo ali pa sploh ne izkoriščali:

- tesnejše navezovanje na izobraževalni sistem;
- vzpostavitev partnerskih odnosov z gospodarstvom;⁷
- področje informatizacije, ki že danes terja premišljene odločitve z daljnosežnimi posledicami za področje kulture;
- predvsem pa prepoznavanje dejstva, da je kultura v resnici dimenzija, ki sega v vse pore družbenega življenja, s tem pa postane vladna kategorija in zato stvar vseh resorjev.

V nadaljevanju povzemam posamezne poudarke iz omenjene SWOT analize varstva nepremične dediščine za posamezna poglavja:

Poglavje **pravnega in strokovnega varstva** kot slabosti poudarja nedorečeno delitev nalog javne uprave in javne službe, težave pri delovanju Zavoda za varstvo kulturne dediščine

1 V nadaljevanju opuščam izraz »kulturni« in govorim le o dediščini in spomenikih.

2 Ministrstvo za kulturo, *Nacionalni program za kulturo: 2008–2011* (Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 2007), dalje: NPK.

3 Ministrstvo za kulturo, *Analiza stanja na področjih kulture in predloga prednostnih ciljev* (Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 2002), dalje: Analiza.

4 Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo. V: *Ur. l. RS*, št. 96/2002, dalje ZUJIK.

5 Javni interes na področju kulture je interes za ustvarjanje, posredovanje in varovanje kulturnih dobrin na državni in lokalnih ravneh, ki se uresničuje z zagotavljanjem pogojev zanje (2. čl.). Uresničuje se predvsem z zagotavljanjem pogojev za: kulturno ustvarjalnost, dostopnost kulturnih dobrin, kulturno raznolikost, slovensko kulturno identiteto in skupen slovenski kulturni prostor (8. čl.).

6 Obravnava strokovnih problemov je vsekakor vsebina drugih dokumentov in ne NPK.

7 Ne prepoznavata dosedanjih posrednih in neposrednih učinkov dejavnosti varstva nepremične dediščine na gospodarstvo.

Slovenije,⁸ nekoordinirano delovanje posameznih delov javne službe, odsotnost minimalnih standardov in uveljavljanja novih metodologij, zanemarjenost skrbi za redno vzdrževanje dediščine in spomenikov, ipd.

Kot priložnosti predvideva širitev pojma dediščine na nove kategorije (kulturno okolje, nesnovna dediščina), graditev sodobnega, mednarodno primerljivega sistema strokovnega in pravnega varstva ter razvoj v smeri sprejemanja strategije in politike celostnega ohranjanja ter razvijanja upravljavskih sistemov.

Poglavje o **dostopnosti do dediščine in razvijanju dediščinske zavesti** kot slabosti navaja npr. turizem, ki trži predvsem izjemne spomenike, ne pa druge dediščine. Še posebno poudarja izrabo dediščine za turistične vsebine na trajnostno škodljiv način.

Poglavje o **dediščini kot prvini trajnostnega razvoja in urejanja prostora** poudarja še zlasti njeno pomanjkljivo vključenost v politiko trajnostnega razvoja, strukturno politiko in politiko urejanja prostora. Ugotavlja, da javna služba varstva ni usposobljena za sodelovanje v programiranju razvoja na regionalni in lokalni ravni ter v strateškem delu urejanja prostora⁹ in da poslanstva javnih zavodov ne določa ustanovitelj oziroma financier, temveč so odvisna od nagnjenj posameznikov v javnih zavodih.¹⁰

Kot priložnosti predlaga, da celostno ohranjanje dediščine postane pomembna sestavina politik na drugih področjih in skupaj z varstvom okolja ter ohranjanjem narave med glavnimi priložnostmi za trajnostni razvoj. Omenja tudi dograditev sodobne, mednarodno primerljive strokovne službe in njeno mrežno vključevanje v prizadevanja drugih nosilcev trajnostnega (regionalnega) razvoja.

Poglavje o **mednarodni prepoznavnosti kulturne dediščine Slovenije** omenja med slabostmi omejevanje slovenske politike le na pomembnejše spomenike. V tem pogledu naj bi bila napačno razumljena tudi konvencija o varstvu svetovne dediščine.

Analiza varstva nepremične dediščine se konča s cilji, prioriteta in z ukrepi. Štirje splošni cilji, ki izhajajo iz *Strategije gospodarskega razvoja Slovenije 2001–2006*,¹¹ so razčlenjeni v posamezne podcilje s podrobnejšimi komentarji, navajam le ključne poudarke:

I. Spremenjen sistem ohranjanja dediščine, ki ustreza izzivom trajnostnega razvoja

- **Bolj dosledno in učinkovito izvajanje zakonskega varstva in njegovo prilagajanje novim okoliščinam.** Napoveduje ustanovitev medministrskega telesa, ki naj bi usklajeval različne politike na področju celostnega ohranjanja dediščine in podpiral nove oblike financiranja, razvojnega načrtovanja in upravljanja.¹²

8 Dalje: ZVKDS.

9 Opozarjam, da tudi nosilci programiranja razvoja in načrtovanja prostora niso usposobljeni za usklajevanje z vsemi deležniki in varstveno stroko!

10 Ta trditev prav gotovo ne velja za ZVKDS.

11 UMAR, *Strategija gospodarskega razvoja Slovenije 2001–2006* (Ljubljana: UMAR, 2001).

12 Ključni cilj za ustrezno ohranjanje dediščine!

- **Podpora razvoju usposobljenosti partnerjev, ki želijo prevzeti del odgovornosti za varstvo dediščine.** Obravnava predvsem nevladne organizacije in lokalne skupnosti.
- **Razvijanje strokovne, organizacijske in informacijske učinkovitosti javne službe, skrb za raziskovalno infrastrukturo.** Kot stalno nalogo poudarja dograditev sodobnega, mednarodno primerljivega sistema varstva dediščine.

II. Izboljšati dostopnost do dediščine in povečati njen identifikacijski, vzgojni in gospodarski potencial

Kot stalno nalogo predvideva tudi vključevanje dediščine v turistično ponudbo¹³ ob hkratnem prevzemanju dela odgovornosti za njeno vzdrževanje in obnovo s strani turističnega gospodarstva.

III. Zagotoviti dediščini vlogo spodbujevalca trajnostnega razvoja in kakovosti življenja

Predvideva razvoj takšnih finančnih mehanizmov v okviru politike skladnega regionalnega razvoja in sektorskih politik na stanovanjskem, komunalnem, turističnem, kmetijskem in šolskem področju, ki poleg doseganja temeljnih ciljev prispevajo k ohranjanju dediščine. Predlaga posebno in prednostno obravnavo razvojnih projektov v območjih s posebnimi razvojnimi problemi. Poudarja aktivno varovanje dediščine v prostoru, predvsem z uveljavljanjem strateških presoj vplivov na okolje, ki upoštevajo tudi vplive na dediščino.

IV. Povečati prepoznavnost Slovenije v Evropi in svetu s pomočjo dediščine

Predvideva aktivnejšo vlogo Slovenije v mednarodnih organizacijah in mednarodno promocijo pilotnega projekta Kras.

»Nacionalni program za kulturo: 2004–2007«¹⁴

Predgovor k *NPK: 2004–2007* opredeljuje tri temeljne naloge kulturne politike:

1. odprtost do novih pobud in omogočanje sodobne in raznolike ustvarjalnosti ter spodbujanje sobivanja različnih oblik, stilov in miselnih tokov znotraj sodobne kulturne produkcije;
2. ohranjanje, oživljanje in aktualizacija dediščine, saj smo iz nje izšli kot narod s samostojno državo;
3. iskanje ravnotežja med obema naloga.

Nadaljujem z izredno pomembnim navedkom: »Pri tem pa ni dopustno, da država kulturo kakorkoli usmerja, določa ali nadzira. Država z *NPK* opredeljuje javni interes na področju kulture ter opredeljuje cilje in prioritete kulturne politike, pri tem pa se

13 Ne glede na ugotovitve v 2. poglavju SWOT analize o trajnostno škodljivi izrabi dediščine z (nekaterimi) turističnimi vsebinami (op. av). Glej tudi prispevek podpisane, Kulturna dediščina in turizem. V: Mateja Faletič in Bisera Djutović (ur.), *Stanje in perspektive razvoja turizma v gozdnem prostoru* (Ljubljana: Republika Slovenija, Državni svet in Turistična zveza Slovenije, 2006; Turistična misel, 18), 112–123.

14 Sprejet je bil na podlagi široke strokovne in politične razprave v Državnem zboru brez glasu proti 27. 2. 2004.

ograjuje od presoje o njenih pojmovnih, svetovnonazorskih in estetskih vsebinah. Državna podpora kulturi je namenjena zagotavljanju pogojev za ustvarjanje in dostopnost kulturnih dobrin ... zato je na področju kulture regulacija nujna za njen uravnotežen obstoj in razvoj. Vsebinsko odločanje o uresničevanju ciljev in prioriteta *NPK* ni v rokah države, temveč je zagotovljeno z zakonsko soudeležbo kulturne, strokovne, znanstvene in kritične javnosti v postopkih razdeljevanja javnih sredstev, namenjenih kulturi.«¹⁵

Med desetimi splošnimi prioritetami kulturne politike v obravnavanem obdobju se bom omejila le na **6. tč.: Kultura kot kategorija razvoja: kultura kot generator gospodarskega razvoja, človeških virov, kvalitete življenja in socialne kohezivnosti**. Predvideva, da je naloga kulturne politike »ustvariti pogoje za večja vlaganja gospodarstva v kulturo ter spodbujati njuno sinergijo, na ta način pa povečati delež bruto domačega proizvoda, ki je namenjen kulturi. Donacije se upoštevajo kot davčna olajšava.«

Bistveni **ukrepi** so v prednostni podpori:

- programov in projektov, ki vključujejo sodelovanje gospodarskega sektorja;
- programov in projektov, ki spodbujajo kulturni turizem;
- javnih programov in projektov, ki imajo širše ekonomske učinke;
- skupnih infrastrukturnih programov in projektov, ki zagotavljajo pogoje za boljše delovanje kulturnega trga in večjo dostopnost kulture;
- vlaganja v kulturo se uveljavljajo kot davčna olajšava za pravne in fizične osebe (npr. pri obnovi spomeniškega fonda), ...

VIII. poglavje Varstvo dediščine obravnava splošni cilj in v nadaljevanju sedem ciljev:¹⁶

Splošni cilj: Ohranjanje in razvoj kulturne raznolikosti Slovenije z varstvom dediščine ter povečanje njene dostopnosti.

Cilj je zagotoviti dostopnost celovitih informacij o dediščini, kar je prvi pogoj tako za dvig strokovnosti dela kot tudi za dvig vseh ravni dostopnosti dediščine. Zakonsko varstvo dediščine se mora prilagajati mednarodnim konvencijam, ki jih je sprejela naša država.¹⁷ Uresničevanje cilja zahteva predvsem uveljavitev metodologije za vzpostavitev različnih ravni varovanja dediščine, uveljavljanje nedestruktivnih metod raziskav kot temeljno in preventivno varstvo dediščine, ... prav tako pa uveljavitev enotne metodologije dela na področju varovanja in hranjenja likovne dediščine ter restavratorske dejavnosti, uskladitev zakonodaje z mednarodnimi konvencijami in uveljavitev večletnega režima sofinanciranja projektov obnove.

15 Nav. delo: 12.

16 Vsako kulturno področje opredeljujejo splošni cilji, sledijo prioritete in ukrepi, opremljeni s pričakovanimi učinki ter kazalci za njihovo doseganje. V nadaljevanju zaradi omejitve obsega predstavljam le cilje.

17 Ugotavljam, da ji to najbolj ne uspeva, vendar ne izpostavljam vzrokov za to neprilaganje.

Posebno pozornost je treba namenjati ohranjanju nematerialne, duhovne ljudske dediščine. V ta sklop sodi tudi ureditev razmer na področju svobodnih poklicev, podjetništva in izvajanja drugih nalog na področju varstva dediščine.

Prioritete in ukrepi obsegajo sedem ciljev:¹⁸

1. cilj: Zagotoviti dostopnost celovitih informacij o dediščini z vzpostavitvijo enotnega registra.

2. cilj: Zagotovitev ustreznih pogojev za varovanje in hranjenje nacionalne dediščine, razvijanje strokovno, organizacijsko in informacijsko učinkovite javne službe ter skrb za raziskovalno infrastrukturo.

Pogoj za njegovo doseganje je tudi razvijanje univerzitetnega študija s področij dediščine, kar ima strateško vlogo v gospodarskem, socialnem in kulturnem razvoju države ter pri ohranjanju nacionalne identitete. Predvideva spodbuditi dodiplomski in podiplomski študij na področjih konservatorske, restavratorske in muzejske stroke. Da bi zagotovili razvoj dejavnosti, je potrebna ureditev vpisa omenjenih disciplin v šifrant raziskovalnih področij, spodbujanje povezovanja zainteresiranih raziskovalcev in ustanovitev skupine za temeljne in aplikativne raziskave.

4. cilj: Vključevanje dediščine v sodobno življenje in razvoj, izboljšanje dostopnosti dediščine in povečanje njenega identifikacijskega in vzgojnega potenciala.

Obravnavani cilj med drugim poudarja tudi pogoje za optimalnejšo virtualno in fizično dostopnost do dediščine in podatkov o njej.

5. cilj: Zagotoviti dediščini vlogo dejavnika v gospodarskem razvoju ter vlogo spodbujevalca trajnostnega razvoja in kakovosti življenja.¹⁹

Uresničevanje omenjenega cilja zahteva oblikovanje pedagoških programov za varstveno področje in uvajanje predmeta dediščina v šolske programe. Predvideva pripravo konkretnih razvojnih programov in projektov varovanja dediščine, ki vključujejo tudi gospodarske učinke. V trajnostni razvoj večjih varovanih območij sodijo: naselbinska dediščina kulturne krajine, arheološka dediščina, priprava presoj upravičenosti²⁰ za posamezne skupine dediščine, sklenitev partnerstva za razvojne programe in izvedbene projekte, organiziranje podpore javnosti v obliki patronatov, oblikovanje finančnih in upravljaljskih orodij.

6. cilj: Povečati vključenost Slovenije v mednarodni prostor s pomočjo dediščine.

Predvideni so podpisi konvencij o ukradenih in nezakonito izvoženih predmetih dediščine,²¹ o varstvu podvodne dediščine in krajini,²² razvijanje dejavne vloge v telesih Sveta Evrope, koordinacija sodelovanja v drugih mednarodnih organizacijah, promocija uspešnih dediščinskih projektov v tujini, vpis vsaj enega območja na Seznam svetovne kulturne in naravne dediščine pri UNESCO, vključevanje v mednarodne promocijske projekte, mednarodna partnerstva pri skupnih projektih.

18 Na nepremično dediščino se jih nanaša le pet.

19 Mislim, da naslov ne odseva najbolje vsebine poglavja.

20 Ni jasno opredeljeno ali načrtovanih posegov ali vlaganj (op. av.).

21 Ratificirana leta 2004.

22 Ratificirana leta 2003.

Problematika »NPK: 2004-2007«

Ugotavljam, da je predstavitev varstvene dejavnosti v *NPK* glede na obravnavo nepremične dediščine v *Analizi* razdelana oziroma izrabljena slabše, kakor bi lahko bila glede na njeno kakovostno raven. V nadaljevanju predstavljam le tiste vsebine v *NPK*, ki po moji oceni niso bile dovolj ustrezno izpostavljene:

- specifika varstvene dejavnosti²³ kot tudi aktualne širitve obsega, pomenov in vsebine dediščine, kar posledično zahteva med nosilci dodatne naloge in jasno ločevanje pristojnosti;²⁴
- celovito določanje politike in strategije varstva, kakovosti in nadzora ter razvijanje dolgoročno usmerjenega upravljanja z dediščino s strani države;
- dvig sodobne, mednarodno primerljive kakovosti in organiziranosti javne službe varstva;²⁵
- poleg neposrednega sistema sofinanciranja je treba začeti uvajati nove dopolnilne finančne mehanizme (razviti metodo analiziranja gospodarskih učinkov obnov in pozitivnih vidikov vlaganja javnih sredstev);²⁶
- ustanovitev medministrskega telesa, ki bi usklajeval različne politike na področju celostnega ohranjanja dediščine in podpora novim oblikam financiranja,²⁷ razvojnega načrtovanja (vključevanja v strateške in izvedbene dokumente)²⁸ in upravljanja;
- mednarodna prepoznavnost Slovenije kot države s številčno in z raznovrstno dediščino.

Sklep k obravnavani problematiki

NPK bi moral biti zasnovan dolgoročno – vsaj do leta 2013, kolikor traja sedanji finančni okvir, če ne do leta 2023, saj so do takrat zasnovani nacionalni razvojni projekti.²⁹ Moral pa bi se kratkoročno operativizirati ali deloma revidirati glede na vsakokratne okoliščine.

Glede na dejstvo, da je ohranjanje dediščine v obravnavanih strateških dokumentih države vključeno le posredno, bi moral novi *NPK* prvenstveno:

- definirati bistvene prvine politike v zvezi z dediščino, še posebej jo opredeliti v vsej širini, novih pomenih, vlogah in povezavah z drugimi zvrstmi kulture ter drugimi dejavnostmi in
- čim podrobneje opredeliti pojem celostnega ohranjanja dediščine, ki je bistven za njen obstoj (tj. smiselna porazdelitev nalog varstva po vseh državnih resorjih; ustrezen del nalog

23 Od vseh kulturnih dejavnosti najbolj odvisna od urejenih pravnih temeljev, ustreznega zakonskega izvajanja in učinkovitosti pravne države.

24 Aktivnejša vključitev nevladnega sektorja, še posebno prostovoljnih organizacij in lokalnega prebivalstva.

25 Tudi s sofinanciranjem pilotnih projektov, predhodnih študij, strokovnih zasnov itd.

26 Ob dejstvu, da doseže redno vzdrževanje z gospodarskega in varstvenega vidika večji učinek.

27 Ne samo davčnih olajšav.

28 Tudi z vztrajanjem na pripravi strateških presoj na okolje, ki upoštevajo tudi vplive na dediščino.

29 Osrednji razvojni projekti naj bi omogočili bolj ambiciozno in koncentrirano načrtovanje investicij z več sektorskimi učinki.

prevzamejo tudi lokalne skupnosti, ob dejavnem sodelovanju lastnikov in vseh zainteresiranih, kot so društva, nevladne organizacije, ...).

- Zlasti slednje načelo bi moralo biti že vgrajeno v predstavljenе strateške dokumente države. Zaradi pavšalne in le načelne vključenosti kulture in dediščine vanje bi z njimi le težko uskladili novi *NPK*.³⁰
- Nato bi razgradili vsebinsko strukturo *NPK* z osrednjimi področji in usmeritvami, ki bi zagotovili ciklično-dolgoročen proces trajnega ohranjanja dediščine.

Po podrobni prehodni analizi varstvene dejavnosti bi morali ob njegovi zasnovi bolj nedvoumno kot je v dosedanem *NPK* opredeliti cilje, prioritete z ukrepi, s kazalci in z učinki, ki bi zajeli vso problematiko. Odsotnost njihovih jasnih opredelitev je posledično botrovala ne najbolj konsistentni vsebini *Poročil*.³¹ *NPK: 2004–2007* kot strateškemu državnemu dokumentu bi morali vertikalno slediti regionalni in lokalni programi za kulturo.³² Ti bi povzeli »državne« vsebine *NPK*³³ in dodali regionalne in lokalne vsebine ter pobude.

»Predlog Nacionalnega programa za kulturo: 2008–2011«³⁴

Ob predlogu *NPK* pisci uvodoma ugotavljajo, da se je za obstoječega kot nesmotna pokazala njegova razdrobljenost. Po mojem mnenju to ni bil bistven problem in je vzrok za njegovo ne dovolj ustrezno učinkovitost to, da nosilci niso bili jasno opredeljeni. V nadaljevanju navajajo, da sta bili »dve smeri doslej še premalo razvidni: medresorsko sodelovanje in pa sistematično povezovanje ne le ministrstev in ustanov, ampak tudi povezovanje področij, za začetek vsaj kulture, znanosti in izobraževanja. Ta vidik kulturne politike je treba v prihodnje bolj poudarjati in uresničevati, saj bo spodbuda zlasti novim praksam umetniške ustvarjalnosti, obenem pa kohezivni dejavnik kulture in razvoja sploh.«³⁵

Poleg osrednje naloge kulturne politike – podpora ustvarjalnosti – naj bi bili strateški cilji kulturne politike: »zagotavljanje svobode medijskega prostora, skrb za jezik in komunikacije v dobi globalizacije, ohranjanje dediščine in razvoj kulturnega okolja in pa prispevek kulture k razvojni rasti in zaposlovanju.

Med izvedbene cilje 2008–2011 se uvrščajo: podpora ustvarjalcem (strokovnjakom) – posameznikom in zainteresiranim skupinam, tj. povečanje sredstev za kakovostne umetniške programe in projekte, spodbujanje institucij, da se odpirajo novim izzivom, in hkrati skrb za njihovo stabilno delovanje, podpora kulturnim mrežam in sodelovanju med izvajalci kulturnih dejavnosti, promocija slovenske kulture in jezika v Sloveniji, Evropi in drugod po svetu, spodbujanje partnerstva med izvajalci kul-

30 Predlog piscev *Poročila o izvajanju NPK* za leto 2004.

31 Za leto 2004, 2005, 2006.

32 Ker so po ZUJIK neobvezni, se le redke občine odločajo za njegovo izdelavo.

33 Vse ravni in zvrsti kulture, ne samo dediščine!

34 Dalje *NPK*.

35 Ni označenih strani.

turnih dejavnosti, gospodarstvom, šolstvom, visokim šolstvom in civilno družbo.«³⁶

V **uvodu**, v poglavju o **slovenski kulturi, evropskosti in globalizaciji**, pisci še premalo poudarjajo kulturno raznolikost,³⁷ ki je enakovredna biotski.³⁸ Prav tako ugotavljam še premajhno kritično distanco do vrednostnega razlikovanja med »elitno« in »množično« kulturo, saj je v sedanjem postmodernem času ta prepad že marsikje presežen.

V poglavju o **dediščini** je zelo poveden uvodni stavek, a mu manjkata predvsem izhodišče – analiza in ključni vidik – nosilci: Glede na sedanje razmere je tudi čas, da na novo premislimo in ovrednotimo celoten položaj slovenske dediščine ter ji omogočimo optimalno varstvo in možnosti za vključevanje v sodobno življenje.³⁹ Tudi v nadaljevanju ni jasno, na podlagi česa in v imenu koga izražajo pisci svoje ugotovitve ter potrebe po ukrepanju.

Še posebno je problematičen stavek: »Javna služba varstva dediščine zaostaja za drugimi segmenti naše kulture in je med slabšimi v Evropi.«⁴⁰ Osebnostno dvomim, da je bila narejena ustrezna analiza delovanja naše in drugih varstvenih služb po Evropi ter da je bila na njeni podlagi izdelana ocena kako (pa tudi zakaj) zaostaja za drugimi segmenti kulture pri nas.⁴¹

Pisci v nadaljevanju ugotavljajo: »To se odraža v splošnem pomankanju odnosa do dediščine, v nezadostnem financiranju njene obnove in neuskajene službe varovanja.« Menim, da so za te ugotovitve 'krivi' različni vzroki, ki bi jih bilo treba natančno opredeliti in ne pavšalno navajati. Tudi v nadaljevanju, ko pisci ugotavljajo, da pri nas ni prave civilne pobude, ki bi podprla strokovne odločitve ali imela do njih kritično distanco in s tem vplivala na splošen odnos do varstva dediščine,⁴² bi morali pri tem razmejiti dejansko vlogo civilne družbe in javne službe varstva.

Osebnostno se ne strinjam z navedbo, da bi bilo ob pravi podpori kulturne politike sicer mogoče marsikaj spremeniti, vendar pa je do stabilnih rezultatov mogoče priti le z dolgotrajnim vzgojnim procesom in trajnim izobraževanjem zaposlenih v ustanovah za varovanje dediščine, kar bi dvignilo splošno raven pripadnosti skupnim vrednotam in obenem omogočalo aktivnejšo vlogo javnosti v procesih ohranjanja in prenove tako spomenikov kot dediščine. To sta le dva med številnimi drugimi dejavniki, ki ju od preostalih nikakor ne smemo ločeno poudarjati.⁴³ V na-

daljevanju bi morali poudariti potrebo po nedeljivi obravnavi ohranjanja snovne in nesnovne dediščine, kakor tudi drugih kulturnih prvin in kulturne ustvarjalnosti.

Načela kulturne politike so v nadaljevanju predstavljena po sklopih, kot npr.:

- **pravica do kulture** (poleg pravice do kulture bi morali poudariti tudi pravico do dediščine, kakor jo določa ICOMOS);⁴⁴
- **kultura kot ustvarjalna, dinamična in združevalna energija v družbi**;
- **pluralizem, svoboda izražanja in enake možnosti za ustvarjanje**;
- **skrb za slovenski jezik**;
- **skrb za narodni skupnosti, romsko skupnost, različne kulturne etnične skupine in ranljive skupine**;
- **enakomerna razvejanost kulture po Sloveniji** (zlasti poudarja novo regionalno razdelitev in oblikovanje regionalnih razvojnih programov, kar bo uresničevalo načelo krepitve kulture po regijah v praksi);
- **skrb za Slovence v zamejstvu in po svetu**;
- **zagotavljanje kulturne izmenjave in promocija kulture na tujem**;
- **razvijanje kulturne zavesti in izražanja pri otrocih in mladini** (še posebno poudarja potrebo po usposobitvi učiteljev, kulturnih ustvarjalcev in ustanov za partnersko sodelovanje v vzgojno-izobraževalnem procesu);
- **skrb za navzočnost kulturnih vsebin v medijih**;
- **narava in okolje kot kulturna vrednota** (To poglavje ni najbolj ustrezno opredeljeno: poudariti bi morali pomembno dejstvo, da je bil temeljni vzrok nastanka dejavnosti varstva naravne dediščine njegova kulturna dimenzija. Ne strinjam se tudi z navedbo, ki pravi: »zato se bo kulturna politika zavzemala za gradnjo, ki bo v skladu z videzom krajine ter njeno zgodovinsko in duhovno podobo.«⁴⁵ Zagovarjam stališče, da bi morali v nasprotju z varovanimi območji, kjer delujejo specifična varovala oziroma merila načrtovanja in oblikovanja novogradenj, drugod izhajati iz načel racionalnosti gradnje v preteklosti, ne pa iz romantičnega, formalnega posnemanja oblik in detajlov. Nenazadnje bi morali bolj jasno poudariti naravno in kulturno dediščino kot izhodišče vsakršnega razvoja in celostnega ohranjanja.)

36 Glej prejšnjo opombo.

37 Kulturna raznolikost in celostno ohranjanje dediščine sta dva od štirih antiglobalizacijskih mehanizmov, poleg varstva okolja in človekovih pravic.

38 Glej UNESCO, *Universal Declaration on Cultural Diversity*, Paris 2001, <http://www.portal.unesco.org/culture/>, 9. 2. 2004.

39 Nav. delo: 4. Ta ugotovitev se navezuje tudi na prvo točko *Problematike NPK: 2004–2007*.

40 Nav. delo: 9.

41 Poudarjam nesprejemljivo primerljivost različnih segmentov kulture!

42 Prav tam.

43 Več o izboljšanju stanja in varstva dediščine v publikaciji podpisane, *Nepremična dediščina vsakdanjega življenja na podeželju v Republiki Sloveniji, Tretje skupno poročilo o zgodovinskih središčih* (Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 2001).

44 ICOMOS, *Declaration of ICOMOS marking the 50th anniversary of the Universal Declaration of Human Rights*, Stockholm 1998, <http://international.icomos.org/>, 9. 1. 2006.

45 Nav. delo: 11.

Smernice kulturne politike oblikujejo naslednje vsebine:

- **kulturna politika in Evropska unija** (poleg kvantitativnih dokazov o velikem vplivu kulture na gospodarsko rast⁴⁶ in zaposlovanje so navedeni domači dokumenti na državni ravni, ki so temelj za pridobivanje sredstev iz skladov EU za razvojne kulturne projekte);
- **podpora kulturi na svobodnem trgu**;⁴⁷
- **omogočanje dostopnosti do e-kulture** (oziroma do digitalnih kulturnih vsebin je tudi za področje nepremične dediščine med splošnimi prioritetami. Predstavlja najširšo paletu namenov z vsebinami, ki so uresničljive le kot npr. interpretacije prezentacij, virtualne obnove, ...);
- **izobraževanje za poklice v kulturi** (poudarek bi moral biti na interdisciplinarnosti izobraževalnih vsebin s področja varovanja dediščine);
- **sodelovanje Slovenije v mednarodnih medvladnih organizacijah na področju kulture** (med prioritetskimi cilji so še zlasti ratifikacije treh mednarodnih konvencij, sprejetje in uresničevanje strategije za varstvo dediščine ter naravnih vrednot v skladu z mednarodnimi akti in dajanje tehnične pomoči v obliki prenosa izkušenj tretjim državam);
- **evropska prestolnica kulture** (pripravljavci besedila opozarjajo tudi na horizontalno povezovanje, mreženje med različnimi kulturnimi organizacijami in ustanovami ter na vertikalno, vsebinsko povezovanje posameznih področij, programov oziroma projektov s področja dediščine, ki se dopolnjujejo);
- **preobrazba javnega sektorja** (varstvena služba je (pre)živela preveč reorganizacij, ki niso pomenile njene kakovostne nadgradnje; po drugi strani pa je v bistvu že regionalno organizirana).

Področja kulturne politike:

Uvodoma je za vsako od desetih področij kulturne politike predstavljen opis javnega interesa, slede naloge kulturne politike, ki s poudarki na tem, kateri segment in katere točke v njem bi podpirali, pomenijo že cilje, ki jih je treba uresničevati.⁴⁸

V javni interes na področju **varstva dediščine** sodijo:

- identificiranje dediščine, njenih vrednot in vrednosti, njeno dokumentiranje, preučevanje in interpretiranje;
- hranitev dediščine in preprečevanje škodljivih vplivov nanjo;
- omogočanje dostopa do dediščine ali do informacij o njej vsakomur, še posebno mladim, starejšim in invalidom;
- predstavljanje dediščine javnosti in razvijanje zavesti o njenih vrednotah;
- vključevanje vedenja o dediščini v vzgojo, izobraževanje in usposabljanje;
- celostno ohranjanje dediščine;

46 To bi morali še posebno poudariti segment ohranjanja nepremične kulturne dediščine.

47 Vsebinska prejšnje opombe velja tudi za pričujoče poglavje.

48 Znova ugotavljam, da niso bila opredeljena izhodišča oziroma izdelane analize, ki naj bi bile podlaga izbora nalog s poudarki na segmentih in posameznih točkah posameznega kulturnega področja.

- spodbujanje kulturne raznolikosti s spoštovanjem različnosti dediščine in njenih interpretacij ter sodelovanje javnosti v zadevah varstva in obnove.

V nadaljevanju pisci predvidevajo vsaj enako finančno raven, ki bi jo kulturna politika namenjala temu segmentu kulture. Večji poudarek pa bi morala nameniti vzgojnemu procesu o naravi in pomenu dediščine ter skrbeti za ugled spomeniškega varstva. Ustanove za varovanje dediščine⁴⁹ naj si prizadevajo, da:

- postanejo nepogrešljiva vez med raziskovalnimi, izobraževalnimi in drugimi kulturnimi ustanovami ter javnostjo;
- postanejo nosilci oziroma nepogrešljivi generatorji pozitivnega odnosa javnosti do kulture;
- s svojim delovanjem prinašajo in dvigajo občečloveško kulturno raven;
- s svojimi predmeti razširjajo aktualna družbena sporočila, s katerimi pomagajo prepoznavati vrednote, posredovati modrost, odkrivati stara znanja in tehnologije;
- opozarjajo, da se v dediščini odkriva posebna ekonomska vrednost in se ustvarjajo pogoji za nova delovna mesta.⁵⁰

Dediščina – skupne prioritete:

V drugem odstavku poglavja je navedena trditev, ki ni najbolj ustrezna. Za doseganje boljših učinkov in za to, da varstvo približamo ljudem, njihovim potrebam in pričakovanjem, bo treba doseči boljšo povezavo med javno službo za varstvo premične in nepremične dediščine ter arhivsko javno službo, od njenega prepoznavanja in evidentiranja do hranjenja in razglašanja za spomenik ter predvsem pri pripravah muzeoloških projektov (razstav), pri projektih obnove in oživljanja spomenikov ter pri zagotavljanju podatkov o dediščini.⁵¹ Da varstvo približamo ljudem, njihovim potrebam in pričakovanjem, ni toliko pomembna povezava med institucijami, ampak še posebno kontinuirano sodelovanje varstvene službe z lastniki, lokalno skupnostjo, nevladnimi organizacijami in s preostalo zainteresirano javnostjo. Poteka naj v smislu popularizacije same dejavnosti in njenega delovanja, od nalog, poslanstva, ciljev ipd., do prikaza uspešnih obnovitvenih rešitev z dostopnostjo do njih, tako dejansko kot virtualno.

V nadaljevanju je predstavljena tudi potreba po podiplomskem izobraževanju in usposabljanju konservatorjev ter drugih strokovnjakov. Prav gotovo je nujna, vendar bi morala biti po mojem mnenju organizirana interdisciplinarno.⁵² Menim tudi, da bi morali poleg izboljšave sistema pripravnosti in podeljevanja nazivov uvesti tudi sistem licenc za vse sodelavce s strokovnim nazivom v varstveni dejavnosti in ne samo za strokovnjake zu-

49 Pisci v dveh stavkih uporabljajo dva različna naziva za isto dejavnost, kar nedvomno tudi pripomore k (ne)razumevanju širše javnosti o organiziranosti in delovanju ZVKDS!

50 Nav. delo: 31.

51 Prav tam.

52 Poznam le monodisciplinarne, individualne programe, ki so vsekakor dobri, vendar bi bil interdisciplinaren, tudi medinstitucionalen program nedvomno ustrežnejši. V omenjeno smer sta potekala vsaj dva dosedanja poskusa, ki pa sta neuspešno propadla zaradi nerešenih, predvsem subjektivnih dejavnikov.

naj javne službe varstva. Uvedba davčnih olajšav za lastnike spomenikov je med trajno neuresničenimi zahtevami konservatorjev, ki se pojavlja tudi v obstoječih državnih strateških dokumentih (*Strategija razvoja Slovenije*, obstoječi *NPK*), vendar ob spremembah davčnih zakonov leta 2005 znova ni bila uresničena.⁵³

V nadaljevanju je poudarjena potreba po zagotovitvi naložb v digitalizacijo dediščinskega gradiva in podatkov o njej, po enotnem prikazu omenjenega gradiva in zagotavljanju boljše dostopnosti do njega.

Kulturna politika naj bi namenjala skrb tudi:

- zagotovitvi prostorskih možnosti in tehnični posodobitvi javne varstvene službe;
- dvigu kakovosti znanstvenih in tehnoloških raziskav, njihovega vključevanju v mednarodni prostor;
- sodelovanju javnih zavodov v mednarodnih in čezmejnih projektih;
- uvedbi takega financiranja obnov in projektov, ki bi zagotavljala večjo učinkovitost porabe javnih sredstev in bi bila bolj prilagojena potrebam lastnikov in uporabnikov;
- hitrejšemu dostopu otrok in mladih do dediščine, za katero skrbi javna služba;
- izboljšanju dostopnosti dediščine gibalno in senzorno oviranim osebam ter ranljivim skupinam.

Naloge kulturne politike v naslednjih letih na področju **nepremične dediščine** naj bi bile usmerjene v reševanje problematike neizenačenosti registra dediščine, saj ta neizenačenost onemogoča izdelavo enotne strategije celostnega ohranjanja od vključevanja dediščine v razvojne programe, v prostorsko načrtovanje in programe ter projekte obnove do oživljanja spomenikov in spomeniških območij.⁵⁴ Te neizenačenosti avtorji *NPK* v nadaljevanju podrobneje ne pojasnjujejo, verjamem pa, da se zavedajo, da je delo na registru nepremične dediščine ciklični proces, ki se bo trajno preverjal, revidiral in nadgrajeval. Pisici navajajo razvite varstvene strategije, kar predvideva tudi 73. čl. predloga novega varstvenega zakona (19. 7. 2007), za katero upam, da bo vsebinsko sledila že več kot 30 let starim mednarodnim dokumentom, ki promovirajo celostno ohranjanje dediščine.

Dediščina – skupni cilji, ukrepi in kazalniki⁵⁵

1. cilj bo povezati javno službo varstva ter jo približati uporabnikom in javnosti.

Ukrepi za njegovo uresničevanje naj bi bili naslednji:

- izvedba združitve oziroma statusnega preoblikovanja državnih javnih zavodov (varstvo nepremične dediščine je, kot rečeno, že oslabiljeno zaradi številnih dosedanjih reorganizacij, zadnje v smislu centralizacije leta 1999).
- Prednostna obravnava programov in projektov, pri katerih so

delujejo različni javni zavodi, po možnosti z različnih področij varstva.

Pričakovani učinki: učinkovitejše izvajanje javne službe, še posebno v (nadzornem) finančnem smislu.

2. cilj bo doseči višjo raven strokovne usposobljenosti zaposlenih v javni službi varstva dediščine in drugih strokovnjakov na tem področju.

Med **ukrepi** za njegovo uresničitev naj bi bili med drugim podpora:

- ustanovitvi dodiplomskih in podiplomskih študijskih programov: znova dodajam, da bi morali biti interdisciplinarno izvajani;
- programu strokovnega izpopolnjevanja in preverjanja znanja strokovnjakov;
- prenovi sistema pripravništva in podeljevanja strokovnih nazivov: dodajam potrebo po dodeljevanju licenc za vse strokovnjake ne glede na status,
- oblikovanju in izvedbi enotnega pregleda usposobljenih izvajalcev specializiranih del;
- programom usposabljanja za izvajalce specializiranih del zunaj javne službe.

Pričakovani učinki bodo v povišani ravni strokovne usposobljenosti zaposlenih, ki bo primerljiva s sorodnimi službami v Evropski uniji (na podlagi katerih analiz je bilo to ugotovljeno?), možnost boljše izbire izvajalcev in posledično kakovostnejša izvedba obnovitvenih posegov.

3. cilj bo zagotoviti dostopnost do informacij o dediščini v digitalni obliki.

Ukrep naj bi bil v pripravi akcijskega načrta digitalizacije dediščine na podlagi ciljev in področij delovanja **Strategije razvoja informacijske družbe v Sloveniji si2010**.

Pričakovani učinki naj bi bili še posebno v večji prepoznavnosti slovenske dediščine, izboljšanju dostopnosti in možnosti uporabe podatkov v digitalni obliki v vzgoji, izobraževanju, raziskovanju in kreativnih industrijah.

4. cilj bo doseči dvig kakovosti znanstvenih in tehnoloških raziskav za potrebe varstva.

Ukrepi naj bi bili predvsem v:

- pripravi strategije financiranja raziskav in po možnosti njena vključitev v tovrstno evropsko strategijo (aktivnosti za področje nepremične dediščine že potekajo);
- podpori vključitve raziskovalcev in podjetij v evropske tehnološko-razvojne platforme, povezane s področjem dediščine;
- finančni podpori tistim raziskovalnim programom in projektom, ki se vključujejo v mednarodne programe;
- zagotovitvi javne dostopnosti rezultatov raziskav.

Pričakovani učinek naj bi bil v izboljšanju povezave med raziskavami in razvojem na eni in varstvom na drugi strani ter boljši prenos rezultatov raziskav v prakso.

5. cilj bo v kulturni vzgoji in razvijanju ozaveščenosti javnosti o pomenu in vrednotah dediščine.

Ukrepi naj bi bili usmerjeni v:

- oblikovanje publikacij, programov in projektov za otroke in

53 Več o tem v prispevku podpisane, Sodobni vidiki domačih in mednarodnih predpisov ter dokumentov na področju varstva kulturne dediščine, *Glasnik SED* 46/1 (2006), 13–18.

54 Nav. delo: 32.

55 V nadaljevanju poudarjam le vsebino, (smiselno) povezano z varovanjem nepremične dediščine. Zaradi omejenega prostora ne predstavljam kazalnikov, ki tudi (še) niso opredeljeni pri vseh ciljih in pri predstavitvi obravnavane problematike tudi niso najbolj bistveni.

mladino, ki poleg kakovostne predstavitve dediščine vključujejo tudi primerno predpripravo in refleksijo;

- sodelovanje pri prenovi učnih načrtov, ki zadevajo varstveno področje;
- izdelavo spletne strani in virtualnih predstavitev premične dediščine (poudarjam, da bi bilo to potrebno tudi za področje nepremične dediščine);
- podpora programom in projektom popularizacije dediščine v medijih.

Pričakovana učinka naj bi bila v izboljšanju odnosa javnosti do dediščine in v razvijanju ustvarjalnosti z njenim poznavanjem kot enega med bistvenimi vzgojno-izobraževalnimi smotri in uživanjem v njej.

Nepremična dediščina

1. cilj naj bi bil v zagotovitvi systemske podlage za celostno ohranjanje dediščine. (Ta systemska podlaga bi morala biti zagotovljena tako z *NPK* kot tudi z novim varstvenim zakonom in drugimi strateškimi ter operativnimi dokumenti države.)

Ukrepi naj bi bili v:

- pripravi analize ogroženosti in ocene priložnosti za njeno vključevanje v gospodarstvo in v družbeno življenje nasploh (To je bila že naloga dosedanjih **SPRO**⁵⁶ in posebej **PRO**⁵⁷);
- opredelitvi ciljev, usmeritev in ukrepov celostnega ohranjanja, še posebej v obliki ustanovitve kot turistične in vzgojno-izobraževalne rabe tako imenovanih kulturnih poti, ki naj povežejo posamezne spomenike in območja v dobro delujoče mreže (To ni celostno ohranjanje!);
- sprejetje strategije varstva dediščine. (To je tudi obveza, opredeljena v 73. čl. predloga novega varstvenega zakona.)

Pričakovani učinek naj bi bil v izboljšanju delovanja sistema varstva in njegovo doslednejše vključevanje v razvojno načrtovanje na vseh ravneh.

Kazalniki:

- sprejeta strategija;
- število sodelujočih resorjev in drugih deležnikov v strategiji;
- število dokumentov razvojnega načrtovanja, ki upoštevajo strategijo varstva.

2. cilj: celostno ohranjanje in razvoj dediščine⁵⁸ ter njeno povezovanje s sodobnim življenjem in ustvarjanjem

Ukrepi:

- izvedba dejavnosti za identifikacijo pomembnejših projektov obnove in oživljanja spomenikov, ki so v lasti države, občin in zasebnikov;
- obnova in oživitev spomenikov v lasti RS;
- prednostna podpora projektom, ki prispevajo k doseganju ciljev *Operativnega programa za krepitev regionalnih razvojnih potencialov za obdobje 2007–2013*

56 Strategija prostorskega razvoja občine.

57 Prostorski red občine.

58 Razen v tem naslovu v nadaljevanju dediščina sploh ni omenjena, ampak le spomeniki, zato bi naslov morali spremeniti!

*zvojnih potencialov za obdobje 2007–2013*⁵⁹ ter pridobitev evropskih sredstev za ta namen;

- obnova in oživitev Kobilarne Lipica,
- obnova in oživitev spomenikov v regijskem parku Škocjanske jame in v Štanjelu kot delov resolucijskega projekta Povezovanje naravnih in kulturnih potencialov Krasa.

Pričakovana učinka naj bi bila tako v učinkoviti porabi evropskih strukturnih sredstev, namenjenih obnovi spomenikov, kot v prispevku dediščine⁶⁰ k povečevanju konkurenčnosti slovenskega gospodarstva in zviševanju števila delovnih mest.

Kazalniki – število:

- obnovljenih in revitaliziranih spomenikov vključenih, v *OP RR 2007–2013*,
- spomenikov, oddanih v upravljanje, obiskovalcev v obnovljenih objektih in novih delovnih mest v njih.

3. cilj: uveljavitev dediščine⁶¹ kot nosilke identitete in kakovosti življenja na nacionalni, regionalni in lokalni ravni

Ukrepi:

- z ustrezno politiko in z namenskimi proračunskimi sredstvi lastnikom spomenikov omogočati njihovo nujno obnovo;
- z usposobljenimi službami lastnikom spomenikov strokovno svetovati pri obnovi in pri pridobivanju sredstev na raznih domačih in mednarodnih razpisih;
- s subvencijami, z nadomestili in drugimi ukrepi spodbujati dostopnost spomenikov in dediščine nasploh za javnost.

Pričakovana učinka sta v prispevku dediščine k izboljšanju kakovosti življenja v neposrednem okolju in v prispevku dediščine k večji prepoznavnosti na vseh ravneh.

Kazalniki – število:

- obnovljenih spomenikov, še posebno tistih, ki so javno dostopni z muzeološkimi predstavitvami in ki so vključeni v turistično ponudbo ali druge primerne rabe;
- projektov na področju varstva dediščine, ki se sofinancirajo iz proračuna drugih resorjev, donacij ali mednarodnih virov, razen strukturnih skladov.

59 V okviru 3. prioritete, ki je usmerjena v povezovanje naravnih in kulturnih potencialov, so omenjeni cilji predvsem v podpori večjim investicijskim projektom, »ki bodo prispevali k trajnostnemu razvoju določenega območja ter skozi povezavo kulturnih in naravnih virov v prostoru zagotovili razvoj novih storitev in proizvodov v povezavi s turizmom in turizmu komplementarnimi storitvenimi dejavnostmi na področju kreativne industrije, informacijske družbe, izobraževanja, razvojnega podjetništva, trgovine itd.« Republika Slovenija, Služba Vlade RS za lokalno samoupravo in regionalno politiko, *Operativni program za krepitev regionalnih razvojnih potencialov za obdobje 2007–2013* (Ljubljana, Služba Vlade RS za lokalno samoupravo in regionalno politiko, 2007), 81, dalje: *OP RR 2007–2013*.

60 Ukrepi 2. cilja se nanašajo le na spomenike in ne na dediščino!

61 Velja enako kot za opombi 58 in 60.

Sklep

Glede na primerjavo obstoječega *NPK* in novega predloga ugotavljam, da slednji še bolj oži v predhodnem bolj strateško zasnovane vsebine. Kot primer navajam v *Predlogu* cilje, povezane s celostnim ohranjanjem dediščine,⁶² ki jih ne tolmači ravno ustrezno. Zato znova poudarjam predloge in prioritete za načrtovanje strukture in vsebine *NPK*, predhodno predstavljene v *Problematiki NPK: 2004-2007* ter *Sklepu k obravnavani problematiki*.

Ob tem predstavljam premalo upoštevano poročilo ekspertov Sveta Evrope,⁶³ ki je poudarilo naslednje prioritete naloge in postopke kulturne politike ter organiziranosti varstvene stroke, ki so še vedno aktualne:

- jasno definiranje nacionalne politike, njenih ciljev in ukrepov, s katerimi jih doseči;
- obveznost sodelovanja stroke pri pripravi novih zakonov;
- definiranje sankcij, možnost priziva;
- odpravljanje očitnega razkoraka med zakonodajo in njenim izvajanjem;
- jasno razmejevanje matičnih ustanov in njihove naloge v razmerju do drugih;
- vzpostavljanje koordinacijskih mehanizmov na področju dediščine med ustanovami in javno upravo na vseh ravneh;
- razvijanje skupnega in primerne sistema standardov za metodologijo, kategorizacijo in profesionalizacijo;
- po zavodih prekiniti enotnost načrtovanja del, izvedbe in nadzora;
- zagotavljanje zanesljivega financiranja (učinkovita posojilna, davčna politika, sponzorstvo, še posebno spodbujanje zasebne iniciative).

Poročilo poudarja tudi potrebo po celovitosti varstvene službe in pospešenega dela na registru dediščine, na izobraževalnem ter raziskovalnem področju.

Še posebno poudarjam peto alineo, ki jo razširjam v potrebi po jasni razmejitvi pristojnosti med Ministrstvom za kulturo in javno službo varstva in vsemi preostalimi nosilci celostnega ohranjanja (drugi resorji, lokalnimi skupnostmi, RRA, nevladnimi organizacijami, lastniki, ...)

Na koncu poudarjam model ključnih sodobnih funkcionalnih področij varstva dediščine kot sestavine celostnega ohranjanja z opredeljenimi nosilci,⁶⁴ vlogami in nadzorom. V strnjeni obliki so naslednja:⁶⁵

1. Oblikovanje politike in strategije celostnega ohranjanja in skupnega varstva⁶⁶ dediščine.
Priprava: Državni zbor Republike Slovenije (ob sodelovanju ministrstev, nacionalnih aziskovalnih in univerzitetnih ustanov, javnih zavodov, nevladnih organizacij⁶⁷...)
Izvajanje: Vlada Republike Slovenije.⁶⁸
2. Oblikovanje politike in strategije varstva dediščine ter vključevanja v celostno ohranjanje in skupno varstvo.
Vloga: Ministrstvo za kulturo.
Nadzor: Inšpektorat za kulturo in medije.
3. Upravljanje dediščine,⁶⁹ stalno spremljanje in analiziranje stanja, teženj ter možnosti varstva, celostnega ohranjanja in skupnega varstva.
Vloga: ZVKDS (strokovni direktor).
II. stopnja: Direktorat za kulturno dediščino.
Nadzor: Inšpektorat za kulturo in medije.
4. Priprava nacionalnega, regionalnih in lokalnih programov varstva dediščine ter vključevanje v celostno ohranjanje in skupno varstvo skozi programe drugih dejavnosti.
Vloga: Ministrstvo za kulturo, ZVKDS (strokovni direktor).
Nadzor: Inšpektorat za kulturo in medije.
5. Priprava konservatorskih standardov in metod, strokovni nadzor.
Vloga: ZVKDS (strokovni direktor).
II. stopnja: Direktorat za kulturno dediščino.
Nadzor: Inšpektorat za kulturo in medije.
6. Priprava in operativno vodenje konservatorskih projektov (»spomeniškovarstvene akcije«, vključevanje dediščine v prostorske akte ...)
Vloga: vodje projektnih skupin v območnih enotah ZVKDS.
II. stopnja: Strokovni svet ZVKDS.
Nadzor: Inšpektorat za kulturo in medije.
7. Upravljanje obnovljenih spomenikov.
Vloga: upravljavci, koncesionarji, (predvideni) Sklad za kulturne spomenike.
Nadzor: ZVKDS, Inšpektorat za kulturo in medije.
8. Izvajanje konservatorskih in restavratorskih del.
Vloga: izvajalci z licencami, restavratorji v ZVKDS (zahtevni posegi, raziskovanje).
Nadzor: ZVKDS, Inšpektorat za kulturo in medije.
Analiziranje rezultatov in oblikovanje standardov (na podlagi tč. 3 in 5).

62 Dediščina se v predlogu *NPK* izgublja na račun spomenikov.

63 Michael Wimmer, *Cultural policy in Slovenia: report of a european panel of examiners* (Strasbourg: Council of Europe, 1996), 56.

64 Na tem mestu ne omenjamo lastnika, ujetega med ustavnimi določbami glede ohranjanja dediščine in spomenikov, lastništvom kot ustavno pravico in njegovimi omejitvami zaradi varstvenih zahtev.

65 Delno dopolnjeno vsebino navajam po J. Pirkovič, ki je povzela shemo po A. Robertson, *Will National Vocational Qualifications improve conservation practice? Newsletter Cotac 11* (1997), 16–20.

66 »Kulturna in naravna dediščina oblikujeta človekovo okolje; za njuno skupno varstvo morajo biti izpeljane kombinirane aktivnosti v kontekstu mednarodnega ekološkega pristopa k prostorskemu upravljanju. Bistvena je koordinacija politik dediščinskega ohranjanja in prostorskega planiranja.« Council of Europe, *European cultural heritage (volume I)* (Strasbourg: Council of Europe, 2002), 45.

67 Tudi pri naslednjih nalogah je zaželeno njihovo aktivno vključevanje.

68 Celostno ohranjanje se mora zastaviti na državnih ravni. Če ni ustrezno načrtovano, tudi varstvo kot osrednja naloga strokovne službe ne more delovati na vseh ravneh!

69 Upravljanje dediščine je izhodišče za načrtovane ukrepe za 33.000 enot.

Vloga: Direktorat za kulturno dediščino, ZVKDS (strokovni direktor).⁷⁰

70 Glej Sodobne usmeritve etnologije v varstveni dejavnosti. V: Alenka Černelič Krošelj, Željka Jelavić, Tanja Roženberger Šega, Helena Rožman (ur.), *Mesto in trg na meji / Grad i trg na granici. 9. Vzporodnice med slovensko in hrvaško Etnologijo / 9. hrvatsko-slovenske etnološke paralele* (Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2006; Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 38), 335–346 in *Etnologija, varstvo dediščine in regionalni razvoj*. V: Karla Oder in Anja Serec Hodžar (ur.), *Etnologija in regije: Koroška* (Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2007; Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 40), 183–207.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Vida Koporc Sedej

SOFINANCIRANJE PROGRAMOV IN PROJEKTOV NEVLADNEGA SEKTORJA S PODROČJA ETNOLOŠKE PREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE V OBDOBJU 2004–2006

Izvleček

Ministrstvo za kulturo je v okviru ohranjanja, varovanja in predstavljanja etnološke premične kulturne dediščine javnosti v obdobju med letoma 2004 in 2006 iz sredstev državnega proračuna sofinanciralo program Slovenskega etnološkega društva in projekte posameznih predlagateljev. Predlagani program in projekti so bili izbrani na javnem pozivu in javnih razpisih, ki jih je objavilo ministrstvo. V okviru sofinanciranega programa društva je bilo v obdobju treh let izvedenih več programskih sklopov z vsebinami, ki so izkazovale cilje in prioritete kulturne politike. S sofinanciranimi projekti – posamičnimi aktivnostmi, ki so po vsebini, zasnovi in obsegu zaključena celota ter realizirani v enem letu, pa se je zaokrožil prispevek k dodatnemu dvigu kakovosti varstva in promocije etnološke premične kulturne dediščine s strani nevladnega sektorja.

Abstract

Within the project of preservation and presentation of ethnological movable heritage to the public the Slovenian Ministry for Culture has co-financed in the 2004-2006 period the program of Slovene Ethnological Society as well as several individual projects; all of them had been selected by public call and public tenders issued by the Ministry. In the period of three years and within the co-financed program, Slovene Ethnological

Society carried out several program segments whose aims were in accordance with priorities set by the Ministry. The individual projects whose content, design, and scope present a completed whole were realized in one year. All of them have significantly contributed to a better quality of preservation and promotion of ethnological movable heritage carried out by the non-governmental sector.

Uvod

V okviru celotnega programa ohranjanja, varovanja in predstavljanja kulturne dediščine, izvedenega v proračunskem obdobju med letoma 2004 do 2006, ki so ga realizirali nacionalni in občinski javni zavodi na področju premične kulturne dediščine, nevladne organizacije in posamezniki, je Ministrstvo za kulturo med drugimi strokovnimi področji financiralo tudi izvajanje celostnega ohranjanja in varovanja kulturne dediščine s področja etnologije in populariziralo njeno vključevanje v sodobno življenje.

Ministrstvo za kulturo je v okviru programa ohranjanja, varovanja in predstavljanja kulturne dediščine, v skladu z zakonskimi in s podzakonskimi predpisi financiralo izvajanje nalog javne službe na področju etnološke kulturne dediščine državnemu javnemu zavodu Slovenski etnografski muzej (SEM) in pokra-

jinskim muzejem, ki imajo v svojem aktu o ustanovitvi opredeljeno tudi poslanstvo ohranjanja, varovanja in predstavljanja etnološke dediščine.

Financiranje in sofinanciranje iz sredstev državnega proračuna je potekalo preko vsakoletnega neposrednega poziva javnim zavodom k predložitvi programa dela, s katerim so v skladu z določili Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo neposredno pozvani tisti muzeji, ki so glede na Uredbo o vzpostavitvi muzejske mreže za izvajanje javne službe na področju varstva premične kulturne dediščine in določitvi državnih muzejev vključeni v muzejsko mrežo.

Za uresničevanje cilja – vzpostavitve enotnega in kakovostnega varovanja, dviga prepoznavnosti, oblikovanja lokalnih identitet in aktiviranja širše ozaveščene civilne družbe za področje etnološke premične kulturne dediščine, je Ministrstvo za kulturo dalo možnosti, da v skladu s zakonskimi in s podzakonskimi predpisi tudi sofinancira programe in projekte nevladnih organizacij, javnih zavodov in posameznikov, ki niso bili neposredno pozvani k predložitvi letnega programa dela.

Ministrstvo za kulturo je med letoma 2004 in 2006 v Uradnem listu RS in na svojih spletnih straneh <http://kultura.gov.si> objavilo naslednje možnosti za sofinanciranje programov in projektov na področju premične kulturne dediščine:

- Javni poziv za izbor izvajalcev javnih kulturnih programov na področjih kulturne dediščine, arhivske dejavnosti in knjižnične dejavnosti, ki jih bo v letih 2004–2006 sofinancirala Republika Slovenija iz proračuna, namenjenega za kulturo (JP2 2004–2006);
- Javni razpis za izbor izvajalcev javnih kulturnih projektov na področjih premične kulturne dediščine in knjižnične dejavnosti, ki jih bo v letu 2004 financirala Republika Slovenija iz proračuna, namenjenega za kulturo (JPR11-04);
- Javni razpis za izbor izvajalcev javnih kulturnih projektov na področjih premične kulturne dediščine, ki jih bo v letu 2005 financirala Republika Slovenija iz proračuna, namenjenega za kulturo (JPR19-2005);
- Javni razpis za izbor izvajalcev javnih kulturnih projektov na področju kulturne dediščine, ki jih bo v letu 2006 financirala

Republika Slovenija iz proračuna, namenjenega za kulturo (JPR14-KD-2006).

Programski poziv in projektne razpisi so bili namenjeni predlagateljem, ki so izpolnjevali splošne pogoje za sodelovanje na pozivu in razpisih, med katerimi je bila prioriteta registracija za opravljanje dejavnosti na področju kulturne dediščine ter posredovanje kulturnih dobrin v Sloveniji (muzejska dejavnost ali/in varstvo kulturne dediščine). Poleg ustreznosti predlagatelja in popolnosti vloge, s katero so dokazali, da izpolnjujejo vse pogoje, navedene v besedilu razpisne dokumentacije, je bil pogoj za sofinanciranje tudi minimalno število točk, doseženih pri strokovni oceni kakovosti in uspešnosti predlaganega programa ali projekta ter izkazan nacionalni pomen varovanja ter predstavljanja kulturne dediščine širši javnosti. Programi in projekti, ki so izpolnjevali vse navedene pogoje, so bili uvrščeni med sofinancirane.

Sofinanciranje programa Slovenskega etnološkega društva v obdobju 2004–2006

V okviru javnega poziva za izbor izvajalcev javnih kulturnih programov na področjih kulturne dediščine, arhivske dejavnosti in knjižnične dejavnosti, ki jih je v letih 2004–2006 sofinancirala Republika Slovenija iz proračuna, namenjenega za kulturo, je bila možnost sofinanciranja programa predlagateljem, ki so za področje kulturne dediščine predlagali najmanj tri od navedenih programskih sklopov: strokovno delo, organizacija izobraževalnih vsebin na področju muzeologije, konservatorstva in restavracije, mednarodna dejavnost in udeležba na mednarodnih konferencah, promocija in popularizacija kulturne dediščine ter izdajanje publikacij s področja kulturne dediščine in informatizacija za področje premične kulturne dediščine.

Na javni poziv za izbor izvajalcev javnih kulturnih programov za obdobje 2004–2006 je predlagalo v sofinanciranje svoj triletni program tudi Slovensko etnološko društvo (v nadaljevanju: SED).

SED je za sodelovanje na programskem pozivu izpolnjevalo splošne pogoje, strokovna komisija za področje premične kul-

PREGLED REALIZIRANIH PROGRAMSKIH SKLOPOV IN ENOT IZVEDENEGA JAVNEGA KULTURNEGA PROGRAMA V OBDOBJU 2004–2006

	Strokovno delo	Organizacija izobraževalnih vsebin	Mednarodno sodelovanje	Promocija	Izdajanje publikacij	Skupaj enot
2004	4	1	2	3	1	11
2005	5	1	1	1	2	10
2006	4	1	0	1	3	9

turne dediščine, ki jo je imenovalo ministrstvo, je dejavnosti SED na podlagi popolne vloge in obveznih prilog ovrednotila po kvalitativnih in kvantitativnih kriterijih kot strokovne, uspešne, konsistentne in javno dostopne. Predlagani večletni program dela je odražal cilje in prioritete kulturne politike za triletno obdobje. Zato je bil predlagani program sprejet v sofinanciranje za triletno obdobje, in sicer od leta 2004 do 2006.

Za izvajanje predlaganega in s proračunskimi možnostmi usklajenega programa je ministrstvo sklenilo s SED pogodbo o financiranju in izvedbi javnega kulturnega programa v obdobju 2004 do 2006. Na podlagi pogodbe je društvo izvedlo naslednje prijavljene programske sklope z enotami.

Sklop strokovno delo na področju dejavnosti društev je obsegal kakovostno strokovno delo, samostojne strokovne projekte, strokovno izobraževanje, udeležbe na delavnicah, seminarjih, konferencah ter organizacije posvetov in konferenc.

Sklop organizacija izobraževalnih vsebin na področju muzeologije, konservatorstva in restavratorstva je obsegal strokovno samostojno oblikovanje izobraževalnih vsebin na področju muzeologije, konservatorstva in restavratorstva.

V okviru programskega sklopa mednarodna dejavnost in udeležba na mednarodnih konferencah je predlagatelj lahko prijavil različne oblike mednarodnega sodelovanja, izobraževanje posameznikov v tujini ter pasivno in aktivno udeležbo na mednarodnih konferencah in simpozijih s področja kulturne dediščine.

Programski **sklop promocijske dejavnosti** je vključeval razstave in druge promocijske aktivnosti, organizacijo in podelitev stanovskih nagrad, organizacijo promocijskih prireditiv, izdajo promocijskega gradiva in izdelavo ter vzdrževanje spletnih strani.

Programski **sklop izdajanje publikacij** s področja kulturne dediščine je vključeval izdajo strokovnih publikacij, predvsem strokovnih revij, zbornikov z objavami referatov, predstavljenih na strokovnih konferencah, in priročnikov, s čimer se izkazuje višja stopnja informacij o strokovni dejavnosti.

I. Izvedba programa Slovenskega etnološkega društva v letu 2004

V letu 2004 je Slovensko etnološko društvo v okviru predlaganega in sofinanciranega obsega petih sklopov, izvedlo naslednje enote z vsebinami:

Strokovno delo na področju dejavnosti društev:

- Evidentiranje in dokumentiranje neobjavljenih etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnih muzejskih zbirk na slovenskem etničnem ozemlju in so praviloma dostopne javnosti (strokovno sodelovanje s Slovenskim etnografskim muzejem);
- Rajže (strokovni ekskurziji: Brkini, »Vzdolž štajersko-slovenske meje – ob naselitvenih območjih Slovencev na Štajerskem«);
- Dneva etnologije na Slovenskem (v Mariboru in na Ptuj);
- Etnološki večeri (srečavanja strokovnjakov s področja etnologije in drugih ved v Ljubljani in Novem mestu);

Organizacija izobraževalnih vsebin na področju muzeologije, konservatorstva in restavratorstva:

- Mala šola etnologije (program tematskih etnoloških vodenj za osnovnošolce)

Mednarodna dejavnost in udeležba na mednarodnih konferencah:

- Posvet Etnološka in kulturna dediščina štajerskih Slovencev (Potrna v Avstriji, posvet s strokovno ekskurzijo);
- Posvet Vzpostavitelja slovenske in hrvaške etnologije (Hrvaška, Motovun).

Promocijske dejavnosti:

- Podelitev državne Murkove nagrade, Murkovih priznanj in Murkove listine za pomembne dosežke na področju slovenske etnologije (dr. Naško Križnar, Brigita Rajšter);
- Predstavitev zbornika *Odstrta dediščina* s prispevki s treh posvetov o muzejskih zbirkah oziroma premični kulturni dediščini Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji (zbirka *Knjižnica Glasnika slovenskega etnološkega društva*).

LETO	ŠTEVILO ČLANOV DRUŠTVA	ŠTEVILO OBISKOVALCEV / UDELEŽENCEV CELOTNEGA PROGRAMA		ŠTEVILO IZVAJALCEV CELOTNEGA PROGRAMA
		EVIDENTIRANO	OCENJENO	
2004	240	-	980	111
2005	250	-	750	72
2006	242	550	660	81

Vir: Letna poročila za Ministrstvo za kulturo, Zaključna vsebinska in finančna poročila za leta 2004, 2005 in 2006, Slovensko etnološko društvo

Izdajanje strokovnih publikacij:

- Glasnik Slovenskega etnološkega društva (**Glasnik SED**) (naklada 500 izvodov)

II. Izvedba programa Slovenskega etnološkega društva v letu 2005

V letu 2005 je SED v okviru predlaganega in sofinanciranega obsega petih sklopov izvedlo naslednje enote z vsebinami:

Strokovno delo na področju dejavnosti društev:

- Evidentiranje in dokumentiranje neobjavljenih etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnih muzejskih zbirk na slovenskem etničnem ozemlju in so praviloma dostopne javnosti (nadaljevanje enote v letu 2005);
- Rajže (strokovne ekskurzije: Moravska, v sklopu organizacije mednarodnega posveta organizirana strokovna ekskurzija po obmejnem predelu med Slovenijo in Hrvaško);
- Dan etnologije na Slovenskem z raziskovalno delavnico Revitalizacija mestnega jedra Črnomlja (Črnomelj);
- Etnološki večeri (srečavanja strokovnjakov s področja etnologije in drugih ved s temami: *Etnološki leksikon* – strokovni komentarji, predstavitev prve dvojne številke 45. letnika *Glasnika SED*, 30 let delovanja društva, etnološki večer s strokovnim predavanjem o Slovencih na Češkem in Čehih na Slovenskem).

Organizacija izobraževalnih vsebin na področju muzeologije, konservatorstva in restavratorstva:

- Mala šola etnologije (program tematskih etnoloških vodenj za osnovnošolce, s poudarkom na družabnem in socialnem življenju Ljubljancev in Mariborčanov v 19. in 20. stoletju).

Mednarodna dejavnost in udeležba na mednarodnih konferencah:

- Posvet s strokovno ekskurzijo Etnološka dediščina in kulturna dediščina Slovencev na Hrvaškem / Etnološko nasledstvo i kulturni krajobraz Slovenaca u Hrvatskoj (Zagreb).

Promocijske dejavnosti:

- Podelitev državne Murkove nagrade, Murkovih priznanj in Murkove listine za pomembne dosežke na področju slovenske etnologije (mag. Inja Smerdel, dr. Zmago Šmitek, Vesna Guštin Grilanc).

Izdajanje strokovnih publikacij:

- *Glasnik SED* (naklada 500 izvodov)
- Darja Kranjc: *Moč prepoznavnosti*

III. Izvedba programa Slovenskega etnološkega društva v letu 2006

V letu 2006 je SED izvedlo v okviru predlaganega in sofinanciranega obsega petih sklopov naslednje enote z vsebinami:

Strokovno delo na področju dejavnosti društev:

- Rajže (strokovne ekskurzije: Reka, strokovna ekskurzija po koroških vaseh v sklopu strokovnega posveta Etnologija in regija Koroška, slovenska obala);
- Dan etnologije na Slovenskem na temo Romov;
- Etnološki večeri (srečavanja strokovnjakov s področja etnologije in drugih ved: predstavitev izdajateljske produkcije SED preteklega leta, predstavitev Slovenskega etnografskega filma v letu 2005, pogovor z Murkovimi nagrajenci, počastitev 75-letnice rojstva prof. Slavka Kremenška);
- Strokovni posvet Etnologija in regije Koroške (Ravne na Koroškem).

VIRI FINANCIRANJA IZVEDBE JAVNEGA KULTURNEGA PROGRAMA SED V OBDOBJU 2004–2006 (v SIT)

LETO	MK	DRUGA MINISTRSTVA	LOKALNA SKUPNOST	LASTNA SREDSTVA	SKUPAJ
2004	5.900.000	1.654.848	-	1.386.434	8.941.282
2005	5.500.000	2.260.000	20.000	3.015.746	10.795.746
2006	5.750.000	1.062.800	40.000	4.203.157	11.055.957
SKUPAJ	17.150.000	4.977.648	60.000	8.605.337	30.792.985

Vir: Letna poročila za Ministrstvo za kulturo, Zaključna vsebinska in finančna poročila za leta 2004, 2005 in 2006, Slovensko etnološko društvo

Organizacija izobraževalnih vsebin na področju muzeologije, konservatorstva in restavracije:

- Mala šola etnologije (program tematskih etnoloških vodenj za osnovnošolce v Mariboru na temo mariborskih dvorišč).

Mednarodna dejavnost in udeležba na mednarodnih konferencah:

- Mednarodni znanstveni simpozij: Vzorednice med slovensko in hrvaško etnologijo z nosilno temo: Mesto in trg na meji / Grad i trg na granici.

Promocijske dejavnosti:

- Podelitev državne Murkove nagrade, Murkovih priznanj in Murkove listine za pomembne dosežke na področju slovenske etnologije (doc. dr. Mojca Ravnik, Folklorno društvo Orači iz vasi Okiči v Halozah);
- Tiskovne konference ob izidu publikacije v zbirki *Knjižnice Glasnika SED* in *Glasnika SED*.

Izdajanje strokovnih publikacij:

- *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 1, 2, 3, 4 (naklada 500 izvodov);
- Zbornik mednarodnega simpozija Mesto in trg na meji / Grad i trg na granici, *Knjižnica Glasnika SED* 38.
- Zbornik referatov s posveta Slovenci na Hrvaškem – dediščina in sedanost, *Knjižnica Glasnika SED* 39.

Zelo bogat in pester program SED je dobro sprejet tako v strokovni kot tudi širši javnosti. To dokazujejo številčnost članstva, število izvajalcev programskih vsebin in število obiskovalcev / udeležencev celotnega programa.

Možnosti izvajanja obsežnega in kakovostnega programa SED so seveda odvisne od pridobivanja finančnih sredstev.

Glede na to, da je eden med pogoji za sodelovanje na pozivu določal, da skupni zaproseni znesek financiranja iz proračunskih sredstev Ministrstva za kulturo ne sme presegati 70 odstotkov vseh predvidenih stroškov programa, je moralo društvo za izvedbo programa zagotoviti preostalih 30 odstotkov zunajproračunskih sredstev. SED si je z referenčno dejavnostjo in s kakovostnim delom zagotovilo 44 odstotkov zunajproračunskih sredstev. Tu še posebno izstopata: delež lastnih prihodkov (27,9

odstotka) in delež drugih ministrstev (16 odstotkov). V naboru izbranih desetih sofinanciranih društev na področju kulturne dediščine je tako visok izkazan delež zunajproračunskih sredstev za izvedbo programa prej izjema kot pravilo, kar je za SED vsekar zelo pohvalno.

Sofinancirani projekti na področju premične kulturne dediščine z etnološkimi vsebinami v obdobju 2004–2006:

Med letoma 2004 in 2006 je Ministrstvo za kulturo objavilo tudi vsakoletne javne projektne razpise za izbor izvajalcev javnih kulturnih projektov na področju premične kulturne dediščine, ki jih je financirala Republika Slovenija iz proračuna, namenjenega za kulturo. Pod pojmom projekt se izkazujejo posamične aktivnosti, ki so po vsebini, zasnovi in obsegu zaključena celota in so izvedeni v proračunskem letu.

Predmet razpisa v navedenem obdobju je bilo sofinanciranje javnih kulturnih projektov izvajalcev, ki delujejo na področju premične kulturne dediščine, in sicer:

- nevladnih in zasebnih kulturnih organizacij s statusom pravne osebe;
- posameznikov;
- javnih zavodov in tistih nevladnih organizacij, ki za aktualno leto s strani ministrstva niso bili neposredno pozvani k predložitvi programa dela in finančnega načrta.

Na podlagi predloženih pravočasnih, popolnih vlog in obveznih prilog, ki so jih predložili predlagatelji, ki so izpolnjevali v razpisni dokumentaciji pogoje za sodelovanje na razpisu, je projekte ovrednotila strokovna komisija za področje premične kulturne dediščine. Strokovna komisija je glede na splošne razpisne kriterije ocenila predvideno kakovost in izvedljivost predlaganega projekta in predlagala v sofinanciranje tiste projekte, ki so v postopku izbire glede na vrednotene kriterije in z izkazovanjem nacionalnega pomena dosegli vsaj minimalno število točk za uvrstitev v izbor.

JAVNI KULTURNI PROJEKTI	ŠTEVILO PROJEKTOV	SOFINANCIRANIH	ODOBRENH
	LETO 2004	LETO 2005	LETO 2006
Vsi projekti	24	29	23
Projekti z etnološkimi vsebinami	8	6	7
Delež projektov z etnološkimi vsebinami (v odstotkih)	33,3	20,6	30,4

Vir: Poročila izvajalcev o izvedbi projektov za leta 2004, 2005, 2006

Višina sofinanciranja projekta je bila odvisna od števila prejetih točk po kriterijih, navedenih v razpisni dokumentaciji.

Ker zaproseni znesek financiranja posameznega projekta ni smel presežati 70 odstotkov vseh predvidenih stroškov in 10 odstotkov razpoložljivih sredstev, predvidenih na razpisnem področju, si je moral izvajalec za izvedbo projekta zagotoviti tudi najmanj 30 odstotkov zunajproračunskih sredstev (sredstva drugih ministrstev, sredstva občinskega proračuna, sredstva EU, lastna sredstva), kar je bil tudi eden med splošnimi pogoji za sodelovanje na razpisu.

Predlagani in odobreni ter sofinancirani kulturni projekti so na področju dediščine promovirali ali prispevali k varstvu in dodatnemu dvigu kakovosti varstva kulturne dediščine na naslednjih strokovnih področjih: arheologiji, etnologiji, zgodovini, umetnostni zgodovini, tehniški in naravoslovni dediščini.

V obdobju med letoma 2004 in 2006 je ministrstvo od skupno odobrenih 76 projektov financiralo 21 projektov s področja etnologije, kar je 27,6 odstotka projektov.

Za izvedbo odobrenih 76 projektov v obdobju 2004 do 2006 je ministrstvo namenilo skupno 91.920.000 SIT, od tega za projekte s področja etnologije 22.350.000 SIT, kar znaša 24,3 odstotka vseh dodeljenih sredstev.

I. Sofinancirani projekti predlagateljev v letu 2004 na področju etnološke dediščine

V letu 2004 je ministrstvo sofinanciralo naslednjih osem nacionalno pomembnih projektov:

- Projekt 50 let obnovljene cerkljanske laufarije, izvajalec Društvo Laufarija Cerklje, Bevkova 14, Cerklje. Cilji, ki jih je projekt realiziral, so bili: podpora nematerialni in materialni etnološki kulturni dediščini, oživljanje in ohranjanje prepoznane pustne šege na Slovenskem. Višina odobrenih sredstev: 1.000.000 SIT.
- Projekt Znanstvena monografija porodna kultura, izvajalka dr. Irena Rožman, Drska 46, Novo Mesto. Cilj, ki ga je pro-

jekt realiziral, je bila podpora etnološki kulturni dediščini in seznanitev širše javnosti z izsledki raziskave o kulturi rojstva v 20. stoletju na Slovenskem, preko izdane publikacije z naslovom *Peč se je podrla*. Višina odobrenih sredstev: 1.100.000 SIT.

- Projekt Brodarstvo skozi čas, izvajalec Zavod za izobraževanje in kulturo Litija – OE Kulturni center, Trg na stavbah 8a, Litija. Cilj, ki ga je projekt realiziral, je bila predstavitev zgodovine brodarstva in čolnarstva po Savi in Ljubljanici s poudarkom na povezovanju s sosednjimi državami pri raziskovanju rečne plovbe kot povezovalnem elementu med državami Evrope v 17. in 18. stoletju. Višina odobrenih sredstev: 1.000.000 SIT.
- Projekt Stiskalnica v dvorcu Vine v občini Vojnik, izvajalec mag. Vlada Pekleta, Detelova 4, Ljubljana. Cilj, ki ga je projekt realiziral, je bilo konserviranje in restavriranje redke še ohranjene stiskalnice – orodja, ki so ga uporabljali vinogradniki v preteklosti. Restavrirana stiskalnica je na ogled javnosti kot lep primer etnološke kulturne dediščine. Višina odobrenih sredstev: 1.000.000 SIT.
- Projekt Potujoča razstava Idrijska čipka – včeraj, danes, jutri, izvajalec Društvo klekljarič Idrijske čipke, Mestni trg 1, Idrija. Cilj, ki ga je projekt realiziral, je bila promocija kulturne dediščine idrijske čipke in klekljanja na Slovenskem ter prikaz razvoja idrijske čipke. Višina odobrenih sredstev: 900.000 SIT.
- Projekt Stalna postavitev promocijske predstavitve kulturne dediščine območja Rogatec v Zdravilišču Rogaška Slatina in Termah Olimija, Podčetrtek, izvajalec Javni zavod za upravljanje spomenikov in kulturne dediščine občine Rogatec – Rogaška dediščina, Ptujška cesta 23, Rogatec. Cilj, ki ga je projekt realiziral, je bila stalna promocija kulturne dediščine območja Rogatec v zdraviliščih Rogaška Slatina in Podčetrtek ter povečana prepoznavnost kulturne dediščine območja v slovenskem prostoru in mednarodni javnosti. Višina odobrenih sredstev: 1.000.000 SIT.

JAVNI KULTURNI PROJEKTI	VIŠINA SOFINANCIRANJA PROJEKTOV S SREDSTVI MINISTRSTVA ZA KULTURO (v SIT)		
	LETO 2004	LETO 2005	LETO 2006
Vsi projekti	26.750	32.140	33.030
Projekti z etnološkimi vsebinami	8.800	3.950	9.600
Delež financiranih projektov z etnološkimi vsebinami (v odstotkih)	32,9	12,3	29,1

Vir.: Poročila izvajalcev o izvedbi projektov za leta 2004, 2005, 2006

- Projekt Jaslice sveta – svetovna razstava, izvajalec Društvo ljubiteljev jaslic, Brezje 72, Brezje. Cilj, ki ga je projekt realiziral, je bila predstavitev po Evropi potujoče razstave avtorja dr. Alfreda Troisia, direktorja veronske Arene in svetovalca UNESCO-a. Višina odobrenih sredstev: 1.100.000 SIT.
- Projekt Ribnica skozi čas, izvajalec Knjižnica Miklova hiša, Škrabčev trg 21, Ribnica. Cilj, ki ga je projekt realiziral, je bila promocija in s tem širša prepoznavnost Ribniške doline in ribniškega muzeja z vizijo dolgoročnega razvoja dejavnosti pod strokovnim nadzorom javnega zavoda Mestni muzej Ljubljana za področje premične kulturne dediščine. Višina odobrenih sredstev: 1.100.000 SIT.

II. Sofinancirani projekti predlagateljev v letu 2005 na področju etnološke dediščine

V letu 2005 je ministrstvo sofinanciralo naslednjih šest nacionalno pomembnih projektov:

- Projekt Zgodovina zdravilstva, izvajalec Zavod za turizem in kulturo Beltinci, Mladinska ulica 2, Beltinci. Cilji, ki jih je projekt realiziral, so bili: ohranjanje kulturne dediščine, popularizacija kulturne dediščine skozi zgodovine medicine in seznanitev javnosti s pomembnimi zdravstvenimi delavci ter vsebinska dopolnitev ponudbe v beltinškem gradu. Višina odobrenih sredstev: 1.050.000 SIT.
- Projekt Bavarsko-slovenska razstava klekljanih čipk, izvajalec Združenje slovenskih klekljaric in vseh, ki imajo radi čipke, Prelovčeva 2, Idrija. Cilj, ki ga je projekt realiziral, je bila vzpostavitev sodelovanja v okviru Evropske unije v kontekstu predstavitve idrijske čipke. Višina odobrenih sredstev: 600.000 SIT.
- Projekt Stara mama/stari ata so mi povedali – celoletni pedagoško-andragoški projekt etnoloških delavnic, etnografskih demonstracij in prireditev v Muzeju na prostem Rogatec, izvajalec Zavod rogaška dediščina – Rogatec, Ptujška cesta 23, Rogatec. Cilji, ki jih je projekt realiziral, so bili: popularizacija in ohranjanje kulturne dediščine in izročila, oživljanje tradicionalnih obrti na Slovenskem, oblikovanje možnosti za ekonomizacijo kulturne dediščine – razvoj in oblikovanje kulturnih doživljajskih produktov in vključevanje v celovito turistično ponudbo Slovenije; mednarodno sodelovanje z avstrijskim in madžarskim muzejem na prostem, navezava stikov in dogovori za vključevanje v partnersko mrežo. Višina odobrenih sredstev: 800.000 SIT.
- Projekt Barvarska zbirka Tržiškega muzeja, izvajalec Tržiški muzej, Muzejska 11, Tržič. Cilj, ki ga je projekt realiziral, je bil nazorno predstaviti barvarske dejavnosti 19. stoletja. Višina odobrenih sredstev: 500.000 SIT.
- Projekt Ureditev in promocija učne delavnice za izdelavo čolna drevaka, izvajalec Zavod Jezerski hram, Dolenje jezero 1e, Cerknica. Cilji, ki jih je projekt realiziral, so bili: izboljšanje dostopnosti in promocije dediščine, zagotoviti dediščini vlogo dejavnika v gospodarskem razvoju. Višina odobrenih sredstev: 500.000 SIT.
- Projekt Spomini na deda – stalna razstava na Jurčičevi domačiji – muzeju na prostem, izvajalec Zveza kulturnih društev

Ivančna Gorica, Cesta II. grupe odredov 17, Ivančna Gorica. Cilj, ki ga je projekt realiziral, je bila predstavitev etnološke kulturne dediščine s predstavitvijo starih opravil, šeg in navad. Višina odobrenih sredstev: 500.000 SIT.

III. Sofinancirani projekti predlagateljev v letu 2006 na področju etnološke dediščine

V letu 2006 je ministrstvo sofinanciralo naslednjih sedem nacionalno pomembnih projektov:

- Projekt Etnološka dediščina Rateč – stalna muzejska razstava, izvajalec Gornjesavski muzej Jesenice, Prešernova cesta 45, Jesenice. Cilji projekta, ki so se mu dodelila sredstva, so bili: realizacija stalne etnološke razstave z večjezično promocijsko zloženko, predstavitev kulturne dediščine z uporabo različnih medijev in prikaz rateške noše ter njena vključitev v celostno podobo etnološkozgodovinske dediščine Rateč, vključevanje v evropski prostor. Višina odobrenih sredstev: 1.600.000 SIT.
- Projekt Muzejska zbirka – Zgodovina rečnega prometa, izvajalec Zavod za izobraževanje in kulturo Litija, Trg na stavbah 8a, Litija. Cilji projekta, ki so se mu dodelila sredstva, so bili: podrobnejša predstavitev in analiza zgodovine in pomena rečnega prometa po slovenskih rekah ter njegov vpliv na razvoj mest ob rekah v Sloveniji, povezovanje krajev ob reki Savi ter razvoj in popestritev njihove ponudbe na področju turizma in varstva kulturne dediščine, izdelava dokumentarnega filma Zgodovina rečnega prometa. Višina odobrenih sredstev: 1.400.000 SIT.
- Projekt Družinsko življenje suhorobarjev in krošnjarjev v začetku 20. stoletja, izvajalca Knjižnica Miklova hiša, Škrabčev trg 21, Ribnica. Cilji projekta, ki so se mu dodelila sredstva, so bili: predstavitev dela in sodelovanja etnologa raziskovalca na terenu in vloge informatorja, predstavitev izsledkov etnološke raziskave suhorobarskih in krošnjarskih družin s pomočjo razstave. Višina odobrenih sredstev: 600.000 SIT.
- Projekt Bogastvo tradicije izdelovanja idrijskih čipk, izvajalec Društvo klekljaric idrijske čipke, Mestni trg 1, Idrija. Cilji projekta, ki so se mu dodelila sredstva, so bili: prispevek k ohranjanju in razvoju idrijske čipke kot pomembne sestavine kulturne dediščine Slovenije, evidentiranje nematerialne dediščine (spretnost klekljanja, zapisi zgodb klekljaric) in ohranitev vzorcev, ki so podlaga za izdelovanje čipk. Višina odobrenih sredstev: 1.200.000 SIT.
- Projekt Lončarstvo v Filovcih, izvajalec Zavod Lončarska vas Filovci, Zavod za kulturo in turizem, kulturo in proizvodnjo keramike, Filovci 20, Bogojina. Cilji projekta, ki so se mu dodelila sredstva, so bili: postavitev razstave, promoviranje lončarstva v Filovcih, oživitev in predstavitev načina žganja (črna keramika). Višina odobrenih sredstev: 1.800.000 SIT.
- Projekt Plesna hiša – pedagoško-andragoški projekt etnoloških glasbenih delavnic v letu 2006 v Muzeju na prostem Rogatec, Javni zavod za upravljanje spomenikov in kulturne dediščine občine Rogatec – Rogaška dediščina, Ptujška cesta 23, Rogatec. Cilji projekta, ki so se mu dodelila sredstva, so bili: vzgoja in izobraževanje mladih za pristen in odgovoren

odnos do slovenske ljudske glasbene dediščine, njeno kakovostno predstavljanje, oživljenje obstoječe javne kulturne infrastrukture, obogatitev programske dejavnosti in povečanje števila obiskovalcev muzeja, oblikovanje novih modelov za ekonomizacijo kulturne dediščine in mednarodno sodelovanje. Višina odobrenih sredstev: 1.000.000 SIT.

- Projekt Zgodovina zdravilstva v Pomurju – stalna razstava – dokončna postavitev, II. faza, izvajalec Zavod za turizem in kulturo Beltinci, Mladinska ulica 2, Beltinci. Cilji projekta, ki so se mu dodelila sredstva, so bili: popularizacija kulturne dediščine skozi zgodovino medicine, vsebinska dopolnitev beltinškega gradu in ponudbe SV Slovenije. Višina odobrenih sredstev: 2.000.000 SIT.

Zaključek

Ministrstvo za kulturo je med letoma 2004 in 2006 v Uradnem listu RS in na svojih spletnih straneh, <http://kultura.gov.si> objavilo možnosti za sofinanciranje programov in projektov na področju premične kulturne dediščine. Sofinanciranje je potekalo preko postopka javnega poziva za izbor izvajalcev javnih kulturnih programov in preko javnih razpisov za izbor izvajalcev javnih kulturnih projektov na področju premične kulturne dediščine. V okviru javnega poziva je bilo za sofinanciranje programa za obdobje treh leti izbrano tudi Slovensko etnološko društvo, ki je kakovostno izvedlo obsežen program. Preko javnega poziva pa je bilo v triletnem obdobju sofinanciranih 21 kakovostnih in nacionalno pomembnih projektov s področja etnološke kulturne dediščine. S podporo programom in projektom se uresničuje cilj ohranjanja in promocije etnološke kulturne dediščine.

Viri:

Javni poziv za izbor izvajalcev javnih kulturnih programov na področjih kulturne dediščine, arhivske dejavnosti in knjižnične dejavnosti, ki jih bo v letih 2004–2006 sofinancirala Republika Slovenija iz proračuna, namenjenega za kulturo (*Uradni list RS*, št. 6/04).

Javni razpis za izbor izvajalcev javnih kulturnih projektov na področju premične kulturne dediščine in knjižnične dejavnosti, ki jih bo v letu 2004 financirala Republika Slovenija iz proračuna, namenjenega za kulturo (*Uradni list RS*, št. 35/04).

Javni razpis za izbor izvajalcev javnih kulturnih projektov na področju kulturne dediščine, ki jih bo v letu 2005 financirala Republika Slovenija iz proračuna, namenjenega za kulturo (*Uradni list RS*, št. 24/05).

Javni razpis za izbor izvajalcev javnih kulturnih projektov na področju kulturne dediščine, ki jih bo v letu 2006 financirala Republika Slovenija iz proračuna, namenjenega za kulturo (*Uradni list RS*, št. 23/06).

Letna poročila za Ministrstvo za kulturo, Zaključna vsebinska in finančna poročila za leta 2004, 2005 in 2006, Slovensko etnološko društvo.

Poročila izvajalcev o izvedbi projektov za leta 2004, 2005, 2006. Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo (ZUJK) (*Uradni list RS*, 96/2002).

Datum prejema članka v uredništvo: 1. 10. 2007.

DNEVI ETNOGRAFSKEGA FILMA

22.-25. maj 2007

Prireditve je pripravila Skupina za etnografski film pri SED s pomočjo Avdiovizualnega laboratorija ZRC SAZU in kustodiat za etnografski film pri SEM. Dnevi so nadgradnja nekdanjega Etnovideo maratona, ki ga je doslej pripravljala SEM. Od njega se razlikujejo po številnih novih sekcijah in kakovostnem programu tujih etnografskih filmov. Namen te društvene aktivnosti je, da bi v Sloveniji prišli do kakovostne prireditve festivalskega tipa.

Prvi dan festivala je potekala okrogla miza z naslovom Vprašanja sodobnega etnografskega filma. Pričakovali smo dialog med etnologi in televizijskimi ustvarjalci dokumentarnih filmov z etnološko tematiko. Najprej so bila podana temeljna izhodišča obeh strani, nato pa je (malo prehitro) prišlo do vehementnih sklepov o potencialni (narodotvorni) vlogi televizije na tem področju. Kot da je vloga etnologije in etnografskega filma, da igrata narodno-buditeljsko vlogo. Organizatorji bi si bolj želeli, da bi namesto novih političnih zavez med medijem in stroko prišli do treznih ugotovitev o specifičnosti obeh medijev: etnografskega filma in TV dokumentarca. V uvodnem referatu je bilo podano celo mnenje, da se televizijska produkcija lahko veliko nauči od sodobne *one-man-band* produkcije na področju sodobnega dokumentarca, ki je zelo blizu sodobni metodi vizualne etnografije. S to metodo se televiziji odpira možnost nove vizualne estetike.

Od programskih značilnosti Dnevov naj na prvem mestu omenim sekcijo Gradiva s komentarjem, ki je namenjena strokovnemu komentiranju vizualnega gradiva, ki ni bilo posneto, da bi iz njega nastal etnografski film, temveč zgolj kot raziskovalni pripomoček. Sekcija je bila dobro sprejeta, saj je v njej sodelovalo pet avtoric in en avtor. S svojimi posnetki so sprožili številna strokovna vprašanja.

Sledila je sekcija študentskih filmov. Izobraževanje na področju etnografskega filma je pri nas omejeno na Poletno šolo vizualnega in na vaje iz vizualne antropologije na OEIKA FF. Zato je tem bolj nujno, da izdelki pridejo pred strokovno javnost in da pride do

izmenjave izkušenj. Ob domačih smo pokazali še filme iz poletne šole IWF v Göttingenu in oddelka Visual Cultural Studies univerze v Tromsøju. V prihodnje bo sekcija študentskih filmov še okrepljena in bo postala ena od specifičnih sekcij naše prireditve.

Letos smo začeli tudi sekcijo retrospektiv, ki smo ji namenili program najdenih in rekonstruiranih starih filmov. Zaradi neprenehnega spreminjanja vizualne tehnologije bo tudi v prihodnje prihajalo do potrebe po rekonstruiranju filmov na starih formatih, tako kot je danes treba najprej digitalizirati posnetke na filmskemu traku, da jih sploh lahko gledamo.

V omenjeni sekciji je bil predvajan tudi senzacionalen amaterski film Paola Rojattija iz leta 1963, ki prikazuje fragmente iz življenja vaškega reveža v beneškoslovenski vasi. Prikazana je bila tudi obnovitev 8-mm filma na štirih ekranih Izola – fragmenti iz leta 1982. Ta sekcija bo v prihodnje vsebovala še retrospektive posameznih avtorjev, producentov ali šol.

Osrednji del Dnevov so sestavljali programi domačih in tujih etnografskih filmov v dopoldanskih, popoldanskih in večernih predstavah. Vsega skupaj je bilo predvajanih 32 filmov, od tega 17 tujih in 15 domačih. Gost Dnevov je bil kustos Etnografskega muzeja v Beogradu, ki je tudi organizator tamkajšnjega mednarodnega festivala etnološkega filma. Tokrat je predstavil izbor sodobnih srbskih etnografskih filmov.

Filmskih predstav se je udeleževalo srednje veliko število zvestega občinstva, a veliko manj kot smo pričakovali organizatorji glede na kakovosten program in na intenzivno obveščanje. Veliko bolje je prireditve odmevala v medijih. Izšla sta dva članka na kulturni strani *Dela*, izčrpen prispevek v oddaji TVS Osmi dan, v oddaji Dobro jutro, v TV dnevniku in notice o Dnevih v vseh osrednjih glasilih.

Na splošno lahko ugotovimo, da Dnevi etnografskega filma v letošnjem obsegu utrjujejo znanje na področju etnografskega filma in bodo sčasoma omogočili pogovarjanje o vizualni etnografiji na dovolj visoki ravni. S pomočjo pričujoče prireditve se bodo vzpostavila merila za kakovostno delo na področju etnografskega filma tako v produkciji kot v visokošolskem izobraževanju.

Program Dnevov etnografskega filma 2007

Torek, 22. maj 2007

10:00

OKROGLA MIZA:

Vprašanja sodobnega etnografskega filma

Voditelj: Naško Križnar

Uvodničarji: Naško Križnar, Jadran Sterle, Nadja Valentinčič Furlan, Martina Kafol

Obiskovalci Dnevov etnografskega filma.

Foto: Naško Križnar, maj 2007

14:00

GRADIVA S KOMENTARJEM

Voditeljica: Nadja Valentinčič Furlan

Beno Vidovič (Etnografsko društvo Orači Okič), **Anketiranje o fašenku** (2006)

Inja Smerdel (Slovenski etnografski muzej), **Dva izmed zadnjih parov delovnih volov v Sloveniji** (2007)

Nena Židov (Slovenski etnografski muzej), **Posavsko štehvanje** (2006)

Jelka Pšajd (Pokrajinski muzej Murska Sobota), **Oča je nej šče, ka bi šou za farara** (2007)

Tanja Roženberger Šega (Muzej novejšje zgodovine Celje), **Herman Pokleka, izdelovalec cvetnonedeljskih butar** (2007)

20:00

VEČER DNEVOV ETNOGRAFSKEGA FILMA

Hinterrhein, the challenge of change / Hinterrhein v izzivu sprememb, Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde in Seminar für Volkskunde/Europäische Ethnologie der Universität Basel (2005), Lisa Rössli, 82 min.

Sreda, 23. maj 2007

10:00

REKONSTRUKCIJE STAREJŠIH FILMOV

Voditelj: Naško Križnar

Izola – fragmenti 1979–1984. Goriški muzej in Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran (1984), Naško Križnar, 23 min.

Sarce od hiše. Študijski center Nadiža (1998), Alvaro Petricig, Susanna Grigoletto, 33 min.

Človek iz Srednjega. Paolo Rojatti in Študijski center Nadiža (2006), Paolo Rojatti, 46 min.

14:00

ŠTUDENSKI FILMI

Voditelj: Miha Peče

Zbiralec. Poletna šola vizualnega (2006), Janja Hiti, Jana Jurič, 7 min.

Dopoldan z dojenčkom. Poletna šola vizualnega (2006). Jana Barbo Jerko, Maša Zavrtanik, 8 min.

Plaža. Poletna šola vizualnega (2006), Alenka Oblak, Andrej Rus, 13 min.

Po nakupih. Poletna šola vizualnega (2006), Dušanka Mervar, Katja Vukčević, Luka Rejec, 13 min.

Am Hochseil über die Wesser / Brod na reki Wesser. IWF Summer School (2005). Anna Seegers-Kruckeberg, Nina Kim Leonhardt, Susanne Komnidis, 13 min.

Čaršija. Three little wolves production (2007), Barbara Turk, Sašo Niskač, 21 min.

Kamniti grafiti ali težave s Titom (2006), Katja Krajnc, Saša Starec, Barbara Turk in Urša Valič, 45 min.

Entering the Ring. Visual Cultural Studies, University of Tromsø (2006), Ingrid Losnegaard, 29 min.

Zavra, a Passer in Kapsiki Land. Visual Cultural Studies, University of Tromsø (2005), Mouazamou Ahmadou, 30 min.

20:00

VEČER DNEVOV ETNOGRAFSKEGA FILMA

Anni from Paanajärvi / Anni iz vasi Paanajärvi. Ilokuva, **Naukarinen&Co.** (2006), Lasse Naukarinen, 120 min.

Četrtek, 24. maj 2007

10:00

ETNOGRAFSKI FILMI

Voditeljica: Nadja Valentinčič Furlan

Leto oračev. Avdiovizualni laboratorij ISN ZRC SAZU (2006), Naško Križnar, 38 min.

Bektaši - Vlezi i vidi / Bektaši – Vstopi in poglej. Makedonski center za fotografija (2005), Elizabeta Koneska, 36 min.

July boys. National Institute of Advanced Studies (2006), Ga-utam Sonti, 30 min.

Ghanaian video tales / Videozgodbe iz Gane. Proizvodnja: Tobias Wendl (2000–2005), Tobias Wendl, 60 min.

14:00

Voditelj: Naško Križnar

Čupa, plovilo slovenskih ribičev. Slovenski etnografski muzej (2006), Nadja Valentinčič Furlan, 17 min.

Furriadroxus. Istituto Superiore Regionale Etnografico della Sardegna (2005), Michele Mossa in Michele Trentini, 40 min.

Torkla. Avdiovizualni laboratorij ISN ZRC SAZU (2006), Miha Peče, 14 min.

Nova šola. RAI (2006), Martina Kafol, 35 min.

17:30

GOSTUJOČI PROGRAM

IZBOR SRBSKIH ETNOGRAFSKIH FILMOV

Voditelj: Saša Srečković, Etnografski muzej Beograd

U goru, u vodu / V goro, v vodo. Dobrivoja in Dobrile Pantelić (2006), 15 min.

Vračare / Zdravilci. Kamenko Katić (1998), 30 min.

Unutar kruga / Znotraj kroga. Atefeh Kadelmoreze (2005), 16 min.

Ja, pokojnik / Jaz, pokojnik. Paun Es Durlić (2006), 22 min.

Petek, 25. maj 2007

9:30

ETNOGRAFSKI FILMI

Voditelj: Naško Križnar

Schneeweisse Schwarznasen / Črnose švicarske ovce. Ghor-nuti production (2006), Sylviane Neuenschwander, 86 min.

Presenc iz Vidre vasi. Avdiovizualni laboratorij ISN ZRC SAZU in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik (2006), Martina Piko Rustia, Naško Križnar, 30 min.

Ziljski prajtelj. Avdiovizualni laboratorij ISN ZRC SAZU in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik (2006), Martina Piko Rustia, Naško Križnar, 16 min.

Boljunik. Pogana (2007), Urh Vrenjak, 20 min.

Izdelovalec remenk. Slovenski etnografski muzej (2007), Nadja Valentinčič Furlan, 30 min.

Datum prejema članka v uredništvo: 29. 8. 2007.

POLETNA ŠOLA VIZUALNEGA

Nova Gorica 2007

Vizualni zapisi kulture s sodobno vizualno tehnologijo so bistvo učenja na Poletni šoli vizualnega, ki vsako leto poteka v Novi Gorici pod strokovnim vodstvom Avdiovizualnega laboratorija ISN ZRC SAZU in v organizaciji Področne enote Javnega sklada za kulturne dejavnosti. Dr. Naško Križnar in Miha Peče vodita delavnici za raziskovanje, načrtovanje produkcije in montažo, tuji predavatelji pa dopolnjujejo njihovi delavnici s podajanjem praktičnih izkušenj na področju snemanja, analiziranja in predstavitev vizualne dokumentacije. Letos sta na Poletni šoli vizualnega kot predavatelja sodelovala še akademski slikar Tone Rački in dr. Nena Židov.

Prvo snemanje z malo kamero.
Foto: Naško Križnar, julij 2007

Osrednja dejavnost Poletne šole je navajanje preihodnjih raziskovalcev na upoštevanje vizualnih informacij in na prednost ustvarjalnega rokovanja z njimi v digitalnem okolju na vseh ravneh, od načrtovanja in snemanja, do montaže in distribucije. Letos je 12 slušateljev, ki so bili razdeljeni v šest ekip, izdelalo šest kratkih filmov, v katerih so z digitalno video kamero zabeležili življenjski utrip Nove Gorice. V njihovih filmih prihaja do izraza pretanjen občutek za človeka, njegovo dejavnost, življenjska vprašanja in odnose z drugimi.

Etien (Katja Colja, Marija Živković, 8 min.) je kratek portret najmlajšega, nadarjenega nogometaša HIT Gorica, Etiena Velikonje. Avtorici sta ga posneli na treningu in tekmi in ga intervjuvali v okolju nogometnega stadiona. Mimogrede so predstavljeni še njegovi sodelavci in zaročenka.

Iz hoje v galop (Matej Vidmar, Petar Veljačić, Tanja Višič, 7 min.) je kratek filmski prikaz konjeniškega kluba na Ajševici, kot ga lahko spoznamo v delavniku mlade trenerke.

Meneme neki šraufa (Mojca Kovačič, Urška Šivic, 15 min.) je portret po vsej Sloveniji znanega novogoriškega raperja in grafitarja Valterja. Pred kamero razkriva svojo življenjsko zgodbo, svoje življenjske ter glasbene nazore ter predstavi dva svoja komada. Film je narejen z radovednostjo raziskovalk – etnomuzikologinj, ki želita z orisom osebnosti prikazati kontekst nastajanja sodobne glasbene in urbane kulture.

Milojka (Pavla Meglič, Jelka Pšajd, 9 min.) prikazuje delovni dan prodajalke sadja, zelenjave in cvetja na novogoriški tržnici. Vsak dan se pripelje iz Cerovega v Brdih. Kamera jo spremlja pri pripravah, na vožnji in tržnici. Prikazuje odnose med prodajalko in kupci ter v intervjujih tudi osebne prodajalkine poglede na življenje in njeno delo.

Rokerji (Jaka Ažman, Anamarija Carotta, 11 min) je kratka skica iz delovnega dne (garažne) rokerske skupine, ki se odpravlja iz Deskel na večerni koncert v mladinski center Mostovna v Novi Gorici.

Vedeževanje (Jonatan Roper, Mojca Čuk, 14 min.) je portret vedeževalke Cvetke. Deluje v oddaji v živo na TV Primorka in po telefonu v svojem stanovanju. Uporablja različne vedeževalske tehnike, ki so prikazane tudi v filmu. Priča smo njenim telefonskim razgovorom s klienti, v intervjujih pa spoznamo tudi stališča protagonistke do svojega dela.

Datum prejema članka v uredništvo: 4. 11. 2007.

MAKEDONSKI ETNOGRAFSKI FILM

10. oktober 2007

V okviru Etnoloških večerov je Delovna skupina za etnografski film pri SED dne 10. oktobra 2007 pripravila celodnevno projekcijo makedonskih etnografskih filmov. Prireditve spada v redni program SED, v spoznavanje tujih producentov in avtorjev etnografskih filmov kot dopolnilo vsakoletnemu mednarodnemu srečanju Dnevi etnografskega filma. Z omenjenimi prireditvami želi Slovensko etnološko društvo postati osrednje mesto srečanja in izmenjavanja izkušenj na področju vizualne etnografije v Sloveniji in v širšem prostoru. Ob tej priložnosti je SED izdalo zgibanko s programom, z urnikom in opisom predvajanih filmov ter s podatki o selektorjih.

Filme sta izbrala muzejska svetnika Makedonskega muzeja mag. Elizabeta Koneska in mag. Vladimir Bocev. Elizabeta Koneska je specialistka za tradicionalne obrti in turške etnične in verske skupnosti v Makedoniji. O obeh temah je posnela že več etnografskih filmov. Vladimir Bocev se ukvarja z rituali, maskami in s preoblikovanjem ritualnih praznovanj v zapuščenih vaseh, o čemer izdeluje tudi vizualno dokumentacijo.

Oba avtorja sta za svoje filme na festivalih etnografskega filma prejela več priznanj in nagrad.

Za uvod sta makedonska gosta predstavila razvoj dokumentarnega in etnografskega filma v Makedoniji. O tem je Elizabeta Koneska pisala že v *Glasniku SED* (43/1,2, 2003).

Zdaj smo nekatere od omenjenih filmov tudi videli. Najprej prve filmske posnetke bratov Manaki na Balkanu iz leta 1905 in dva klasična dokumentarna filma z etnografsko tematiko, Aca Petrovskega Azot (1954) in Velikonočne šege v Poreču (1954). Pri obeh filmih je kot strokovna sodelavka pomagala Vera Kličkova, legendarna osebnost makedonskega etnografskega filma. Tako posnetki bratov Manaki kot omenjena dokumentarna filma spominjata na razvoj etnografskega filma v Sloveniji. Tudi pri nas je Grossmann posnel prve filmske metre leta 1905 in tudi dokumentarni filmi na etnografske teme so se v času Nika Kureta snemali na podoben način kot v Makedoniji.

Večino sodobnih filmov sta posnela omenjena kustosa. Njuni filmi prikazujejo tradicionalno kulturo Makedoncev in turške manjšine v Makedoniji ter kulturne transformacije podeželja, kot se odražajo v pustnih šegah in ljudskem verovanju.

Poznavalci in laiki so v prikazanih filmih lahko spremljali razvoj metodologije etnografskega filma in primerjali tovrstni razvoj v Makedoniji s položajem v Sloveniji. Ugotovili so lahko veliko vzporednic in še več različnosti v postopkih in ciljih vizualne etnografije v posamezni deželi.

Sodobni makedonski etnografski film, ki sta ga predstavila kolega iz Makedonije, nastaja na dva načina. Prvi je sodelovanje raziskovalca s profesionalno filmsko ekipo. Tak način prakticira

Elizabeta Koneska. Zato so včasih njeni filmi podobni televizijskim dokumentarcem, čeprav zaradi dobre terenske raziskave vsebujejo etnološko razumevanje kulture. Vladimir Bocev raziskuje in snema sam. Njegovi filmi so prava vizualna etnografija, ki odraža avtentičen raziskovalčev pogled brez pretirane (beri: nepotrebne) uglajenosti javnega vizualnega medija.

Projekcij se je udeležilo okoli 60 gledalcev, ki so imeli priložnost po vsakem filmu diskutirati z avtorjema. Med gledalci je bilo veliko Makedoncev, živečih v Ljubljani. Prireditve se je udeležil tudi ambasador Republike Makedonije Samuil Filipovski.

O prireditvi so poročali: *Delo* (10. 10. 2007), *Večerni dnevnik TVS1* (10. 10. 2007) in skopski *Utrinski Vesnik* (2. 10. 2007).

Predstavljeni so bili naslednji filmi:

Vilinska voda / Samovilska Voda

Produkcija Makedonski muzej, 2001, režiser Vladimir Bocev. SVHS, Beta SP, 13 min.

Voda ima pomembno vlogo v kultih in verovanjih makedonskih ljudi, ki verujejo, da je izvir življenja; življenje se v vodi začne in konča. Film prikazuje še živa verovanja, ki jih v okolici studenca Vilinska voda v kumanovski vasi Zubovica na izviren način pripovedujejo kmetje.

Omenjen studenec močno vpliva na življenje kmečkega prebivalstva v Zubovcih, pa tudi na drugih območjih. Ljudje, ki prihajajo tja, verujejo, da jih umivanje z vodo zdravi ali brani pred uroki, ki vplivajo na njihovo zdravje. V očeh ljudi je izvir svet in zdravilen ter spoštujejo vse z njim povezane tabuje. Okolica izvira in predmeti, ki jih tam puščajo obiskovalci, občutek za

Elizabeta Koneska in Vladimir Bocev.

Foto: Naško Križnar, oktober 2007

svetost in spoštljivost še krepijo.

Pastirski kamen / Govedar Kamen

Produkcija Makedonski muzej, 2002, režiser Vladimir Bocev. SVHS, 13 min.

Govedar Kamen je kulturno mesto, kjer se vsako leto na jurjevo (Gjurgjovden), 5. in 6. maja, zbirajo žene, ki ne morejo zanositi. Splošno je razširjeno verovanje, da moč kamna krepi rodnost in zagotavlja rojstvo otrok. Žene različnih verstev in narodnosti prihajajo, da bi poskusile srečo, verujoč v moč kamna. Današnja dogajanja na tem starem kulturnem mestu odsevajo kulturne aktivnosti sodobnega človeka.

Film je zasedel tretje mesto na Etno Eko Folk film festival v Slatioari Valcei, Romunija, 2005.

Prišli bomo spet drugo leto / V godina pak ke dojdeme

Produkcija Makedonski muzej, 2003, režiser Vladimir Bocev. SVHS, 17 min.

V vasi Papavica že več kot 20 let nihče ne živi, vendar se na dan sv. Konstantina in Helene v zapuščeni vasi zberejo ljudje, ki so tam nekoč bivali, in obeležijo nekdanje praznovanje. »Čprav nimamo več vasi, praznujemo praznik, kot bi vas še živela,« pravi nekdanja prebivalka Papavice.

V Makedoniji so zaradi intenzivnih migracij v mesta številne vasi zapuščene. Nekdanji prebivalci še vedno mislijo na svoj rodni kraj, čeprav v njem ne živijo več. To potrjuje zbiranje za največji vaški praznik, ko se obvezno zberejo vsi nekdanji prebivalci. Iz tega sklepamo, da tudi razseljene vaške skupnosti še vedno skušajo preprečiti svoj dokončen propad, čeprav ponovno druženje traja samo dva dni na leto.

Djolomani / Djolomari

Produkcija Makedonski muzej, 1998, režiser Vladimir Bocev. SVHS, 9 min.

Noč med 13. in 14. januarjem, novo leto po julijanskem koledarju, praznujejo v vasi Begnište v okolici Tikveša. Glavni ritualni dogodek izvaja skupina mask Djolomani.

Grand Prix, Festival etnološkega filma v Beogradu, 1999.

Prilepski Človek – Medved / Prilepski mečkari

Produkcija Makro S film, 2006, režija Sonja Jovanovska Rizovska. DV, 28 min.

Prilepski človek – medved in spreved mask odkrivata lokalno identiteto Prilepčanov. Film kaže prizadevanje ljudi, da bi se v času pustovanja (Pokladi) držali tradicije in pokazali, da je človek – medved simbol Prilepa. Film sledi življenju ljudi, odnosom med generacijami in spoloma, političnim oviram in prepovedim in veri v ohranjanje ritualne povorke kot edinega načina, da bi iz mesta pregnali zlo in živeli normalno življenje. Ljudje – medvedi in njihov spreved so edini primer v Makedoniji, ko mlajša generacija ohranja tradicijo, jo sprejema in z velikim spoštovanjem in veseljem nadaljuje.

Nagrada za etnološki film na Festivalu etnološkega filma v Beogradu, 2006.

Adak / Zavet / Prisega

Produkcija Idea Plus, 2003, raziskava in režija Elizabeta Koneska. Beta SP, 43 min.

V jugovzhodnem delu Makedonije živi turška etnična skupnost Yürük, nekdanj nomadsko pleme, ki se je priselilo na Balkan iz Anatolije ob koncu 14. in sredi 16. stoletja. Yürüki so naselili

planinske dele območja Radovis-Štip in so še vedno izjemno zaprta etnična skupnost. Šega »adak« – prisega vsemogočnemu, je v bistvu poroka male deklice, običaj, ki ga prakticirajo v tej tradicionalni skupnosti.

Mir za vse / Mir na site

Produkcija Focus, 2007, Raziskava in režija Elizabeta Koneska. DV, 26 min.

V svetišču H'd'r baba, cerkvi sv. Nikolaja v Makedonskem Brodu, danes molijo ortodoksni kristjani in muslimani (Bektaši, Halveti, Suni). Vsi se strinjajo, da svetišče pripada vsem in si ga lahko enakopravno delijo.

Zvok kladiva / Zvukot na čekanut

Produkcija Makedonski muzej, 2000, raziskava in režija Elizabeta Koneska. SVHS, 18 min.

Film prikazuje celotno tehnologijo obdelave tradicionalne bakrene posode – gum. Izdeluje jo Pero Marin, zadnji kazandjija (kotlar) iz Ohrida in eden zadnjih mojstrov kotlarjev v Makedoniji.

Nagrada za najboljšo kamero na Festivalu etnološkega filma v Beogradu, 2000.

Vlak v Martolce / Vozot za Martolci

Produkcija Makedonski muzej, 2004, režiser Vladimir Bocev. 15 min.

Kot v številnih drugih makedonskih vaseh tudi v Martolcih, vasi v osrednjem delu Makedonije, živijo samo še stari ljudje. Mladi so vas zapustili zaradi ekonomskega neravnotežja med vasjo in mestom, vendar po odhodu niso prekinili vezi z rodnim krajem. Čeprav že desetletja živijo več sto kilometrov stran, se 13. in 14. januarja zberejo v vasi in izvedejo ritual z maskami Vasiličarji. Po julijanskem koledarju je 14. januar novoletni praznik, imenovan tudi Vasilica, ker časti krščansko sv. Vasilijo. Takrat se zdi, kot da se je čas v vasi ustavil, saj je vse tako kot takrat, ko so prebivalci zapustili vas. To je priložnost za obisk staršev, ki so ostali v vasi, za medsebojna srečanja, za doživljanje veselja in ohranjanje tradicije in s tem za ustvarjanje nove tradicije.

Film je prejel nagrado Premio Museo degli Usi e Costumi della Gente Trentina, Trento film festival, Italija, 2006.

Datum prejema članka v uredništvo: 4. 11. 2007.

ŠESTA POLETNA ŠOLA MUZEOLOGIJE PIRAN 2007

V Batana hiši v Rovinju.

Fototeka Poletne šole muzeologije, junij 2007

Šesta Poletna šola muzeologije 2007 z naslovom Meje muzeologije je potekala od 18. do 23. junija 2007 v Piranu v organizaciji Šole muzeologije Celje in partnerjev – Inštituta za dediščino Sredozemlja pri Primorski univerzi Koper, kjer se je šola tudi izvajala, Skupnosti muzejev Slovenije, slovenskega odbora Icom-a – mednarodnega muzejskega sveta, Muzeja novejšje zgodovine Celje in British Council-a Slovenija. Izvedbo programa je omogočilo Ministrstvo za kulturo RS.

Tema tokratne šole z naslovom Meje muzeologije je bila splošna, saj smo želeli v njej zajeti različnosti in razsežnosti vsebin s področja muzeologije in kulturne dediščine, pokazati na umeščenosti v različne dediščinske institucije in prepletenost z drugimi znanostmi in strokami ter poudariti mnoge priložnosti, ki izhajajo s tega področja.

Program poletne šole je združeval različne metode dela – predavanja, diskusije, delavnice, predstavitve domačih in tujih praks, terensko in kabinetno delo ter strokovno ekskurzijo. Celotna šola je strukturirana po sledečem modelu: 2 dni – predavanja in razprave / 1 dan – strokovna ekskurzija, spoznavanje domačih in tujih praks / 1 dan – terensko delo pod mentorskim vodenjem / 1 dan – kabinetno raziskovalno delo / 1 dan – predstavitev rezultatov dela in mednarodni modul z vabljenim predavateljem/ico iz tujine.

Prvi dan šole (18. 6. 07 – ponedeljek), ki jo je vodila dr. Tadeja Primožič, sodelavka Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF z gostjama (Tanjo Rožembergar Šega, Janjo Rebolj in gostom, mag. Christianom Waitlom), je potekal pod naslovom Muzeji in njihove priložnosti. Predavanja in predstavitve so opozorile na nekatere neizkoriščene možnosti muzejskih teorij in praks, ki izhajajo iz razmerij med muzejem in turizmom, muzejem in ljubitelji ali muzejem in študenti.

Drugi dan šole (19. 6. 07 – torek) je potekal pod naslovom Zgodovina muzeologije, njene meje in sodobni trendi, vodil pa jo je

doc. dr. Aleš Gačnik z gosti – prof. ddr. Mitjem Guštinom, doc. dr. Ireno Lazar in Andrejo Rihter. Predstavljeni so bili teoretski uvod v zgodovino muzeologije in njene usmeritve ter sodobni trendi ter nekaj odmevnih evropskih projektov.

V sklopu ekskurzije (20. 6. 07 – sredo) smo obiskali Etnografski muzej Istre v Pazinu, kjer smo prisluhnili predstavitvi projekta nove stalne postavitve, ter Hišo Batana v Rovinju, letošnjo nominiranko za nagrado EMYA.

Četrtek (21. 6. 07) je bil posvečen terenskemu delu, ko so se udeleženci razdelili v tri raziskovalne skupine in na terenu proučevali zastavljene teme, petek pa kabinetnemu delu ter ogledu mesta Kopra in Pokrajinskega muzeja Koper.

Zadnji dan šole (23. 6. 07 – sobota) je vodil predavatelj iz Anglije, g. Steph Mastoris, gost British Council-a in slovenskega odbora ICOM. Po uvodni predstavitvi predsednice slovenskega odbora ICOM Nine Zdravič Polič je predavatelj izvedel predavanje in delavnico z naslovom *Managing new media in a new museum*.

Ob koncu so udeleženci predstavili svoje izsledke terenskega dela ter prejeli potrdila o udeležbi na Poletni šoli muzeologije 2007.

Datum prejema članka v uredništvo: 3. 10. 2007.

KONCEPT ČASA IN PROSTORA V EVROPSKI FOLKLORI

Ljubljana, 6.–9. 9. 2007

Med 6. in 9. septembrom 2007 je na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani potekal mednarodni simpozij na temo časa in prostora v evropski folklori. Pobudnica in glavna organizatorica je bila Mirjam Mencej (Univerza v Ljubljani), ki ji je pomagal organizacijski odbor v sestavi Francisco Vaz Da Silva (ISCTE, Univerza v Lizboni), Zmago Šmitek in Katja Hrobat. Tridnevna konferenca je bila in-

Predavanje dr. Emily Lyle z Univerze v Edinburgu.

Foto: Domen Tašner, september 2007

terdisciplinarnega značaja. V njej so sodelovali znanstveniki iz vse Evrope in najrazličnejših strok, od etnologije/folkloristike, arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine do jezikoslovja oziroma filologije. Evropska komisija, Predstavništvo v Republiki Sloveniji, je z izdatno finančno podporo zagotovila uspešno izvedbo in pripomogla k dobremu vzdušju na mednarodnem srečanju, pri čemer ne gre pozabiti tudi na podporo predstojnika OEiKA Rajka Muršiča.

Z uvodnim predavanjem je Emily Lyle (Univerza v Edinburgu) zastavila problem cikličnosti v indoevropskem konceptu časa. Namesto običajne predstave o kontinuiranem gibanju v eno smer je pokazala na obstoj analognega gibanja časa v nasprotno smer v času časovnih prelomov v letu. Ideja preobrata časa je na letni ravni še posebno povezana z idejo smrti, ki pride do izraza v dvanajstih dnevih sredi zime, ob pustu in veliki noči. Preobrat nevarnega časa ustreza nevarnim »volčjim praznikom« ob začetku zime, obdelanih v knjigi Mirjam Mencej *Gospodar volkov v slovanski mitologiji*. Koncept nevarnosti in negotovosti trenutka, ki odloča o preobratu časa, pojasnjuje tudi fenomen »kolesa svete Katre« v Bohinju, ki ga je predstavil Andrej Pleterski (Inštitut za arheologijo, SAZU, Ljubljana). Na odločilen dan sv. Katarine naj bi eden med dvema potokoma zavrtel mlinško kolo

v določeno smer, kar naj bi odločalo o usodi naslednjega leta. Francisco Vaz da Silva je s primerjavo Platonovih razmišljanj pokazal na stične točke med antično tradicijo in moderno folkloro v časovnih in prostorskih strukturah onstranstva. Kot je pokazala Mirjam Mencej, je po tradicionalnih verovanjih mogoče do slednjega pristopiti na podlagi krožnega gibanja. Kroženje namreč pomenljivo označuje veliko folklornih bitij (vile idr.), ljudi z nadnaravnimi sposobnostmi, ki posredujejo med svetom živih in mrtvih, gibanje duš med obema svetovoma itd., ista ideja pa se kaže tudi na simbolni ravni v krožnem gibanju kolovrata, mlina, krožnega (spiralnega) plesa itd. Med alternativnima svetovoma se gibljejo tudi volkodlaki, ki jih Éva Pócs (Univerza v Pécszu) zaradi njihovega dvojnega obstoja umešča v binarno opozicijo kultura/narava. Odločilno vlogo za vegetacijo igrajo volkodlaki v bitkah na začetku vegetacijskega ciklusa, ko poskušajo za človeštvo ponovno zapolniti zrno iz demonskega spodnjega sveta, čemur sledi njihovo ponovno rojstvo. Tako prostor kot čas sta v onstranstvu posledica inverzne simetrije s človeškimi kategorijami, kar Radvilė Racėnaitė (Inštitut za litvansko literaturo in folkloro, Vilnius) prepozna tako v grobnih pridatkih Baltov kot v litvanski folklori. Tako recimo predmeti spremenijo vizualno podobo, čas treh dni v onostranstvu postane čas treh stoletij ali tisočletij človeškega časa. Zmago Šmitek (Univerza v Ljubljani) je sledil letnemu cikličnemu potovanju Zelenega Jurija od onostranstva do našega sveta in nazaj. Simbolno so človeška potovanja vedno ciklična, začeni z začasno zapustitvijo doma, kar pa je v primeru junaka »sama selitev«.

Anette Kehnel (Univerza v Manheimu) je na mnogih primerih slovesnega ustoličenja (karantanski kamen, Aachen itd.) pokazala, da je ritualnemu prenosu moči predhoden čas liminalnosti, ko mora biti oseba, ki spreminja statusni simbol, podvržena trpljenju, ponižanju in šibkosti. Mare Kõiva (Estonski muzej literature, Tartu) in Lina Būginė (Inštitut za litvansko literaturo in folkloro, Vilnius) sta pokazali različne kategorije simbolnega časa in prostora v urokih in litvanski kulturi, ki postaneta »sveta« le v posebnih trenutkih njenega stika. Primer tega je lahko cerkev ponoči, ki ima po Kaarini Koski (Univerza v Helsinkih) povsem drugačne ontološke lastnosti kot prek dneva. Nadnaravne lastnosti označujejo tudi samo prejo v posebnih prostorih za ženske *dyinga*, ki po Karen Bek-Pedersen (Univerza keltskih in škotskih študij v Edinburgu) na simbolni ravni odloča o usodi daljnih bitk, rojstvu in smrti.

Ivan Lozica (Inštitut za etnologijo in folkloristiko, Zagreb) je v pustu prepoznal letno zmago cikličnega koncepta časa nad linearnim, zgodovinskim konceptom v lasti vladajočega reda, ki vzpostavlja ponovni začetek vsakdanjega življenja. Ljupčo S.

Risteski (Univerza sv. Cirila in Metoda, Skopje) je v linearnem konceptu časa obdelal ljudske merske enote (npr. človeško življenje) in pokazal na tesno prepletenost historičnega časa z mitskimi pripovedmi o stvarjenju sveta. Slednje je po Ivanu Marija Hrovatinu (Inštitut za arheologijo, SAZU, Ljubljana) razvidno v pripovedih o začetkih naselij, ki jih navadno označuje prehod iz kaosa (jezero) v kozmos. Preplet mita in časa je po Moniki Kropelj (Inštitut za slovensko narodopisje, SAZU, Ljubljana) prepoznaven tudi v predvsem ženskih mitskih likih iz slovenske folklore, ki simbolizirajo posamezne dneve v tednu (Četrtna, Petka, Sobotka, sv. Nedelja). Lubomir J. Konečný (Mestni muzej Brno) je identificiral oba koncepta časa z zgodovinskimi in mitskimi figurami v romanski freski rotunde v Znojmo (Moravska). Čas človeštva v litvanski folklori je Jūrate Šlekonytė (Inštitut za litvansko literaturo in folkloro, Vilnius) prikazala kot degradacijo, ki se razteza od povedke o velikanki (ajdinji), ki prinese male ljudi v predpasniku, do obdobja, ko bo človek tako majhen, da bo petelina gledal od spodaj (z duhovitim zaključkom pripovedovalca, da bo mogoče petelin velikan).

Andrej Pleterski in Vitomir Belaj (Filozofska fakulteta, Zagreb) sta predstavila slovanske mitološke in časovne strukture v prostoru. Slednji je na hrvaških primerih na modelu tridelne strukture Pleterskega prepričljivo »prebral« slovensko mitsko pripoved iz topografskih zapisov v prostoru. Tovrstne vzorce je mogoče prepoznati tudi v kamenih monolitih, ki personificirajo mitski lik Babe, pri katerih je Katja Hrobat (Univerza v Ljubljani) pokazala na možnosti predslovanskega mitskega substrata. Na arheologiji Olomouca, središča srednjeveške Moravie, je Josef Blaha (Univerza v Olomoucu) prikazal kulturno shemo od prazgodovine do srednjega veka.

Pieter Plas (Univerza v Ghentu) je raziskal mehanizme, preko katerih »jezik lokalnosti« povezuje »realne« topografije s simbolnimi koncepti prostora, časa družbenih odnosov in drugimi kategorijami. Z lingvističnega stališča je Tanja Petrović (Balkanološki inštitut, Beograd/ZRC SAZU, Ljubljana) predstavila spekter univerzalističnih teorij o času, do tistih, ki prepoznavajo razlike v konceptih časa in prostora pri različnih jezikih in kulturah. Miha Pintarič (Univerza v Ljubljani) je na historični ravni pokazal spremembo koncepcije časa v 13. stoletju z vzponom pridobitniškega občutka, ko čas postane »stvar«, »denar«, in ni več dojet kot integralen in konstitutiven del sebe.

Na mednarodnem interdisciplinarnem simpoziju sta bili kategoriji časa in prostora obdelani iz najrazličnejših perspektiv in pristopov, s čimer je srečanje zastavilo in odprlo temeljna vprašanja in nakazalo možnosti smeri prihodnjih raziskav, nenazadnje pa omogočilo plodno in zelo prijetno nekajdnevno druženje in izmenjavo mnenj strokovnjakov iz vse Evrope, katerega rezultat bo, upajmo, zbornik, ki bo izšel predvidoma v letu 2008.

Za konec pa o prostoru in času še z drugačnega, s pesniškega vidika, v odlomku, v katerem je mogoče začutiti izmuzljivost obeh konceptov:

Neka hiša, neki vrt,
nista prostora:

krožita, odhajata in prihajata.
Njuni prikazni

odpirata v prostoru
drug prostor,

drug čas v času. (...)1

1 Odlomek iz pesmi Pripovedka o dveh vrtovih. V: Octavio Paz, *Izbrane pesmi* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1993; Nobelovci 102) 35.

POLETNA AKADEMIJA / SUMMER ACADEMY

Kreta, 17.–26. 8. 2007

V mestu Chania na Kreti je letos avgusta, že šestič po vrsti, potekala mednarodna poletna akademija na temo Kultura in trajnostni razvoj podeželja / *Culture and Rural Development*. Zbralo se je preko 60 udeležencev iz 13 evropskih držav, med njimi tudi pet iz Slovenije. Tako kot vse predhodne je tudi to srečanje organizirala neprofitna mednarodna organizacija Euroacademy Association, ki je bila ustanovljena leta 2004 z namenom, da bi promovirala razvoj podeželja in prek različnih projektov in programov širši strokovni in zainteresirani javnosti predstavljala določene za razvoj podeželja ključne vsebine. Je prva organizacija, ki gradi mrežo animatorjev in akademikov, ki se ukvarjajo z razvojem podeželja v Evropi. V interdisciplinarnem timu so univerzitetni profesorji, raziskovalci in svetovalci s področja razvoja podeželja. V Euroacademy Association so razvili dva pomembna programa – poletno akademijo in izobraževanje na daljavo, izdajajo pa tudi publikacije, kjer objavljajo zaključke poletnih akademij in različne vsebine, povezane z razvojem podeželja.

Temeljni nalogi Euroacademy Association sta promocija razvoja podeželja in usposabljanje vseh, ki se s tem ukvarjajo. Nudi jim različne možnosti za širjenje znanja s področja animiranja in motiviranja podeželskih prebivalcev. Vedno znova poudarja, da je razvoj podeželja konglomerat različnih področij, znanj in sposobnosti. Organizacija gradi mrežo strokovnjakov in uporabnikov, organizira seminarje, konference in razstave ter opravlja raziskave in študije, vse na temo trajnostnega razvoja podeželja. Na omenjeno temo sodeluje tako z mednarodnimi organizacijami kot tudi z Evropsko komisijo. Več informacij o organizaciji in njenih aktivnostih lahko dobite na www.euroacademy.org.

Med njenimi pomembnejšimi aktivnostmi sta organizacija in izvedba poletnih akademij (Summer Academy – v nadaljevanju SA). Na vsaki delavnici je v ospredju določena tema, ki je ključnega pomena za razvoj podeželja, prav tako pa poskrbijo, da so SA vsako leto v drugi državi. Dosedanje teme SA:

- Razvoj trajnostnega podeželskega turizma (Švedska, 2002),
- Informacijska družba in trajnostni razvoj podeželja (Grčija, 2003),
- Raznolikost ekonomije na podeželju in trajnostni razvoj podeželja v razširjeni Evropi (Poljska, 2004),
- Socialni kapital in trajnostni razvoj podeželja (Finska, 2005),
- Vloga izobraževanja in vseživljenjskega učenja v trajnostnem razvoju podeželja (Madžarska, 2006),
- Kultura in trajnostni razvoj podeželja (Grčija, 2007).

Letošnja poletna akademija – tokrat sem se je že tretjič udeležila kot slušateljica, prvič pa tudi v vlogi vodje delavnic in

moderatorke učnega procesa – je bila tako kot vedno izredno intenzivno delovno srečanje. Letos so bili ciljna skupina tako praktiki, ki se ukvarjajo z razvojem podeželja, kot tudi vodje muzejev in kulturnih institucij tako na lokalni kot tudi nacionalni ravni. Delo je bilo ves čas izredno skoncentrirano in je od udeležencev zahtevalo izredno zbranost in aktivno vlogo. Celotna akademija je bila razdeljena na štiri sklope: teoretični del, delavnice, strokovno ekskurzijo, evalvacijo.

Teoretični del

Svoja opažanja in stališča je najprej predstavil prof. dr. Peter Howard (Velika Britanija, glavni urednik *International Journal of Heritage Studies* in član Europe Nostre), ki je govoril predvsem o podeželski dediščini in kulturi ter problemu globalne kulture. Osvetlil je problem razvoja in se vprašal, ali si ljudje sploh želijo razvoja in ali ni bolje, da delajo določene stvari zato, da bi se v svojem podeželskem okolju dobro počutili. Njegovo izredno stimulatívno predavanje je prisililo poslušalce, da so začeli razmišljati o svoji vlogi – vlogi razvojnikov, muzealcev ipd. – v podeželskem prostoru. Med drugim je poudaril, da je »dediščina lahko nekaj, kar se ukrade, nekaj, kar se sposodi, nekaj, kar nastane v skupnosti. Pogosto se zgodi, da se »visoka umetnost / kultura« spusti in približa »kmetom«, ki so neolikani, ki ne vedo, kaj kultura je... Močan vpliv na drugačno pojmovanje dediščine imajo tudi prišleki, ki dediščino okolja, kamor so prišli, pogosto dojemajo z večjo mero romanticizma. Vzamejo jo v svoje okrilje in poskušajo zavarovati, ohraniti – po njim primerni podobi; vzamejo jo njenim lastnikom in jim jo odtujijo. Pogosti so konflikti med profesionalnim in amaterskim pristopom: razstavo strokovnjaki pripravijo strokovno, metodološko pravilno in oblikovno popolnejšo. Vrednost razstave, ki jo naredijo domačini sami, pa je predvsem v tem, da so jo naredili sami, pri čemer je strokovni vidik postranskega pomena. Sicer res izgubimo kakovost, pridobimo pa nekaj drugega – socializacijski moment, povezanost podeželske družbe ipd. Večkrat se zgodi, da takoj, ko dovoliš, da na neko področje stopijo strokovnjaki, izgubiš domačine. Osvetlil je tudi področje ljudske umetnosti, ki je zlasti v »času nacizma imela velik pomen – jaz sem tak in ker ti nisi tak, si drugačen in s tem nisi meni enak; si manj vreden. Churchill je rekel – *A gentlemen should do everything at least once, but never incest and folk dance.*« Poudaril je, da moramo biti pri obravnavanju dediščine podeželja pozorni na člane skupnosti, na prišleke, vprašati se moramo, kakšna je vloga strokovnjakov, poudarjati moramo tudi »naredi sam« možnosti, ki omogočajo domačinom, da se z določenimi vsebinami poistovetijo, pomembni pa so tudi vloga

okolja, spreminjanje kulturne krajine ter moč raznolikosti in pestrosti ljudskega ustvarjanja. Pomembno sporočilo je bilo – ne obnašaj se pokroviteljsko, dediščina bo že poskrbela zase. Ljudje pogosteje bolj cenijo tvojo sposobnost denarne pomoči kot pa tvoje strokovno znanje.

O pomenu povezanosti strokovnjakov in podeželskega prostora je spregovorila dr. Jane Downes (vodja Archeology Department, Orkney College, Scotland), ki je predstavila prizadevanja stroke na področju približevanja ljudem. Ko so Oddelek za arheologijo premaknili v okolje, kjer je največ prazgodovinskih najdb, so domačini začeli spoštovati delo arheologov in tudi sami postali pozorni na dediščino preteklih rodov. Arheološki spomeniki so postali sestavni del življenja lokalne skupnosti, ki ima sedaj zaradi številnega obiska tudi ekonomske koristi. Poudarila je pomen sodelovanja strokovnjakov in domačinov pri ohranjanju dediščine. Na primeru lokalnih proizvajalcev viskija, ki so ob kopanju šote za kurivo odkrili tudi bronasto sekuro iz mlajše železne dobe, ki je postala razpoznavni znak omenjene vrste viskija, je pokazala, kako lahko stroka pripomore k večji prepoznavnosti dediščine in izboljšanju odnosa do stroke in dediščine. Poudarila je, da so pri vseh prizadevanjih pomembni predvsem čas, stalni stik z ljudmi in njihovo redno vključevanje, predvsem lastnikov zemljišč, v celoten proces raziskovanja in predstavljanja dediščine. Še posebno je poudarila podporni sistem, npr. nadomestila za uporabo zemljišč ali pa strokovno pomoč pri prestrukturiranju kmetij v procesu arheoloških izkopavanj. Poudarila je tudi pomen stalnega obveščanja ljudi v skupnosti, kjer potekajo določene raziskave. Direktor Mediteranskega muzeja v Marseillu, Michel Colardelle, je poudaril pomen muzejev in strokovnih institucij pri oblikovanju odnosa do dediščine ter pomen stalne prisotnosti strokovnjakov na terenu. Ti s svojim strokovnim znanjem pomagajo domačinom pri oblikovanju njihovega videnja dediščine in jim po svoje tudi vcepljajo določene estetske norme ter jih pri njihovih prizadevanjih za ohranjanje tudi strokovno usmerjajo. Predstavil je možne oblike podeželskih muzejev, pomen muzeja znotraj neke kulturne krajine in pa eko-muzej kot kulturno krajino z vsemi pripadajočimi stavbami, njivami ipd.

Mauricio Maggi (IRES, Italija) je na konkretnem primeru predstavil pomen eko muzeja – ohranjenega okolja, vasi *in situ*, z vsemi značilnostmi kulturne krajine, ki se ga da spremeniti v lokalno posebnost in spremeniti produkte s tega območja v pomembno blagovno znamko. Pomembni so tako okolje, kultura kot tudi prostor – vse to tvori muzej, kjer pa ljudje živijo svoje vsakdanje moderno življenje in se v ničemer ne razlikujejo od posameznikov v mestu. Ponovno je poudaril pomen soudeležbe domačinov pri ohranjanju dediščine in pomen prenašanja odgovornosti za dediščino s starejših na mlajše rodove (npr. naloge, ki zahtevajo od otrok, da vključijo v proces tudi starše). Skozi omenjeni proces se ustvarja zaupanje tako med domačini kot tudi med domačini in stroko, kar vodi do složnega nadaljnega sodelovanja. Poudaril je še to, da nikakor ne moremo nikoli govoriti o tipičnih razstavah, tipičnih odnosih, tipičnih vsebinah – ljudje nismo tipični – smo individuumi.

Joan Asby (PLANED – Pembrokeshire local Action Network for Enterprise and Development) je predstavila pomen »vzgo-

Zasebna etnološka zbirka o življenju na Kreti v mestu Rethymno.

Foto: Maruška Markovčič, avgust 2007

je« ljudi v procesu ustvarjanja turizma na podlagi dediščine. Pomen pomoči ljudem je v tem, da bi znali sami raziskovati lokalno kulturo, sodelovati s strokovnjaki – razvojniki kot mediatorji, posredniki v procesu seznanjanja lokalnih prebivalcev s stroko, z zunanjimi ljudmi. Poudarila je pomen informiranosti; vsak mora vedno vedeti, kje lahko dobi ustrezne informacije o kraju. Pomembno je, da ljudje živijo s svojim krajem in jim ni vseeno, kadar njihova dediščina izginja. Po njenem identiteto prostora ohranja predvsem ustno izročilo. In kar je najpomembnejše, pomen tega, da domačini nekaj naredijo najprej zase, potem pa dovolijo, da si to ogledajo tudi drugi – da se odprejo navzven ter iz tega naredijo zanimivost, atrakcijo. Seveda pa je še vedno veliko vprašanje, kaj se bo v razvojnem procesu dogajalo – bo dogajanje v skupnost prineslo napredek ali razdor? Pomembno je zaupanje med akterji, s čimer pa že posegamo na področje socialnega kapitala, ki omogoča razvoj podeželja.

Katriina Siivanen (Turku, Finska) in Fouli Papegeorgiou (Prisma, Grčija) sta kulturo predstavili z vidika možnosti razvoja nečesa, kar ohranja identiteto prostora. Govorili sta tudi o pomenu vključevanja kulture v strategije razvoja podeželja, vendar vedno z vidika gradnje socialnega kapitala z veliko mero občutljivosti za želje in potrebe lokalnega prebivalstva.

Delavnice

Izvedene so bile tri tematske delavnice: 1.) lokalni kulturni razvoj s poudarkom na Agendi 21; 2.) krajina, vasi, podeželska arhitektura kot muzej na prostem; 3.) poti dediščine.

Strokovne ekskurzije

Udeleženci so si v šestih skupinah ogledali kulturne zanimivosti Krete. Pri ogledih so imeli nalogo opazovati okolico, spremljati vključenost kulture v turizem, ugotavljati opremljenost kulturnih spomenikov in njihovo urejenost. S pomočjo in-

tervjujev s turisti in z obiskovalci so morali ugotavljati pomen kulture v sklopu turizma, predvsem pa stopnjo povezanosti lokalne skupnosti z določenimi kulturnimi institucijami. Po dvo-dnevni strokovni ekskurziji so skupine druga drugi poročale o rezultatih raziskav.

Ob koncu je sledila evalvacija celotne poletne akademije. Ugotovitve: kultura je pomemben del razvoja podeželja. Namenjena je ohranjanju identitete, v ustrezni meri pa je lahko uporabljena tudi kot turistični produkt, pri čemer pa nikoli ne smeta biti zanemarjena vloga in pomen lokalnega prebivalstva.

Skozi različne aktivnosti se je med poletno akademijo porušil »zid med strogo strokovnimi skupinami (muzealci) in razvojniki«, ki so imeli na začetku drugačne poglede, pozneje pa so s sinergičnim učinkom uspeli razviti skupne razvojne poglede.

Ob koncu poletne akademije je bilo tudi delovno srečanje upravnega odbora Euroacademy Association, na katerem je bilo sklenjeno, da Slovenija (članica upravnega odbora Euroacademy Association Maruška Markovčič s sodelavci) do decembra 2007 pretehta možnosti, da se naslednja poletna akademija na temo Okolje in razvoj podeželja, organizira v Sloveniji.

Poletne akademije so namenjene širjenju obzorij, sklepanju znanstev in stikov ter oblikovanju novih razvojnih možnosti na podeželju. Če želite izvedeti več o aktivnostih in rezultatih poletne akademije, mi lahko pišete na maruska.markovcic@ljubljana.si, ali pa se obrnete na: info-association@euroacademy.org; dodatne informacije pa dobite tudi na www.euroacademy.org.

Datum prejema članka v uredništvo: 3. 11. 2007.

ODLIČNOST V DEDIŠČINI / THE BEST IN HERITAGE

Dubrovnik, 27.-29. september 2007

V Dubrovniku je v organizaciji European Heritage Association / Evropske zveze za dediščino potekala šesta konferenca z naslovom *The best in Heritage – Najboljše v dediščini ali Odličnost v dediščini*. Temeljni namen konference je bil predstavitev nagrajenih muzejskih, konservatorskih in drugih projektov ohranjanja kulturne dediščine, prejemnikov nacionalnih, evropskih in drugih nagrad. Raznovrstnost nagrajenih projektov je bila razvidna že iz prejetega programa, še bolj pa prek predstavitev na konferenci.

120 udeleženk in udeležencev iz Evrope in z drugih kontinentov (npr. iz Avstralije in Južne Amerike) je v treh dneh spoznalo različne načine ohranjanja, predstavljanja, upravljanja in financiranja projektov, ki so bili ovrednoteni kot najboljši – torej *the best in heritage*.

Prizorišče konference je bilo skrbno izbrano in premišljeno, saj je mesto Dubrovnik »živ muzej« – Unescova dediščina, stičišče raznovrstnih kultur in dogodkov ter množično »pridežališče« obiskovalcev – turistov z vseh koncev sveta. »Delegacija«¹ iz Slovenije je štela sedem članov iz različnih institucij z različnimi cilji in dolžnostmi.

V treh dneh smo spoznali petnajst z oceno odličnosti nagrajenih projektov na področju dediščine. V poročilu na kratko predstavljamo vse projekte, tistim, ki so tako s predstavitvijo kot predsta-

vljeno vsebino izstopali oziroma so bili deležni večje pozornosti pasivnih udeležencev konference, pa namenjam nekaj več besed.

Konferenca se je začela v četrtek, 27. 9. 2007, z uvodnimi pozdravi; predstavnik Ministrstva za kulturo Republike Hrvaške, dr. Hans-Martin Hinz, predsednik sveta ICOM – International Committee of Museum, Marie-Paule Roudil, vodja oddelka za kulturo UNESCO Evropa, pisarna Benetke, in predstavnik Europe Nostre. Uvodne teze o pomenu muzejev in dediščine je predstavil dr. Françoise Mairesse, direktor Kraljevega muzeja v Mariemontu, profesor na Univerzi v Lyonu in Liegu (Francija). Prvi dan je bila med bolj opaznimi predstavitev dobitnika Evropske nagrade – Muzej leta 2006, 'muzeja znanosti' (*science museum*) CosmoCaixa v Barceloni. Upraviteljica in financerka muzeja je fundacija španske banke CosmoCaixa, ki presežke dobička vlaga v znanost in kulturo. V novi zgradbi – podrla so npr. tudi cerkev iz 19. stoletja, ki je niso več uporabljali, so ustvarili prostor, v katerem obiskovalci lahko doživljajo naravo in različne dosežke ljudi. Obiskovalci se v njej lahko sprehodijo skozi deževni gozd, soustvarjajo različne eksperimente; od odprtja muzeja leta 2004 ga je obiskalo že več kot tri milijone obiskovalcev.

Sledila je predstavitev posebne UNESCOve nagrade za Azijo in Pacifik – UNESCO Asia-Pacific Heritage Awards for Culture Heritage Conservation (od leta 2000). Poleg temeljnih načel so predstavili tudi nagrajence, vključno z nagrajenci za leto 2007. Sledila je predstavitev projekta obnove, predstavitev in funkcioniranja ladje, imenovane *Brunel's ss Great Britain*, ki je še posebno pomembna za zgodovino Velike Britanije. Za njo je bil s pomočjo eksperimentov predstavljen muzej *Tom Tit Experiment* iz mesta Södertälje na Švedskem.

¹ Udeleženci iz Slovenije nismo bili uradna delegacija, saj je vsak prišel s svojim namenom. V Dubrovniku smo bili Barbara Toman, direktorica Gorenjskega muzeja Kranj, Tomaž Lauko, fotograf iz Narodnega muzeja Slovenije – predstavila sta tudi plakat za razstavo v Gorenjskem muzeju – dr. Breda Čebulj Sajko, predstojnica predstavitevvenega centra ZRC SAZU, dr. Aleš Gačnik, ZRS Bistra Ptuj, Elizabeta Petruša Štrukelj, ICOM Slovenija, mag. Tita Porenta, Amante d. o. o., Radovljica, in Alenka Černelič Krošelj, Občina Krško.

Evropsko nagrado za arhitekturno kulturno dediščino za leto 2005 je prejel projekt obnove kopališča v Nikoziji. Omeriye Ottoman Baths so primer povezovanja grške in turške skupnosti na Cipru. Konservatorski projekt zagotavlja ohranitev bogate kulturne dediščine, ki predstavlja povezovanje in sožitje obeh narodov v preteklosti; avtorji upajo, da bo tudi ta obnova pripomogla k boljšim odnosom.

Voden ogled Dubrovnika.

Foto: Tomaž Lauko, september 2007

Zadnja predstavitev prvega dne je bila presenetljiva in skoraj neverjetna. 25 let trajajoč projekt ohranjanja finske vasi v Paanajärvi v Republiki Karelia v Rusiji je izjemen dosežek na področju ohranjanja tradicionalne kulture, ogrožene zaradi gradnje hidroelektrarne. Ohranitev finske skupnosti v Rusiji financira Finska, projekt pa je prejel nagrado organizacije Europa Nostra za leto 2005. Osrednji del predstavitve je bil film o projektu, podkrepjen s pesmijo in z epom Kalevala.

Dan se je končal s slovesnim odprtjem kongresa in z intenzivnim druženjem udeležencev, saj je bila večina udeležencev željna različnih stikov in izkušenj iz drugih dežel.

Petek, 28. 9. 2007 se je začel z odlično predstavitvijo ustanavljanja in oblikovanja Hat Industry Museum (muzeja oziroma tovarne klobukov) iz mesta Sao Jao de Madeira na Portugalskem. Direktor muzeja, prejemnika portugalske nacionalne nagrade za najboljši muzej, je v svojo izjemno predstavitev strnil vse elemente ustanavljanja muzeja: zaprtje tovarne, iskanje nove vsebine, vključevanje tako lastnikov kot delavcev, različne načine financiranja, odlično in interaktivno muzejsko predstavitev, upravljanje in uspešno delovanje muzeja. Udeleženci konference smo njegovo predstavitev ocenili kot najboljšo.²

V okviru Imperial War Museum v Londonu (Velika Britanija) je nastal poseben muzej Winstona Churchila. Direktor je predstavitev imenoval tudi Presenting an Icon – predstavitev ikone. V času medkulturnih trenj se na Norveškem še posebno posve-

čajo različnim priseljencem. Za povezovanje in predstavitev različnosti na majhnem prostoru je bil ustanovljen International Cultural Center and Museum – IKM v Oslu, norveški muzej leta 2006. Eden med najbolj odmevnimi projekti je bil naslovljen Living together yesterday and today / Živeti skupaj včeraj in danes.

Popoldan je bil predviden za ogled Lokruma; ogled otoka je zaradi dežja in razburkanega morja odpadel. Nadomestil ga je ogled Dubrovnika z najnovejšimi zvočnimi sistemi – s sprejemnikom in slušalkami, ki posredujejo vodičev govor, pri čemer so komunikacijo uspešno motili debeli zidovi dubrovniških znamenitosti.

Popoldne je potekala okrogla mizo o težavah s krajami objektov dediščine predvsem v Afriki in v manj dediščinsko ozaveščenih družbah. Uničevanje in trgovanje z dediščino ter vračanje dediščine na izvirne lokacije je pereča tema tako v muzejih kot v drugih javnih organizacijah. Okroglo mizo so sooblikovali številni strokovnjaki iz različnih organizacij.

Večer smo preživeli v dubrovniškem Etnografskem muzeju, v konferenčnih prostorih pa so nas čakali katalogi, zloženke in plakati različnih razstav, muzejev, projektov, publikacij idr.

V soboto, 29. 9. 2007, je direktor za stike z javnostmi iz Naravoslovnega muzeja iz Bruslja (Belgija) pripravil učno uro z obiskovalci. Belgijski muzej leta 2006 je primer nenehnega obnavljanja zbirk, prenavljanja muzejskega pogleda na predstavitve in nenehno komunikacijo z obiskovalci. Novembra odpirajo največjo zbirko dinosavrov v Evropi, njihov temeljni cilj pa je *change society* – 'spreminjati družbo'!

Britanci imajo kot začetniki industrijske družbe tudi poseben odnos do svoje tovrstne dediščine! Tako so iz vodovodnega sistema iz leta 1820 »zgradili« projekt, ki je leta 2006 prejel muzejsko nagrado in nagrado za kulturno dediščino za odličnost (Museum and Heritage Award for Excellence – Classic Award). Muzej in izredne dosežke na področju ohranjanja industrijske dediščine je predstavil eden med ustanovitelji in skrbnik, saj gre za neke vrste »društveni muzej« ljubiteljev tovrstne dediščine. Zgodovina Avstralije oziroma zgodovina Evropejcev v Avstraliji je stara nekaj več kot 200 let. Pomemben del dediščine so zapori, kamor so iz Anglije »izvažali« kaznjence. Fremantle Prison v Zahodni Avstraliji je preurejen v muzej, leta 2006 pa je prejel nagrado za najbolj privlačno turistično destinacijo v Avstraliji.

V informacijski družbi sta pomemben del ohranjanja dediščine njena digitalizacija in digitalna predstavitev. University of Art & Design v Helsinkih (Finska) je prejemnica Unescove nagrade za digitalno prikazovanje nesnovne dediščine za leto 2005. Na Švedskem v Upsali hranijo zemljevid Mehike iz leta 1550 avtorja Alonsa de Santa Cruz, s pomočjo katerega obiskovalci doživljajo vznemirljivo potovanje po Mehiki od srede 16. stoletja do danes, s pomočjo klika pa na njem odkrivamo številne zgodbe iz preteklosti.

Avicomovo nagrado leta 2006 za najboljšo multimedijško predstavitev – CD- ali DVD-rom je prejel Muzej literature »Peto-fi«, Budimpešta (Madžarska). Zbirka o pesniku Attili Jozsefu (1905–1937) sloni na multimedijški predstavitvi njegovega življenja in dela.

² Udeleženci konference smo ob koncu izbrali najboljšo predstavitev projekta. Nagrada je udeležba na muzejskem sejmu v Kölnu novembra 2007.

Edini nagrajeni nacionalni muzej je bil Islandski narodni muzej, ki je ob nazivu Evropski muzej leta 2006 prejel še posebno pohvalo. Postavitve stalne razstave je žirija prepričala z inovativnostjo, delo muzeja pa s posebno družbeno angažiranostjo, še posebno za ljudi s posebnimi potrebami. Na podlagi njihove razstave, DVD-ja in kataloga je bil prenovljen šolski sistem za otroke s posebnimi potrebami, kar potrjuje, da so muzeji lahko generatorji sprememb in snovalci bolj kakovostnega življenja. Vsaki predstavitvi je bilo namenjenih 35 minut ter 10 minut za vprašanja in odgovore. Uradni jezik konference je bil angleški, v tem jeziku so tudi vsa gradiva.

Usmerjenost konference v 'odličnost' (*excellence*) je bila dopolnjena tudi z zaključno prireditvijo v dubrovniškem Knežjem dvorcu, kjer so se organizatorji zahvalili vsem referentom, moderatorjem in udeležencem.

Datum prejema članka v uredništvo: 13. 11. 2007.

PREPOZNAVNA NARODNA GASTRONOMIJA – POTENCIAL V TURIZMU Bled, 23–24. 10. 2007

S trditvijo »človek je, kar je« pričujem poročilo s konference o Prepoznavni narodni gastronomiji – potencialu v turizmu, ki je dva dni (23.–24. 10. 2007) potekala v hotelu Astoria na Bledu. Če t. i. kulturnega turista peljemo v McDonald's, smo v najboljšem primeru deležni posmeha, kajti kultura postaja glavni dejavnik turističnega razvoja tako v Sloveniji kot svetu, del kulture in kulturne identitete pa je tudi gastronomska ponudba.

Na konferenci so se predstavili najrazličnejši strokovnjaki z različnih področij, fakultet, iz šol in inštitutov. Po svečani konferenci in uvodnih besedah predsednice konference Gordane Vulić, direktorja STO Dimitrija Picige in blejskega župana Janeza Fajfarja so se pričela plenarna predavanja.

Dr. Janez Bogataj je predstavil razsežnosti, omejitve in poti za mednarodno razpoznavnost narodne in regionalne gastronomije. Poudaril je, da so kulinarčne specialitete gledališče zgodovine, ki opredeljujejo posamezna zgodovinska obdobja. Sčasoma namreč postane jed, ki je sprva značilna za določeno območje, značilna tudi za druge okoliše. Prvi korak k dobremu gastronomskemu imidžu Slovenije je izdelava strategije njene gastronomskega razvoja.¹ Slovenska gastronomska piramida vsebuje 170 reprezentativnih jedi, razdeljenih na 24 slovenskih območij. Po mnenju dr. Bogataja je v 20. in 21. stoletju gastronomija dobila tudi izobraževalne razsežnosti, vedno pomembnejše pa so tudi gastronomske poti.

Marjeta Keršič Svetel je predstavila kulinarčni turizem in interpretacijo naravne in kulturne dediščine, ki igra pomembno vlogo v kulinarčnem turizmu, saj se najlažje predstavimo prav

s prehransko kulturo. Hrana mora imeti svoje mesto v celovitem turističnem produktu, pomembne so predvsem zgodbe o lokalni identiteti (zgodbe o hrani kot celovita zgodba lokalne identitete), za uspešen razvoj gastronomije pa je nujen interdisciplinaren prijem. Avtentične zgodbe ponujajo avtentična doživetja, ki jih mnogi interpretirajo kot gledališki dogodek. Turizma tudi ni brez uspešnega strateškega načrtovanja. Zaradi nepravilne interpretacije in predstavitve zgodb o hrani v kulinarčnem turizmu pogosto prihaja do nepotrebnih nesporazumov.

Sonja Sibila Lebe je v svojem referatu opisala, kako inozemski turisti doživljajo gastronomsko ponudbo Slovenije. Zaradi globalizacije bo svet, če se bodo na trgu pojavljali isti produkti, kar vsekakor velja za gastronomsko ponudbo, vedno revnejši. Za tuje, še posebej bogate goste iz Zahodne Evrope je nujna gastronomska kakovost. Zanimiv je podatek, da kar 66 odstotkov angleških gostov ni poskusilo slovenskega vina, čeprav smo v svetu prepoznavni prav po njem. Velik delež gostov je starejših od 50 let, razen upokojevcem pa je vsem zelo pomemben vir informacij medmrežje. Gostje so pri izbiri hrane pogrešali svetovanje natakarev. Po mnenju Sonje Sibile Lebe je gastronomija priložnost za »križno« trženje (gastronomija in kulturna dediščina). In, konec koncev, Slovenci moramo bolj zaupati v kakovost.

Maja Pak je predstavila trženje gastronomije Slovenije. Kot njeno primerjalno prednost je poudarila njeno raznolikost, ki se odraža tudi v gastronomiji. Slovenska turistična organizacija želi povečati prepoznavnost Slovenije s produktom gastronomije, s katerim poudarja bistvene gastronomske posebnosti posameznih območij. Gastronomska piramida Slovenije je nastala prav na podlagi raznolikosti omenjenih območij.

Po odmoru se je pričela prva sekcija predavanj z naslovom **Tradicija in zaščita gastronomskih izdelkov**. Najprej je bil pred-

¹ Zaključni predlog strategije razvoja gastronomije v Slovenije najdemo na spletni strani: http://www.slovenia.info/pictures/business_event/attachments_1/2006/Strategija_gastronomije-31.8.2006_4277.pdf, 5. 11. 2007.

*Udeleženci konference o narodni gastronomiji.
Foto: Marinela Dropulić, oktober 2007*

stavljen referat z naslovom *Senzorična kakovost tradicionalnih zaščiteneh izdelkov, ki so kakovostni, značilni in tipični*. Njihova prepoznavnost in promocija sta lahko povezani s posebnimi dogodki, kot so prazniki in razne prireditve. S senzorično analizo se določajo tipične senzorične lastnosti zaščiteneh izdelkov in prikazujejo razlike med zaščitnimi in nezaščitnimi. Dobre senzorične lastnosti so pomembne za vsečnost in ugajanje tradicionalnega izdelka.

Zdenko Rajher je predstavil referat z naslovom *Zaščita geografskega porekla in priznane geografske oznake vin v Sloveniji*; ta so v Sloveniji zaščitena glede na geografsko poreklo. Geografske oznake so pomembne v mednarodnem pravu (oznaka izvora in porekla, tradicionalno poimenovanje, varstvo – zaščita geografskega porekla). V Sloveniji imamo 20 vinskih turističnih cest, ki so za turiste iz leta v leto bolj zanimive.

Đorđe Psodorov je predstavil referat z naslovom *Bread and bakery products with herbal supplements in functions of modern national gastronomy*. Poudaril je, da imajo v sodobnih pekarnah vedno večji pomen zdravilna zelišča; raziskave so pokazale, da kruh z njihovim dodatkom spada med izdelke visoke kakovosti.

Davorin Urih je predstavil referat z naslovom *Lofotsko otočje – gastronomska turistična posebnost*. Otočki se nahajajo na Norveškem, njihova glavna gastronomska specialiteta pa je polenovka.

Rožica Slavica Ferjančič je nadaljevala z referatom *Idrijski žlikrofi, žlinkrofi in žlinkrofi v slovenski kulinariki in gastronomiji*. Predstavila je najrazličnejša pojmovanja te znane slovenske jedi, v prispevku pa opisala pot idrijskih žlikrofov od srede 19. stoletja do danes, njihovo vlogo in pomen tako v kulinariki Idrije kot celotne Slovenije.

Mojca Jamnik je predstavila referat *Med kot tradicionalno živilo*. Poudarila je, da je med najboljši, kadar se mu nič ne doda in nič ne odvzame. V prispevku sem pogrešal konkretne primere trženja medu.

Pri kosilu smo slovenske dobrote tudi poskusili; odziv je bil zelo dober. Med kosilom je potekala tudi novinarska konferenca.

Popoldne je sledila druga sekcija predavanj z naslovom **Kulinarčni turizem in prepoznavne gastronomije, trženje kulinarčnega turizma**. Prvi se je predstavil Dragan Tešanović z re-

feratom *Influence of quality definition regional gastro-products on formation of tourist offer*. Po njegovem ni mesta, regije ali restavracije, ki ne bi ponujala kulinarike, prepletene s kulinariko drugih območij. Vsak kraj ima svoje značilne jedi, nekatere so tipične zanj, druge so prišle od drugod. Avtor je predstavil možnosti za izboljšanje gastronomske ponudbe v Srbiji in njihovo uspešno vključevanje v turistično ponudbo.

Tadeja Krašna je predstavila referat *Kulinarika kot del celovitega doživetja turistične destinacije*. Poudarila je ciljne skupine turistov, kot so na primer eksistencialni turisti, ki povsod iščejo dobre gostilne, in tako imenovani eksperimentalni turisti, ki zelo hitro podležejo trendom oziroma modnim muham. Po njenem mnenju je gastronomija lahko na posameznih območjih alternativa skromnejši kulturni in zgodovinski ponudbi.

Desimir Bošković je oba referata, povezana z Istro, predstavil skupaj (v sodelovanju s Pavlom Ružičem in Marinelo Dropulić). Obravnaval je tipične istrske jedi in pijače in se osredotočil na njun pomen za turizem.

Daša Šter iz Osnovne šole Naklo je predstavila referat *Prepoznavna narodna gastronomija in izbirni predmet turistična vzgoja v osnovni šoli*. Govorila je o samem predmetu, njegovem izvajanju in pomenu za osnovnošolce. Na kratko so svoje delo predstavili tudi osnovnošolci.

Po odmoru je sledila tretja sekcija z naslovom **Izobraževanje in gastronomija**. Alenka Gorenjak Hmelak je predstavila referat *Vloga šol pri ohranitvi slovenske avtohtone kulinarike*. Govorila je o rezultatih projektnega dela z dijaki, ki so preučevali možnosti povečanja turistične privlačnosti samotnih kmetij na Solčavskem. Ob raziskavi so spoznali, da so na kmetijah velike možnosti za razvoj turizma in gastronomije. Zmotilo me je le to, da niso podali konkretnih predlogov za izboljšave, oziroma nisem izvedel, kako bi to, kar so predlagali, tudi izpeljali.

Milena Suwa Stojanović je predstavila *Metodiko izobraževanja prehransko-gastronomskih vsebin na šolah*. Govorila je o pomenu metodike izobraževanja, celovitosti izobraževanja in aktivnem odnosu vseh, ki sodelujejo v izobraževanju.

Referat Tamare Vatovec Poklar se je imenoval *Uporaba večparametrskega hierarhičnega modela za ocenjevanje kvalitete šolskih kosil*. V raziskavo, ki jo je predstavila, je bilo vključenih 944 učencev petih razredov iz dvanajstih regij, ki so izpolnjevali anketne vprašalnike o senzorični priljubljenosti kosil. Rezultate je avtorica ponazorila tudi z različnimi grafi, kot računalniško podporo pa so uporabljali program DEXI za večparametrsko hierarhično modeliranje, ki pomaga pri odločanju med jedilniki ter nudi možnost takojšnjega vpogleda v njegovo primernost.

Jana Vidic Strnad je predstavila referat *Pomen angleškega jezika pri gastronomski ponudbi*. Izvedeli smo, kako so slovenske jedi (potica, štruklji itd.) predstavljene v angleškem jeziku oziroma kako se neka slovenska jed razloži v angleščini. Opisala je tudi način naročanja jedi v angleškem jeziku.

Katarina Žvab in Peter Markič sta predstavila referat *Poznavanje slovenskih tradicionalnih jedi med gosti blejskih hotelov*. Ker je kulinarika del krajevne kulturne dediščine, si jo turisti želijo spoznati. Anketo so opravili v hotelih s tremi in štirimi zvezdicami ter ugotovili, da je v slednjih manj povpraševanja po slovenski kulinariki. Turisti slovenske jedi precej dobro po-

znajo in si želijo več tovrstne ponudbe oziroma restavracijo, ki bi ponujala tradicionalne jedi.

Camelia Vizireanu iz Romunije je na kratko predstavila njihovo univerzo, pomen gastronomije in smernice za prihodnost.

Po prvem dnevu predavanj je sledil krajši večerni sprehod po Bledu, ki ga je žal skazil dež. Na večerjo, kjer so nam postregli s slovenskimi dobrotami, nimam pripomb, motila me je le spremljajoča dalmatinska glasba.

Prvi predavatelj na zadnji sekciji z naslovom **Izobraževanja in dobra gostinska ponudba** so bili Peter Mihelčič, Janez Pristavec in Antonija Zvonka Kopina, ki so predstavili referat Prepoznavanje narodne gastronomije pri predmetih Osnove kuharstva z gastronomijo in Osnove strežbe z gastronomijo na študijskem programu turizem. Ker vedo, da so slovenske tradicionalne jedi in pijače za tuje goste premalo prepoznavne, v katalog znanja vključujejo poznavanje specifičnosti slovenske kuhinje in slovenskih narodnih jedi ter poznavanje in organiziranje tradicionalne slovenske pogostitve. Predstavili so izobraževalne metode dela in projektne vaje iz omejenih predmetov.

Emira Premrov je v referatu Bistveni dejavniki pri oblikovanju reklamnega besedila za področje gastronomije v nemškem jeziku poudarila, da mora pri oblikovanju besedila za prodajo turističnega izdelka sestavljalec poznati določena jezikovna in nejezikovna sredstva, kar pomeni, da mora avtor reklamnega sporočila upoštevati družbene, kulturne in socialne značilnosti nemško govorečega kupca. Oblikovanje reklamnih besedil tako ni zgolj prevajanje v tuj jezik, temveč je treba upoštevati številne dejavnike in se prilagajati dejanskim potrebam.

Silva Praprotnik Gomzi je v svojem referatu Pizza Margerita ali pizza kar tako? predstavila Združenje Ciao Italia, ki si prizadeva za ohranjanje avtentičnosti italijanskih jedi v tujini. Prefinjen italijanski gost v Sloveniji pričakuje okuse, ki jih v Italiji ne dobi, zato mu je treba namesto italijanske ponuditi tipično slovensko jed.

Francka Gregorc je svoj referat nasloвила: Marjetin sejem – promocija kraja tudi z narodno gastronomijo. Predstavila je Bohinjsko Belo in njene kulturne znamenitosti, možnosti športnih aktivnosti in gastronomijo kraja, ki je tudi v slovenskem prostoru precej neprepoznaven. Na Marjetinem sejmu se ljudje družijo, turisti iz drugih krajev pa lahko poskusijo njihove tradicionalne jedi. Žal je po njenem en dan za razvoj krajevnega turizma veliko premalo.

Slavko Čepin je v referatu Sodobni način ponudbe in priprave govedine predstavil različne priprave in predvsem njeno zorenje (trajanje), kjer se pod vplivom encimov odvijajo biokemični procesi, ki pozitivno vplivajo na kakovost mesa. V svetu je najbolj razširjena poraba mlade govedine, t. i. »steakov«. Najbolj razširjen način pečenja je angleški, ko notranja temperatura doseže od 60 do 65 °C. Za hitro pripravo steakov lahko porabimo vse dele trupa, najbolj popularni pa so tibonsteak, rumbsteak in ribsteak.

Jože Zalar je pripravil referat Kulinarična in gastronomska priprava mesa drobnice slovenskih avtohtonih pasem, v katerem je predstavil slovenske avtohtone pasme drobnice in razvrstitev mesa posameznih pasem. Opisal je posamezne postopke grobega razseka, načine predpriprave, zorenja, kemijske sestave

mesa, vplive predpriprave in toplotne obdelave na senzorično kakovost mesa. Opisal je tudi gostinsko ponudbo jedi iz drobnice v Sloveniji in podal predloge za izboljšanje ponudbe in izhodišča za njihovo vključevanje v turistično ponudbo. Na koncu je predstavil tudi slovenske tradicionalne jedi iz mesa drobnice, predloge za njihovo ohranitev in priložnosti za izboljšanje kulinarične ponudbe.

Referat Mete Tomaž se je imenoval Načrtovanje in izvedba uradne večerje ministrov za zunanje zadeve in vodij delegacij ob 13. ministrskem svetu OVSE v Grand Hotelu Union. Tam so gostitelji poskrbeli za slovenske jedi, čeprav je večerja minila brez slovenskih sladici. Gostje so bili sicer zadovoljni, mene pa je zmotil podatek, da so na začetku decembra hotel okrasili v slogu novoletne jelke.

Okroglo mizo, ki je sledila, je vodil dr. Janez Bogataj. Na njej je tekla diskusija o tem, zakaj Slovenija ni gastronomsko prepoznavna, kaj to sploh pomeni in kako stanje izboljšati.

Čeprav je bila konferenca dobro pripravljena in kakovostno izvedena, sem pričakoval več konkretnih primerov iz prakse, kar upam, da se bo zgodilo v prihodnjih letih. Konference bi se moral – kar je pripomnil tudi dr. Bogataj – udeležiti tudi predstavnik z Ministrstva za kmetijstvo. Že sama izvedba konference je pomemben korak h kvalitetnejšemu kulturnemu turizmu tudi z vidika gastronomije. Čas pa bo pokazal, ali se bodo njeni cilji tudi uresničili.

Datum prejema članka v uredništvo: 6. 11. 2007.

O KORPORATIVNI ETNIČNOSTI

Poročilo o predavanju Jean in Johna Comaroff

24. april je dan, ki ga Švedsko združenje za antropologijo in geografijo že od leta 1902 praznuje kot »Vegin dan« (poimenovan po »Vegini ekspediciji« po severnoevrazijskem geografskokulturnem robu med letoma 1878 in 1880). Vsako leto 24. aprila švedski geografi in antropologi nagradijo znanstvenika, ki je v eni od praznujočih disciplin (z izborom letno kolobarijo fizični in družbeni geografi ter socialni antropologi) pustil pomemben pečat, omenjeni dogodek pa poleg dopoldanskega stanovskega simpozija v čast nagrajencu vključuje tudi popoldansko ceremonijo podeljevanja zlate medalje, kjer gostiteljsko vlogo prevzame švedski kralj.

Letošnja medalja, ki je ponovno odšla na antropološko področje, je menda prvič v zgodovini pripadla dvema znanstvenikoma hkrati: za izjemne raziskave kolonializma, postkolonializma ter za (p)oživitev historične antropologije sta jo prejela Jean in John Comaroff, katerih življenje in delo se neločljivo prepleta od študija na Univerzi v Cape Townu (od koder prihajata) vse do danes, ko se z njunimi dosežki pretežno postavlja Univerza v Chicagu. Delo Comaroffov se je od nekdaj osredotočalo na južnoafriško območje. Na simpoziju sta predstavila temo »Etničnost, Inc.« (*Ethnicity, Inc.*),¹ s čimer sta označila sodobne transformacijske procese etničnosti (t. i. komodifikacijo in inkorporacijo etničnosti), ki so v Južni Afriki v nebo vpijoč pojav, po drugi strani pa globalna resničnost v nastajanju, ki jo je antropološka analiza do tega trenutka skoraj popolnoma spregledala. Reorganizacija etničnosti v sodobnem vsakdanu je tema, ki bo v prihodnje od nas zahtevala več refleksije in kritike, kot si trenutno mislimo. In tudi zato sem se (nič hudega sluteča obiskovalka Veginega simpozija) odločila, da za *Glasnik SED* na kratko obnovim prispevek Comaroffovih: z (v nadaljevanju) obravnavanim pojavom se pri nas na svoj način že srečujemo, zakaj se ne bi še z njegovo refleksijo?

»Etničnost, Inc.«

Jean in John Comaroff že od devetdesetih let preteklega stoletja spremljata, kako se različna južnoafriška ljudstva, ki so se dokopala do staroselskih pravic, dobesedno spreminjajo v podjetja. Ne brez pomembnega vpliva turizma, ki je, kot pravita, »arhetipska stran komodifikacije kulture« (Comaroff in Comaroff 2007:

1 Angleška okrajšava Inc. se v ZDA že dolgo uporablja v naslovih podjetij, prihaja pa iz pridevnika incorporated, kar v prevodu pomeni »oblikovano v podjetje z legalnim statusom« (*Oxford Advanced Learner's Dictionary* 2000: 658). Ker ustreznega prevoda v slovenščini še ni in ker se po drugi strani okrajšava podomačuje tudi drugod po svetu, v članku velikokrat ohranjam originalni termin.

1): »Če ne morejo alienirati nič različnega, veliko ruralnih črnih Južnofričanov verjame, da jim grozi izumrtje. Kot nama je starešina Tswanov enkrat dejal: 'Če nimamo ničesar prodati turistom, ali to pomeni, da nimamo kulture?'« (ibid.: 3).

Prodaja kulture je nadomestila prodajo delovne sile v Neo Južni Afriki, katere industrijsko gospodarstvo, utemeljeno na rasmem kapitalizmu, danes doživlja rekonstrukcijo. »Etnobiznisi« se odpirajo vseprek. Pa ne samo v Južni Afriki: tržišča etničnosti je mogoče najti tako po celotnem t. i. tretjem kot v t. i. prvem svetu. Za primer lahko vzamemo Anglijo, kjer industrija različnosti (angleška in keltska industrija dediščine) raste, kot rastejo gobe po najhujšem dežju (se pravi angleškem, ki spira rane sočasno razkrajajoči se Veliki Britaniji), ali pa se npr. ustavimo pri ZDA, kjer, kot piše Marilyn Halter, danes že dobro četrtno prebivalstva (75 milijonov ljudi) sestavljajo »črnski«, »hispanski« in »azijski« državljani s kupno močjo, ocenjeno na en trilijon ameriških dolarjev, ki jo najuspešnejša ameriška (in internacionalna) podjetja s segmentiranim trgovskim pristopom (tj. s propagiranjem »etničnih« izdelkov) že s pridom izkoriščajo (Halter 2000: 26).

Danes smo priče metamorfozi produkcije identitete in subjektivitete, politike in ekonomije kulture in ontologije etnične zavesti. Redki družboslovci si še upajo zastopati primordialistične razlage etničnosti, vendar na drugi strani etnonacionalisti ubijajo zanjo. Kulturna identiteta se čedalje pogosteje vidi: prvič, kot funkcija prostovoljne samoprodukcije (nenazadnje skozi akt potrošnje, akt samooblikovanja), in drugič, kot neizogibna posledica genetike oziroma biologije. Z drugimi besedami, kot oboje – esenca in konstrukcija. Kar, menita Comaroffova, sploh ni kontradiktorno, pač pa je »endemični pogoj identitete v neoliberalni dobi« (Comaroff in Comaroff 2007: 7).

Neoliberalizem močno zaznamuje depolitizacija politike: ideologija se skriva v diktatih ekonomske uspešnosti in rasti kapitala, v fetišizmu proste trgovine in v bio-znanosti ter tehnologiji. Vendar se kljub močni in očitni depolitizaciji politike močno privilegirajo specifične politike etničnosti. Tu Comaroffova odločno ločujeta etničnost-kot-politično-identiteto in etničnost-kot-kulturno-identiteto, saj se prva navadno prikazuje v precej tankih plasteh izrazov tistega, kar naj bi bila etničnost-kot-kultura v antropološkem smislu (kot nam je pogled na kulturo zapustil Geertz [1973: 5]), ki jo zaznavamo v gostoti medsebojno prepletenih živitih redov znakov in praks. Proces etiketiranja in trgovanja etnične identitete je hkrati proces kulturne esencijalizacije. Dalje: uspešneje ko neka etnična skupnost komodificira svojo različnost, hitreje se razvrednoti! Pri tem je treba opozoriti še na nekaj: da poudarek na političnem v etnični identiteti spregleda prav to, s čimer se zakonca Comaroff danes ukvarjata – transformacija etničnosti.

Vemo, da je Benedict Anderson (1998) opozarjal na fikcijo kulturne homogenosti (na željo po občutku horizontalnega bratstva), na kateri temeljijo moderne države, vendar vemo tudi, da so po drugi strani te oblike vladanja po poznem 20. stoletju že vse bolj prijateljevale z idejo različnosti (npr. preko doseganja zaščitnih zakonov). Sodobna ideja multikulturalnosti oziroma »heteronacionalnosti« deluje tako, da poskuša kulturne različnosti enakovredno pospraviti pod en zakon oziroma skuša govoriti »jezik pluralizma, medtem pa se ohranjeni v enem legalnem režimu« (Comaroff in Comaroff 2007: 11), česar tudi ne počne zaradi etičnih, pač pa zaradi pragmatičnih razlogov: »... od leta 1989 globalna neoliberalizacija ni le transformirala suverenosti nacionalnih držav. Aktivno je sestavljala njihovo družbeno heterogenost: s pomočjo migracije vedno več ljudi, ki iščejo zaposlitev; zaradi nesposobnosti zahodnih narodov, da bi reproducirali svoje družbene strukture brez neudobne prisotnosti tujih delavcev; poleg tega pa je tu tudi transnacionalni tok znakov, stilov, blaga, informacij, ki ga je pospešilo širjenje elektronskih pripomočkov. Kar vse zrcali hegemonijo trga, njegovo moč v prehajanju meja na eni strani ter podpiranju na drugi...« (ibid.: 11)

V svetu, v katerem sta politično in etično zabrisana v hegemoniji trga, se svoboda predstavlja kot izbira. Prej kot vse drugo je v ospredju kot izbira identitet in načinov njihovega oblikovanja. Zato pa je postala kultura, ta temeljni prostor samokrojenja, bolj animirana stran politike kot kdajkoli prej. In zato se te politike osredotočajo manj na iskanje dobrega in bolj na iskanje dobrin (ibid.:11).

Globalna širitev demokracije – ki fetišizira svobodo kot izbiro – je v etničnosti kot označbi za politično plastnost videla pomembno sredstvo delovanja. Navsezadnje je v načinih vladanja, ki so konstitutivno indiferentni do različnosti (in v katerih so družbeni razredi postali prepomagubljani, da bi bili zmožni kolektivne akcije), vidno najuspešnejši način pridobivanja priznanja in virov pridobitev temeljne pravice biti drugačen! Pravica, ki je zrasla iz skupne esence in dobila mandat za zahteve v svojem imenu.

V Neo svetu je kulturna identiteta postala simultana funkcija izbrane samoprodukcije in vpisana biologija. Če etničnost torej hkrati tiči v prirojeni vezi in v skupnostnosti interesov, temu sledi, da se kultura strdi »v naravno avtorizirano in legalno zaščiteno kolektivno posest, oziroma v genetsko obdarjeno intelektualno lastnino« (ibid.: 12).

Ob vsem skupaj je rast neoliberalizma intenzivirala odvisnost od legalnih načinov in sredstev. Kot na to opozarja zgodovinar pravnih sistemov Martin Chanock (v ibid.: 13), se politika danes dogaja na sodiščih; kar se je nekoč dogajalo v parlamentih, na uličnih protestih in političnih srečanjih, je danes prešlo v prostore jurisdikcije. Državljanji brezkompromisno tožijo organe svojih in tujih držav, in kar pred nekaj desetletji še ni bilo verjetno, se danes dogaja s polnim zagonom: vzemimo za primer romsko tožbo proti korporaciji IBM, ki naj bi s svojo tehnologijo nacistom omogočila realizacijo holokavsta, v katerem je umrlo

okoli 600.000 Romov,² ali pa tožbe proti Veliki Britaniji, ki jih po spisku sprožajo nekdanje kolonizirana ljudstva (npr. Nandi, Bunyoro, Samburu).

»Projecirajte legalni subjekt na teren kulturne identitete, dodajte redukcijo kulture na posest, zmešajte to s premestitvijo politike v polja prava, in kaj je rezultat? Vračamo se tja, kjer smo začeli, k 'Etničnosti, Inc.'« (ibid.: 14).

Inkorporiranje in komodificiranje etničnosti

Niti inkorporacija etničnih skupin niti komodifikacija kulture nista novi. Severna Amerika pozna ta pojav vsaj od leta 1971, ko je zakon o zaščiti staroselskih pravic na Aljaski staroselska ljudstva reorganiziral v korporacije, sestavljene iz delničarjev, katerih pravice so temeljile na genealogiji, katerih tradicionalna zemlja je postala zasebna, odtujljiva posest, in katerih kulturni produkti so se usmerili na trg kot znamke. Dobro znani primer severnoameriške »Etničnosti, Inc.« so seveda tudi posedovalci staroselskih kazinojev, ki jih Comaroffova v primerjavi z afriškimi primeri trgovanja etničnosti označujeta za omejene, vendar zato tudi pripravnejše za izluščitev petih značilnosti, ki po njenem strukturirajo omenjeno korporativno etničnost:

- 1) Bolj ko staroselska ljudstva postajajo za profitom pehajoče se korporacije, bolj članstvo v njih privilegira rojstvo, kri in biologijo – nad čistimi družbenimi/kulturnimi povezavami.
- 2) Neredko je komercialno podjetje tisto, ki ustvari etnično skupino, in ne obratno.
- 3) V ZDA je bilo veliko število korporativnih etnogospodarstev vzpostavljenih s pomočjo zunanjega kapitala. Vir so navadno nestaroselski financerji, ki jim resnična ali pa virtualna plemena predstavljajo predvsem posebne pravice (zunajdržavne svoboščine), ki vodijo v borzne uspehe.
- 4) Čim jih prepozna država, skupine ameriških staroselcev težijo k uveljavitvi svoje suverene avtonomije – proti državi.
- 5) Severnoameriški staroselski primeri govorijo o tem, da se nastanek korporacij navadno ujame z zahtevami po zemlji (ibid.: 15–16).

Kazinojski kapitalisti niso edini etničnotržni primeri, ki delujejo po navedenih petih principih, so pa jasni predstavniki procesa, ki ga Comaroffova imenujeta »inkorporacija identitete«. »Plemenski« gospodarstveniki, ki so po zaslugi svojega legalnega statusa postali delničarji, se pač ločujejo od tistih manjšinskih etničnih skupin, ki so se v korporacije sploščile na podlagi skupnega zavarovanja znanja, znakov ali praks in jih Comaroffova označujeta s »komodifikacijo kulture«. Ne gre za iste stvari, se pa odnos med dvema tendencama na koncu vseeno izvrši v dialektiki ... Za lažje razumevanje si bomo v nadaljevanju ogledali še dva južnoafriška primera korporativne etničnosti, s katerima sta zakonca Comaroff zaokrožila svoje predavanje na Veginem simpoziju.

² Tožba je bila deležna velike mednarodne pozornosti, npr.: http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/monitoring/media_reports/1381254.stm, 10. 7. 2007.

Dialektika podjetne etničnosti Sanov in Bafokengov

Kalaharski Sani (ki jih še danes prerad doleti pejorativ Bušmani) so zanimiv primer etnokomodifikacije, ki se je odvijala ob zavarovanju poznavanja učinkov puščavskega kaktusa *hudije* (*hoodia* oz. *xhoba*). Kaktus, katerega uživanje prežene lakoto in žejo, so v predkolonialnem času zaradi lažjega preživetja poznali in uporabljali puščavski lovci, v šestdesetih letih preteklega stoletja pa so oko na Sane in rastlino vrgle zahodne znanstvenoindustrijske korporacije, ki so v letu 1997 poskrbele tudi za patentiranje kaktusovih bioaktivnih snovi. Patent za snov, ki ubija lakoto (in torej obljublja učinkovito hujšanje), se je pričel nadvse uspešno tržiti in ni dolgo trajalo, da je zanj izvedela tudi sanska organizacija South African San Institute (SASI). Tožili so zahodne lastnike patenta (prav v času, ko se je SASI na sodišču potegovala že za zemljo) in tožbo dobili. Ko so med Sane potem prikapljale prve »plače« (»avtorski« delež), je bilo naenkrat treba ugotoviti, kako denar distribuirati med Sane, ki nena zadnje tudi ne živijo samo v Južni Afriki, pač pa še v Namibiji in Botsvani. Začeli so se obtoževati, kdo je pravi San in kdo ni, začele so se pisati genealogije, in jezik je doživel pravo revitalizacijo. Do tega trenutka so Sani postali uspešna transnacionalna etnokorporacija, ki služi od patenta in denar vlaga drugam. Vendar se v procesu komodifikacije niso zgradili le v novo podjetje na obzorju globalnega trga. Kot menita zakonca Comaroff, se je oblikovala tudi nova etnična identiteta. Ne moremo namreč mimo dejstva, da je etnocid Sanov šel že zelo daleč, da so bili že dolgo potisnjeni iz svoje družbene ekologije in da kakršne koli kolektivne identitete že dolgo niso mogli izdajati. Tožba je povzročila njihovo revitalizacijo oziroma pravo stvarjenje. Sporno je pač predvidevati, da so Sani, pred kolonialistično razpršitvijo kompleksne populacije lovcev/nabiralcev kolektivno imenovane »Bušmani«, sploh imeli koherentno etnično identiteto. In mogoče je celo razpravljati o tem, da znanje o *hudiji* niti ni prišlo od Sanov – ampak (staromodno) od lovcev Kalaharija, od razreda, ki ga torej definira mesto v načinih produkcije!

Drugi južnoafriški primer »Etničnosti, Inc.«, s katerim sta zakonca Comaroff zaokrožila svoje predavanje na Veginem simpoziju, je primer Bafokengov – ljudstva, ki ga afriški mediji danes označujejo kar z »Bafokeng, Inc.«. Voditelji omenjenega kraljestva so že v preteklosti (v 19. stoletju) ugotovili, da bodo zemljo lahko ohranili samo, če jo bodo legalno odkupili. Mlade fante so poslali na diamantna polja ter z njihovimi zaslužki zemljo tudi iztrgovali. Skozi zgodovino Južnoafriške republike te zemlje ni bilo lahko obdržati, vendar so si jo leta 1999 dokončno izbojevali, in ne le to: ker je bila pod njo odkrita platina, ljudstvo Bafokeng bogati. Ljudstvo s 300.000 delničarji – to lahko postanete, če ste sorodnik po patriliniji – ima ogromne deleže v kompleksni mreži podjetij, plemenski voditelji se naslavljajo s »CEO«,³ njihov strateški načrt do leta 2020 pa obljublja razvoj Bafokenga v »'samozadostno', polno zaposleno, globalno

orientirano nacijo« (ibid.: 23). Do nedavnega je bila odsotnost »kulture« sfere bafokengške identitete že tako alarmantna, da danes mladi kralj opozarja na nujnost ohranjanja njihove »afriške esence« in »afriških vrednot« v modernem svetu. Gre za delno zgodovinske in delno izmišljene vsebine, vendar to že ni več pomembno – Bafokengi potrebujejo javno prepoznavno identiteto ...

Primeri Sanov in Bafokengov skupaj razkrivata dialektiko, ki je v središču »Etničnosti, Inc.«. Oba primera (v tu navedenih razsežnostih) vsebujeta pet značilnosti, ki sta jih Comaroffova prepoznala v primerih ameriških staroselcev in oba sta v procesu komodifikacije oziroma inkorporacije naturalizirala trop identitete, iz katerega izhajajo »pravice« omenjenih korporacij. Naj se korporativna etničnost začne z inkorporacijo identitete (Bafokeng) ali s komodifikacijo kulturne posesti (Sani), se prvi proces skuša končati v drugem. »Etničnost, Inc.« za realizacijo potrebuje oba procesa.

Za konec

»Etničnost, Inc.« ima dolgo zgodovino, nenazadnje so se nacionalne države dolgo skušale promovirati z označevanjem enkratnosti svojih kultur in dediščin ter s svojo esenco, utelešeno tako v funkcionalnih kot estetskih predmetih (poznamo francoski šampanjec, nemško opero ipd.). Moderna država je bila vedno znamka! Vendar se danes dogaja hiperekstenzija starega pojava in »njegova migracija tja, kjer ga še ni bilo: v domeno kulturnega bitja, kjer naj bi se, kot nas je enkrat opomnil Clifford Geertz, modernost soočila s svojimi omejitvami« (ibid.: 26–27).

Kako pogosta je »Etničnost, Inc.«? Težko je reči. Vemo le, da se razvija z veliko hitrostjo in hkrati na raznolikih ravneh elaboriranosti. Najbrž zato, ker je kombinacija treh elementarnih značilnosti neoliberalizma: »povzdigovanja intelektualne lastnine in redukcije kulture nanjo, prenosa politike v polje prava in rastoče naturalizacije trop identitete kot samo po sebi umevne domene za kolektivno akcijo v dobi tržnega fundamentalizma« (ibid.: 27).

Slovenski etnologi in etnologinje, antropologi in antropologinje s(m)o na domačih tleh vse bolj prisiljeni sodelovati v omenjenih globalnih procesih (v tako razmišljanje me napeljuje spomin na simpozij Kako misliti dediščino? leta 2003 na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, kjer so se predstavile tudi nekatere empirične izkušnje etnologov s področja etiketiranja in esencaliziranja kulturnih produktov tega prostora). Ni povsem enako kot v »tretjem svetu«, saj imamo svojo različico etničnega trgovanja, ki je zrasla znotraj Evropske unije. Seveda je položaj kompleksen, niti slučajno nerazložljiv ali povsem negativen, vendar se je koristno zavedati širših razsežnosti tega početja in ustvariti polje refleksije s kritičnostjo in daljnovidnostjo.

Viri in literatura:

ANDERSON, Benedict: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1998 (1983).
COMAROFF, John L. in Jean Comaroff: *Ethnicity, Inc.*, Prispevek na Veginem simpoziju: *Ethnicity, Inc. and Other Aspects*

3 Okrajšava za chief executive officer, kar je v angleščini najvišji položaj v tržno usmerjenem podjetju (*Oxford Advanced Learner's Dictionary* 2000: 189).

of the Neoliberal Order. 24. april 2007, Stockholm, Švedska, 2007, 1–27.

GEERTZ, Clifford: *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books, 1973.

HALTER, Marilyn: *Shopping for Identity: The Market of Ethnicity*. New York: Schocken Books, 2000.

OXFORD Advanced Learner's Dictionary. Oxford: Oxford University, 2000.

http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/monitoring/media_reports/1381254.stm, 20. 7. 2007.

Datum prejema članka v uredništvo: 14. 8. 2007.

Drugi članki ali sestavki / 1,25

Simona Šuler Pandev in Martina Piko Rustia

RAZSTAVA O JAKOBU ŠPICARJU (1884–1970)¹

Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika, Ravne
na Koroškem in Regionalni center Rož, Šentjakob v Rožu

Jakob Špicar, »živ, neugnan vrelec ljudske dramatike«

Naslov Jakob Špicar, »živ, neugnan vrelec ljudske dramatike« zajema vso širino in veličino njegovega dela, ki smo ga želeli predstaviti z razstavo in s prireditvijo v Koroški osrednji knjižnici dr. Franca Sušnika na Ravnah na Koroškem, ki hrani del njegove bogate zapuščine. Dr. Franc Sušnik, prvi ravnatelj knjižnice, se je v sedemdesetih letih 20. stoletja zelo zavzemal za pridobitev njegove zapuščine, saj je Špicarja poznal in je vedel, kakšno bogato gradivo se skriva v njej.

Ideja o predstavitvi Špicarjevega dela in življenja se je porodila že leta 2004, ob 120-letnici njegovega rojstva. Zaradi drugih večjih projektov domoznanskega oddelka nam takrat te obletnice ni uspelo obeležiti. Želja in interes pa nista zamrla, saj rokopisni oddelek hrani njegovo rokopisno in slikovno gradivo. Ideja je tudi v skladu s posebno skrbjo Koroške osrednje knjižnice, ki jo že ves čas namenja ohranjanju koroške pisne dediščine. Leta 2006 smo se prijavi na občinski razpis in prejeli nekaj sredstev, nekaj pa smo prispevali sami. Z razstavo in izdajo zgibanke oziroma brošure smo javnosti želeli predstaviti posebne zbirke naše knjižnice, predvsem pa pri nas manj znane avtorja. S tem smo poskrbeli tako za promocijo knjižnice kot celotne Koroške in sodelovali s kulturnimi institucijami v Sloveniji in na avstrijskem Koroškem.

Jakoba Špicarja je kot »živ, neugnan vrelec ljudske dramatike« označil dr. Niko Kuret, ko mu je leta 1970 napisal zadnje besede v njegov spomin. Jakob Špicar, koroški Slovenec, se je rodil leta 1884 v Skočidolu v Zgornjem Rožu. V rojstnem kraju začeto šolanje je nadaljeval v Beljaku in Celovcu. V celovškem marijani-

šču je napisal prvo igrico. Službena pot ga je vodila poobčinskih in sodniških službah po Koroškem, kjer je s svojim kulturnim udejstvom povsod puščal pozitivne sledi. V Podravljah je ustanovil društvo »Sloga« in obnovil tradicijo slovenskih ljudskih iger na Koroškem. Pisal je enodejanke in drame. Pot ga je vodila v Ljubljano, kjer je nekaj časa delal v odvetniški pisarni, nato pa se je preselil na Jesenice in pozneje v Radovljico. Tam je uspešno vodil sokolski oder in pisal predvsem v koroške časopise (*Mir*, *Mladi rod*), pozneje pa je objavljala tudi v drugih naprednih slovenskih časopisih. Poročil se je s Šuštarčevo Marico, vneto igralko in režiserko, ki mu je stala ob strani tudi pri njegovem dramskem delu. Pred približno sto leti je po Sketovi povesti dramatisiral Miklovo Zalo, ki je bila prvič uprizorjena leta 1909 na Jesenicah. S tem se je njegova ustvarjalnost šele začela. Na njegovo pobudo so na Jesenicah ustanovili gledališko društvo, ki mu je predsedoval in bil od leta 1912 njegov častni član. Kot pravi Kuret, je hoté ustvarjal ljudsko in narodno dramatiko. Vseh njegovih iger je vsaj osemdeset, igrali so jih okoli petdeset. Le nekaj jih je natisnil, druge so se širile v prepisih. Dr. Reginald Vospernik, nekdanji dolgoletni ravnatelj celovške Slovenske gimnazije, je ob odprtju razstave dejal, da je Špicar »v kritičnih in odločilnih trenutkih zgodovine usmerjal svojo tvorno moč na Koroško«.

Leta 1941 se je v zadnjem trenutku pred gestapom umaknil v Ljubljano. V februarju 1942 so ga zaprli Italijani in določen je bil za deportacijo v Italijo. Zaradi bolezni se to na srečo ni zgodilo.

Na razstavi smo predstavili njegova originalna dela, rokopise in osebne dokumente. V biografskem sklopu je bil prikazan lik Jakoba Špicarja kot neutrudnega snovalca dramskih iger, dramatika, igralca in trdnega koroškega Slovenca. V svojem življenju je moral zaradi svojega domoljubja, svobodnih misli in naprednih idej večkrat bojevati trd boj.

V središče razstave je bila postavljena njegova dramatisacija Sketove *Miklove Zale*, katere rokopis ter nekaj drobcev njenih številnih uprizoritev hrani Koroška osrednja knjižnica. Predstavljeni so bili tudi številni rokopisi drugih dramatisacij, predvsem

¹ Avtorica prvega dela prispevka z naslovom Jakob Špicar, »živ, neugnan vrelec ljudske dramatike« je avtorica razstave Simona Šuler Pandev iz Koroške osrednje knjižnice dr. Franca Sušnika na Ravnah na Koroškem, drugi del z naslovom Špicarjeva dramatisacija Miklove Zale, »Ugnan« vrelec ljudske dramatike? pa je napisala mag. Martina Piko Rustia iz Narodopisnega inštituta Urban Jarnik v Celovcu.

tistih s koroško tematiko (Drabosenjak, K luči!, Hema Krška, Osojski spokornik, Kralj Matjaž, V Korotan!). Na ogled so bile tudi številne knjižne izdaje *Miklove Zale*, korespondenca, letaki in dokumenti, ki vabijo na uprizoritve njegovih dramtizacij, osebni dokumenti in gradivo o njegovem življenju in delu.

K posredovanju zapuščine Koroški osrednji knjižnici je v sedemdesetih letih 20. stoletja največ pripomogla Špicarjeva vnučinja, ga. Mirjana Vevar iz Mežice. Prav tako nam je ob razstavi priskočila na pomoč s številnimi informacijami in posredovanjem fotografskega gradiva iz družinskih albumov.

Ob odprtju je mag. Štefan Vevar iz Gledališkega muzeja v Ljubljani predstavil dramsko delo Jakoba Špicarja in njegov pomen za slovensko dramtiko, mag. Martina Piko Rustia, etnologinja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik iz Celovca se je osredotočila na razlago mita o Miklovi Zali, Nužej Tolmajer, predsednik Narodopisnega društva Urban Jarnik iz Celovca pa je spregovoril o radijskih igrah, ki so se ohranile na slovenskem radiu v Celovcu, in povezanosti Špicarja z zamejskimi Slovenci. Dr. Reginald Vospernik je obujal osebne spomine na Špicarja in sodelovanje z njim. Prireditve so se udeležili tudi Špicarjevi še živeči sorodniki.

Ker je za Koroško osrednjo knjižnico velikega pomena obnova nekoč zelo tvornega sodelovanja s koroškimi Slovenci onstran meje, smo s Slovenskim narodopisnim inštitutom Urban Jarnik iz Celovca junija 2007 razstavo postavili tudi v Regionalnem centru Rož v Šentjakobu v Rožu, tako rekoč na tleh, kjer se dogaja zgodba o Miklovi Zali. Poleg treh že omenjenih prirediteljev sta pri postavitvi sodelovala še domače Slovensko prosvetno društvo »Rož« in pobuda »Iniciativa – Miklova Zala – Initiativ«.

Špicarjeva dramtizacija *Miklove Zale*, »ugnan« vrelec ljudske dramtike?

Povest in igra o Miklovi Zali sta Slovence – predvsem še koroške – spremljali skozi celotno 20. stoletje. Jaka Špicar je dramtizacijo *Miklove Zale* končal leta 1908. Krstna predstava je bila leta 1909 na Jesenicah, v Celovcu so jo prvič uprizorili leta 1911. V *Koledarju slovenske Koroške* za leto 1959 beremo, da je društvo na Brnci kot prvo društvo uprizorilo Špicarjevo *Miklovo Zalo* že leta 1908, in sicer še po njegovem rokopisu.

Miklova Zala je zaživela z Jakobom Sketom, ki je leta 1884 v *Mohorjevih večernicah* izdal daljšo povest iz turških časov, v kateri ima glavno vlogo *Miklova Zala*, koroško dekle, ki jo Turki odvedejo v suženjstvo. Vendar najdemo prve zapise o pripovedih o Turkih v Rožu in *Miklovi Zali* že leta 1843, zapisal pa jih je Matija Majar Ziljski v Hermanovi *Zgodovini kneževine Koroške*. V svoji diplomski nalogi o kulturnozgodovinskem pomenu *Miklove Zale* je Magdalena Inzko zapisala, da je s Sketovo ljudsko povestjo lik *Miklove Zale* postal vseslovenski.

Najmočneje pa je lik *Miklove Zale* oblikovala Špicarjeva dramtizacija Sketove povesti: *Miklova Zala* je s Špicarjem postala mit, kot simbol upornosti in vztrajnosti ter ljubezni do naroda in vere pa je koroške Slovence spremljala v najtežjih časih. Maja Haderlap v svoji razpravi o koroškem gledališču ugotavlja, da so na Koroškem *Miklovo Zalo* uprizarjali vedno tedaj, ko so bili

*Jakob Špicar (1884–1970).
Fototeka Slovenskega narodopisnega inštituta
Urban Jarnik Celovec*

koroški Slovenci izpostavljeni močnejšemu nemškonalnemu pritisku in se jim je zdelo primerno poseči po izročilu, da bi okrepili nacionalno in kolektivno zavest slovenskega prebivalstva. Igra o *Miklovi Zali* v dramtizaciji Jake Špicarja je na Koroškem doživela mnogo uprizoritev, večkrat so jo igrali prav na zgodovinskih tleh v Svatnah. Špicar je v igro vpletel tudi narodopisni element rožanske »ohceti«, na kateri svatje pojejo domače ljudske pesmi.

Po drugi svetovni vojni je povest o *Miklovi Zali* doživela nove interpretacije. Uveljavila se je predvsem dramtizacija Frana Žižka, ki je dogajanje postavil v čas kmečkih puntov. *Miklova Zala* se v Žižkovi dramtizaciji po begu iz ujetništva, potem ko odkrije Mirkovo nezvestobo, ne poroči z njim, temveč s hlapcem Davorinom. V dogajanje je Žižek vključil tudi narodopisna elementa ziljskega štehvanja in prvega reja pod lipo. Žižkovo priredbo *Miklove Zale* so po drugi svetovni vojni na Koroškem igrali v več krajih, ponovno pa leta 1973 v Šentjakobu v Rožu. Tudi Špicarjeva *Miklova Zala* je po drugi svetovni vojni dožive-

la vrsto uprizoritev, predvsem v Šentjakobu in Svatnah. Pomemben mejnik je bilo leto 1962, ko so Miklovo Zalo ob navzočnosti Jake Špicarja in v režiji župnika Vinka Zaletela uprizorili v celovškem Mestnem gledališču. Predstavo je osmega decembra 1962 organizirala Krščanska kulturna zveza. To je bil tudi prvi gledališki praznik, ki ga od takrat vsako leto v Mestnem gledališču v Celovcu obeležujejo 8. decembra.

Nov mejnik je bilo leto 1987, ko je Slovenska prosvetna zveza pripravila projekt Miklova Zala 87 in z njim poudarila anti-semitske prvine v Sketovi zgodbi. Projekt je nastal na podlagi Špicarjeve dramatizacije Miklove Zale, ki pa sta ji Bruno Hartman in Janko Messner z vmesnimi songi skušala dati nov izraz. Po demitizaciji glavne junakinje Miklova Zala ni več nosilka tradicionalnih verskih in narodnih vrednot koroških Slovencev, Špicarjeva dramatizacija pa je za vedno obležala v predalih.

Jakob Špicar je poleg Miklove Zale napisal še 80 dramskih del, pripravljal pa je tudi radijske igre. Slovenski spored avstrijske radiotelevizije (ORF) v Celovcu je Slovenskemu narodopisnemu inštitutu Urban Jarnik izročil zvočne posnetke Špicarjevih iger, posnetih od leta 1955. V režiji Janka Janežiča so Šentjakobčani leta 1955 za radio posneli igro Dva koroška pesnika, Miha Andreaš in Andrej Šuster Drabosenjak (narodopisna zvočna slika). Ponovitve igre so predvajali v letih 1956, 1968, 1975 in 1982. Pri Janežičevih na Lešah so Šentjakobčani leta 1955 posneli tudi zabavno igro Na verbe (prizor za radio). Radijska igra o Miklovi Zali in igra Osojski spokornik sta v arhivu Slovenskega sporeda ORF shranjeni brez podatkov o izvajalcih in letih snemanja.

V arhivu Krščanske kulturne zveze so v zupščini župnika Vinka Zaletela naslednje igre: Pogumni Tonček (pravljica v petih dejanjih), Brez pesmi ni življenja (ljudska spevoigra v treh dejanjih), Drabosenjak (narodna igra v petih dejanjih), Krst (zvočni prizor), Na verbe (prizor za radio), Osojski spokornik (koroška legenda v štirih dejanjih), Skočidolski čebelar, Terice (zvočni prizor v dveh delih) in Vse na elektriko (veseloigra v treh dejanjih). Med uprizoritvami Špicarjevih del po drugi svetovni vojni pa vendar najdemo pretežno le Miklovo Zalo. Igro Drabosenjak so leta 1948 uprizorili v Šentvidu v Podjuni, leta 1959 pa dijaki celovške Slovenske gimnazije.

Krščanska kulturna zveza je po Miklovi Zali ponovno segla leta 1990 z uprizoritvijo kantate Pesem o Miklovi Zali, ki jo je na podlagi besedila Tomaža Holmarja skomponiral Anton Nagele. Krstna izvedba je bila leta 1954 pri Karnerju ob Baškem jezeru, nastopili pa so pevci in solisti iz okolice Baškega jezera. Dirigent je bil skladatelj brat, župnik Matevž Nagele, na klavirju pa je krstno izvedbo spremljal skladatelj sam. Leta 1989 sta pokojni pevovodja in dirigent Lajko Milisavljevič predlagala, da bi omenjeno kantato priredili tudi za orkester, s čimer se je skladatelj Anton Nagele strinjal. Kantato je za orkester priredil prof. Radovan Gobec, krstna izvedba pa je bila leta 1990 v okviru revije Koroška poje. Tomaž Holmar je v kantato vključil bodrilno geslo Živeti hočemo, ki je postalo optimistično geslo za Slovence na Koroškem ob prehodu v 21. stoletje.

Na pobudo Franca Mikla je bila leta 1999 v Svatnah ustanovljena pobuda »Iniciativa – Miklova Zala – Initiativ«, ki razkriva skrivnosti gradišča na Turnah. Po ustnem izročilu in po povesti

o Miklovi Zali je namreč gradišče na Turnah konec 15. stoletja rabilo kot obrambna utrdba in zatočišče pred Turki. Gradišče nad Šentjakobom pa naj bi nanovo zaživelo s Prireditvenim centrom Miklova Zala.

Leta 2009 bo 100-letnica prve uprizoritve Špicarjeve Miklove Zale. Vprašanje je, ali bo Miklova Zala lahko takrat ponovno zaživela? Ob ustreznem upoštevanju problematičnosti anti-semitskih vsebin bi Miklova Zala – koroški mit 20. stoletja – v 21. stoletju lahko postala klasika slovenske ljudske dramatike.

Viri in literatura:

Enciklopedija Slovenije, Š–T. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999, 109.

HADERLAP, Maja: *Med kulturo in politiko: slovenska gledališka dejavnost na Koroškem 1946–1976*. Celovec: Drava, 2001.

INZKO, Magdalena: Die kulturhistorische Bedeutung der »Miklova Zala« / Kultur- und geschichtlicher pomen Miklove Zale. (Diplomska naloga) Univerza v Celovcu, 1979.

LEBEN, Andrej: *Med tradicijo in inovacijo: Sodobno slovensko gledališče na Koroškem*. Celovec: Drava, 2004.

Slovenska književnost. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982, 349.

MAJER, Matia: Volks=Sagen und Volks=Lieder der kärntn. Slovenen, von den Türken=kriegen und dem Könige Mathias Corvin. V: Heinrich Hermann, *Handbuch der Geschichte des Herzogthumes Kärnten*, Bd. I, 1843, 254–278.

Slovenska mladinska dramatika. Maribor: Obzorja, 1998, 127–128.

Slovenski biografski leksikon, 11. zvezek. Ljubljana: 670–671.

Slovenski gledališki leksikon. III. Ljubljana: Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 1972, 702–704.

Datum prejema članka v uredništvo: 30. 9. 2007.

LUTKARSTVO NA DOLENJSKEM

Ob 50-letnici smrti akademskega slikarja Milana Klemenčiča, ki velja za utemeljitelja lutkarstva na Slovenskem, je Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, Območna izpostava Novo mesto, spomladi leta 2006 povabil Dolenjski muzej Novo mesto k sodelovanju pri pripravi projekta 50 let Lutkarstva na Dolenjskem. Projekt naj bi obsegal tri sklope: pripravo razstave in publikacije o zgodovini lutkarstva na Dolenjskem ter organiziranje lutkovnega festivala Guncl fest. Pri projektu je sodelovalo tudi Kulturno društvo Taus Teater iz Novega mesta.

Raziskava o lutkarstvu na Dolenjskem ter priprava razstave in publikacije sta bili zaupani Klavdiji Kotar, organizatoriki dejavnosti Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti, Območna izpostava Novo mesto, in meni kot kustodinjki Dolenjskega muzeja. Prvotni naslov smo pozneje spremenili v Lutkarstvo na Dolenjskem, saj je bila lutkovna dejavnost na Dolenjskem prisotna že dlje kot 50 let.

Časa ni bilo prav veliko. Predhodnih raziskav na omenjeno temo na Dolenjskem tudi ne, zato se je bilo treba lotiti bazičnih raziskav. Sprva je bil moj prispevek pri raziskavi omejen na obdobje od začetkov do 60. let 20. stoletja, pozneje pa sem zaradi obilice dela prevzela še del pregleda lutkarske dejavnosti na osnovnih šolah.

S soavtorico Klavdijo Kotar sva poskušali zbrati podatke od začetkov lutkarstva na Dolenjskem do današnjih dni. Zajeli sva lutkovno dejavnost v okviru društev in skupin, lutkarstvo v šolah in vrtcih ter lutkovne festivale, ki so se in se še odvijajo v Novem mestu. Raziskava je potekala na območju Mestne občine Novo mesto in občin Dolenjske Toplice, Mirna Peč, Mokronog-Trebelno, Straža, Šentjernej, Šentrupert, Škocjan, Šmarješke Toplice, Trebnje in Žužemberk.

Razstava Lutkarstvo na Dolenjskem je bila odprta od 14. junija do 7. oktobra 2007 v predavalnici Dolenjskega muzeja, publikacija z istim naslovom pa je izšla v septembru. Guncl Fest – dnevi lutk v Novem mestu so potekali na muzejskih vrtovih od 14. do 16. junija 2007.

Pred raziskavo smo v Dolenjskem muzeju poleg fotografskega gradiva iz Tavčarjeve zapuščine hranili le dve nepopolno ohranjeni marioneti, odkupljeni pred nekaj leti, ki naj bi izhajali z Dolenjske. Prva je lesena moška figura s po vsej verjetnosti pozneje nadomeščeno glavo iz kaširanega in pobarvanega papirja, ki ji manjkata ena noga in vodilo, ohranjen pa je delno že preperel kostum lutke. Druga marioneta predstavlja kakovostno rezljano in z zlato bronzo pobarvano figuro hudiča ali parklja, ki pa na žalost tudi ni več popolna, saj ji manjkata glava in vodilo. Zato je bilo treba ob raziskavi lutkarstva hkrati evidentirati in zbrati predmete za razstavo, prav tako pa tudi fotografsko in drugo gradivo.

Za obdobje pred drugo vojno sem podatke zbirala po maloštevilnih tiskanih in arhivskih virih v kombinaciji s prav tako ma-

Šentjernejska marioneta Jera avtorja Ivana Tavčarja.

Lastnik: Tomaž Kolarič.

Foto: Borut Križ, april 2007

loštevili posrednimi ustnimi viri. Za obdobje po drugi svetovni vojni pa sva podatke črpali iz ohranjenih arhivov Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti in Območnih enot Novo mesto in Trebnje, društev, šol in vrtcev in tudi z neposrednimi pričevanji mentorjev in lutkarjev. Vir so nama bili tudi prispevki v reviji *Lutka* in v *Dolenjskem listu* ter drugih časopisih.

Z obstojem šentjernejskih marionet in tamkajšnje lutkovne dejavnosti sem se prvič seznanila ob prevzemu gradiva iz Tavčarjeve hiše v Šentjerneju sredi 80. let 20. stoletja. Po smrti gospe Vlaste Tavčar (1908–1983), dolgoletne šentjernejske učiteljice in prizadevne kulturne delavke, ki ni imela potomcev, sta zakonca Nada (Vlastina sestrična) in Beno Serajnik Dolenjskemu muzeju podarila nekaj fotografskega gradiva, nekaj predmetov ter dokumentarnega gradiva družine Tavčar iz Šentjerneja. Takrat mi je gospod Serajnik omenil, da so bili Tavčarjevi tudi lutkarji, da je Vlastin oče Ivan Tavčar celo sam izdeloval lutke za hišno gledališče, ko je bila Vlasta še otrok. Vlasta pa naj bi bila pozneje tudi sama aktivna lutkarica. Omenil je, da je nekaj marionet še ohranjenih. Takrat jih žal nisem videla, čeprav sem si zelo želela, da bi jih lahko pridobila za muzej, ker naj bi jih na Vlastino željo podedovali sorodniki v Ljubljani. V pridobljenem

fotografskem gradivu se je nahajalo tudi nekaj fotografij lutk, lutkovnih predstav in skupinskih slik z lutkovnih tečajev, kjer je bila na fotografiji tudi Vlasta Tavčar. Takrat pridobljenega fotografskega gradiva o lutkah seveda še nisem znala interpretirati, uvrstili pa smo ga v zbirke Dolenjskega muzeja. Malo pozneje pa sem v *Dolenjski prosveti* zasledila članek Jožeta Zamljena o začetkih sokolskega lutkovnega gledališča v Šentjerneju, katerega glavni protagonisti so bili on sam, Vlasta in njen oče Ivan Tavčar.

Razstavo in katalog smo začeli s povezavami začetkov lutkarstva v slovenskem prostoru z Dolenjsko. Poudariti smo želeli pomen Mirana Jarca kot vsestranskega lutkarja, animatorja lutk, pisca izvirmih lutkovnih iger in prevajalca lutkovnih iger ter kot sodelavca Milana Klemenčiča v Marionetnem gledališču Ljubljana, kamor ga je povabil prijatelj Boris Orel, tudi sam lutkar. In nato Mirana Jarca kot umetniškega vodjo Marionetnega gledališča Atena v Ljubljani. Še posebej pa smo želeli opozoriti na dragoceno gradivo o Miranu Jarcu, ki ga hrani Knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu in ki vsebuje tudi dragoceno dokumentarno gradivo o njegovi lutkarski dejavnosti.

Veselo presenečeni smo bili tudi ob ugotovitvi, da je glavice ročnih lutk za prvo slovensko gledališče ročnih lutk v Kranju, ki ga je ustanovil leta 1934 Niko Kuret, po Kuretovih likovnih predlogah izrezljal ljudski rezbar Ivan Kočman z Vrha pri Šentjerneju. Tudi pri ustanovitvi Partizanskega lutkovnega gledališča na osvobojenem ozemlju v Črmošnjicah je sodeloval Dušan Povh, sicer že prej lutkar pri sokolskem marionetnem gledališču v Novem mestu in poznejši znani slovenski filmski delavec. Boris Orel in Niko Kuret sta našla v okolice Stične in Suhe krajine na Dolenjskem tudi oblike ljudskega lutkovnega izročila.

Začetki lutkarstva na Dolenjskem so povezani z delovanjem sokolskih društev. Lutkovno sekcijo sta imeli društvi v Novem mestu in Šentjerneju. O delovanju marionetnega gledališča obstaja zelo malo arhivskih virov. Iz najav predstav lokalnim oblastem smo lahko ugotovili, da so bile lutkovne predstave v Novem mestu že leta 1931. Bogo Komelj je zapisal, da so besedila za lutkovne predstave pisali tudi nekateri profesorji novomeške gimnazije, na primer Ivan Krajec in Branko Rudolf ter učitelj Ludvik Koželj. Kot lutkarja sta bila pri marionetnem sokolskem odru pozneje zelo dejavna Jože Stritar in Dušan Povh. V Sokolskem domu so imeli lutkovne predstave v mali dvorani sprva ob nedeljah popoldne, pozneje pa dopoldne. Lutke novomeškega sokolskega marionetnega gledališča se žal niso ohranile, zaenkrat nismo našli nobenega fotografskega gradiva, žal pa tudi z ustnimi viri ni bilo mogoče pridobiti dodatnih podatkov o delovanju.

Pobudnik za nastanek sokolskega marionetnega odra v Šentjerneju je bil učitelj Jože Zamljen, ki je takrat tam služboval. Svojo pomoč pri izdelavi marionet lutk in scene mu je ponudil takrat že upokojeni profesor tehniškega risanja na Srednji tehniški šoli v Ljubljani, Ivan Tavčar, sicer rojeni Šentjernečan. Pridružila se jima je tudi Ivanova hči in Jožetova šolska kolegica Vlasta Tavčar, ki je že pred drugo svetovno vojno obiskovala lutkovne tečaje sokolskega društva v Narodnem domu v Ljubljani, ki jih je vodil Vekoslav Kovač. Bila je spretna in izurjena lutkarica. Pritegnili so še nekaj drugih Šentjernečanov, domnevamo, da večinoma iz učiteljskih vrst, in začeli vaditi na Tavčarjevem vrtu. Šentjernejsko marionetno lutkovno gledališče je imelo prvo predstavo

Polica in Cefizelj leta 1938 v znani šentjernejski gostilni Recelj, katere lastnik je bil tudi sam član društva Sokol. Na začetku so imeli po eno predstavo v nedeljo popoldne, potem dve in tudi po tri, ker so si lutke želeli ogledati tudi odrasli gledalci.

Druga vojna je prekinila delovanje obeh marionetnih odrov. Novomeške marionete so izginile brez sledu. Nekatere šentjernejske marionete pa so preživele vojno viхро in ponovno oživele po drugi svetovni vojni sredi 50. let na odru KUD Brata Pirkovič pod vodstvom njihove lastnice Vlaste Tavčar. Po njenem odhodu v pokoj leta 1959 je vodenje prevzel sodelavec Boris Gabrič, ki je sam tudi animiral lik Jurčka. Med letoma 1960 in 1971 pa je na šentjernejski osnovni šoli nekaj učiteljev vsako leto oživilo marionete v lutkovnih predstavah ob novoletnih praznikih. Tudi Vlastina prijateljica, učiteljica Olga Saje, je nato z istimi marionetami vodila lutkovni krožek. Nato pa so šentjernejske marionete onemele, njihova zgodba pa se ponovno začena, kot smo omenili že zgoraj. Ob pripravljanju razstave in besedil sem se zelo trudila, da bi jih ponovno našla. Učitelji, ki so na osnovni šoli animirali marionete, so mi zatrjevali, da so bile verjetno predane v Šolski ali Gledališki muzej. Kolegi v obeh inštitucijah so mi zatrjevali, da jih pri njih ni. Francka Slivnik iz Gledališkega muzeja mi je pomagala najti sorodnike pokojne Vlaste Tavčar v Ljubljani. Akademski kipar Tomaž Kolarič je ohranil nekaj marionet, ki jih je izdelal Ivan Tavčar in s katerimi se je kot otrok igral ob obisku tete Vlaste v Šentjerneju. Vse je ljubeznivo posodil tudi za razstavo. To so marionete: parkelj, lovec, Jera in angel. Še nedokončani pa sta glavi Kitajca in ženske figure. Obenem se je ohranil tudi scenski pripomoček – prašiček na ražnju. Kje so druge marionete, pa žal nismo ugotovili tudi po povpraševanjih v drugih ljubljanskih muzejih ter Lutkovnem gledališču v Ljubljani in Mariboru.

Že po izidu publikacije pa smo s pomočjo kolegice Barbare Rupel iz Galerije Božidarja Jakca v Kostanjevici našli na terenu še šest marionet, ki naj bi izvirale iz Tavčarjeve hiše, pet moških in eno žensko figuro. Nobena nima ohranjenega vodila. Zgodba o omenjenih lutkah je zanimiva. Na smetišču naj bi jih našli Romi in jih prodali Šentjernečanu Andoji, ta pa jih je nato prodal akademskemu slikarju Jožetu Marinču, ki jih je očistil in shranil. Na našo prošnjo jih je za krajši čas prijazno posodil Dolenjskemu muzeju za izdelavo njihove evidenčne dokumentacije. Izkazalo pa se je, da so te lutke izdelane nekoliko drugače kot do sedaj znane Tavčarjeve marionete. Štiri lutke so si po izdelavi zelo podobne in nakazujejo roko istega avtorja, ena lutka in edina, ki ima premično čeljust, pa je izdelana zelo skrbno z mnogimi detajli. Šesta, moška figura, pa je spet nekoliko drugačna, saj je izdelana malce bolj okorno. Sprva se me je polotil dvom, da marionete morda sploh ne izvirajo iz šentjernejskega marionetnega gledališča. Za pomoč pri identifikaciji in prepoznavi sem zato prosila tudi Borisa Gabriča, ki je z nekaterimi lutkami še igral v KUD Brata Pirkovič, nato pa s kolegi na šentjernejski šoli. Zatrdil je, da to zagotovo niso lutke, s katerimi so igrali, ni pa izključil možnosti, da bi bile lutke last Vlaste Tavčar, kajti spominja se, da je imela Vlasta še precej lutk, ki pa jih oni niso uporabljali. Ob primerjavi s sicer že zelo slabo vidnimi fotografijami šentjernejskih lutkovnih predstav v Zamljenovem članku v *Dolenjski prosveti* smo na eni med njimi lahko prepoznali belolaso in belobrado figuro kralja, tako da so

Šentjernejska marioneta, verjetno figura kralja.

Lastnik: Jože Marinč.

Foto: Borut Križ, september 2007

to skoraj gotovo lutke, ki izhajajo iz Tavčarjeve hiše. Čaka pa nas nov strokovni izziv, saj bi radi ugotovili, kdo so njihovi avtorji in ali so nastale v času sokolskega marionetnega odra v Šentjerneju ali pa morda že prej.

Posebno pozornost zasluži lutkovna dejavnost v okviru novomeškega učiteljskega pod mentorskim vodstvom Dušana Modica, sicer profesorja matematike in fizike. Z lutkarstvom se je ukvarjal že v dijaških letih v Celju. Z marionetami, ki so si jih sposodili od profesorja Cvetka Ščuke, so igrali najprej v dijaškem domu v Celju, nato pa v Dolgi vasi. Lutkovno dejavnost z ročnimi lutkami je oživil takoj po svojem prihodu na novomeško učiteljske leto 1952 in jo vodil do leta 1963. Med šolskim letom so imeli po dve predstavi v nedeljo dopoldan. Ob počitnicah pa so tudi gostovali po Dolenjski in Beli krajini. Ker je bilo več skupin animatorjev in ker so imeli po več garnitur lutk ter zložljiv prenosni oder, so lahko hkrati imeli predstave doma in v gosteh. Čeprav so imeli silno skromna sredstva za delovanje in povsem neprimerne prostore, so med svojim delovanjem uprizorili skupaj okoli 200 predstav.

Žal se arhivsko gradivo o delovanju društva in tudi lutkovni oder z lutkami in kulisami na novomeški gimnaziji, kamor se

je pozneje preselilo učiteljske, ni ohranilo. V veliko pomoč pa so nam bila ustna pričevanja profesorja Modica, njegove objave o lutkovnem odru novomeškega učiteljskega in tudi o izdelovanju ročnih lutk in delu z njimi, o izdelavi lutkovnega odra ter njegov zasebni arhiv z rokopisnim in s tipkopisnim gradivom Lutkovnega odra Prosvetnega društva učiteljske Dragotin Kette, kot se je uradno imenovalo to lutkovno gledališče. Poleg tega gradiva nam je profesor Modic posodil tudi mnogo slovenske starejše lutkovne literature avtorjev Kureta, Ljubiča in Vogelnikove, zbirko *Lutkovni oder*, celo dva izvoda ciklostirane revije *Lutkar* itn.

Po razstavi je profesor Dušan Modic podaril Dolenjskemu muzeju nekaj ročnih lutk s kaširanimi glavicami, nekaj arhivskega gradiva, med katerimi je tudi rokopisni zvezek in tipkopisno gradivo lutkovnega odra novomeškega učiteljskega, njegov načrt lutkovnega odra, načrt za marionetni lutkovni oder Vekoslava Kovača, nekaj literature, plakatov itn.

Viri in literatura:

GERLOVIČ, Alenka: *Partizansko lutkovno gledališče*. Ljubljana: Borec, 1979.

KOMELJ, Bogo: *Devetdeset let telovadbe v Novem mestu. Del I, Novomeški Sokol: 1887–1945*. Novo mesto: Telesna interesna skupnost, 1977.

KRIŽ, Ivica in Klavdija Kotar: *Lutkarstvo na Dolenjskem*. Novo mesto: Dolenjski muzej in Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, Območna izpostava Novo mesto, 2007.

KURET, Niko: *Pavliha: knjiga o ročnih lutkah*. Ljubljana: Mladinska založba, 1942.

KURET, Niko: *Moje ročne lutke. Lutka 44*, 1989, 18–26.

KURET, Niko: *Zanimive oblike ljudskega lutkarstva na Slovenskem. Lutka 45/46*, 1991, 46–52.

MAKAROVIČ, Marija: *Življenje in delo Borisa Orla. Slovenski etnograf XVI–XVII*, 1963/64, 7–22.

MODIC, Dušan: *Lutkovni oder na učiteljske v Novem mestu. Dolenjska prosveta št. 1*, 1953/54, 21–22.

MODIC, Dušan: *O igri z ročnimi lutkami. Dolenjska prosveta, št. 3*, 1953, 73.

MODIC, Dušan: *Oder za ročne lutke. Dolenjska prosveta št. 3*, 1953, 72–73, 79.

MODIC, Dušan: *Predstave lutkovnega odra. Dolenjska prosveta št. 3*, 1953, 78.

MODIC, Dušan: *Kako izdelamo in oblečemo ročno lutko. Dolenjska prosveta št. 1*, 1955, 22–24.

PEPERKO, Darja: *Miran Jarc, katalog rokopisnega in ostalega gradiva v knjižnici Mirana jarca Novo mesto*. V: Darja Peperko Golob idr. (ur.), *Miran Jarc (1900–1942) Ob stoletnici umetnikovega rojstva*. Novo mesto: Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto, 2000, 17–58.

VERDEL, Helena: *Lutkarstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko, 1987.

ZAMLJEN, Jože: *V spominsko knjigo. Dolenjska prosveta št. 4*, 1954, 101–104.

Datum prejema članka v uredništvo: 20. 11. 2007.

KOJE DOBRE ŠUZE; Šetnja kroz povijest obuće

Razstava in katalog. Etnografski muzej, Zagreb 2006

Naslovnica zloženke ob razstavi *Koje dobre šuze!*
Etnografski muzej Zagreb, 2006

Leta 2006 je bila v Etnografskem muzeju v Zagrebu na ogled **razstava** z naslovom *Koje dobre šuze! Šetnja kroz povijest obuće*, ki sta jo ob strokovni pomoči višje kustosinje Nadje Maglica in višjega kustosa Zlatka Mileusnića ter drugih sodelavcev in strokovnjakov pripravili avtorici, višji kustosinji, mr. sc. Aida Brenko in mr. sc. Vesna Zorić. Na razstavi je združeno gradivo dvajsetih hrvaških muzejev, več čevlarskih delavnic, prodajaln in zasebnikov, na podlagi katerega sta avtorici »želeli pokazati različne pomene, ki jih je imela obutev v človekovem življenju. Zaradi zaščite noge pred klimatskimi ujmami ali nevarnim terenom je obutev skozi zgodovino postala sestavni del človekovega življenja, zato nam njena zgodovina odkriva tudi del človekove zgodovine. Vrsta in naziv materiala, iz katerega je narejena, njene oblike in okras ali način izdelave nam nudijo niz podatkov za razumevanje kulturnih, gospodarskih in političnih okoliščin v posameznih obdobjih« (Brenko; Maglica; Mileusnić; Zorić 2006: 7).

Razstava je v treh večjih razstavnih prostorih prikazovala **zgodovinski razvoj obutve** od arheoloških najdišč preko stilskih obdobji do sodobnega oblikovanja ter njen razvoj s stališča izdelave. Pri tem sta avtorici upoštevali izdelavo obutve za lastne potrebe ali potrebe ožje družine, pojav obrtnikov in čevlarskih cehov, manufaktur in industrijske proizvodnje.

Etnografski muzej Zagreb hrani bogato zbirko obutve s konca 19. in začetka 20. stoletja, v katerem je bila prav obutev med glavnimi pokazatelji gospodarskih, društvenih in kulturnih sprememb v vaških skupnostih. V 20. stoletju je bila najširšim ljudskim množicam na Hrvaškem in v nekdanji Jugoslaviji naj-dostopnejša domača industrijsko izdelana obutev Borovo iz nacionalizirane tovarne češkega porekla, Bate.

Razstavo sta avtorici zaradi raznovrstnega gradiva in vsebin razdelili na več razdelkov, ki si načeloma sledijo po kronološkem zaporedju in poudarku na njegovih vlogah:

- utrjevanju družbenih odnosov ter ustvarjanju družbenih identitet in vrednosti, kar je, kot potrjuje razstavljen kultna obutev posameznih alternativnih skupin iz druge polovice 20. stoletja, izraženo še dandanes;

- obutev igra v mnogih kulturah izrazito simbolno vlogo: »Imelda Marcos se skriva v marsikateri ženski, moški pa močneje reagirajo na ženske v visokih petah. Simbolni pomen obutve izvrstno odslikavajo tudi pravljice in bajke, v katerih je njena čarobna moč najpogosteje medij za vstop v drugi svet« (Brenko, Maglica, Mileusnić, Zorić 2006: 7).

Razstavljen je bila bogata zbirka obutve iz hrvaških muzejev, kakršne slovenski muzeji ne premoremo. Prav gotovo imamo tudi Slovenci pestro in zanimivo tovrstno dediščino, ki pa jo bo treba še zbrati in interpretirati. Poleg tega je bila na ogled

tudi rokodelska delavnica z vso opremo za izdelovanje opank, cehovske insignije, nogavice in gamaše, usnjeni modni dodatki, nekaj rekonstrukcij obutve, slikovno gradivo, kipi in reliefi, arhivsko gradivo, fotografije, reklamne table, časopisni oglasi in katalogi, posterji ipd.

Med razstavo so prikazovali tudi **dokumentarne filme** o izdelavi opank iz let 1967 (Šestinski opanci), 1986 (Opančar Vlado Kufrin) in 1996 (Izrada opanaka od govede i ovčje kože), ki so jih posneli na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Sveučilišča v Zagrebu.

Za bolj sproščeno in prijetno vzdušje je v ozadju zvenela glasba na temo obutve, tako hrvaške ljudske pesmi kot povsem sodobne tuje in domače popevke. **Vodstvo** po razstavi je potekalo v hrvaškem in angleškem jeziku.

Pedagoški program je vodila Željka Jelavić. Pripravila je delavnice za osnovnošolsko mladino in upokojenke. Na podlagi ogleda razstave je Jelavićeva na delavnicah spodbujala udeležence, da so razmišljali o različnih delih, okraskih, sporočilu in oblikah razstavljenih obutve in svoje razumevanje in ustvarjalnost izražali v izdelkih: šolarji so risali vzorce na podplate in zgornje dele papirnatih modelov čevljev, upokojenke pa so se kot bolj večje ročnega dela lotile različnega okraševanja blaga (klobučevine), iz katerega so modele čevlja izrezali v muzejski restavratski delavnici.

Izdelki so bili pozneje razstavljeni na pedagoški razstavi, nekaj najlepših izdelkov je arhiviranih v pedagoški zbirki, nekaj pa so jih izdelovalci odnesli domov.

Ob razstavi je na 182 straneh izšel bogato ilustriran **katalog** z angleškim povzetkom in obsežno bibliografijo. Obiskovalce so privabljali tudi plakati, razglednice in zloženke z motivom ženskih opank – *oputar* iz zbirke Etnografskega muzeja Zagreb. Propagandno gradivo je oblikovala Nikolina Jelavić Mitrović.

Tudi katalog je sledil konceptu razstave. Zlatko Mileusnić je prispeval poglavje o arheoloških, Nadja Maglica pa srednjeveških sledih obutvene kulture do 20. stoletja. Vesna Zorić je obdelala obutveno obrt in rokodelstvo, v katerem so natančno opredeljene vrste obutve, predvsem opanke na Hrvaškem, Aida Brenko pa pomen obutve v hrvaških vaških skupnostih po posameznih regijah. Katalog sta avtorici razstave zaključili s poglavjem o primerjavi domače in tuje obutvene kulture v dvajsetem stoletju.

Tako razstava kot katalog sta na eni strani želela prikazati skupno evropsko in svetovno obutveno dediščino ter izraze sodobne globalne identitete, ob njej pa poudariti posebnosti hrvaške kulture. Razstava je kljub bolj skromnim oblikovalskim rešitvam prav gotovo zajela klasične informacije o vlogi obutve in tako izpolnila svoj namen. Odlikovali so jo pestrost in količina zbranega gradiva ter sodelovanje strokovnjakov iz številnih hrvaških muzejev, kar dokazuje dobro organiziranost hrvaške muzejske stroke. Kljub minljivosti muzejskega medija je ostal dragocen katalog, ki lahko rabi kot metodološki, vsebinski in primerjalni raziskovalni in muzejski pripomoček. Čeprav sta avtorici v uvodu poudarili, da nista mogli zajeti prav vseh tem, pa vseeno pogrešamo informacijo o izobraževanju, kajti Hrvati imajo tudi na tem področju kar nekaj vidnih strokovnjakov, ki so pisali učbenike (npr. Stjepan Gjurgjan). Žal pa poleg Borova

oziroma nekdanje Bate ni omenjena znana slovenska čevljarska blagovna znamka Peko, čeprav je tovarna imela precej uspešnih filial po Hrvaškem že v obdobju med obema vojnama, po drugi svetovni vojni pa se je trgovska mreža še povečala.

Čestitamo hrvaškim kolegicam etnologinjam za obsežno in dobro opravljeno delo ter dragocene izkušnje!

Literatura:

BRENKO, Aida; Nadja Maglica; Zlatko Mileusnić; Vesna Zorić 2006: *Koje dobre šuže! Šetnja kroz povijest obuće*. Razstavni katalog. Zagreb: Etnografski muzej, 182 str.

Datum prejema članka v uredništvo: 27. 6. 2007.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Bojan Knific

»ČRNA NOŠA«

Razstava v Galeriji Veronika v Kamniku

Jasna Paladin, avtorica razstave o črni noši.

Foto: Aleš Leben, september 2007

V Kamniku vsako leto drugi konec tedna v septembru potekajo Dnevi narodnih noš, ki v mesto pod Kamniškimi Alpami privabijo nekaj deset tisoč obiskovalcev. Med njimi so redkejši poznavalci oblačilne dediščine in številnejši ljubitelji, ki se tako ali drugače kostimirani udeležijo nedeljskega sprevoda ali si prireditve ogledajo, in drugi obiskovalci, ki jih v Kamnik privabi z »narodnimi nošami« prepletena turistična ponudba.

Organizatorji prireditve, katere začetki segajo v sredino šestdesetih let, svoje cilje z leti spreminjajo. Te na eni strani oblikuje želja po množičnem obisku in s tem pogojena (pogosto cenena) turistična ponudba ter na drugi strani potreba, da bi pri ljudeh, ki se kostimirajo v »narodne noše«, in drugih zainteresiranih

spodbudili odgovornejši odnos do oblačilne dediščine. V prid slednjemu ob Dnevih narodnih noš pripravljajo prireditve in razstave, ki obiskovalcem ponujajo več kot zgolj z »narodnimi nošami«, narodno-zabavno glasbo, kranjsko klobaso in čevapčiči povezano zabavo. Taka je bila tudi razstava o »črni noši«, ki jo je v Galeriji Veronika v začetku septembra letošnjega leta v sodelovanju z Akademsko folklorno skupino »France Marolt« iz Ljubljane in oblikovalko Sašo Kerkoš pripravila etnologinja Jasna Paladin. Odprtje razstave so z ljudskimi plesi popestrili folklorniki, posebne pozornosti (in pohvale) pa so bile deležne v »črno nošo« kostumirane Kamničanke in okoličanke, ki jih je na odprtje povabila avtorica razstave.¹

Jasna Paladin se je s podobnim projektom prvič srečala leta 2006, ko je v Galeriji Pika ob Dnevih narodnih noš pripravila razstavo o zgodovini ženskega spodnjega perila z naslovom Poglejmo, kaj je spodaj. Zanimiva razstava in katalog, ki jo je spremljal, sta spodbudila organizatorje, da so jo k sodelovanju ponovno povabili, tokrat s prošnjo, da z razstavo o »črni noši«, pripravljeno v Galeriji Veronika, razkrije pojav ene od različic »narodnih noš«, ki je od konca 19. stoletja do danes dobila številne podobe.

Da je »črna noša« pravzaprav »narodna noša«, je bilo eno od temeljnih izhodišč, ki se ga je avtorica zanimive razstave in obsežnega kataloga, v katerem so na petdesetih straneh zapisana spoznanja o »črni noši« in številne fotografije (pretežno iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja), dobro zavedala. Iskanje virov, ki pojasnjujejo pojav, ni bilo preprosto, saj celostne razprave o »črni noši« do sedaj nismo imeli, hkrati pa so viri in izjave sogovornikov, ki so podlaga za razumevanje pojava v današnji družbi, prežete z domoljubnimi in rodbinski preteklosti naklonjenimi čustvi, ki jih je treba pravilno razumeti. O »narodnih nošah« vsi vedo vse, zlasti tisti, ki se kostumirajo, malokdo od njih pa je pripravljen zapisati to, kar ve ali misli, še težje sprejeti to, kar ve ali misli kdo drug. Ljubitelji s težavo sprejemajo strokovne opredelitve kostumiranja, ki rabi izkazovanju pripadnosti predstavnim skupnostim, pa čeprav bi bilo sprejemanje mnogim, tudi Kamničanom in še prav posebej organizatorjem Dnevov narodnih noš, pomembno.

»Črna noša« se je kot slavnostna preobleka žensk za posebne priložnosti razvila ob koncu 19. stoletja, in sicer iz oblačenja, ki je v drugi polovici 19. stoletja sledilo oblačilni modi. Postala je kostum, ki je rabil izkazovanju pripadnosti predstavnim skupnostim Slovencev, tudi drugim ožje prostorsko in družbeno omejenim predstavnim skupnostim, hkrati s tem pa je vsaj še ob koncu 19. stoletja opravljala funkcijo siceršnje ženske pražnje obleke. Danes je »črna noša« izključno kostum, ki si ga lastnice oblečejo ob posebnih priložnostih in ima zaradi redkosti med nosilci »narodnih noš« prav posebno veljavo.

Avtorica oblikovno dovršene razstave, na kateri so folklorne kostume Akademsko folklorne skupine »France Marolt«, »črno nošo« s konca 19. stoletja in posamezne oblačilne kose ter dodatke (peče, sklepance, nakit, nogavice, čevlje in drugo) dopolnjevale na stenah pritrjene reprodukcije fotografij, novejše

Odprtje razstave o črni noši v Galeriji Veronika v Kamniku.
Foto: Aleš Leben, september 2007

slikovno gradivo in izseki besedila iz kataloga, je pokazala, da »črna noša« ni oblikovno povsem določljiva, in čeprav bi si tega mnogi želeli, zanjo ni mogoče povsem jasno zapisati pravil, po katerih bi se lahko zgledovali tisti, ki jo želijo izdelati na novo ali se vanjo že oblačijo. Pravil, ki jih v zvezi z oblačenjem »narodnih noš« narekuje družba, je pravzaprav ogromno. Vsa so vredna upoštevanja, a dejstvo, da so zapletena in jih ni mogoče strniti v kratke misli, mnogi ljubitelji, ki si želijo nadzora nad oblačenjem »narodnih noš«, težko sprejemajo. Še težje sprejemajo dejstvo, da se družbeno sprejeta pravila nošenja »narodnih noš«, tudi »črnih noš«, spreminjajo, in da jih spreminjajo pravzaprav sami nosilci s kršitvami obstoječega reda. Poleg tega pravila spreminjajo nove interpretacije pojava, kakršna je bila pričujoča razstava in kakršen je bil katalog.

Mnogim ni všeč, kako se v »narodno nošo« oblačijo narodnozabavni ansambli. Mnogi, tudi Kamničani, in tisti, ki se udeležujejo nedeljskega sprevoda, bi jim prepovedali tovrstno kostumiranje. A tudi v Kamniku na nedeljskem sprevodu bi si mnogi želeli doživeti drugačno podobo. Podobo, v kateri bi se bolj odražal oblačilni videz preteklih obdobij, podobo, ki bi jo bolj odločno dopolnjevale »črne noše«, saj bi bila s tem slika oblačilne dediščine, ki jo Dnevi narodnih noš v Kamniku kažejo, bolj pestra, bolj zanimiva, manj stereotipizirana, čeprav s tem manj prepoznavna. Organizacijski odbor je ponujeno priložnost, da je bila Akademsko folklorna skupina »France Marolt« pripravljena posoditi folklorne kostume, Jasna Paladin pa pripravljena projekt izpeljati, sprejel, in sedaj bi bilo prav, da bi spoznanja o »črni noši« sprejeli ljudje, ki se enkrat ali večkrat letno v Kamniku kostumirajo.

Datum prejema članka v uredništvo: 25. 9. 2007.

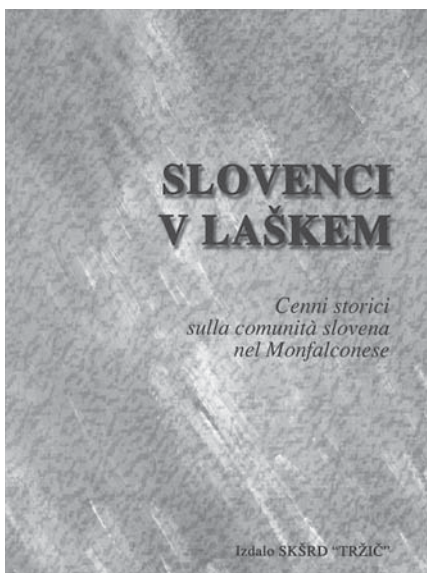
¹ V nadaljevanju navajam deloma preoblikovan govor, ki sem ga imel ob odprtju razstave.

Recenzija, prikaz knjige, kritika / 1.19

Mojca Ravnik

SLOVENCİ V LAŠKEM

Izdalo Slovensko kulturno športno rekreacijsko društvo »Tržič«, Gorica 2005 (uredniški odbor pod vodstvom Bernardke Radetič), ob sedemletnici delovanja. *Sloveni nel territorio di Monfalcone*. Ts, SKŠRD/ACRS »Tržič« 2006, 149 str. (nekoliko dopolnjen prevod knjige iz leta 2005).

Knjiga je doslej najizčrpnejša predstavitev Slovencev v Laškem, se pravi dela slovenske manjšine v Italiji, živeče na ozemlju med Krasom, Jadranskim morjem, Timavo in Sočo, zato jo tudi nekoliko obširneje predstavljamo. Je uspeh prizadevanj te skupnosti, ki izredno živahno deluje na kulturnem, športnem,

rekreacijskem in družabnem področju. K sodelovanju so pritegnili najboljše poznavalce, ki raziskujejo naselitev, jezik in kulturo v Laškem naseljenih Slovencev od najzgodnejših obdobij do današnjih dni, sami pa so osvetlili njihovo današnje življenje in delo v društvih. Italijanska izdaja ni dobeseden, ampak nekoliko prirejen prevod.

Pomenu knjige primerno so ji besede na pot napisali Gianfranco Pizzolitto, tržiški župan, Giorgio Brandolin, predsednik Goriške pokrajine, Roberto Antonaz, regionalni poslanec, in Franc Pukšič, državni sekretar iz Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu.

Branko Marušič, avtor prvega članka *Laško*, začelja svoje pisanje z vprašanji, ki si jih gotovo zastavlja večina bralcev: »Kaj obsega Laško, kdaj se v javnosti prvič pojavi to krajevno ime, od kod in od kdaj toponim Tržič, kakšen gospodarski in kulturni vpliv so imeli Tržič ter sosednji kraji v ravnini na slovensko okolico na obronkih zahodnega Krasa?« Najprej pojasnjuje, da Slovenci zadnje čase s tem imenom označujejo ozemlje ob širšem ustju Soče, medtem ko so ga Kraševci tako poimenovali že dolgo prej, italijanska javnost pa ga pozna pod imenom Bisiacaria oziroma Territorio, kar je nekoliko zastarela oznaka. Nato navaja nekatere obravnave Laškega v slovenski literaturi, začeni s Štefanom Kocjančičem, semeniškim profesorjem v Gorici, ki je prvi opisoval domoznanstvo zahodnih predelov slovenskega etničnega prostora in ozemlja, kjer je v Posočju v neposredni soseščini živelo prebivalstvo slovanske (slovenske) in romanske skupnosti. Avtor ugotavlja, da je Laško v zavest slovenske skupnosti v Italiji in matični domovini vstopilo po drugi svetovni vojni in pravi: »K temu je prispevalo dejstvo, da se je v zadnjih stoletjih število Slovencev, ki živijo v sedmih občinah na ozemlju Laškega, povečalo. Danes je pojem znan in uveljavljen. Za to imajo največ zaslug Slovenci v Laškem z lastno društveno dejavnostjo, s šolstvom in publicistiko (glasilo *Jadro*)« (str. 12). V zadnjih letih se je število objav povečalo. Poleg del Karla Mučiča in Alda Rupla je treba omeniti tudi zbornik študentskega tabora *Laško 91* (Gorica 1994) in vodnik *Od Timave do Idrije*, ki sta ga napisala Erika Jazbar in Zdenko Vogrič (Gorica 2005), v katerem je opisu Laškega namenjeno posebno poglavje.

Naslednji je prispevek **Maurizia Puntina: Slovenci na tržiškem teritoriju. Obdobje med 7. in 17. stoletjem**. Avtor obravnava naselitev Slovanov v vzhodni Furlaniji in na Krasu ob koncu 6. stoletja, stoletno sožitje Slovencev in romanskega prebivalstva na teritoriju onkraj Soče, pozni srednji vek, obdobje venetizacije (od srede 16. do druge polovice 17. stoletja), med 12. in 20. stoletjem izpričana slovenska krajevna imena, slovensko onomastiko na tržiškem teritoriju, od prvih pričevanj do v moderni dobi izpričane prisotnosti. V dodatku pa piše še o nekaterih starodavnih priimkih in rodbinskih imenih na Tržiškem (13–18. stol.). Med drugim se seznanimo s prvimi onomastičnimi pričevanji Bizjaki/Bezjaci in izvemo, da je Bizjakija (Bisiacaria) sodobno ljudsko ime za tržiški teritorij s pomenom »ozemlje Bezjakov« ali pa »območje, kjer govorijo bezaško narečje« (beneško narečje s številnimi leksikalnimi elementi arhaične furlanske govornice). Glede etnonima Bisiachi/Bizjaki je treba povedati, da ima v obliki priimka dolgo zgodovino,

njegove srednjeveške korenine je mogoče najti v Sloveniji, na Štajerskem, v Istri, v obliki etničnega imena pa na Hrvaškem, v Posavju in v notranji Istri. Pozorno nanizani podatki izpričujejo avtorjevo poglobljeno znanje, bralca pa prepričajo, da tu ponostavitve niso mogoče. V zvezi s slovenskim imenom Laško dodaja, da za beneške Slovence, Rezijane in Korošce pomeni celotno Furlanijo. »Lahi so bili v pristi slovenski ljudski govoricnici vsi Furlani (brez razlikovanja), to se pravi romansko prebivalstvo, ki so bili v zgodovini najbližji slovenskemu svetu« (str. 55). Ob koncu navede še slovenske različice imen vasi in ustreznih etnonimov trziškega teritorija, vključno z občino Zagraj.

Vlado Klemše, avtor članka **Slovenci v Trziču in Ronkah v 18. in 19. stoletju. Podatki iz krstnih knjig župnije sv. Ambroža in župnije sv. Lovrenca**, se je namenil preučiti prisotnost slovenskega življa v Laškem s posebnim ozirom na časovno razdobje med 18. in začetkom 20. stol. in to prisotnost številčno opredeliti, tako da bi v prvem delu preučil stanje v 18. in 19. stol., v drugem pa priseljevanje v Laško v novejšem obdobju.

Trzič in Ronke sta bila do ukinitve Beneške republike (1797) del te države, avtor pa je na podlagi podatkov iz krstnih in družinskih knjig župnije sv. Ambroža v Trziču in župnije sv. Lovrenca v Ronkah ugotovil, da je bila, kot je mogoče sklepati na podlagi številnih družinskih oziroma sorodstvenih vezi in zlasti priimkov, meja med Beneško republiko in Avstrijo, oziroma avstrijski cesarstvom, precej prepustna in so kar velik odstotek prebivalstva (okrog 10) sestavljale osebe, za katere lahko sklepamo, da so bile slovenske narodnosti. Župnija sv. Lovrenca v Ronkah je vse do druge pol. 19. stol. po številu rojstev presejala župnijo sv. Ambroža v Trziču. Razmerje v korist Trziča, kar zadeva število prebivalcev, se je začelo spreminjati ob prehodu 19. v 20. stoletje in je povezano z naglim razvojem industrije in priseljevanjem iz kraškega zaledja in okoliških krajev, iz Furlanije in Brd. Avtor ugotavlja, da je bil Trzič še sredi 19. stoletja mestece ali velika vas, kjer se je večina ljudi ukvarjala z ribištvo, s prevozništvom in kmetijstvom. Prisotnost Slovencev v obeh krajih je na podlagi matrik razvidna od druge pol. 18. stol., številčno pa se je okrepila s priseljevanjem, ki je potekalo v treh nizih (naravno, s težnjo prebivalcev Krasa in Brd, da gredo »na boljše«; z odprtjem ladjedelnice 1907; kot posledica prve svetovne vojne); na začetku tega obdobja je bil delež slovenskega prebivalstva okrog 10 odstotkov, v 19. stol. se je večal in skoraj podvojil v zač. 20. stol. Na podlagi tipologije in pogostosti priimkov avtor ugotavlja, da so bili v prvem obdobju to priimki, ki jih srečujemo v zaledju Krasa in Brd, številni pa so bili po izvoru tudi iz Dalmacije. Živahno priseljevanje se je odrazilo tudi v številčnejših priimkih s širšega slovenskega prostora, pa tudi iz Avstro-Ogrske. Navaja podrobne podatke o priimkih in številu krščenih otrok v obeh župnijah.

Peter Radetič v članku **Upravni, socialni in ekonomski položaj Slovencev v Trziču pod avstrijsko oblastjo (1814–1915)** opisuje dogajanje, ko je bil Trzič po daljšem obdobju pod beneško upravo, po obdobju francoske zasedbe in vključitvi v Ilirske province s Pariško pogodbo 1814 dodeljen Avstriji. Avstrijske oblasti so ga priključile v tako imenovano deželo Primorje (it. *Litorale*, nem. *Küstenlande*). Kraji Devin, Doberdob in Opatje selo so bili, tako kot nekatere druge slovenske občine na kra-

škem ozemlju, priključeni političnemu okraju v Sežani in sodnemu okraju v Komnu. Vendar so se predstavniki teh treh vasi pritožili, da je Sežana predaleč in da bi želeli biti priključeni sodnemu okraju Trzič in političnemu okraju Gradišče. Oblasti so pritožbi ugodile. Avtor na podlagi teh podatkov domneva, da so imeli predstavniki teh vasi, v katerih so živeli predvsem slovenski kmetje, dobre odnose s prebivalci sosednjih krajev, čeprav so govorili drugačen jezik. Trziška uprava jim je tudi zagotovila uporabo slovenskega jezika v dopisovanju z občino in s sodnim okrajem. Nacionalna trenja pa so se pojavila s socialnimi problemi ob preseljevanju kmečke delovne sile v mesta in njeni proletarizaciji. Val modernizacije in industrializacije v drugi polovici 19. stoletja je zahteval nov pristop državnih oblasti do družbenih dogajanj, tudi zato so oblasti na Dunaju začele izvajati popise po nacionalni pripadnosti. Avtor ugotavlja, da so podatki pred 1880 težko uporabni, ker je centralni statistični urad pri določanju nacionalnosti večkrat združil slovansko govoreče narode v pojmu »Slovani«. Popisi iz let 1880, 1890, 1900 in 1910 so določali občevalni jezik, slovenščina pa ni spadala med te jezike. Zato podatkov iz avstrijskih popisov ni mogoče uporabljati kot objektivni izraz stanja, ampak le za približno podobo situacije. Posebno poglavje posveča avtor industrializaciji Trziča, za katero je bila odločilnega pomena ustanovitev ladjedelnice leta 1907. Zaradi povpraševanja po delovni sili se je prebivalstvo v nekaj letih podvojilo. Slovenci so se tik pred prvo svetovno vojno društveno najbolje organizirali, vendar je ta razvoj pretrgala vojna leta 1914. Odprla se je Soška fronta, ki je potekala prav preko sodnega okraja Trzič. Prebivalci, ki so živeli na obeh straneh fronte, so morali bežati ali pa so bili poslani v begunska taborišča. Preživeli so se leta 1918 vrnili na domove, ki jih ni bilo več ali so bili močno poškodovani. Trzič in okolica sta prešla v sklop kraljevine Italije.

Marta Ivašič v članku **O letu 1913 in šoli, ki je nastala 30 let kasneje** piše o tem, da so se jeseni 1945 prvič odprla vrata slovenskih osnovnih šol v Trziču in Ronkah, vendar sta šoli zamrli in od leta 1957 do 1979 v Laškem ni bilo slovenske šole. Leta 1979 so prvi otroci začeli obiskovati slovensko sekcijo vrtca v Ronkah, iz nje se je januarja 1981 rodila sedanja slovenska šola v Romjanu. Avtorica pravi, da je bil to začetek trajnega razvoja slovenske šole v Laškem, da pa trditev, da gre v letu 1945 za novo ustanovljeni šoli, ni povsem v skladu z zgodovinskim dogajanjem. Boj za slovensko šolo se je namreč začel pred prvo svetovno vojno in je dosegel višek v zborovanju za slovensko šolo v Trziču leta 1913. Avtorica osvetljuje ta prizadevanja v okviru širših kulturnih razmer na prehodu iz 19. v 20. stoletje, ko so postali Slovenci v Laškem sodobno organizirana in vse manj podrejena družba.

Nekaj strani v knjigi je posvečeno **vojni**. Na njih so slike ruševin, begunskih taborišč, vojakov, sporočil vojakov na hrbtih fotografij, dokumenta vojnega ujetnika.

Milan Pahor je avtor sestavka **Trzič v boju za svobodo. Utrinki iz obdobja narodnoosvobodilnega boja 1941–1945**. V prvem delu obravnava čas od 1941 do 1943 in ugotavlja, da je predvojni protifašizem pripravil temelje poznejšemu oboženo upor. Vendar je od spomladi 1940 tajna fašistična policija z množičnimi aretacijami obglavila vodilni sloj proti-

fašističnega odpora na Primorskem, zato je vodstvo Osvobodilne fronte pošiljalo tja aktiviste z organizacijskimi nalogami. Osrednja baza je bila postavljena v Trstu, že julija 1941 pa je bil ustanovni sestanek OF na Goriškem. Avtor opisuje širjenje kroga somišljenikov, tudi v ladjedelnici, in postavljanje temeljev narodnoosvobodilnega gibanja. Piše o skrivnih pokopih slovenskih rodoljubov v Trziču pozimi 1941/42 in postavitvi spomenika odporniškemu gibanju leta 1974 na pokopališču v Trziču. Mnogi aktivisti so z drobnimi deli podpirali odporniško gibanje, zbirali hrano, zdravila, orožje, denar. Pomagali so taboriščnikom v Gonarsu in drugih taboriščih. V Trziču je od konca 1942 delovala tehnika za tiskanje in razmnoževanje gradiva, od januarja 1943 tudi najzahodnejše postavljena kurirska postaja na celotnem slovenskem ozemlju, izredno pomembna zaradi lege na robu, v dotiku z italijanskim in s furlanskim prebivalstvom. Avtor se posebej ustavi tudi ob delavstvu v oboroženem uporu. Članek konča z dogajanjem ob kapitulaciji Italije in epopejo Proletarske brigade.

O Slovencih v Laškem po drugi svetovni vojni piše **Karlo Muccic**. Začne s prvim poveljnem obdobjem, ko se je po 43-dnevni jugoslovanski oblasti leta 1945 Laško znašlo pod zavezniško vojaško upravo. V oktobru istega leta je skupina občanov ustanovila v Ronkah prosvetno društvo »Jadran«, odsek novonastalega prosvetnega društva »Triglav«. Z letom 1947, po prenehanju angloameriške uprave, je njuno delovanje usahnilo. V drugi polovici petdesetih let je organiziranost Slovencev praktično zamrla. Po petnajstletnem težkem obdobju so Slovenci v Ronkah leta 1964 ustanovili prosvetno društvo »Srečko Kosovel«. Člani društva so se tudi aktivirali, da sta občini Ronke in Trzič z letom 1971 začeli skrbeti za prevoz otrok v vrtec in osnovno šolo v Doberdobo. Društvo je delovalo do leta 1974. Od šestdesetih let se v Selcah enkrat letno odvija pokrajinski miting Vsedržavnega združenja partizanov. V zadnjih desetletjih pa je društveno življenje doživelo nov vzpon. Pomembno je leto 1977, ko je občina Štarancan sklenila pobratenje z Renčami, krvodajalci iz Ronk so poglobili stike s sorodnim društvom v Novi Gorici, naslednje leto pa je občina ponovno odprla dvojezično knjižnico v Romjanu. Avtor nato opisuje nadaljnji razvoj društvenega delovanja na kulturnem in športnem področju do ustanovitve Slovenskega kulturno-rekreacijskega društva »Jadro«, ki je razvilo izredno živahno dejavnost in katerega sedež v Romjanu je leta 1988 postalo prvo slovensko jedro v Laškem. Članek **Prvi koraki do ustanovitve društva Trzič** je napisala **Bernardka Radetič**. Pripoveduje o prizadevanjih trziških rojakov za ustanovitev samostojnega društva »Trzič« leta 1998 v Trziču. V sedmih letih delovanja se je zvrstilo nešteto pobud, ki so bile namenjene celotnemu prebivalstvu in so bile zasnovane dvojezično, od proslav, koncertov, šolskih srečanj, kulturnih in mednarodnih prireditev. Ukvarjajo se tudi z založniško dejavnostjo. Za delovanje društva in nasploh dogajanje v mestu je bilo leta 2004 pomembno odprtje okenca na občini za občane slovenske narodnosti. Društvo je z občino sklenilo sporazum o sodelovanju in tako utrdilo svoje nadaljnje delovanje. Na koncu knjige najdemo **povzetke vseh člankov v italijanščini** in **Seznam nekaterih med fašizmom poitalijančenih slovenskih in hrvaških priimkov na Goriškem in Tržaškem**.

Knjigi je priložen izredno zanimiv zemljevid, ki sta ga izdelala Maurizio Puntin in Flavio Beltrame, na njem so označena krajevna imena, ki izhajajo iz slovenščine oziroma slovenskih narečij, ledinska imena, izvedena iz osebnih imen ter krajevna imena nejasnega izvora; krajevna imena, ki opisujejo fizično podobo prostora pred naselitvijo slovenskega življa, imena, ki so nastala v času priseljevanja in v srednjem veku, ki so drugačnega izvora in so jih uporabljali do 16. stol. tudi Slovenci.

Datum prejema članka v uredništvo: 20. 9. 2007.

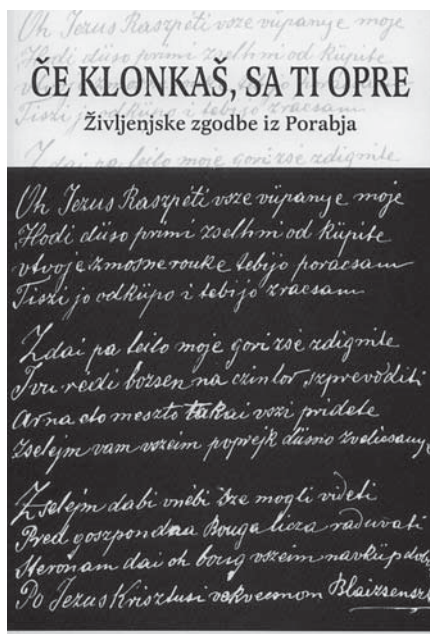
Recenzija, prikaz knjige, kritika / 1.19

Iztok Ilich

ČE KLONKAŠ, SA TI OPRE: ŽIVLJENJSKE ZGODBE IZ PORABJA

Pokrajinski muzej Murska Sobota,
Murska Sobota 2007;
zbirka Življenjske zgodbe 1, 212 strani

»Mi smo Slovenje, dapa živemo na Vogrskon (mi smo Slovenci,
ki živimo na Madžarskem)«

Slovenci v Porabju v marsičem delijo usodo drugih slovenskih skupnosti v zamejstvu. Zaradi čedalje manjšega števila prebivalcev Gornjega in Dolnjega Senika, Monoštra in še šestih zaselkov, v katerih se ljudje še prištevajo med Slovence, pa sodijo med najbolj ogrožene. Za to, da se vsaj od časa do časa sliši zanje – pa tudi njih same – in da se jim nenazadnje nekoliko dvigne samozavest, imajo etnologi, jezikoslovci in drugi raziskovalci, kot je videti, več zaslug kot politiki.

Med prvimi velja znova poudariti prizadevanja Jelke Pšajd iz murskosoboškega pokrajinskega muzeja. Potem ko je pred dve letoma objavila komentirano zbirko psovk in kletvic iz Pomurja in Porabja *Še zdaj, na te sveti den, moreš preklinjati?*, je tokrat med knjižne platnice skrbno shranila življenjske zgodbe

dveh moških in devetih ženskih pripovedovalk iz Porabja. Z etnološkega vidika je življenjska zgodba izvleček osebnega življenja človeka, ki pokriva čas od njegovega rojstva do sedanjosti ter vključuje pomembne dogodke, čustva in izkušnje v njegovem življenju. Med bistvenimi razsežnostmi posredovanja tovrstnih zgodb je, da imajo ljudje možnost pripovedovati na način, ki si ga izberejo sami. Raziskovalčeva oziroma zapisovalčeva naloga pri tem ni, da bi se skušal dokopati do neke objektivne resnice (če ta sploh obstaja), temveč da pripovedi sprejme kot resnice pripovedovalcev in jih kar najbolj zvesto zapiše.

Tak, simbolen in obenem resničen je tudi naslov pričujoče knjige: *Če klonkaš, sa ti opre* ali Slovincem južno od Mure bolj razumljivo: *Če trkaš, se ti odpre*. Ta sintagma povzema splošno življenjsko izkušnjo, prizadevni zapisovalki pa so se tudi dobesedno na široko odpirala vrata v domove in srca ljudi, za katere je izvedela, da bi ji lahko povedali zanimive zgodbe. Zbiranje in urejanje gradiva je trajalo tri leta. Vse zgodbe so v izvorniku zapisane v porabščini, saj tamkajšnji Slovenci – čeprav naj bi matica vsestransko skrbela za njihovo šolanje – večinoma ne razumejo knjižne slovenščine. Petinsedemdesetletna Šarlota Holec je na primer to stanje slikovito opisala z besedami: »Do Maribora razmejn slovenštji, ta dale nej, Ljubljano več nikar nej.« (Slovenščino, ki jo govorijo do Maribora, še razumem, naprej ne več, ljubljanske pa sploh ne.)

To dejstvo je Jelki Pšajd zelo otežilo delo, saj je morala poskrbeti tako za pravilen zapis besedila v porabskem narečju z vsemi njegovimi značilnostmi, pri čemer ji je pomagala vrsta jezikoslovno podkovanih domačinov, kot za razumljivost vsebine širšemu bralskemu občinstvu. Vsebine pripovedi svojih informatorik in informatorjev pa ni v celoti prevajala, temveč jih je strnila v povzetkih v knjižni slovenščini, pri čemer je med drugim izpuščala v Porabju še dandanašnji živo arhaično onikanje in govorjenje žensk v moški obliki.

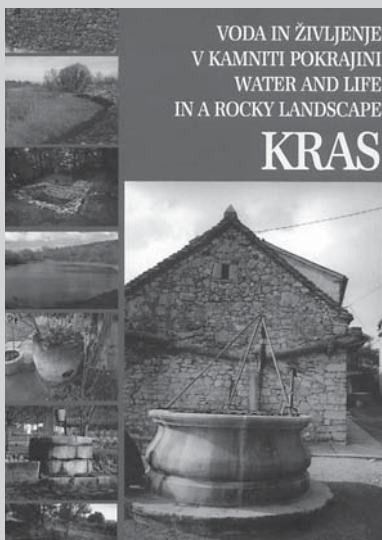
Med različnimi možnimi metodološkimi postopki se je avtorica odločila za ohranjanje prvinske pristnosti, torej, da kot zapisovalka ne bo poustvarjala oziroma na novo ustvarjala povedanega. Razloge za svoje odločitve je v spremnih komentarjih tudi pojasnila in utemeljila.

Datum prejema članka v uredništvo: 30. 8. 2007.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

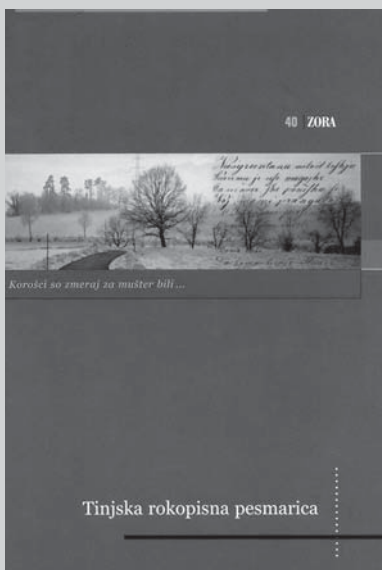
Iztok Ilich

KRAS – Voda in življenje v kamniti pokrajini

Andrej Mihevc (ur.), Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2006; 564 strani

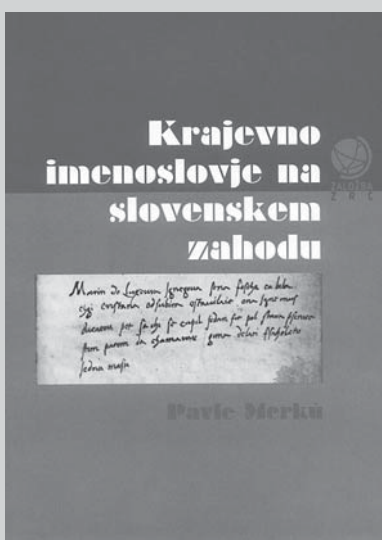
Prispevki v pričujočem zborniku so slovenski delež pri raziskovanjih Krasa v okviru evropskega projekta o gospodarjenju z vodnimi viri, ki sta ga vodili univerzi Cranfield iz Velike Britanije in Allicante iz Španije. Naši strokovnjaki so sodelovali v delovnih skupinah, ki sta preučevali soodvisnost med naravnimi viri oziroma so se osredotočili na socio-loške in kulturne pogoje sedanje uporabe vode. Dr. **Marija Stanonik** na primer razmišlja o vodi in dodaja razpravo o pojavljanju vode v slovenski besedni umetnosti; dr. **Naško Križnar** in **Rado Mahnič** ter **Eda Belingar** pišejo o že zamrli tradiciji ledarstva, dr. **Maja Godina Golija** o pridobivanju in gospodinjstvu uporabi vode, **Marija Tončič Štrancar** o vodnih virih med Starodom in Materijo, dr. **Mojca Ravnik** pa o vodi v etnološki dediščini Bržanije. Ker ta večdisciplinarni mednarodni projekt ni namenjen le krasoslovni stroki, je celotna izdaja dvojezična.

TINJSKA ROKOPISNA PESMARICA

Slavistično društvo Maribor, zbirka Zora, Maribor 2006; 391 strani

V Sloveniji in na ozemljih, poseljenih (tudi) s Slovenci je evidentiranih več kot 250 zbirk slovenskih cerkvenih pesmi, večinoma zapisanih oziroma prepisanih v 18. in 19. stol. Več kot 150 jih je nastalo v Prekmurju in Porabju, preostale na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, posamezne tudi na zahodnem robu dosega slovenskega jezika, kjer je v dvojezičnih okoljih ogrožena slovensko govoreča skupnost kazala še posebno trdoživo, samoniklo jezikovno ustvarjalnost. *Tinjska rokopisna pesmarica*, po *Kalobskem rokopisu* in *Martjanski pesmarici* tretja natisnjena rokopisna zbirka, obsega 98 cerkvenih pesmi, ki sta jih leta 1839 zapisala ali le prepisala Jožefa in Vincenc Ledwenko iz Rakol pri Tinjah na Koroškem. Urednica knjige dr. **Martina Orožen** je poleg uvodne besede prispevala kulturnozgodovinsko predstavitev in študijo o vsebinski, slogovni in stilistični ubeseditvi pesmi, največ zaslug za objavo pa gre koroškemu rojaku, jezikovnemu zgodovinarju in dialektologu dr. **Pavletu Zdovcu**.

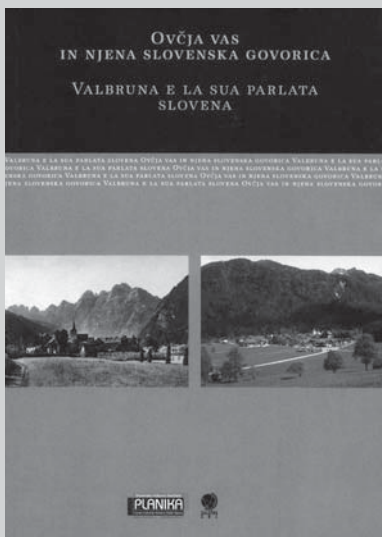

Pavle Merku':

KRAJEVNO IMENOSLOVJE NA SLOVENSKEM ZAHODU

Založba ZRC, ZRC SAZU; Ljubljana 2006; 216 strani

Skladatelj, slovenist, imenoslovec in etnomuzikolog, akademik Pavle Merku' je pričujočo slovarsko urejeno monografijo označil za kompendij svojega štiridesetletnega toponomastičnega dela, usmerjenega zlasti v preučevanje izvora in pomena krajevnih ter ledinskih imen na območju Trsta in njegovega zaledja ter v Terski dolini. Izid knjige – uredila sta jo in izbrano gradivo s sodelovanjem avtorja leksikografsko obdelala **Metka Furlan** in **Silvo Torkar** – v matični domovini je pomemben še zato, ker je bila glavnina Merku'jevih razprav, med njimi o toponomastiki občine Devin Nabrežina in Terske doline, doslej objavljena samo v Italiji in deloma tudi samo v italijanščini. Avtor je tudi ob tej priložnosti ponovil svoje znano nasprotovanje uveljavljeni praksi geografov in kartografov pri zapisovanju krajevnih imen, ki vodi v izgubljanje narečne pristnosti in pestrosti neknjižne slovenščine, ki se tako po obdobju nasilnega poitalijančevanja nadaljuje tudi v našem času.

OVČJA VAS IN NJENA SLOVENSKA GOVORICA / VALBRUNA E LA SUA PARLATA SLOVENA

Slovensko kulturno društvo Planika Kanalska dolina, Ukve, in Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2006, 230 strani

Zbornik je sad raziskovalnega tabora Kanalska dolina 2003, na katerem so udeleženci pod organizacijskim vodstvom mag. **Nataše Komac** – z dr. **Vero Smole** tudi urednice publikacije – raziskovali narečno različico slovenskega jezika, ki se je v živem govoru ohranila sredi jezikovno pisane Kanalske doline. Uvodnima nagovoroma **Rudija Bartalotha** in **Igorja Jelena** sledijo pojasnila in zgodovinski pregled Nataše Komac Ovčja vas skozi čas, **Mateja Šeklija** Hišna imena v Ovčji vasi, **Petra Jurgeca** Fonetični opis govora Ovčje vasi ter najobsežnejši besedili, Fonološki opis govora Ovčje vasi in Narečna besedila iz Ovčje vasi, ki jo je prispevala dialektologinja dr. **Karmen Kenda-Jež**, avtor sklepnega prispevka, Ustno izročilo Ovčje vasi, zbrano v Reziji, pa je **Roberto Dapit**. Besedila, izvirna in vzporedno prevedena v italijanščino, spremlja izbrano slikovno gradivo.

Bogdan Novak: PESEM O KRALJU MATJAŽU

Cankarjeva založba, Ljubljana 2007; 318 strani

Bogdan Novak, avtor vrste knjižnih uspešnic, je tukaj po motivih iz slovenskega pesemskega in pripovednega izročila v 8.332 štiristopičnih trohejih po svoje upesnil venec legend o dejanjih ogrskega kralja Mátyása Hunyadija - Korvina. Ti viri sicer nimajo veliko opraviti z zgodovinsko faktografijo o osebnosti tega razsvetljenega, a tudi zvičajnega srednjeevropskega vladarja, a so v ljudskem spominu kljub temu vzpostavili in ohranjali neko vzporedno, nič manj resnično resničnost: podobo dobrega in pravičnega kralja, ki bo, ko bo stiska najhujša, znova prišel med ljudi in jih odrešil. Novak se je v svojem epu oprl nanje in jim ponekod, v modrovanjih o ljubezni, zvestobi in drugih občečloveških temah, dodal še nekaj pesniške svobode. Spremni esej Ep ne more umreti je napisal akademik **Taras Kermauner**.

Marija Stanonik: PROCESUALNOST SLOVSTVENE FOLKLORE

Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2007; 504 strani

Povezovalna misel novega dela Marija Stanonik s podnaslovom *Slovenska nesnovna kulturna dediščina* je zavzemanje, da bi slovensko slovstveno folkloristiko uvrstili med znanstveno verificirane discipline s svojim predmetom, terminologijo in metodo in da ji ne bi bilo prihranjeno samo zbiranje gradiva. Avtorica z vidika procesualnosti predstavlja zakonitosti sodobne slovstvene folklore ter prvič na enem mestu prikazuje njene transformacije. Predstavlja torej spekter vprašanj, ki vabijo slovensko kulturno (samo)zavest k premisleku o prevrednotenju slovstvene folklore kot besedne umetnosti, ki spremlja človeka vse od nastanka jezika in je po iznajdbi pisave (p)ostala ne le umetnost narečij, ampak tudi ustvarjalnost, ki nikakor ni povezana samo z ruralnim okoljem, saj v najrazličnejši pojavnosti spremlja današnjega urbanega človeka.

21. PODELITEV MURKOVE NAGRADE IN MURKOVE LISTINE

Pokrajinski muzej Črnomelj, 9. november 2007

Komisija za Murkovo nagrado in priznanja pri Slovenskem etnološkem društvu se je v sestavi prof. dr. Marko Terseglav, predsednik, in člani prof. dr. Slavko Kremenšek, dr. Maja Godina Golja in Ivanka Počkar sestala 11. 10. 2007 in pregledala vloge in utemeljitve za Murkove nagrade, priznanja in listine. Komisija je prejela pet pisnih utemeljitev: eno za Murkovo nagrado in štiri za Murkovo listino, ostala pa je brez vloge za Murkovo priznanje, ki tako letos ponovno ne bo podeljeno. Po pregledu prispelih vlog je soglasno sklenila, da Murkovo nagrado 2006 za življenjsko delo na področju etnologije podeli Damjanu Ovsecu, Murkovo listino pa je namenila Društvu Baška dediščina.

Murkovo nagrado 2006 prejme Damjan. J. Ovsec

Utemeljitev:

Damjan J. Ovsec (1949) je diplomirani etnolog in profesor umetnostne zgodovine. Njegov opus obsega široko področje etnoloških in kulturnozgodovinskih vprašanj – raziskuje način življenja meščanov, posebej njihovo družabno življenje in psihološke lastnosti, praznike in praznovanja, mitologijo, šege in navade, verstva, simbole, praznoverje in vraže na Slovenskem, v Evropi in po svetu. S svojim etnološkim in kulturnozgodovinskim delom je bistveno prispeval k razvoju in uveljavitvi slovenske etnologije, kot javni delavec pa k njenemu večjemu upoštevanju v najširših kontekstih.

Po končanem študiju na Oddelku za etnologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani in izpopolnjevanju na univerzah v Helsinkih (*Helsingin Yliopisto*) ter v Turkuju (1973/74) se je najprej posvetil nadaljevanju raziskav, ki jih je zastavil že v diplomski nalogi z naslovom *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka 20. stoletja do 2. svetovne vojne*. Sodeloval je z arhitekti skupine, ki je izdajala *Arhitektov bilten (AB)* in bil član uredništva pričujoče revije, ki je leta 1980 dobila prestižno medrepubliško Borbino nagrado. Pri *AB* je leta 1979 izšla tudi razširjena knjižna objava njegovega diplomskega dela. S svojimi izsledki je sodeloval tudi na razstavah *AB* z naslovom *Arhitektura + beseda* v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani in v Muzeju primenjene umetnosti v Beogradu (1981) in v Mali sali na Reki (1984).

V tem obdobju se je vključil v meddisciplinarna prizadevanja za izboljšanje kakovosti življenja v Ljubljani, od urbanizma do urejanja javnih prostorov, kar dela tudi danes. Z objavami v dnevnem časopisu in poljudnem tisku ter z oddajami na radiu in TV je spremljal problematiko mestnega jedra, lokalov, zelenic, posebej še parka Tivoli, pokopališča Žale, Ljublanice itn. Ude-

leževal se je sestankov in razprav na najrazličnejših forumih, s poznavanjem etnologije in zgodovine mesta je širil osveščenost javnosti in v marsičem dosegel tudi konkretne pozitivne premike. Lahko rečemo, da je v tem obdobju etnologija tudi po njegovi zaslugi dobila opazno vlogo v perečih javnih razpravah.

Bil je tudi član različnih komisij za arhitekturne in urbanistične natečaje, dolgoletni član Komisije za podobo Ljubljane, član Komisije za državne simbole Slovenije, član natečajne komisije za nov slovenski denar in spominske kovance itn.

Zaradi želje po pisanju knjig je leta 1988 stopil v samostojni poklic. Posvetil se je tematikam, ki se jih je delno loteval že dotlej, in jih sintetiziral v monografijah: *Slovanska mitologija in verovanja* (1991), *Velika knjiga o praznikih in praznovanju, Praznovanja na Slovenskem in po svetu* (tri izdaje: 1992, 1993, 1994), *Jožef* (1996), *Trije dobri možje* (2000), *Vraževerje sveta, O nastanku vraž, njihovem razvoju in pomenu* (2001), *Srce moje, Valentinovo, praznik ljubezni, zaljubljenecv in dobrih prijateljev* (2003). V pripravi je natis zajetne (540 strani obsegajoče) monografije o vprašanih pomladi, pomenu spomladanskega ekvinokcija in o veliki noči.

Vse njegovo delo ni doživelo objave. V rokopisu sta ostala elaborata *Kuheltajč – slovenski slovarček* in *Družabno življenje v Ljubljani in na to nanašajoča se kulturna zgodovina mesta od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne* (1997); v prvem je sestavil slovarček nemških izposojenk, ki še živijo v ljubljanskih družinah, v drugem (320 str., zvočni posnetki terenskih pogovorov) pa gre za vprašanja identitete ljubljanskih meščanov (pričevanja informatorjev; življenje in delo Frana Krapeša, znamenitega kavarnarja, mecena in častnega občana; družabno življenje; zgodovina gostiln in njihovih omizij; zgodovina hotelov; bontoni, ki so jih brali naši predniki).

Kot pisec uvodov ali posameznih poglavij je sodeloval z drugimi avtorji v številnih knjigah, npr. *Zelenjava nekoč*, v: Jožica Pirc, Edvina Novak, Damjan Ovsec, *Zelenjavne jedi* (1983; štiri izdaje, tudi hrvaška); *O mlinih in mlinarstvu*, v: Olga Markovič, *Jedi iz žitaric* (1989); *Knjigi na pot (Kala lagiye na keto pat/ Tatei kapad tatei bhat, ne uniči bananinih listov, dajejo ti hrano in obleko)*, v: Meta Krese Baskar, *Eksotični sadeži, spoznajmo jih* (1992); *Sol v simbolih, kultu, verovanjih, šegah in vražah / Il sale nei simboli, nei culti, nelle credenze, nelle tradizioni popolari e nelle superstizioni*, v: *Muzej solinarstva / Museo delle saline* (1992); *Iz življenja Tivolija skozi čas*, v: *Tivoli, Ljubljanski mestni park* (1994, tudi nemška izdaja); *Vzhodna in Južna Evropa*, v: Artur Cotterell, *Miti in legende, Ilustrirana enciklopedija* (1998); *Etnologija in simbolika oljke*, v: Meta Krese, *Oljka in njeno olje* (2001); *Od argonavtov do metropole, Ljubljana*

skozi stoletja, v: Marija Stanonik, *Bela Ljubljana, Zgodbe iz slovenske prestolnice* (2001); Panis noster, Kruh od zgodovine do simbola, v: *Daj nam danes naš vsakdanji kruh* (2002); Gesla za Enciklopedijo Slovenije in Slovenski etnološki leksikon; Ljubljana in njene kavarne, ljubljanske slaščičarne, Grand hotel Union in kaj smo Slovenci dali sosedom in Srednji Evropi, v: Rick Rodgers, *Meščansko pecivo, Najboljši recepti iz znamenitih kavarn in slaščičarn* (2005) itn.

Strokovne članke objavlja v *Glasniku SED*, v *Traditiones, Etnologu* in *Časopisu za zgodovino in narodopisje* ter drugih publikacijah, npr.: Stare razglednice nekoč in danes, *Traditiones* 17, 1988, 337–363; O meščanstvu kot zgodovinskem, etnološkem in posebej – psihološkem pojmu. Interdisciplinarna interpretacija, *Etnolog* 4, 1994, 35–62; Segmenti meščanske identitete, *Traditiones* 26, 1997, 211–221; Fair Vida. The Everlasting Importance of the Psychological Aspect of the Slovene Ballad. Interdisciplinary Interpretation, *Studia mythologica Slavica* 1, 1998, 265–277.

Sodeloval je na posvetovanjih in simpozijih, npr.: Pomen mestnega prostora v Ljubljani nekdaj in danes: Interdisciplinarna etnološka interpretacija, na Posvetovanju psihologov Slovenije v Portorožu leta 1979 (objava v: *Zbornik, Posvetovanje psihologov Slovenije*, 1980); The Outer and Inner Meaning of Town, na mednarodnem simpoziju urbane antropologije in etnologije v Ljubljani 1999 (objava v: *Urban Symbolism and Rituals, Proceedings of the International Symposium Organised by the IUAES Commission on Urban Anthropology*, 1999); Nekaj o razvoju in pomenu meščanstva, na 42. seminarju slovenskega jezika, literature in kulture, Univerza v Ljubljani 2006 (objava v: *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi, Zbornik predavanj*, 2006); Vzpodbudno dogajanje v meščanski Ljubljani na prehodu iz 19. v 20. stoletje, na evropskem kolokviju mreže Art Nouveau, *Nacionalna identiteta in mednarodne tendence* (2006).

S publicistično dejavnostjo je veliko prispeval za napredek poljudne znanosti. Kot kulturni urednik *Mladine* in pozneje urednik poljudnoznanstvene revije *Pionir* je sistematično skrbel za široko etnološko tematiko, o njej pisal sam in zanjo pridobival tudi druge avtorje. Ustvaril je več tematskih serij: Družabno življenje v Prešernovi Ljubljani (1800–1849), Družabno življenje v Ljubljani (1850–1900), 250 strani, *Teleks* 1988–1989; Etika von etika, *Razgledi*, 1995–1996; Naredimo si praznik, 51 člankov, *Nedelo*, 1997; Živali v simbolih, mitih, vražah in svetniki zaščitniki za živino in (domače) živali ter priprošnjiki zoper njihove bolezni, *Veterinarske novice*, Ljubljana 1998–2001; Praznoverje, *Nedelo*, 1999–2001. Etnološke poljudnoznanstvene teme je prenesel tudi v druge revije, v oddaje na radiu in na TV. Ves čas dela za radio in televizijo, tudi za postaje drugod po svetu. Več let je bil redni sodelavec radia Stockholm, občasno radia Köln, delal je tudi za nacionalne radijske in televizijske hiše v Amsterdamu, Beogradu, Londonu (BBC), Celovcu in Trstu. Za radio Trst (RAI) je leta 1986 pripravil in oblikoval 10 enournih oddaj o svetovnih verstvih za cikel oddaj z naslovom Svet Boga, Bog sveta, leta 1990 13 enournih oddaj z naslovom Stari časi družabnosti, v katerih so sodelovali slovenski dramski igralci Mila Kacič, Jurij Souček, Janez Albreht, Andrej Kurent,

Vladimir Jurc, glasbena oprema pa je bila avtentična z gramofonskih plošč iz let 1910 do 1940.

Za TV Slovenija je leta 1992 ob izidu svoje knjige *Velika knjiga o praznikih in praznovanju, Praznovanja na Slovenskem in po svetu* pripravil in posnel pet oddaj o praznovanju Miklavža, božiča in novega leta, in simbolih, ki spremljajo te praznike, leta 2003 je pripravil gradivo za scenarij oddaje o Ljubljani od prazgodovinske dobe do danes v režiji Bogdana Mrovljeta.

Je redni sodelavec Radia Slovenija (Intelekt, Izobraževalni program, okrogle mize, oddaje v živo) in Televizije Slovenija. Tako v oddajah kakor številnih intervjujih, ki so bili objavljeni v časopisih in revijah, se ni nikoli omejeval na strokovno rutino, ampak je vedno izražal zavzeta osebna stališča. Nenehno poudarja in razširja misel, da je regionalna raznolikost slovenskega ozemlja in s tem kulturnega izražanja na Slovenskem naše nedvomno največje bogastvo.

Odziva se tudi na vabila prirediteljev predavanj, razstav in kulturnih dogodkov. Tako je predaval v šolah, vzgojno-izobraževalnih ustanovah, podjetnikom, poklicnim skupinam, kulturnim društvom v Sloveniji, Italiji, Avstriji, na Hrvaškem in v ZDA.

V zadnjem obdobju je sodeloval z gradivom in s strokovnim besedilom pri naslednjih razstavah: Stare velikonočne voščilnice, z zhibanko *Velika noč in njeni simboli* (Jakopičeva galerija, Mali salon, Ljubljana 1992), Razstava pirhov (Cerkev v Zelšah pri Cerknici 1994), Ljubljana na starih razglednicah (Kresija, Ljubljana 2001; Maribor, 2002), Ljubljana auf alten Ansichtskarten (Galerija Korotan, Dunaj 2002); Praznične voščilnice od Miklavža do novega leta (Galerija Scriptus, Ljubljana 2001); Družabno življenje Ljubljančanov 1900–1950 (Kresija, Ljubljana, 2005); Sprehod skozi Unionovih 100 let (Union, Ljubljana 2005); Podobe družabnosti (Muzej novejšje zgodovine, Ljubljana, 2005/2006), uvodni članek »Filozofija« družabnega življenja za zbornik ob razstavi.

Omeniti velja tudi njegovo pisateljsko humoristično delo. Začel je že med študijem, leta 1970, za radio Študent, ko je pripravljaj priljubljene in odmevne oddaje, v katere je vpletal etnološke in antropološke teme s področja rock kulture in jazza. Piše tudi humoristične prispevke in aforizme, največ za 7. val, priložo *Primorskih novic*. Leta 1998 je za humoristični prispevek in aforizme prejel nagrado Kristalna kocka na Borzi humorja v Rogaški slatini. Leta 2000 je izdal knjigo *Federbajs, velika knjiga o politiki in politikih*, ki ima veliko etnološke in kulturnozgodovinske metaforike. Aleš Debeljak jo je ocenil z besedami: »En sam velik hudourniški tok preplavlja strani te knjige, nad katero sem se pogosto na glas krohtal, noseč v svoji strugi koščke referenc na bogato kulturno tradicijo Zahoda in slovensko ljudsko domiselnost, ki jo etnološka zavest avtorja nevsiljivo in kompetentno uporablja. Ne pozabimo, da končni cilj te knjige ni v kratkočasju, ampak v razsvetljenju.«

Objavljen je tudi v antologiji slovenskega humorja *Slovenski smeh* (2005). Od leta 2001 je član Društva slovenskih pisateljev.

Med slovenskimi etnologi je Damjan Ovsec izjemen s svojo samosvojo kariero v zahtevnem samostojnem poklicu, v katerem vztraja že osemnajst let. Njegova bibliografija je izjemno obširna, saj je napisal čez 900 člankov, od tega več kot 100 o kulturni

zgodovini, etnologiji, urbanističnih in arhitekturnih problemih Ljubljane in množico radijskih oddaj. Njegove knjige so izšle v visokih nakladah in so večinoma pošle kmalu po izidu.

Pomen njegovega strokovnega dela je tudi v tem, da ubira svojo pot in ostaja zvest idealni zamisli etnologije: pomagati ljudem spoznavati sebe in svet. Njegovo delo preveva zavest, da humanistične vede ne morejo biti ujetniki metodologij, ampak je bolje, če so pionirsko zavezane neshojnim potem, ki zarisujejo neskončno obzorje možnega razumevanja kulture in duha človeka.

Murkovo listino za leto 2006 prejme Društvo Baška dediščina iz Stržišč pod Črno prstjo

Utemeljitev:

»Zavedati se moramo, da smo vse, kar imamo, podedovali od naših prednikov. Vsaj del tega bogastva smo dolžni ohraniti našim zanamcem. Ne odgovarjamo samo za to, kar počnemo, ampak tudi zato, česar ne storimo, pa bi lahko!«

Te misli so gonilo **Društva Baška dediščina**, ki ima sedež v Stržiščah pod Črno prstjo in povezuje prebivalce vasi zgornjega dela Baške grape. Znak društva je zibelka, ki simbolizira prehajanje dediščine iz generacije v generacijo. Ustanovni člani so v statut društva zapisali naslednje cilje: skrb za ohranitev naravne in kulturne dediščine, njuna promocija, spodbujanje lokalnih raziskav, strokovno izpopolnjevanje članov in ozaveščanje lokalnega prebivalstva o pomenu dediščine, pri čemer je posebna pozornost namenjena vzgoji mladih.

Zgodba društva se je začela napletati pred dvema letoma in pol, ko sta Aleš Bizalj in Dušan Drole razmišljala, kako ohraniti Prangarjev mlin z žago (spada pod vas Znojile) in sosednjo Jakovo kovačijo (spada pod vas Kuk). Njuna prizadevanja so nalletela na odprta ušesa še pri drugih ljudeh, ki živijo v zgornjem delu Baške grape ali se vanjo redno vračajo. Na njune pozive so se odzvali tudi strokovnjaki Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novi Gorici, Tehniškega muzeja Slovenije in Uprave za dediščino pri Ministrstvu za kulturo, ter podali svoja mnenja. Septembra 2005 sta sveta krajevnih skupnosti Stržišče in Podbrdo pobudo za uvrstitev objekta v razvid kulturne dediščine poslala na občino Tolmin skupaj s strokovno podlago. Decembra 2005 je svet občine Tolmin Prangarjev mlin z žago in Jakovo kovačijo razglasil za tehniška spomenika lokalnega pomena.

Že prej, v začetku oktobra 2005, sta sveta krajevnih skupnosti Stržišče in Podbrdo skupaj s Turističnim društvom Podbrdo organizirala ogled objektov kulturne dediščine zgornjega dela Baške grape, na katerega so povabili strokovnjake, predstavnike raznih ustanov in novinarje. Ekskurzija se je zaključila v Stržiščah z okroglo mizo o prihodnosti dediščine v Baški grapi in tudi same Grape. Kmalu po tem dogodku se je porodila ideja o ustanovitvi organizirane oblike, ki bo združevala ljudi z zavestjo o pomenu dediščine.

Naprej je šlo, kot bi se sprožil snežni plaz. 19. novembra 2005 je bilo **Društvo Baška dediščina** uradno ustanovljeno, za predsednika je bil enoglasno izvoljen Aleš Bizalj. Poleg omenjenih

objektov je prevzelo v upravljanje še staro mlekarino na Bači in prezračevalno napravo predora Bukovo, za katero Slovenskim železnicam plačuje simbolično najemnino. Vse objekte so člani v delovnih akcijah očistili, Cveto Zgaga in Toni Obid sta izdelala elaborate, pridobili so sredstva na razpisih Občine Tolmin in Ministrstva za kulturo RS. Poleti 2007 so vse štiri objekte dediščine vključili v regijski projekt Dediščina za danes in jutri, ki ga je Turistična zveza Gornjega Posočja prijavila v nabor projektov za regionalni razvojni program 2007–2013.

Društvo si je s skrbnim odnosom pridobilo zaupanje še drugih lastnikov premične in nepremične dediščine v Baški grapi. Pomladi 2007 je poskrbelo za hrambo opreme in orodja iz Kusterlove žage v Podbrdu, ki so jo morali lastniki zaradi dotrajanosti stavbe porušiti. Kmalu bo prevzelo v upravljanje tudi Cvekov skedenj v Podbrdu. Poleg tega je društvo očistilo in popravilo kamniti most čez Bačo, preko katerega vodi stara pot iz Podbrda na Bačo, in mnoge steze, ki so v preteklosti povezovale vasi, pa so se v nekaj desetletjih zaradi razmaha avtomobilizma močno zarasle.

Dejavnost društva obsega tudi skrb za ohranjanje nematerialne dediščine (znanja, pripovedi, šeg, narečja). Občni zbori in druge prireditve vedno vsebujejo tudi kulturni program (ljudska pesem, skeči v narečju), končajo pa se seveda z doma pripravljenimi kulinaricnimi dobrotami in veselico. Na vaških praznikih in lokalnih prireditvah drugih društev **Društvo Baška dediščina** sodeluje s pestrim programom, ne ustraši pa se niti prireditev nacionalnega pomena. Julija 2006 je v okviru verige proslav stoletnice Bohinjske proge v Podbrdu sodelovalo z lokalno obarvanimi vsebinami v narečju in pripomoglo, da se je Podbrdo potnikom na slavnostnem vlaku zapisalo v spomin s svojo originalnostjo.

Društvo Baška dediščina skrbi za razširjanje znanja s predstavitvami dokumentarnih filmov in knjig, ki so vsebinsko povezani z Baško grapo. Nekatere knjižne izdaje Društvo pomaga tudi prodajati – *Baški zbornik*, ki ga je leta 2006 izdal Tolminski muzej, so v nekaj mesecih popolnoma razprodali. Kakovostne stike društvo vzdržuje tudi s Slovenskim etnografskim muzejem in Železniškim muzejem.

Društvo se navzven vključuje v zveze (Turistično zvezo Gornjega Posočja, Lokalno turistično organizacijo Sotočje, Zvezo za tehnično kulturo Posočja), na lokalni ravni pa sodeluje z vsemi domačimi društvi (kulturnim, planinskim, športnim in gasilskim društvom ter z lovsko družino) in z Osnovno šolo Simon Kos v Podbrdu. Osnovnošolce so na primer nekoliko usmerjali pri projektu Turizmu pomaga lastna glava, v katerem so poudarili pomen dediščine. Podbrška skupina je zmagala na regijskem tekmovanju in v Ljubljani prejela zlato priznanje.

Društvo Baška dediščina je odprto za različna sodelovanja – jeseni 2006 se je odzvalo na povabilo Turistične zveze Gornjega Posočja in v okviru kmečkega praznika na Poljubinju pripravilo precej odmevno razstavo Življenje hribovcev nekoč, ki je prikazovala kmečko delo skozi letni cikel. Spomin na znamenite ljudi, ki so izšli iz Baške grape, društvo ohranja v obliki predstavitve njihovega dela ali na primer z obeležjem kanoniku Janezu Volfu pri Robarju nad Petrovim Brdom, ob stoletnici njegove smrti.

Društvo Baška dediščina je s svojo zagnanostjo prepričalo

mnoge, da so se mu priključili. Zdaj je vanj vpisanih 112 članov, ima pa že tudi prvega častnega člana – Ervina Sorča, ki je napisal monografijo o Bohinjskem predoru in v njej objavil mnogo povsem novih podatkov, ki so za zgodovino tega prostora nadvse važni (predvsem za južno, podbrško gradbišče so bili prej podatki zelo skopi). Poleg tega je prispeval več kakovostnih predlogov za obeležitev stoletnice Bohinjske proge v Podbrdu in pomagal pri njihovi uresničitvi. Njemu gre zasluga, da je Podbrdo obiskal Švicar Milan Lusser, vnuk po obeh glavnih možeh pri gradnji predora.

Skupne akcije in dogodki so dodobra povezale člane društva in s tem tudi vasi zgornjega dela Baške grape. Društvo je poskrbelo, da so v upravnem odboru predstavniki krajevnih skupnosti od Petrovega Brda do Grahovega. Enakovrednost vasi se kaže tudi v dejstvu, da sestanki in prireditve »krožijo« po različnih vaseh. Enkrat letno se društvo predstavlja navzven na dnevu odprtih vrat, na katerem poskrbijo za strokovne razlage in prikaze dela v objektih dediščine. Poleti je društvo sofinanciralo izobraževanje osmih članov in članic za lokalne vodnike. Ti so vodstvo po objektih obogatili tudi z zgodbami, ki so jih izvedeli od nekdanjih lastnikov in uporabnikov te dediščine. Julija 2007 je

DBD dan odprtih vrat zaključilo s predavanjem strokovnjakinje za interpretacijo dediščine Marjete Keršič Svetel.

Društvo Baška dediščina v pisni obliki in z bogatim fotografskim fondom skrbno vodi svojo dokumentacijo, nekatere dogodke pa člani beležijo tudi s kamero. Javnost društvo obvešča s pomočjo plakatov, objav na radiu in napovednikov v časopisih ter na spletni strani Turistične zveze Gornjega Posočja <http://www.dolina-soce.com/tolmin/6>, kjer zaenkrat gostuje. V letu 2008 načrtuje tudi lastno spletno stran. Društvo seveda skrbi tudi za ažurno obveščanje svojih članov, še več, razvaja jih z novoletnimi voščilnicami in jim vošči celo ob rojstnih dnevih.

Društvo Baška dediščina je torej zelo prijazno in delavno društvo, ki ne skrbi samo za ohranjanje dediščine zgornjega dela Baške grape, ampak tudi za ohranjanje skupnosti same. S svojo dejavnostjo postavlja podlago za etnološko-ekološki turizem, ki bo, upajmo, pomagal preživeti vsaj nekaj družinam. Dolgoročno bo tako društvo prispevalo tudi k ohranitvi življenja v Baški grapi.

Datum prejema članka v uredništvo: 26. 11. 2007.

NAGOVOR OB MURKOVANJU 2007

Dolgo sem razmišljala o tem, kaj naj povem v slavnostnem nagovoru, saj je to častno dolžnost treba izkoristiti za kaj pomembnega. Potem pa sem se 21. oktobra udeležila *burnjaka*, praznika kostanja v Gorenjem Tarbiju v Benečiji v Italiji, in to tako, da sem šla skupaj z domačini s Kambreškega tja in nazaj prek meje na mostu čez Idrijo v Podklancu. Torej čez prehod, ki tudi po vstopu Slovenije v EU še ni bil odprt, a so domačini vsa ta leta prirejali pohode čezenj, za kar so vsakič morali pridobiti posebno dovoljenje. Letošnji pohod na *burnjak* čez mejni prehod je bil zadnji, saj bodo z vstopom v schengenski prostor odpravljene meje, zato je bilo vzdušje posebno slovesno in smo se skupaj s policajema tudi slikali za spomin na to zgodovinsko spremembo. Takrat sem pomislila, da bo se bo na drugem koncu Slovenije zgodilo prav obratno, da bo schengenska meja razmejila Slovenijo od Hrvaške, potem ko smo še pred nepolnima desetletjema prosto prehajali sem in tja, kot da bi meje sploh ne bilo. Zazdelo se mi je, da je vstop v shengensko območje tudi za etnologijo v tem času najpomembnejši dogodek in bi zato bilo zelo primerno, da bi mu bil posvečen tudi ta slavnostni nagovor.

Na tem mestu ne želim niti poskušati, da bi orisala razsežnosti sprememb, ki bodo nastopile z nočjo med 21. in 22. decembrom. Gre za dogajanje, povezano z osrednjimi vprašanji, s katerimi se ukvarja naša etnologija, saj imamo v vseh raziskavah, vsaj posredno, opravka z mejami in njihovimi posledicami, ne samo v obmejnih območjih, ampak na celotnem slovenskem etničnem ozemlju.

Ko meje z Italijo, Avstrijo in Madžarsko ne bo več in bo stekla nova meja s Hrvaško, se bomo šele lahko polno zavedli, koliko je sploh raziskano 20. stoletje. Težko si je predstavljati nove možnosti za terensko delo v krajih, do katerih smo se v preteklosti vozili daleč naokrog prek mejnih prehodov, sedaj pa ne bo več nobene ovire. Na vseh straneh se nakazujejo pereča vprašanja za etnološke raziskave, tako tam, kjer bo meja odstranjena, kot tudi tam, kjer bo postavljena.

V novi luči se bo izkazal tudi pomen dela kolegov v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, ne samo strokovnjakov in ustanov, ampak vseh, ki so zbirali, zapisovali, ohranjali in raziskovali na etnološkem področju v krajih, kjer živijo Slovenci in slovensko govoreči ljudje v teh državah. Čeprav so etnološke ustanove v Sloveniji v zamejstvu opravile veliko dragocenih raziskav, pa naj danes posebej poudarim vlogo Slovenskega etnološkega društva, ki je v vsem času svojega obstoja povezovalo ljudi, vzpodbujalo etnološko delo in marsikdaj tudi nadomeščalo delo ustanov.

Zadnji tak dosežek, končan v pravem trenutku, saj smo se z njim časovno skoraj dotaknili vstopa v schengenski prostor, je bilo pet posvetovanj o slovenski manjšini v sosednjih državah: leta 2001 na Tržaškem v Italiji, leta 2002 v Porabju na Madžarskem, leta 2003 na Koroškem, leta 2004 na Štajerskem v Avstriji in leta 2005 v Zagrebu na Hrvaškem. Sad omenjenih posvetovanj so trije zborniki: *Odstirta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji*

(2003), *Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev* (2005), *Slovenci na Hrvaškem – dediščina in sedanost* (2006). Pri organiziranju posvetovanj so z društvom sodelovale številne etnološke in manjšinske organizacije: Narodna in študijska knjižnica in Inštitut za etnologijo iz Trsta; Muzej Savaria iz Sombotela, Zveza Slovencev na Madžarskem iz Monoštra, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Krščanska kulturna zveza in Slovenska prosvetna zveza iz Celovca, Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko iz Potrne, Svet slovenske nacionalne manjšine Mesta Zagreb in Slovenski dom iz Zagreba. Naj povem, da smo s predsednico društva Heleno Rožman in sourednico zbornika Katalin Munda Hirnök oktobra predstavile zbornik *Slovenci na Hrvaškem – dediščina in sedanost* (2006) v Slovenskem domu v Zagrebu. Pričakala nas je polna dvorana poslušalcev, po našem izvajanju pa so nas presenetili npr. z vprašanjem, kdaj bomo napisali etnološko knjigo o Slovencih v Zagrebu. Sledil je slap pobud o tem, kaj vse bi bilo treba raziskati, povedali pa so tudi, kaj vse zbirajo in raziskujejo sami. Nismo jim mogle dati kaj več kot to, da smo se na splošno strinjale z mnenjem, da bi bilo to res zanimivo.

Gotovo se bo v prihodnosti pred slovensko etnologijo postavila vse bolj pereča naloga raziskovanja načina življenja Slovencev v nekdanjih jugoslovanskih republikah, po drugi strani pa tudi priseljencev iz nekdanjih jugoslovanskih republik, ki bogatijo kulturno pestrost Slovenije in katerih kultura in način življenja tudi še nista bila, razen redkih izjem, predmet sistematičnih etnoloških raziskav. Ni naša naloga in tudi ni danes prava priložnost za to, da bi govorili o tem, kdo bi moral ali kdo se bo moral lotiti teh izredno zanimivih in pomembnih tematik, zato naj le zaželim, da bi slovenska etnologija, kolikor je le v njeni moči, prispevala k razumevanju kulturnih procesov, ki jih bodo povzročile odstranjene in novo postavljene meje; upamo, da bo Slovensko etnološko društvo, ki je vedno znalo postaviti na dnevni red relevantne etnološke teme, tudi v prihodnje opravljalo to svoje poslanstvo, če ne drugače, s prepotrebni povezavami in posvetovanji.

Datum prejema članka v uredništvo: 30. 11. 2007.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Tanja Tomažič

SOMBOTEL – ETNOLOGI PO POTI SV. MARTINA

Rajža Slovenskega etnološkega društva

Kip Avgusta Pavla pred po njem imenovanim muzejem v Sombotelu.

Foto: Irena Destovnik, 16. 6. 2007

Dolgo nas je že vabila kolegica dr. Marija Kozar Mukičeva, da bi se oglasili pri njej v muzeju v Sombotelu in si obenem ogledali še mesto in bližnji muzej na prostem. In dolgo so se pripravljali za to pristojni in končno se je izbrana družčina najbolj zagnanih etnologov in njihovih pristašev sredi junija v letošnjem letu odpravila tja. Na vabilu je bil črno na belem napisan

Razstava o romarski poti na Marijino Celje/ Mariazell.

Foto: Irena Destovnik, 16. 6. 2007

itinerarij, z natančnimi urami so bili obeleženi in zaznamovani vsi kraji, kjer se bo jedlo, kaj se bo videlo in kje nas čakajo naši gostitelji.

Vse skupaj se je začelo ob zgodnji jutranji uri v majhnem, a ljubkem avtobusu, kjer smo se šest ur zdržema po dva in dva vljudno stiskali drug k drugemu in se končno, rahlo zverženi,

znašli na cilju. Mimogrede smo se malce zapletli po prekmurskih cestah, in ena od sopotnic, ki je bila prvič z nami, je vsakič, ko se je voznik zmotil, vzkliknila: » Ja, saj sem hotela že prej reči, kje naj pelje, pa ne vem, kako ste navajeni v vaši družbi!« Tako so njena dobronamerna sporočila kot nalašč prihajala *post festum*, ko je šofer že dvakrat obrnil.

Kljub temu smo se srečno pripeljali v Sombotel, ki se tako lepo in zanimivo izgovarja po madžarsko, da smo ga kot lahen zefir spuščali čez ustnice kot »Szombathely«. Prijazni socialistični bloki, ki bodo počasi prav gotovo postali spomeniki prvega reda, so se izmenjavali z novejšo kičasto in do skrajnosti pocukrano individualno gradnjo, s katero novi lastniki kažejo svoje imovito stanje. Za lastnike so njihove gradnje spomeniki že od vsega začetka, o tem ne gre dvomiti. Na Slovenskem se jim hitro približujemo.

Prijazen sprejem na razstavi igráč.
Foto: Irena Destovnik, 16. 6. 2007

Pa se vrnimo k veseli družbi, ki se je potrpežljivo prevažala od Ljubljane do madžarskih prijateljev. Na določenem kraju nas je počakala gostiteljica Marička Mukičeva, kakšno uro zamude je vzela v zakup in nas previdno vodila do prvega postanka. Dvakrat lahko ugibate, kaj je to bilo! Razumljivo, po tako dolgi poti smo se morali podpreti in zato je bila hiša z napisom: SOMOGLY VENDEGLO kar pravnjuna. Ne da bi razumeli napis, smo vstopili, in bilo je pravilno: miza je bila že pripravljena za približno 3 x 7 palčkov in po kakšni dobri uri se je marsikomu zazdelo, da pogreša samo še kakšen kavč ob stenah. A strumnih etnologov pač nič ne ustavi, tudi polni želodci ne. Ekskurzija se je šele začela!

Dan je bil sicer sončen, a nizki oblaki so od časa do časa pritisnili na zemljo, in tisti, ki se imajo za bolj občutljive, so si izmenjavali solidarnostne ugotovitve: » A ni grozno, kakšen pritisk, saj se komaj premikamo!« ne vedoč, da so bili polni želodci tisti, ki so protestirali. Sopara, kot smo jo poznali že iz Ljubljane, pa je že morala imeti svoje skrivnosti, kar se je spoznalo prav ob koncu našega somboteljskega pohajkovanja.

Preden smo vstopili v katedralo sv. Martina, ki je znamenitost mesta in pomeni prvo postajo v evropski romarski poti, smo naleteli na kor-r-roške rojake, ki so si prav tako v skupini ogle-

dovali cerkev in mimogrede zaslišali naše glasove. Takoj nas je v tujem ogrskem mestu združila slovenska govornica.

Župnik nam je ljubeznivo razkazal cerkev in prostore z razstavo o svetnikovem življenju, ki je bil sicer rojen v Sombotelu, a se zdi, da je na svoji razgibani in čudežev polni življenski poti obiskal toliko dežel in mest, da je zdaj poskrbel za prav takšno evropsko romarsko pot z mnogimi postajami. Začne se prav v Martinovi cerkvi v Sombotelu, kjer nas na to opozarja odtis nožice malega Martinčka. Ena od kolegic je vprašala, če je prava. Nekaj prikazov je bilo tako realističnih (kot tista nožica), da se je kolegica Minka Cvetkova za nepozaben posnetek postavila ob rimskega vojščaka, s katerim sta tvorila zanimiv par.

Nazadnje nas je gospod župnik povabil v imenitno klet, kjer smo bili deležni tudi imenitne pijače. Tako so se začele nalagati vse različne dobrine: za duha in za telo. Vprijali smo tako rekoč

Dva »eksponata« iz muzeja na prostem.
Foto: Irena Destovnik, 16. 6. 2007

vse: informacije o svetniku, o likovni opremi cerkve, in vse to zalili s kozarcem rdečega vina. Ali dvema, kakor se je komu zahotelo.

Ko smo se poslavljali od dobrega in prijaznega gospoda Geza Aignerja, župnika iz Szent Marton Plebania na Szent Marton utci 40, taki so podatki na njegovi vizitki, nas je spet zajel vroč zrak, ki se je, kakor se je zdelo, mešal iz oblakov in asfalta natančno v višini naših glav.

Sprehodili smo se po mestu in prispeli do Maričkinega drugega doma, muzeja v Sombotelu. V muzeju, ki je še najbližji slovenski manjšini in kjer občasno postavljajo tudi razstave o življenju porabskih Slovencev, smo imeli na ogled imenitno razstavo o romarski poti na Marijino Celje ali Mariazell v Avstriji, ki pravzaprav še vedno privlači tudi romarje iz Slovenije. Slavna Marijina cerkev je kraj, kjer se srečujejo domačini z Madžari in s Slovenci, pa prav gotovo prihajajo romarji še od kod drugod. Muzej je tudi nam naredil veliko veselje s kamero, ki je oponašala nekdanje fotografe: veselo smo sedali na klopi pred slikane kulise s cerkvijo in komaj čakali, da je bila slika narejena.

Razstava o otroških igráčah je avtorico tega spisa zanimala bolj profesionalno, ugotovitve pa so bile zelo osebne – da so kustosu dali najbrž veliko premalo prostora. Pa še nekaj se je dalo videti

Ženski pevski zbor »Spominčice« vodi Franček Mukič.

Foto: Irena Destovnik, 16. 6. 2007

že od daleč: kustos je bil moški, zato so bile fantovske igrače v presežku, punčk pa skoraj nikjer. Kako zanimivo, v ljubljanskem muzeju je bilo (*tempi passati!*) ravno obratno.

Razstavo o Avgustu Pavlu, znamenitem slovenskem etnologu, ki je deloval na madžarskem ozemlju, je nekaj obiskovalcev izpustilo in jo prihranilo za drugič. Vzrok je bila sopara, ki se je privlekla tudi v muzejske prostore. A glejte čudež: nekaterim je bilo dano že čez nekaj tednov, ko so Porabci obiskali naš muzej, videti in spoznati živo hčerko Avgusta Pavla! Prijazna gospa pa se žal ni več pogovarjala v slovenščini.

Nazadnje je sledil še obisk Slovenske hiše v muzeju na prostem. Oblaki so nam še vedno sledili, a ko smo prišli, so nas obstopili člani tamkajšnjega društva, v glavnem porabski Slovenci s svojimi madžarskimi zakonci, sosedi in prijatelji, in zazdelo se nam je, kot da se je ozračje razvedrilo. Nekateri so bili že stari znanci, saj so že lansko leto obiskali Slovenijo. In gospa Vera, za katero se je pozneje izkazalo, da je le »pridružena Porabka«, je temperamentno izražala svoje veselje nad kozjanskim domačinom, ki jim je pred letom dni razkazoval svoj mlin. »Spominčice«, kakor se je imenoval njihov ženski zbor, je v čast gostom priredil čudovit koncert slovenskih pesmi. Franček Mukič, ki je druga polovica delovne Maričke Mukičeve, je raztegoval meh

in prepeval z njimi. Vince je teklo v potokih, tako bi se lahko reklo, in golaž je dišal po Madžarski, piškoti pa so bili za povrh, vsega dovolj in preveč.

Bili smo tako razigrani, da je nazadnje eni od obiskovalk iz Ljubljane na nogo padla lesena klop. Okoliščine so bile rahlo zamegljene, kar bi znala biti posledica celodnevne sopare. Komaj smo doumeli nesrečo, že se je pojavil pristni madžarsko-porabski zdravilec, ki ji je z masažo lajšal bolečine. Na žalost se je ob vrnitvi v Ljubljano na urgenci izkazalo, da ima zlomljeni dve koščici na stopalu.

Slovo je bilo težko in nadvse ganljivo in v trdi noči smo krenili nazaj v Ljubljano, z obljubami seveda, da se kmalu spet srečamo.

In obljube so bile, na presenečenje Ljubljančanov, tudi res kmalu izpolnjene. Slovensko-madžarsko društvo se je odpravilo na romanje k strunjanski Materi Božji in se nazaj grede oglasilo v Slovenskem etnografskem muzeju. Veselje je bilo prisrčno, Franček s harmoniko je spet spremljal »Spominčice«, mi vsi, ki smo ostali v Ljubljani, smo jim ob odhodu zapeli in dolgo mahali v slovo.

Datum prejema članka v uredništvo: 24. 9. 2007.

VESELO PO DOBREPOLJU

Rajža Slovenskega etnološkega društva

Tisti četrtek, na trinajstico v septembru, smo naleteli na čudovit jesenski dan, ki smo ga izletniki preživeli po vaseh v Dobrepoljski dolini. Tako blizu Ljubljane, pa spet tako oddaljeno od mestnega nemira in cestnega prahu. Večina smo bili etnologi, pa nam je bilo pokazano vseeno toliko novega in zanimivega, da smo skoraj z obžalovanjem pomislili na tiste, ki je jim ni ljubilo z nami. Kolegica iz teh krajev nam je želela povedati, kako se ji je prikazala njena dolina po dolgih letih raziskovanja.

Etnologinja po duši in s telesom, tako bi lahko predstavila Anko Novak, ki je svoja službena leta oddelala v kranjskem muzeju, potem pa se je upokojila tako rekoč samo na videz. Med službenim časom je dihala večinoma gorenjski zrak in verjetno ji je Gorenjska, kot se reče, po sili razmer, zlezla pod kožo. A ko je prenehala s službenimi dolžnostmi, je spet začutila klic svoje rodne Dolenjske. Nekako tako si lahko predstavljamo, da se je v trenutku nove svobode posvetila terenskemu delu v Dobrepoljski dolini, kjer ji je v Mali vasi stekla zibelka življenja.

Anka je realen tip človeka, ki se zna postaviti na svoje noge. To je dokazala že takoj na začetku svoje poti, ko se je z vsemi močmi uprla očetu, ki je želel, da bi se ena od treh hčera posvetila gostinstvu. V domači hiši bi odprli gostilno in Anka bi vodila posel. Očitno pa je stavil na napačno karto: ko jo je skušal pregovoriti, da bi šla v gostinsko šolo, se mu je odločno uprla in se v Ljubljani vpisala na etnologijo, vedo, ki se je gospodu Novaku zdela bržkone še bolj nekoristna kot kakšna druga.

Nek konec tedna, na začetku študija je bilo, se je vrnila domov, ko so domači skupaj s sosedi kopali in pobirali krompir. Bila je kot naročena, na njivi je niso več rabili, za vse lačne pa je morala v domači kuhinji skuhati kosilo. To ji ni bilo težko, kurja

obara je dišala že po vsej hiši, ko so se utrujeni in lačni krompirjevci vračali z njive. Anka je prišla za burkle in na moč potegnila veliki lonec iz peči. Tedaj pa se ji je, nevešči burkel, lonec zataknil nekje za rob in se prevrnil po tleh. Nobenega časa ni več imela, še za strah ga ni bilo, pobrala je, kar se je še dalo in zmetala nazaj v lonec. Ko so očetu povedali za nesrečo njegove etnologinje, ji je dal denar, da je šla v trgovino po salamo in kruh, zraven pa mrmral: »Pa je le bolje, da si šla na univerzo, le kaj bi s tako v gostilni!«

Tako se je enkrat za zmeraj končala dilema o hčerinem poklicu v Novakovi hiši v Zdenski vasi. Očeta že zdavnaj ni več na tem svetu, ko se mu je Anka na nek način oddolžila tudi s tem, da je prečesala vso Dobrepoljsko dolino in na Vidmu postavila na ogled zbirko predmetov in fotografij, ki jih je našla pri domačinih. To so bili še časi njenih staršev, in s predmeti, ki jih je našla skoraj nepričakovano, se je vrnila v njihovo življenje.

Za boljše razumevanje naj bo razloženo, da je Dobrepolje večja pokrajina, kjer so raztresene manjše vasi. Središče Dobrepoljske doline je Videm in na Vidmu je v Jakličevem domu postavljena zbirka, za katero se je trudila Anka Novak. Kdo je bil Fran Jaklič, na katerega so v Dobrepolju tako ponosni, da so mu na Vidmu postavili dom z njegovim imenom? To je bil učitelj in pisatelj in zraven še gospodarstvenik, ki je v letu 1894 ustanovil prvo kmečko hranilnico in posojilnico v Dobrepolju. Bil je zelo aktiven in je poleg številnih povesti, ki jih je napisal, našel čas tudi za delo z domačini. V istem letu je ustanovil še bralno društvo, v letu 1899 pa je začel izdajati še glasilo *Slovenski učitelj*, ki je zdržalo, seveda ne pod njegovim urednikovanjem, vse do konca druge svetovne vojne.

Gostiteljica rajže v Dobrepolju, Anka Novak, in prof. Slavko Kremenšek.

Foto: Alenka Čas, 13. 9. 2007

Vesela družčina na Novakovi domačiji v Zdenski vasi.

Foto: Alenka Čas, 13. 9. 2007

Kljub vsem tem dobrim potezom, deloval je tudi politično kot deželni in državnozborni poslanec še v stari Avstro-Ogrski, pa se je domačinom kar nekaj zameril in se zaradi nesporazumov odločil za selitev, sprva v Kaludrje pri Šentjanžu, potem pa v Ljubljano, kjer je leta 1937 umrl. Tudi njegov dom na Vidmu je doživljal vzpone in padce, skoraj dobesedno, zdaj pa obnovljen pozdravlja obiskovalce knjižnice, kina, razstav in najrazličnejših dogajanj, ki združujejo vse prebivalce Dobropolja.

Na stalni postavitvi, kjer sta dve sobi posvečeni narodopisnim ostalinam, ki jih je zbrala Anka Novakova, so zbrani tudi nekateri redki predmeti, ki so nekdanj pripadali pomembnemu domačinu: pisalna miza z rokopisi, izdaje večine njegovih knjig in, nekam skrit v kotu, nenavadno lep kos pohištva: leseno sobno stranišče z intarziranim pokrovom; ni da bi dvomili, da je pripadalo slavnemu rojaku.

Na Vidmu je kar precej hiš, kjer »Bog roko ven moli«, tako da se nikomur ni treba bati, da bi moral lačen in žejen iz kraja. Dobropoljski fantje so znani tudi po pustnih šegah, tistih iz Zagorice, ki jih strokovna srenja pozna pod imenom »dobropoljske mačkare«. A tudi druge vasi niso marale zaostajati, Ponikve imajo svoje, iz vasi Cesta pa so bili fantje tudi tako zagreti, da so vsako leto pripravili dolg in žalosti poln pogreb pusta, ki se je vil vse do ene od videmskih krčem. Tam so ga zapili in zajedli. Škoda bi bilo, da bi se ta veselja nehala.

V vasi Zagorica sta bila rojena brata Tone in France Kralj, ekspresionista, ki sta pomembna sopotnika slovenskih umetnikov prve polovice 20. stoletja. Na videmskem pokopališču si je zelo zanimivo ogledati nagrobnik trgovske družine Drobnič, ki ga je naredil France Kralj, kjer je upodobil portrete naročnikov, zraven pa še več znanih politikov in kulturnikov, kot si jih je pač zaželel naročnik.

Gospa Zorica, ki je dala ime gostilni na Kompoljah, in je bila bržčas lastnica ali najemnica, nam je postregla z obilnim kosilom, tako da smo komaj nadaljevali pot, ki nam jo je načrtala Anka Novakova.

Ej, kako lepo je bilo hoditi proti Zdenski Rebri, kjer se je belila cerkvica sv. Antona! Sedaj je bilo vse spokojno in mirno in velik lipov gaj na južni strani so nam predstavili za največjega na Slovenskem. Kar težko si je bilo predstavljati, da se je še vse do konca druge svetovne vojne tukaj odvijal vsako leto velik živinski semenj. Pod temi drevesi so bile privezane živali in kupčije so se sklepale, enkrat boljše, drugič slabše. »Zdaj jih pa sploh ni več!« nam je žalosten zavzdihnil prijazen mož s ključem, ki skrbi za cerkev.

V naši družbi je bila kolegica, ki je ravnokar praznovala pomembno obletnico in namenili smo se, da ji slaščičarka iz Zdenske vasi naredi torto. Bila je največja, kar sem jih kdaj videla in zbrana družba jo je pojedla na vrtu Ankine nekdanje domačije. Ker pa se je pogostitev z napitnicami kar malo zavlekla, smo se že o mraku podali še v vas Hočevje, kjer je bilo treba nujno videti še »kazuc« z letnico 1796. Že v trdi noči smo tacali po travi, ki je bila pokrita z gnilimi jabolki, kar se je dalo zlahka zamenjati s nečim drugim, in poskušali s fotoaparati na slepo zadeti letnico na kozolčevem tramu. Kolega Gorazd, ki se je spomnil še s prvega obiska, kje naj bi bila, nam je dajal nasvete, kam naj obrnemo objektiv. Kdo ve, če so imeli kaj več uspeha drugi fo-

Čestitke in cvetje za kolegico Mojco Račič ob rojstnem dnevu.
Foto: Alenka Čas, 13. 9. 2007

tografi, ki so ga poslušali? Meni ni uspelo. Škoda, ta kozolec je eden najstarejših z ohranjeno letnico, brez enega samega žebļa, a zdaj ga čaka bridki konec. Če boste pohiteli, ga morda letos še najdete stati.

Anžetova mama, ki je bila še prijateljica Ankine mame, nam je pri slovesu pomagala z domačim borovničevcem, ki je bil perfekten, dober in zdravilen, tako kot pravzaprav vse, kar se nam je ta dan dogodilo v Dobropolju.

Datum prejema članka v uredništvo: 1. 11. 2007.

PRI SED JE BILA USTANOVLJENA NOVA DELOVNA SKUPINA ZA LJUBITELJE ETNOLOGIJE

Na občnem zboru Slovenskega etnološkega društva konec marca 2007 smo v Celju ustanovili delovno skupino za ljubitelje etnologije; vodi jo mag. Marko Smole. Delovna skupina združuje tako člane, ki po svoji temeljni izobrazbi niso etnologi, so pa z njo skozi zasebno zbirateljstvo ljubiteljsko povezani, kot člane različnih kulturnih in lokalnih etnoloških društev, folklornih skupin ipd. Do srede oktobra se nam je pridružilo že 29 novih članov, ki jih prijazno pozdravljamo v naših vrstah in upamo, da bomo vzpostavili uspešno sodelovanje.

V Slovenskem etnološkem društvu smo za naslednje triletno finančno obdobje (2007–2009) na Ministrstvo za kulturo prijavi program za zasebne zbiratelje in upravljalce muzejskih zbirk z etnološko in s sorodno vsebino. Gre za nadaljevanje projekta iz let 2004–2005 Evidentiranje oziroma terenska topografija etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnih muzejev na slovenskem etničnem ozemlju. Tokrat se bo naš projekt imenoval Etnološka dediščina v rokah ljubiteljev, zajemal pa bo naslednje vsebine:

1. Izobraževalne etnološko-muzejske delavnice
2. Strokovni posvet
3. Pripravo vodnika po izbranih zasebnih zbirkah z navodili za upravljanje z njimi
4. Promocijo
5. Nadaljnje evidentiranje zasebnih zbirk

Izobraževalne etnološko-muzeološke delavnice

V pripravi je pet dvodnevni etnološko-muzejskih delavnic, na katerih bomo slušatelje seznanili s temeljnimi deli na muzejskih zbirkah ter organiziranostjo etnološke in muzejske stroke v Sloveniji. Delavnice so predvidene v oktobru, novembru, februarju, aprilu in juniju, vsakokrat zadnji konec tedna v mesecu. Njihove stalnice bodo tematska predavanja, ogledi zasebnih zbirk po Sloveniji, delavnica – medsebojna izmenjava mnenj in izkušenj ter domače naloge – sestavljanje elaborata na določeno temo. Slušatelji, ki se bodo udeležili celotnega sklopa delavnic in oddali elaborate, bodo na zadnji delavnici prejeli posebno potrdilo. Več o posameznih delavnicah bomo poročali v posebnih prispevkih.

Strokovni posvet

V drugem letu finančnega obdobja načrtujemo strokovni posvet za strokovnjake s področja upravljanja z muzejskimi zbirkami, ki bi nam lahko pomagali pri reševanju sistemskih in konkretnih problemov pri delu z ljubitelji. Poleg domačih kolegov bomo k

sodelovanju povabili tudi goste iz tujine, v skladu s finančnimi možnostmi pa načrtujemo tudi zbornik referatov.

Priprava vodnika po izbranih zasebnih zbirkah z navodili za upravljanje z njimi

Sklepi strokovnega posveta, predlogi sistematičnega reševanja izpostavljenih problemov, s katerimi se največkrat soočajo upravljalci zasebnih etnoloških zbirk, in izbrane zbirke, ki bodo v teh letih urejene po strokovnih navodilih, bodo v letu 2009 strnjene v vodniku in navodilih za temeljno in nadaljnje delo v zbirkah.

Promocija

Vse tri dele projekta Etnološka dediščina v rokah ljubiteljev bomo stalno spremljali z objavami in s predstavitvami v *Glasniku SED*, osrednjih, regionalnih in lokalnih glasilih in na internetnih portalih SED ter drugod. Spletne strani SED se že urejajo in jih lahko spremljate na naslovu: www.sed-drustvo.si, kjer lahko objavite tudi svoje predloge. Prav tako vse ljubitelje tudi vabimo, da v rubriki Etnologija je povsod v *Glasniku SED* objavljajo svoje prispevke.

Nadaljnje evidentiranje zasebnih zbirk

Poleg finančno podprtih akcij bomo nadaljevali tudi evidentiranje novih zasebnih zbirk in njihovo vpisovanje v skupno elektronsko bazo, zbiranje promocijskega gradiva in objavlanje bibliografije s področja dela z muzejskimi zbirkami.

Kakršna koli vprašanja glede projekta Etnološka dediščina v rokah ljubiteljev lahko naslovite na naslednja naslova:

Mag. Tita Porenta, 4240 Radovljica, Kranjska 12 ali na elektronski naslov: tita.porenta@guest.arnes.si oziroma mag. Marko Smole, elektronski naslov: marko.smole@ibe.si. Če boste želeli, jih bomo skupaj z odgovori objavili na spletni strani in v *Glasniku SED*.

Datum prejema članka v uredništvo: 16. 10. 2007.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Marko Smole, Daniela Hobar, Sonja Hercog

MEDNARODNA ETNOLOŠKA DELAVNICA V ORGANIZACIJI

ZASEBNE ZBIRKE – ZAKAJ PA NE!

Velike izkušnje iz male vasi Plešče

Dunja Majnarić Radošević iz Zagreba na predavanju v pleški šoli.
Foto: Sonja Smole, avgust 2007

V letošnjem poletju je družina Smole v zasebni etnološki zbirki »Palčava šiša« v obmejni vasi Plešče na Hrvaškem v okviru projekta, ki ga je finančno omogočil Urad vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, organizirala prvo etnološko delavnico v dolini reke Čabranke in Zgornje Kolpe. V Plešče smo bili na uvodni del povabljeni že 18. in 19. avgusta, ko smo lahko s sodelovanjem strokovnjakinj Slovenskega in Hrvaškega etnološkega društva – Anite Matkovič iz Belokranjskega muzeja in Dunje Majnarić Radošević iz Zagreba, ki vodi etnološke šole HED – spoznavali kulturno dediščino pleškega kraja in njegove okolice z obeh bregov Čabranke. Na predavanja, obhode in ogleda so bili vabljeni tako domačini kot obiskovalci z obeh strani meje, ki jih je zanimalo, kaj je etnologija, zakaj Plešče in zakaj ravno kulturna dediščina kot možen razvojni potencial in prepoznavna identiteta kraja.

Priprave na delavnico so potekale kar nekaj tednov, če ne mesecev, njihov zaključek pa je bil za vse prijetno presenečenje – v zadnjih dneh je prišla ponudba novinarja Mladena Kušca iz Radia Hrvatska za snemanje enourne kontaktne oddaje Zagonetna putovanja iz »Palčave šiša«. V soboto, uro pred uradnim začetkom delavnice, takoj po novicah ob osmi uri, v katerih smo lahko zopet poslušali o mejnih političnih nesoglasjih med politiki obeh držav, je s pomočjo mladih udeležencev etnološke delavnice potovalo v eter drugačno sporočilo – o sodelovanju in večstoletnem sožitju obmejnih prebivalcev.

Prvi dan so bila v pleški šoli, kamor že več kot stoletje in pol

Logo Etnološke zbirke rodbine Čop.

zahajajo uka željni vaščani, predavanja o etnologiji, etnografiji in zgodovini tega lepega, a trenutno precej pozabljenega dela Hrvaške in Slovenije. Zaključil jih je vodeni ogled vasi po v lanskem letu označenih krožnih poteh. V popoldanskem času smo s pomočjo Občine Osilnica pod vodstvom zgodovinarja Jožeta Ožure iz Društva Osilniška dolina obiskali slovenski del doline – cerkvico iz 17. stoletja v Ribjeku, vas Osilnico s cerkvijo sv. Petra in Pavla ter galerijo domačina, akademskega kiparja Staneta Jarma. Zvečer so obiskovalci v Palčavem salonu ob pesmi pleških fantov in Goranove harmonike in pod mentorstvom Anite iz Metlike ter dveh Maric – izkušenih izdelovalk iz Bosljive Loke, preizkušali spretnost svojih prstov pri izdelavi cvetja iz papirja.

V nedeljo smo spoznavali kratko rečico Gerovčico od izvira do Salančevega mlina, Malinaričeve žage, kovačije na Jeziri ter marljivo ohranjene kmetije Črčkovih v Zamostu. Popoldne smo se s številnimi Pleščani podali na pohod po stari karavanski poti po kolpski dolini – v Zakrajc Turkovski, do Rezučke hiše, ki s skrbnim delom Bojana Pajniča in društva Zakrajčke košenice še vedno čuva svojo staro črno kuhinjo in hrani zanimivo etnografsko zbirko. Kot je v teh krajih običaj, nista manjkali niti harmoniki narečnega kantavtorja Matije Turka iz Črnega potoka in našega Gorana Majetiča iz Plešč. Narečna pesnica Josipa Klepac iz Čabra nam je brala svoje pesmi. Večer smo zaključili s piknikom, ki ga je na Pleškem polju za skoraj šestdeset udeležencev organizirala Občina Čabar.

Uvodnim dnevom je sledila petdnevna delavnica pod vodstvom Marka Smoleta ter mentoric Daniele Hobar, študentke arhitekture iz Gerova, in Sonje Hercog, študentke etnologije in kulturne antropologije iz Laškega. Z dvanajstimi dijaki in učenci gimnazije in osnovne šole iz Plešč in sosednjih krajev smo raziskovali zbirke in okolico »Palčave šiša«. Pod mentorstvom Daniele Hobar smo si ogledali že skoraj pozabljeno najstarejšo stavbno dediščino doline na obeh straneh meje. Mentorica je najprej ra-

zložila nekaj osnov v zvezi z arhitekturo ter nas opozorila na podrobnosti, na katere smo morali biti pri opazovanju hiš še posebno pozorni. Z lastniki vseh hiš, ki smo jih obiskali, smo se podrobneje pogovarjali o njihovem zgodovinskem razvoju ter družinskem življenju, povezanim s hišo. Nismo zbrali samo zanimivih zgodb, hiše smo raziskali še z arhitekturnega vidika in izmerili notranjost in zunanost hiš ter skicirali fasade. Po vrnitvi s terena smo pri Palčavih risali tlorise, popravljali fasade, ki so se v primerjavi s preteklostjo kar precej spremenile, ter ugotavljali, kdaj in na kakšen način so bile hiše renovirane. Med

Podstreha »Palčave šiše«.
Foto: Sonja Smole, avgust 2007

vsemi, ki smo jih obiskali, naj poudarimo več kot 170 let staro Jurinovo hišo v Mandlih in Šuštarjevo hišo iz istega obdobja v Plešcih, saj imata obe zelo dobro ohranjeni kleti s polkrožnim obokom, prva celo del s križnim obokom in stebri, zanimivi pa so tudi portali vhodnih vrat ter detajli oken.

Z drugo mentorico, Sonjo Hercog, smo obiskovali starejše vaške prebivalce in zapisovali njihove narečne pripovedi o nekdanjem načinu življenja in »Palčavi šiši«. Pred odhodom je mentorica učencem in dijakom predstavila osnove terenskega dela kot bistvo etnografije, tega pa so uspešno povezali z znanjem o »Palčavi šiši«. Izbrali smo si določeno temo, si napisali okvirna vprašanja ter po modelu polstrukturiranega intervjuja sogovornike spraševali o življenju pred drugo svetovno vojno in takoj po njej ter o takratni vlogi Palčave hiše. S pomočjo intervjujev smo izvedeli veliko novega o vasi in okolici ter si zabeležili dragocene podatke o načinu prodaje v Palčavi trgovini ter o plesih, ki so jih plesali v njihovi gostilni. Ljudi smo intervjuvali v dopoldanskem času, v popoldanskem pa smo zapiske marljivo vnašali v računalnik, saj smo se zavedali, da marsikatera informacija lahko koristi nadaljnjim raziskovalcem vasi ali Palčave hiše. Zapisovanje v narečnem jeziku ni ravno mačji kašelj in je bil za celotno skupino velik izziv.

Del skupine je katalogiziral obširno Palčavo knjižnico, ki premore več tisoč nemških, hrvaških in slovenskih knjig. Družno smo obiskali Bosljiwo Loko na slovenski strani in spoznavali domačijo družine gospe Olge Lenac, ki je s svojimi stavbami rasla celo devetnajsto stoletje, naselje z vaško cerkvico ter cerkev

sv. Ane, ki stoji na meji zgornjega dela kolpske doline oziroma nekdanjega kočevskega gospostva.

Na obhodih nismo spregledali niti tovarne Lož Metalpres, Plešce, in proizvodnje GEC d. o. o, kjer so zaposleni mnogi domačini, in kjer so nam pripravili kosilo. V popoldanskih urah so nas obiskovali ljudje z območja čabranske občine, ki se ukvarjajo s kulturno dediščino. Naši gosti v Palčavem salonu so bili zdravilka Milka Ožbolt, pisatelj, zgodovinar in zapisovalec domačega narečja Slavko Malnar ter pisatelj in pesnik Zlatko Pochobrasky.

Katalogizacija knjižnice »Palčave šiše«.
Foto: Tita Porenta, avgust 2007

Snemanje za lokalno televizijo.
Foto: Marko Smole, avgust 2007

Delavnico smo zaključili v petek popoldne s predstavitvijo projekta ter podelitvijo zahval udeležencem in donatorjem. Na Palčavem dvorišču smo si ogledali predstavo, ki jo je v narečju odigrala dramska skupina dijakov iz Gimnazije Čabar pod vodstvom mentorice, profesorice Veronike Pochobrasky.

In še naše zadnje uradno druženje z udeleženci delavnice, mladimi Čabrani: v soboto, 29. septembra 2007 smo se družno odpravili na ekskurzijo iz Čabra ob stari trgovski poti skozi Loško dolino in Cerknisko polje, po kateri so nekoč trgovali in preva-

Nedeljski piknik na Pleškem polju.

Foto: Sonja Smole, avgust 2007

Zaključno srečanje pred »Palčavo šišo«.

Foto: Sonja Hercog, avgust 2007

Slavko Malnar, zgodovinar in zapisovalec narečja z udeleženci delavnice.

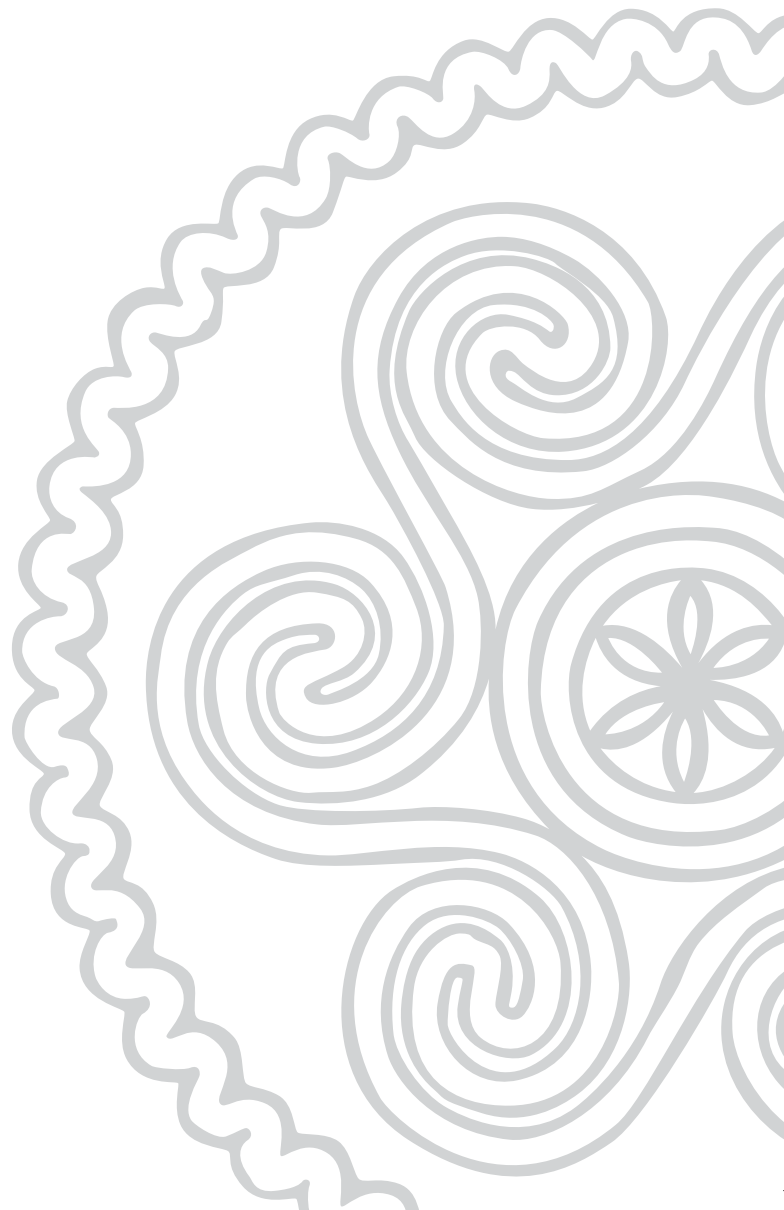
Foto: Sonja Smole, avgust 2007

žali robo v osrednjo Kranjsko in nazaj mnogi naši predniki. V Škofji Loki smo si ogledali Nacetovo hišo in stari del mesta. Nadaljevali smo do Ljubljane, nismo pa pozabili niti na pogled nanjo z vrha Sv. Katarine niti na Slovenski etnografski muzej, Ljubljanski grad in večerno razpoloženje s svečami ob Ljubljani ... Bilo je lepo in dokazali smo: tudi lastniki zasebne zbirke v zamejstvu so s pomočjo okoliških ljudi dobre volje sposobni organizirati kakovostno in odmevno etnološko delavnico, ki omogoča spoznavanje lastne preteklosti in stoletja stare, a začuda – kljub drugačni medijski podobi še vedno žive povezave med sosedi z obeh strani meje.

Hvala vsem, ki ste pomagali: Palčavi družini, Uradu za Slovence v zamejstvu in po svetu, drugim donatorjem, domačinom, Kristjanu Rajšlu, ravnatelju Gimnazije Čabar, HED in SED, etnologinji Titi Porenta, novinarjem radijskih in televizijskih postaj ter časopisov, in vsem udeležencem. Kultura ne pozna meja – niti v z obmejnimi režimom tako nesrečno ločeni dolini reke Čabranke in Zgornje Kolpe ...

Veseli bomo, če se nam boste naslednjič pri odkrivanju naše skupne domovine pridružili tudi vi.

Datum prejema članka v uredništvo: 5. 10. 2007.

ODPRTJE FABIANOVE TRGOVINE

*Družina Slana za trgovskim pultom.
Foto: Marko Smole, 22. 9. 2007*

V soboto, 22. 9 2007, je v največji slovenski vasi na Krasu – Lokvi pri Sežani po šestdesetih letih svoja vrata ponovno odprla Fabianova trgovina, v kateri je gospod Miro Slana z družino uredil zasebno muzejsko zbirko. Za rekonstrukcijo nekdanje trgovine so lastniki uporabili nekaj izvirnega inventarja in ohranjene opreme trgovine, ki je nepretrgoma delovala od leta 1869 do leta 1948, drugo pa so z leti zbrali po raznih krajih v Sloveniji in tujini. V zbirki si lahko ogledate predmete, ki so bili nepogrešljiv del inventarja vsake takratne trgovine z mešanim blagom: od pohištva do blagajne, tehtnice, različnih stojal in izveskov kot tudi nekaj tisoč prodajnih predmetov v originalnih embalažah.

*Da ne boste zgrešili ...
Foto: Marko Smole, 22. 9. 2007*

*Gospod Miro Slana –
novopečeni trgovec na odprtju
Fabianove trgovine.
Foto: Marko Smole,
22. 9. 2007*

*Slovesnost, ki je bila ob odprtju trgovine na glavnem trgu
v Lokvi.*

Foto: Marko Smole, 22. 9. 2007

Hkrati s trgovinsko zbirko je razstavljena zbirka starih reklamnih predmetov: plakatov, kipcev, kartonskih in pločevinastih reklamnih tabel ipd.

Lastnikom in njihovim sovaščanom čestitamo za prisrčno izpeljano odprtje, skrbno urejeno postavitev zbirke ter njihovo dobro voljo ob koncu tega več kot desetletnega projekta in jim želimo uspešno muzejsko prihodnost. To je v Lokvi že druga za javnost odprta zasebna zbirka – prva je Vojaški muzej gospoda Srečka Rože.

Datum prejema članka v uredništvo: 5. 10. 2007.

POROČILO O PRVI ETNOLOŠKO-MUZEJSKI DELAVNICI

Vače, Slivna, 6.–7. oktober 2007

V soboto, 6., in nedeljo, 7. oktobra 2007 je Slovensko etnološko društvo v Slivni skupaj z Društvom Geoss in Družinskim gledališčem Kolenc organiziralo prvo etnološko-muzejsko delavnico za ljubitelje zbiralce. Delavnice se je udeležilo 11 ljubiteljev, ki so se hkrati včlanili v Slovensko etnološko društvo, in šest etnologov/inj, prav tako članov/ic društva: mag. Tita Porenta (strokovna voditeljica izobraževanja), mag. Tanja Roženbergar Šega (predavateljica), Zora Slivnik Paulin (tajnica SED – organizatorica), Mojca Tercelj Otorepec (soorganizatorica), Jana Mlakar Adamič (predavateljica), Helena Rožman (predsednica SED), in član SED, mag. Marko Smole (vodja delovne skupine za ljubitelje etnologije pri SED – organizator).

Naše prvo srečanje smo pripravili v Vačah – v srcu Slovenije, kamor so nas povabili člani Družinskega gledališča Kolenc in Društvo Geoss.

Foto: Mojca Tercelj Otorepec, 6. 10. 2007

Program je zajemal pozdravne govore predsednice SED in gostiteljev, dve predstavitvi in dve predavanji:

- predstavitev društvenega projekta Evidentiranje etnoloških in sorodnih zbirk na terenu (mag. Tita Porenta);
- predstavitev Zasavskega muzeja Trbovlje (Jana Mlakar Adamič);
- predavanje Zgodovinski razvoj muzejskih zbirk in muzejev ter njihovega poslanstva (mag. Tita Porenta);
- predavanje z naslovom Vezi med ljubitelji in stroko (mag. Tanja Roženbergar Šega).

V popoldanskem času smo si ogledali Muzej premoderne umetnosti v Zg. Hotiču, cerkev sv. Andreja, sušilnico lanu, povečano kopijo vaške situle na Vačah, Kimovčev muzej starožitnosti in

Delovno vzdušje in slušatelji prve etnološko-muzejske delavnice na Vačah.

Foto: Mojca Tercelj Otorepec, 6. 10. 2007

Tajnica SED je pripravila Glasnike SED, ki jih bodo brali tudi naši novi člani.

Foto: Mojca Tercelj Otorepec, 6. 10. 2007

središče Geoss na Slivni. Po terenu so nas vodili člani Družinskega gledališča Kolenc.

V nedeljo, 7. oktobra, smo v dopoldanskem času izvedli delavnico, na kateri so se predstavili udeleženci s svojimi zbirkami in s težavami, ki jih imajo pri delu z njimi. Po predavanjih in ogledih bodo v skladu z navodili za »domačo nalogo« pripravili predstavitev svoje zbirke. Vsak udeleženec je izpolnil tudi evalvacijski list. V okviru Delovne skupine za ljubitelje etnologije pri SED smo se dogovorili tudi za skupno oblikovanje spletne strani.

Ogled Vač in okolice.

Foto: Mojca Tercelj Otorepec, 6. 10. 2007

Večerni program so pripravili člani Družinskega gledališča Kolenc.

Foto: Tita Porenta, 6. 10. 2007

Delavnica je potekala brez posebnih zapletov. Organizatorji smo bili s sodelovanjem slušateljev izredno zadovoljni. Evalvacijski listi so pokazali, da so bili tudi udeleženci zadovoljni s celotno podobo delavnice: tehnično izvedbo so ocenili s povprečno oceno 4 (točke od 1 do 5), vsebinski del z oceno med 4 in 5, metodični del pa z oceno 5. Manjše število udeležencev je omogočilo tudi diskusijo.

Delavnico je delno financiralo Ministrstvo RS (potni nalogi, hrana in materialni stroški), del stroškov je pokrila kotizacija, del pa sponzorska sredstva Društva Geoss (sobotna večerja, promocijski material) in Družinskega gledališča Kolenc (vodenje po terenu, kulturni program).

Datum prejema članka v uredništvo: 19. 10. 2007

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Tita Porenta

POROČILO O DRUGI ETNOLOŠKO-MUZEJSKI DELAVNICI

Krško, 24.–25. 11. 2007

Po prvi uspešno izvedeni etnološko-muzejski delavnici v organizaciji SED v Vačah oktobra 2007 smo drugo naše srečanje organizirali v Krškem. Z izborom lokacije smo želeli spoznati tudi Posavje, kajti v prvi fazi projekta, pri evidentiranju zbirk, se nam žal ni pridružil Posavski muzej iz Brežic. Pogoje za izvedbo programa nam je poleg Ministrstva RS za kulturo omogočila tudi Občina Krško, ki jo je zastopala naša kolegica Alenka Černelič Krošelj, in nam tako kot vedno velikodušno in gostoljubno zagotovila dobro počutje. V delavnici smo predvsem poudarili:

- etnološko dediščino kot pomemben del turistične ponudbe,
- etnološki vidik oživljanja mestnih jeder,
- pomen povezovanja varovanja kulturne dediščine, turizma in ljubiteljev,
- možnosti financiranja projektov tako s kulturnega kot turističnega vidika,
- vključevanje zbirk iz Občine Krško v register evidentiranih zbirk,
- vzpodbujanje medinstitucionalnega povezovanja in zasebnog javnega partnerstva.

Na drugi delavnici smo uspeli obdržati vse udeležence iz prve,

Mojca Tercelj Otorepec odgovarja na vprašanja lokalne TV novinarke.

Foto: Savo Nedeljkov, Krško, 24. 11. 2007

Organizatorji in predavatelji na drugi etnološko-muzejski delavnici: Zora Slivnik Paulin, Marko Smole, Alenka Černelič Krošelj, Tita Porenta, Bernardka Zorko, Anita Radkovič, Mojca Tercelj Otorepec.

Foto: Savo Nedeljkov, Krško, 24. 11. 2007

Obisk zasebne etnografske zbirke družine Šribar v Kobilah.

Foto: Savo Nedeljkov, Kobile, 24. 11. 2007

Predavanje o zakonodaji za muzejsko dejavnost in udeleženci delavnice.

Foto: Savo Nedeljkov, Krško, 24. 11. 2007

s pomočjo oglaševanja v posavskih lokalnih časopisih in sodelovanja dveh kustosinj (Jane Mlakar Adamič iz Zasavskega muzeja Trbovlje in Magde Peršič iz Notranjskega muzeja Postojna) se nam je celo pridružilo pet novih. Glede na splošno zadovoljstvo udeležencev s programom upamo, da bo »dober glas tudi v prihodnje segel v deveto vas« in bodo naše delavnice prerasle v redna regijska srečanja ljubiteljev.

Čeprav se s pomočjo našega muzeološkega znanja in etnoloških dognanj trudimo vzpostaviti kakovostne zbirke, ki rabijo tako ohranjanju kot predstavitvi etnoloških zbirk ter dediščine na posameznih območjih, pa nas čaka še veliko dela. Kakovost programa je tudi v njegovi interdisciplinarni naravnosti ter v izrazitem vzpodbujanju medinstitucionalnega povezovanja in zasebno-javnega partnerstva, ki je lahko dobra podlaga za kakovostne rezultate tako na kulturnem kot na turističnem področju. Naše drugo srečanje je bilo v krški Dvorani v Parku. Začeli smo ga v soboto, 24. novembra 2007, ob 10. uri, ko nas je najprej pozdravila predsednica Slovenskega etnološkega društva Helena Rožman. Program, ki ga je sestavila strokovna voditeljica projekta, mag. Tita Porenta, je bil tokrat namenjen dvema tema: Pregledu razvoja zakonodaje na področju varovanja kulturne nepremične in premične kulturne dediščine ter predstavitvi pomena temeljnih strokovnih pojmov in Sistemom in možnostim financiranja kulturnih programov in projektov na področju varovanja kulturne dediščine. Možnosti financiranja na lokalni, državni in evropski ravni je na primerih in izkušnjah Občine Krško z dvema gostjama, Bernardko Zorko, direktorico zasebnega Zavoda Vrbov log, in Anito Radkovič iz Centra za razvoj podeželja Posavje, predstavila višja svetovalka za kulturo, tehnično kulturo in mlade z Občine Krško, Alenka Černelič Krošelj. Člene iz krovne zakonodaje, ki zadevajo sodelovanje med stroko in ljubitelji, sta za premično kulturno dediščino pojasnili muzejska svetovalka mag. Tita Porenta, za nepremično pa višja konservatorka Mojca Tercelj Otorepec iz Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Kranj.

Na terenu smo si ogledali etnološko zbirko Posavskega muzeja v Brežicah, ki nam jo je predstavila muzejska svetnica dr. Ivanka Počkar. Po kosilu smo se odpravili v nekoliko oddaljene Kobile na ogled zasebne etnografske zbirke družine Šribar. Popoldanski program smo nadaljevali s predavanji, ob 19. uri pa nas je že čakal naslednji kulturni program. Ogledali smo si fotografsko razstavo dveh avtorjev, Blaža Mirta in Hrvoja T. Oršanića, ki jo je ob podpori Občine Krško pripravilo Društvo ljubiteljev fotografije Krško.

V nedeljo, 25. 11. 2007, smo si ogledali Kapucinsko knjižnico, ki jo hrani Valvazorjeva knjižnica v Krškem. Na dopoldanski delavnici smo besedo najprej prepustili novim slušateljem, nato pa so udeleženci prve delavnice predstavili svoje domače naloge z naslovom **Poslanstvo in razvoj moje zbirke**. Dobili smo zanimive odgovore, ki jih bomo organizatorke prve delavnice še natančneje prebrale in lastnikom zasebnih zbirk pomagale pri razumevanju in oblikovanju njihove zbiralne politike. Utrujeni, vendar zadovoljni udeleženci druge etnološko-muzejske delavnice v organizaciji SED smo se razšli šele po 14. uri. Naše naslednje srečanje bo predvidoma konec februarja 2008 v Ljubljani.

Vsem organizatorjem: Občini Krško, Ministrstvu RS za kulturo, še posebej pa Alenki Černelič Krošelj, predavateljem in udeležencem se za sodelovanje na drugi etnološko-muzejski delavnici v Krškem najlepše zahvaljujem.

Datum prejema članka v uredništvo: 29. 11. 2007.

**1. poziv za sodelovanje na mednarodnem posvetu
10. HRVAŠKO-SLOVENSKE ETNOLOŠKE VZPOREDNICE,
ki bo med 29. majem in 1. junijem 2008 v Varaždinu**

V okviru posveta bosta organizirana okrogla miza in simpozij

PREDLOGI TEM ZA RAZPRAVO NA OKROGLI MIZI: 29. maj 2008

1. Institucionalno sodelovanje, sodelovanja v kulturi, znanosti, izobraževalni programi (skupne poletne šole /tabori; teme: muzealizacija, arhiviranje, pridobivanje strokovnih znanj – vse, kar obe etnološki društvi prepoznavata kot kvalitetno ponudbo).
2. Obstoječi in planirani bilateralni raziskovalni projekti, tako tisti, ki se ukvarjajo z idejo meje, kot tisti, s pomočjo katerih se uresničuje transnacionalni prostor.
3. Status strokovnih društev pred in po vstopu v Evropsko unijo, financiranje strokovnih društev, delovanje društev, dostop do fondov Evropske unije.

SIMPOZIJ

**KULTURA, IDENTITETE, IDEOLOGIJE MEJA
ENA MEJA, DVE ETNOLOGIJI?
petek in sobota, 30. in 31. maj 2008**

1. tematski sklop: Pogled čez mejo

Razmislek in preverjanje evropske kartografije drugačnosti oziroma načinov, s katerimi je spreminjanje evropskega političnega zemljevida vplivalo na menjavo kulturnih praks. V ožjem smislu predstavitev načinov »muzealizacije meja«, ideoloških meja, konstrukcije mentalnih zemljevidov in razumevanje »medkulturnega dialoga« kot realnosti in konstrukta.

2. tematski sklop: Kulturna regija Evropa – kulturni regionalizmi

Osredotočenje na vzpodbude in rezultate konstruiranja novih kulturnih biografij – ključne točke njihovih zapisov znotraj regij tranzicijskih družb. Poudarek je na njihovem materializiranju v vseh oblikah kulturne proizvodnje oziroma na »komuniciranju dediščine«. Sklop omogoča razmišljanje o novem odnosu do dediščine v luči smernic, ki so jih oblikovale pomembne svetovne ustanove (UNESCO, Svet Evrope itd.) ter učinkih kulturnega turizma na razvoj in ohranjanje dediščine.

3. tematski sklop: Ženske – meja in obrobje

Status in vloga žensk kot oblikovalk in prenašalk kulturnih izmenjav v prostorih znotraj in zunaj političnih in geografskih meja. Tema hkrati omogoča odpiranje pojmovanja »ženskega« v smislu centralnega ali marginalnega znotraj kulture.

Vse zainteresirane vabimo, da sodelujejo s svojimi prispevki!

Prijave z jasno označbo, ali želite sodelovati na okrogli mizi ali na simpoziju, ter z naslovom in s povzetkom prispevka je treba do 1. februarja 2008 poslati pisno na naslov: **SED, Metelkova 2, 1000 Ljubljana** ali v elektronski obliki na **sed-drustvo@sed-drustvo.si**.

PRISTOPNA IZJAVA

Podpisani/a (ime in priimek) _____, rojen/a _____, domači naslov _____, poštna številka _____ kraj _____, telefon _____, e-mail: _____, zaposlen/a v (delovna organizacija): _____ ali študent/ka: _____, letnik: _____, ali upokojenec (obkroži) se dne: _____ s to pristopno izjavo včlanjujem v Slovensko etnološko društvo.

Morebitne opombe:

Lastnoročni podpis:

V _____, dne _____, 200__.

NAROČILNICA NA REVIZIJO GLASNIK SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

Naročam revijo *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*

Letnik: _____

Revijo mi pošljite na naslov: _____

Ime in priimek / ustanova: _____

Naslov: _____

Poštna številka in kraj: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Jerneja Ferlež

page 5

MUTUAL ADAPTATION BETWEEN INHABITANTS AND THEIR LIVING CONDITIONS: THE CASE OF MARIBOR

Both people and their living environment mutually affect each other. People modify their living quarters according to their needs and taste, but on the other hand are affected by their environment and even more so by their dwelling culture. It triggers certain responses and affects their residents' way of thinking.

Made of relatively durable materials, most houses survive several generations. Their residents, at least up to a certain extent, accept their original housing conditions and adapt to them. Sooner or later, however, there comes a time to gradually adapt these housing conditions to their residents' new needs.

At the time of its origin, each house was modern and equipped with plumbing, sanitary, and other systems characteristic of that period. Through years and different residents' interventions these gradually change to correspond to different circumstances and needs yet, at least partly, retain some older features. Accepting them, their residents at least partly accept the dwelling culture of their predecessors.

The process of adaptation of housing conditions to suit the changing needs of their occupants can be triggered by a number of factors. Frequently it is the wish to make one's house or apartment more functional by introducing technical novelties and improvements. Improved sewage systems, electricity, kitchen ranges, modern appliances, and other novelties are introduced at different rate, with old and new elements sometimes co-existing simultaneously. Houses and apartments can also undergo changes in order to better correspond with altered social or family circumstances, or simply to display prestige.

The dwelling places of Maribor have undergone several building interventions since the 19th century. At the beginning of that century Maribor residents often added another floor to their single-story craft shops and other commercial enterprises, thus acquiring living quarters for their families. Several decades later kitchen ranges replaced open-fire cooking facilities; the beginning of the 20th century saw the introduction of municipal waterworks, which led to gradual abandonment of water wells. While in the interwar period flush toilets were already installed in some houses pit toilets could still be seen in the second half of the 20th century. Rooms often acquired a different function or were added to the existing ones. The beginning of the 20th century was characterized by major changes in the dwelling culture of Maribor inhabitants: introduction of bathrooms, new plumbing, modern furniture and kitchen range types, new kitchen appliances; subject to replacement were also heating devices and floor coverings. These changes, although generally gradual, were swiftly embraced by some households and ignored for many years by others.

Adaptation of housing facilities is closely connected with the introduction of novelties in the dwelling culture. Yet how quickly they are accepted, and this is true not only of Maribor, does not

depend solely on people's social status but also on their general attitude toward changes. Those with an aptitude for change will welcome them while others may cling to traditional ways for years. Changes and modifications may also be triggered by death of a relative or change of residence.

Liza Debevec

page 12

IT TASTES TWICE AS GOOD WITH MAGGI STOCK CUBE: CONTINUITY AND CHANGES IN EVERYDAY FOOD CULTURE IN URBAN BURKINA FASSO

By looking at food preparation and consumption in Bobo-Dioulasso, the second largest town in Burkina Faso in West Africa, this article examines the following oppositional relationships: »tradition and modernity«, »African and White«, and »rural and urban«. Based on fieldwork that was carried out in Bobo-Dioulasso between 2000 and 2002, and a brief visit in 2003, the article explores the multilayered meanings of the emerging cooking and eating practices among the inhabitants of this town. The article focuses on specific traditional African cooking ingredients, such as the *sumbala* and shea butter, which today are being replaced by products that were introduced by the West, such as stock cubes or sunflower and groundnut oil.

Despite the fact that in their everyday discourse people like to present the above-mentioned oppositional relationships as mutually exclusive, a closer look shows that most of the time these »pairs of identities« coexist remarkably well. Since they are often combined into new forms of practice for which a name may not yet exist, however, people often prefer to refer to them by using the above-mentioned opposites. The aim of this article is to show that things are not as »black and white« as they seem to certain observers who like to focus on the differences. I posit that people have a double attitude to these values. This results in a set of ideas that may not necessarily be coherent or internally consistent but nevertheless express a way of being-in-the-world that is still consistent and coherent with the present that is inconsistent and incoherent. The article will introduce some ethnographic vignettes from my fieldwork research that should give a clearer picture of what I have in mind when I speak about incoherence and inconsistency in regards to modernity that has started to affect the eating and cooking practices of Burkina Faso.

Nataša Gregorič Bon

page 17

RUBBISH AS THE »MATTER OUT OF PLACE« IN DHERMI/DRIMADES OF SOUTHERN ALBANIA

Rubbish is part of mundane life and although it often pertains to the social ordering it is seldom a part of scientific debates. The present paper addresses the problem of rubbish on the coast of the village Dhermi (official, Albanian name) or Drimades (local, Greek name) in Southern Albania. The data presented were gathered during twelve months of field research in the village, between 2004 and 2005.

The paper questions what defines the meaning of rubbish and dirt and how is this meaning constituted and generated on the tourist coast of the postcommunist Albania. The issue of rubbish is viewed from two different perspectives. On the one hand the notion of rubbish in Douglas' terms of dirt means a »by-product of systemic ordering and classification« and is thus defined as a matter »out of place«. On the other hand the meaning of rubbish is objected to numerous negotiations and contestations, where the differences between what and who is considered to be »out of place« and what and who is »of the place« are reconstructed. The paper is divided in two parts. In the first part the theoretical background is presented, followed by a brief description of the village and its people and finally by a historical overview. The latter helps the reader to understand the present situation on the coast, which is largely discussed in the second part of the paper. This part describes the development of tourism on the coast and explains the way of community organised care for the surroundings in the period of communism. While in that period the cleaning actions were organised with the aim of building up unity and equality between urban and rural inhabitants and to evoke responsibility in people, nowadays the cleaning actions result from the initiatives of international organisations (such as the World Bank and USAID) or are part of the individual responsibility of the local entrepreneurs on the coast of Dhermi/Drimades. Despite their effort to clean the coast, problems with garbage are not sufficiently resolved and remain as the cause of discontent among tourists and tourist workers on the coast. The second part of the paper presents these dilemmas through peoples' accounts, which illustrate their never ending negotiations about who is responsible for dumping of the rubbish and who for it not being removed. When talking about these issues people delineate multiplicity of contradictions and shift the responsibility from »state« to »locality« and from »locality« to »state«, from communal to individual and from individual to communal, from foreigners to locals and from locals to foreigners. All these conceptualizations are quite complex and depend on the social and cultural background of the interlocutor. With expansion of tourism and pertaining growth in numbers of owners of tourist facilities, seasonal workers, emigrants and tourists in the recent years, the questions about who or what is »of the place« and who or what is »out of the place« became even more relevant. While the coastal place serves as the source of these

kinds of negotiations, the negotiations themselves construct this same coastal place, on which local people who claim to originate from Dhermi/Drimades situate their belonging.

Marija Jurić Pahor

page 26

GLOBALIZATION AS A CHALLENGE IN IDENTITY RESEARCH

The article focuses on the current discussion in sociological and culturological disciplines about individual and collective identity. The current formula of identity, one of the leading mottos in the last decades, of individuals and groups, of minorities and majority societies, of ethnic groups and nations, has become »to recognize oneself, to become recognizable, and to be recognized.« This symptom indicates an »increase of vulnerability« in relation to identity. Once more or less fixed and firm identities of belonging that ensured one a safe place within a society have been taken by the whirlwind of social transformation; at the same time, this transformation changes that subject as well. This loss of stable awareness is sometimes defined as decentralization of the subject, which is emphasized by a number of identity models, starting with the »mixed-up biography« (Gross, Hitzler, and Honer), *patchwork identity* (Keupp), *flexible man* (Sennet) to Bauman's »nomadic self«. All of these models of identity share a basic presumption that the processes of identity formation in the present period of increasingly unstable, fragmented social world have become a private matter of each individual; that they have become, so to speak, a »personal project.«

The second part of the article deals with processes pertaining to »intercultural globalization and heterogenization.« The central presumption maintains that globalization does not negate the meaning of culture or, to put it differently, of local worlds of life, but interacts with them. This creates a reciprocity that is so aptly summed up by the frequently cited Marshall McLuhan's metaphor of »global village.« The supposed unity between culture, place – ethnic and as well as national – and language has turned out to be incorrect. Culture is flexible. Without having to travel long distance it can be modified and even recreated anew by means of modern information channels and communication media. Even though people, at least in Europe, tend to function within the framework of the national they also take part in the process of assuming many different kinds of identifications. What is more, the concept of nation has become so firmly embedded in our perception of the world that it has practically become invisible. Yet it is no longer possible to envision national identity furnished with outdated concepts that present it as homogenous, stable, and static. Just like its vehicle – the national state – national identity transforms and acquires new functions that make it hybrid, multiple, and dissipated. It is this author's opinion that the process of globalization is reflected in the shift in ethnological research, both in Slovenia and in other parts of the world.

Bojan Knific

page 34

***UNIFORMITY, OR NONUNIFORMITY,
OF THE SO-CALLED NATIONAL AND
OF FOLKLORE COSTUMES***

Apart from its function of individualizing people, clothes can also assume the function of uniformity. Masking its wearer's individuality uniform expresses its own identity, thereby clearly defining its wearer as member of a certain social group. First uniforms were designed according to the prevalent clothing style of the rural population of the 17th century; first British uniforms appeared during the English Civil War. Closely linked with the uniform and expressing affiliation to a community (*imagined communities*) is the costume. When viewed only perfunctory, from the etic perspective, people wearing the so-called national costume may seem uniform. However, after talking to them it becomes clear that by no means their national dress can be identified as a uniform. There are many, however minute, differences between the two. More than anything, people wearing national costumes acquire a feeling that they are different from others around them. Since these garments are generally made to order rather than ready-made it can be said that they differ from one another even more than clothes worn at present. While it is therefore impossible to speak about costumes as uniforms it can be said that there is a tendency for uniformity. On the one hand, this is conditioned by the fact that in the past, clothing styles and materials were limited even to a greater degree than the materials presently available that seem to be reminiscent of the old ones; on the other, by the function that the so-called national dress has in the present.

Even more pronounced is (or was) the tendency for uniformity among folklore groups. However, many have been trying to avoid it and achieve the very opposite; this is especially true of recent years. The development of folklore groups costumes, although initially depicting variants of the clothing style of Slovene farmers, succumbed to the need and necessity for a uniform style. An important role in this process was played by France Marolt who was responsible for the formation of first folklore groups in the 1930's, correct interpretation of traditional dances that corresponded to the prevalent principles of that time, and also for suitable costumes. His interventions brought good results and people became more aware of the uniqueness of their dance heritage. On the other hand, not all of his interventions were positive. Traditional costumes became more unified, some of the reasons for which were inadequate field research and the tendency to accept simple solutions in costume design. All too frequently, and this is by no means restricted to Slovenia, a single garment that has been preserved to the present and had likely been somewhat special rather than generally worn, became the standard for more or less faithful copies that were then worn by the entire folklore group. Another reason for an increase of uniformity among folklore group costumes is the fact that all costumes are generally tailored at the same time; what is more, uniformity is also the result of rules adopted by a group.

Marija Makarovič was among the first to draw attention to the phenomenon of uniformity among Slovene folklore group costumes. By writing a series of books titled *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi* (Slovene Folk Costume in Words and Illustrations), designed as handbooks destined (also) for folklore groups she greatly contributed to the knowledge about the clothing culture of Slovene peasants. She has stated in the last book of the series that one her objectives was to diminish and prevent uniformity of folk costumes. Judging by the costumes worn by members of contemporary folk groups this goal has been, at least partly, realized.

Tjaša Pavšič

page 43

***THE GLOBOČNIK FAMILY AND FOUNDRY
BLACKSMITHS DURING THE DECLINE
OF IRON FOUNDRIES IN ŽELEZNIKI***

The article focuses on two social groups that lived in 19th-century Železniki. While the first, represented by the Globočnik family, is from the ranks of wealthy iron foundry owners the second consists of workers, chiefly blacksmiths who were forging nails, employed in their iron foundries. As owners of iron foundry plants, iron merchants, and landowners, members of successful and affluent iron foundry families were at the very top of the social ladder so characteristic for the iron foundry areas of Gorenjsko. On the other end were blacksmiths who represented the majority of workers. The principle reason why these two groups whose social position and lifestyles were so very different were chosen for this study is the fact that they were economically dependent upon each other. Their professions and social positions profoundly affected their way of life. This is why, in order to truly understand how they lived and operated within the society, they need to be studied together.

The time frame of this study is limited to the 19th century. During this period the Globočnik family reached the peak of their economic activities, with its members becoming majority owners of iron works plants in Železniki and wealthy landed proprietors; at the same time, this period is characterized by gradual decline of outdated iron foundry equipment and techniques and, as a result, the growing poverty of workers. The last decades of the 19th century marked a progressive deterioration of iron works industry and a gradual shift of its work force as well as plant owners to other professions. The first part of the article presents business activities of the Globočnik family, supplemented by stories about its members as remembered by descendants of the family and of others who lived in Železniki in the same period. The second part focuses on the life of iron foundry blacksmiths and their efforts to improve their working and living conditions.

Kvartič Ambrož

page 49

IDENTITY OF LOWER SAVINJA VALLEY

The article focuses on research findings on the identity of Lower Savinja Valley. Fieldwork research took place in October 2006, during the preparation of initial documentation for the future Eco-Museum of Hop and Brewing Industry in Žalec. Due to insufficient time this research was limited only to the topics listed below:

- Character traits of Lower Savinja Valley population
- Construction of identity of Savinja Valley inhabitants
- Hops as the principal identification factor in Lower Savinja Valley (hops in tourist presentation, the mysticism of hops, hops elders)

Regardless of the obvious pitfalls of stereotypization, population is defined by the character of the area in which it lives. This is especially true of the population of Lower Savinja Valley who is perceived as tight-fisted, rough, and proud. This is believed to be the result of their strong awareness of their own worth that, in turn, is based on their successful business ventures. Inhabitants of Savinja Valley have a strong feeling of loyalty to their local milieu; this feeling is further strengthened by educational institutions whose curriculum includes clearly-structured programs focusing on typical characteristics of the region. These programs include field trips through Savinja Valley, presentations of prominent local residents and their work, etc. Contrary to the past, when a single municipality consisted of the entire Lower Savinja Valley, these educational programs are more locally colored and restricted to narrower areas such as, for instance, the town of Žalec and its vicinity.

According to fieldwork research hops are the principal referential point of identification in Lower Savinja Valley. As one of the principal ingredients in beer, hops have had a profound influence upon this area. Its numerous hop plants brought not only prosperity and new economic opportunities, but also profoundly altered its geographical features. It is therefore hardly surprising that hops are mentioned and portrayed virtually everywhere where there is a need to emphasize local identity, local characteristics, and adherence to the region. Hops are virtually indispensable in presentations of Lower Savinja Valley, and their stylized depictions most commonly appear in art and, although not very successfully, in souvenir industry.

Since hops were introduced into Lower Savinja Valley relatively late, in the second half of the 19th century, they did not have any profound impact on local spiritual culture. Hops feature neither in customs nor in folk narratives and folk song tradition. One of the consequences of this is a recently-established institution of the hop doyen and the hop princess; in spite of their symbolic attributes such as their attire, the *maček* (hop-picking pole), and the *škafec* (wooden pail), these do not arise from a traditional connection between man and hops, but are merely a product of hop growers' desire for entertainment.

Andrej Šumer

Andrej Šumer

page 55

THE EUROPEAN CAPITAL OF CULTURE IN 2012: A CITY IN SLOVENIA

The European City of Culture project, which certainly represents the most prominent yearly cultural event in a town selected to hold this prestigious title, was launched in 1985 with Athens as the first host city. The most significant changes occurred in 1990 (Glasgow), 1993 (Antwerp), and in 1994. One of the rules states that cities from the same geographical area and cultural background cannot be selected in successive years. Cities selected to organize this event aspire to better international recognition, image, promotion and development of cultural tourism, cultural infrastructure improvements, urbanization, etc. The events that take place are sometimes typical for the selected city or region, or in symbiosis with other cities and countries. Since tourist development represents the key factor for a successful functioning of the city in the future its local population and visitors are equally important. The case of Austrian Graz, the European Capital of Culture in 2003, is especially relevant for Slovenia. Surprising many, Graz successfully managed to discard its relative anonymity. Organization of »live« events, which are one of the trademarks of the European Capital of Culture, is a good opportunity to present and preserve one's identity in an entertaining yet instructional manner. Once a territory loses its identity and history it loses practically everything. This is why it is essential, in order to successfully organize the European City of Culture event, to consider material and immaterial, natural and cultural heritage. Cooperation between different disciplines is indispensable and must be, above all, highly productive. Ethnologists and economists must cooperate hand in hand, and in practice. Just as necessary is interdisciplinary cooperation in planning different events, their organization, content, and marketing. If not, the project may result in chaos, which in 2012 Slovenia certainly cannot allow to happen.

NAVODILA ZA OBLIKOVANJE IN ODDAJO PRISPEVKOV ZA GLASNIK »SED«

Glasnik SED je strokovno-znanstvena revija, ki objavlja izvirne znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne antropologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev etnološke vede. Uredništvo *Glasnika Slovenskega etnološkega društva* zato prosi vse sodelavce, da pri pisanju in oddajanju svojih prispevkov upoštevajo spodaj navedena navodila.

Tipkopise s svojimi podatki in priloženo zgoščenko pošiljajte na naslov: Uredništvo Glasnika SED, Slovensko etnološko društvo, Metelkova 2, 1000 Ljubljana ali na elektronski naslov glavne urednice: irena.destovnik@siol.net.

Prispevki za rubriki Razglabljanja in Obzorja stroke – strokovni prispevki naj bodo dolgi eno avtorsko polo, to je šestnajst strani A4 računalniško napisanega besedila. Poročila naj ne presegajo polovice avtorske pole, recenzije in ocene knjig, razstav ali filmov pa ne treh strani. Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil Word, z običajnim (enojnim) razmikom vrstic, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik.

Znanstveni in obsežnejši strokovni prispevki naj vsebujejo **povzetek** vsebine (največ eno stran) in **avtorski izvleček** (od pet do deset vrstic). K prispevkom pripišite svoje podatke (ime, priimek, izobrazba, strokovni oz. znanstveni naziv oz. poklic, službeni ali domači naslov, elektronski naslov ter telefonsko številko).

Vsi prispevki so razvrščeni po veljavni Tipologiji dokumentov / del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS, objavljeni na spletni strani (<http://home.izum.si/COBISS/bibliografije/Tipologija-21.11.2002.pdf>).

Tipologija za znanstvene in strokovne članke se določa na podlagi predlogov avtorja, recenzenta in uredništva.

Fotografije, diapozitive, skice in risbe (največ tri na prispevek), ki jih po izidu posamezne številke vrnemo, priložite v posebni kuverti. Omenjeno gradivo v elektronski obliki (elektronska pošta ali zgoščenka), skenirano v **formatu JPG** v ločljivosti vsaj 300 dpi, pa pošiljajte **posebej** (ne vstavljajte ga med besedilo). V besedilu ustrezno označite mesta, kjer naj bo objavljeno, in ga podnaslovite (naslov fotografije, skice ali risbe, avtor in datum nastanka). Za objavo kakršnega koli gradiva iz drugih knjig in revij morate priložiti pisno dovoljenje založnika.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji, vse prispevke recenzirajo uredniški odbor ali zunanji recenzenti anonimno. Recenzije se hranijo v arhivu SED.

Prispevki so načeloma objavljeni v slovenskem jeziku. Za lektoriranje in prevode povzetkov in izvlečkov v angleški jezik poskrbi uredništvo.

Pri navajanju virov in literature upoštevajte naslednja navodila:

NAVODILO ZA NAVAJANJE REFERENC MED BESEDILOM:

(Priimek leto izida: stran)

Primer: (Hailbrainer 2003: 41)

NAVODILO ZA PISANJE SEZNAMA VIROV IN LITERATURE:

Na koncu prispevka v poglavju Viri in literatura napišite vse vire in literaturo, navedene v opombah. Posameznih navedb ne številčite, med njimi ne puščajte razmaka. Ločeno navajajte arhivske in ustne vire, literaturo ter elektronske vire. Gradivo v posameznih sklopih navajajte po abecednem vrstnem redu.

Samostojne publikacije:

PRIIMEK, Ime: *Naslov*. Kraj izida: Založba, leto izida (Naslov zbirke), strani.

Primer: HALBRAINER, Heimo: *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Potrna: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 2003 (Znanstvena zbirka Pavlove hiše, knjiga 2b), 94–95.

Periodične publikacije:

PRIIMEK, Ime: *Naslov. Ime publikacije* let./št., leto izida, strani.

Primer: BAJDA, Polona: Rasna neenakost v Južni Afriki: Odnosi med belci in črnici na slovenski farmi v Namibiji. *Glasnik SED* let. 44/1, 2004, 40–46.

Zborniki:

PRIIMEK, Ime: *Naslov*. V: Ime Priimek (ur.), *Naslov*. Kraj izida: Založba, leto izida (Zbirka), strani.

Primer: PIKO RUSTIA, Martina: Uvodne misli. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstrta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 35), 69–73.

Več avtorjev ločite z vejicami, dva povežite s slovenskim in, pri več kot treh pa seznam končajte z idr. Tuje kraje izdaj, kadar je to mogoče, poslovenite, npr.: Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec ipd.

Filmografija:

NASLOV. Producent, leto izdelave. Kraj(i) snemanja, leto snemanja. Scenarij; strokovno vodstvo; snemavec; montaža; glasba; komentar; režija. Format, trajanje, tip enote.

Primer: LETO ORAČEV. Avdiovizualni laboratorij ZRC SAZU, 2006. Veliki in Mali Okič, Gruškovje, Videm pri Ptujju, Ljubljana in razni drugi kraji, 2005. Scenarij in strokovno vodstvo: Naško Križnar, Beno Vidovič; snemalci: Naško Križnar, Miha Peče, Marijan Vidovič, Sašo Kuharič, Drago Kokolj; asistent: Sašo Kuharič; montaža: Miha Peče; režija: Naško Križnar. Mini DVD, 38 min., etnografski film.

Arhivski viri:

Ime in signatura arhivskega fonda, Ime arhiva, arhivska enota, ime in / ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Primer: AS 730 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332.

Elektronski viri:

Naslov spletne strani, datum.

Primer: <http://www.sed-drustvo.si>, 7. 12. 2004.

NAVODILO ZA NAVAJANJE REFERENC V OPOMBAH:

Samostojne publikacije:

Ime Priimek, *Naslov* (Kraj izida: Založba, leto izida; Zbirka), strani.

Primer: Heimo Halbrainer, *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici* (Potrna: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 2003; Znanstvena zbirka Pavlove hiše, knjiga 2b), 94–95.

Periodične publikacije:

Ime Priimek, *Naslov. Ime publikacije* let./ št. (leto izida), strani.

Primer: Polona Bajda, Rasna neenakost v Južni Afriki: Odnosi med belci in črnici na slovenski farmi v Namibiji. *Glasnik SED* let. 44/1 (2004), 40–46.

Zborniki:

Ime Priimek, *Naslov*. V: Ime Priimek (ur.), *Naslov* (Kraj izida: Založba, leto izida; Zbirka), strani.

Primer: Martina Piko Rustia, Uvodne misli. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstrta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji* (Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003; Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 35), 69–73.

Filmografija:

Naslov, leto izdelave, avtor, format, trajanje.

Primer: Leto oračev, 2006, Naško Križnar, DVD, 38 min.

Arhivski viri:

Ime arhiva, ime in signatura arhivskega fonda, arhivska enota, ime in / ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332 (Pismo 3. 8. 1788).

Elektronski viri:

Naslov članka, naslov spletne strani, datum.

Primer: Vabilo na posvet Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev, <http://www.sed-drustvo.si>, 7. 12. 2004.

Uredništvo si pridržuje pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo uredniškemu programu in navodilom, ne objavi.

BRATUŠA, Klemen, študent na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF Univerze v Ljubljani, 3256 Bistrica ob Sotli, Bistrica ob Sotli 59b. E-naslov: regrat@gmail.com

ČAS, Alenka, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., 2382 Mislinja, Straže 125. E-naslov: alenka.cas@guest.arnes.si

ČERNELIČ KROŠELJ, Alenka, prof. umetn. zgod. in univ. dipl. etnol. in kult. antropol., višja svetovalka za kulturo, tehnično kulturo in delo z mladimi, Občina Krško, 8270 Krško, Cesta krških žrtev 14. E-naslov: alenka.cernelic-kroselj@krsko.si

DEBEVEC, doc. dr. Liza, socialna antropologinja, ZRC SAZU, Inštitut za antropološke in prostorske študije, 1000 Ljubljana, Novi trg 2. E-naslov: liza.debevec@zrc-sazu.si

DELAK KOŽELJ, Zvezda, univ. dipl. etnol. in umetn. zgod., svetovalka pomočnika direktorja za konservatorstvo, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 1000 Ljubljana, Metelkova 4. E-naslov: zvezdana.kozelj@zvks.si

FERLEŽ, dr. Jerneja, univ. dipl. etnol. in bibl., bibliotekarka, Univerzitetna knjižnica Maribor, 2000 Maribor, Gospejina 10. E-naslov: jerneja.hederih@uni-mb.si

GORJUP, Mateja, študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF Univerze v Ljubljani, 3222 Dramlje, Svetelka 17. E-pošta: gorjup.mateja@gmail.com

GREGORIČ BON, mag. Nataša, dipl. antropologinja, Inštitut za antropološke in prostorske študije pri ZRS SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2. E-naslov: ngregoric@zrc-sazu.si

HERCOG, Sonja, študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF Univerze v Ljubljani, 3270 Laško, Tevče 8/c. E-naslov: soncy@siol.com

HOBAR, Daniela, študentka na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani, 51304 Gerovo, Zagrebačka 15, Hrvaška. E-naslov: dani.hobar@yahoo.com

HROBAT, Katja, MR asist., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF Univerze v Ljubljani, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2. E-naslov: katja.hrobat@guest.arnes.si

ILICH, Iztok, urednik pri DZS, publicist in prevajalec, 1000 Ljubljana, Trebinjska 11. E-naslov: iztok.ilich@dzs.si

JURIČ PAHOR, dr. Marija, sociologinja, višja znanstvena sodelavka na Inštitutu za narodnostna vprašanja, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26. E-naslov: juric.pahor@libero.it

KNIFIC, Bojan, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., svetovalca za folklorno dejavnost pri Javnem skladu RS za kulturne dejavnosti, 1000 Ljubljana, Cankarjeva 5. E-naslov: bojan.knific@jskd.si

KOPORC SEDEJ, Vida, prof. geografije in umetn. zgod., sekretarka, Ministrstvo za kulturo, 1000 Ljubljana, Maistrova ulica 10. E-naslov: vida.koporc@gov.si

KOŠAK, Dora, študentka na Oddelku za zgodovino FF Univerze v Ljubljani, 3230 Šentjur, Črnelica 35. E-naslov: nekoc_pa@hotmail.com

KRIŽ, Ivica, univ. dipl. etnol. in arheol., muzejska svetovalka, Dolenjski muzej Novo mesto, 8000 Novo mesto, Muzejska 7. E-naslov: ivica.kriz@guest.arnes.si

KRIŽNAR, dr. Naško, univ. dipl. etnol. in arheol., znanstveni sodelavec ISN ZRS SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2. E-naslov: nasko@zrc-sazu.si

KVARTIČ, Ambrož, študent na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF Univerze v Ljubljani, 3320 Velenje, Splitska 2. E-naslov: akvartic@yahoo.com

MAKAROVIČ, dr. Marija, univ. dipl. etnol., muzejska svetnica v pokoju, Zavod – Center za biografske raziskave, 1000 Ljubljana, Metelkova 2.

MARKOVČIČ, Maruška, univ. dipl. etn. in kult. antropol. in prof. umetn. zgod., višja svetovalka za razvoj podeželja, Mestna občina Ljubljana, Oddelek za gospodarske dejavnosti in promet, Odsek za razvoj podeželja in upravne zadeve, 1000 Ljubljana, Zarnikova 3. E-naslov: maruska.markovcic@ljubljanasi.si

MEŠTROVIČ, Nives, študentka na Oddelku za umetnostno zgodovino FF Univerze v Ljubljani, 3000 Celje, Veselova ulica 14. E-naslov: nmestrovic@gmail.com

PAVŠIČ, Tjaša, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., 1000 Ljubljana, Vodnikova 4. E-naslov: tjasa.pavsic@guest.arnes.si

PEZDIR, Zala, dipl. etnol. in kult. antropol., študentka na Danshögskolan, Stockholm. C/o Petrus Hyvönen, Repslagaregatan 9A, 753 33 Uppsala, Švedska. E-naslov: zalapezdir@gmail.com

PIKO RUSTIA, mag Martina, vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik, 10. Oktoberstr. 25, A-9020 Celovec. E-naslov: piko@ethno.at

PORENTA, mag. Tita, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka, Tržiški muzej, 4290 Tržič, Muzejska 11. E-naslov: tita.porenta@guest.arnes.si

RAVNIK, doc. dr. Mojca, univ. dipl. etnol. in prof. umetn. zgod., svetnica, ISN ZRS SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2. E-naslov: mojcara@zrc-sazu.si

ROŽENBERGAR ŠEGA mag. Tanja, univ. dipl. etnol. in prof. sociol., muzejska svetovalka, Muzej novejšje zgodovine Celje, 3000 Celje, Prešernova 17. E-naslov: tanja.rozenbergar@guest.arnes.si

SMOLE, mag. Marko, univ. dipl. inž. elektr., 1210 Ljubljana - Šentvid, Stanežiče 34b. E-naslov: marko.smole@ibe.si

ŠLIBAR, mag. Vladimir, univ. dipl. etnol. in umetn. zgod., muzejski svetovalec, Pokrajinski muzej Celje, 3000 Celje, Muzejski trg 1. E-naslov: vladimir.slibar@pokmuz-ce.si

ŠULER PANDEV, Simona, univ. dipl. sociol., bibliotekarka, Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika, Ravne na Koroškem. E-naslov: simona@rav.sik.si

ŠUMER, Andrej, študent na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF Univerze v Ljubljani, 1410 Zagorje ob Savi, Cesta Zmage 16. E-naslov: jason@si.cx

TERSEGLAV, prof. dr. Marko, prof. slov. in prim. knj., GNI ZRS SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2. E-naslov: marko.terseglav@zrc-sazu.si

TOMAŽIČ, Tanja, prof. umetn. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka v pokoju, 1000 Ljubljana, Celovška 136. E-naslov: tanja.tomazic@senior.cezarus.si

ZAKOŠEK, Iris, prof. zgod. in geograf., muzejska svetovalka, Muzej novejšje zgodovine, 3000 Celje, Prešernova 17. E-naslov: iris.zakosek@guest.arnes.si

PODELITEV MURKOVE NAGRADE IN LISTINE 2006

Pokrajinski muzej Črnomelj, 9. november 2007

*Govor doc. dr. Mojce Ravnik, Murkove nagrajenke 2005.
Foto: Savo Nedeljkov, 9. 11. 2007*

*Damjan Ovsec, Murkov nagrajenec 2006,
z dr. Markom Terseglavom in Heleno Rožman.
Foto: Savo Nedeljkov, 9. 11. 2007*

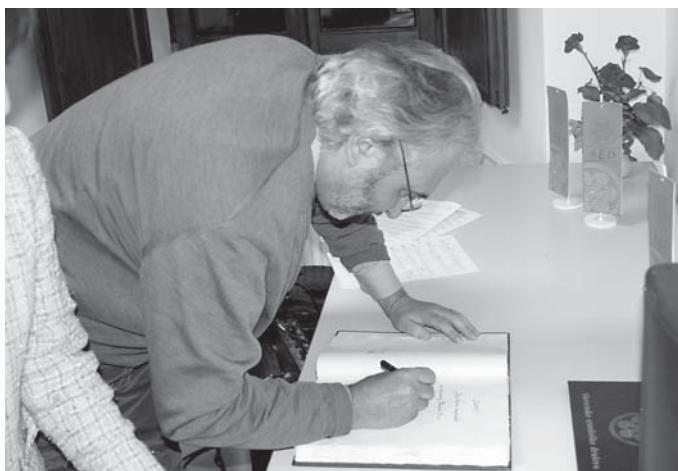

*Predstavniki Društva Baška dediščina prejema Murkovo listino
za leto 2006.
Foto: Savo Nedeljkov, 9. 11. 2007*

*Murkova nagrajenka 2005, doc. dr. Mojca Ravnik,
z letošnjimi nagrajenci.
Foto: Savo Nedeljkov, 9. 11. 2007*

*Damjan Ovsec se vpisuje v knjigo dobitnikov Murkovih nagrad, priznanj in listin.
Foto: Savo Nedeljkov, 9. 11. 2007*

*Predstavnika Društva Baška dediščina se vpisuje v knjigo dobitnikov Murkovih nagrad, priznanj in listin.
Foto: Savo Nedeljkov, 9. 11. 2007*

PREDSTAVITEV MURKOVIH NAGRAJENCEV ZA LETO 2005 IN 2006

SEM, Ljubljana, 27. november 2007

*Doc. dr. Mojca Ravnik, Murkova nagrajenka 2005, in Damjan Ovsec, Murkov nagrajenec 2006, na etnološkem večeru v SEM.
Foto: Alenka Čas, 27. 11. 2007*

*Etnološki večer z Murkovima nagrajencema 2005 in 2006 v SEM.
Foto: Alenka Čas, 27. 11. 2007*

